

УНИВЕРЗИТЕТ У ПРИШТИНИ С ПРИВРЕМЕНИМ
СЕДИШТЕМ У КОСОВСКОЈ МИТРОВИЦИ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

ВЕСНА О. МИЛОЈЕВИЋ

**СРПСКИ САНИТАРНИ КОРДОН ПРЕМА
АУСТРИЈИ И ТУРСКОЈ (1836–1842)**

ДОКТОРСКА ДИСЕРТАЦИЈА

КОСОВСКА МИТРОВИЦА, 2023. ГОДИНЕ

UNIVERSITY OF PRISTINA TEMPORARY SETTLED IN
KOSOVSKA MITROVICA FACULTY OF PHILOSOPHY

VESNA O. MILOJEVIĆ

**SERBIAN SANITARY CORDON TO AUSTRIA
AND TURKEY (1836–1842)**

DOCTORAL DISSERTATION

KOSOVSKA MITROVICA, 2023.

Подаци о докторској дисертацији

Ментор: др Далибор Елезовић, ванредни професор, Катедра за историју Филозофског факултета Универзитета у Приштини с привременим седиштем у Косовској Митровици, ужа научна област Историја модерног доба.

Српски санитарни кордон према Аустрији и Турској (1836–1842)

Резиме: У раду се детаљно анализира санитарни кордон у Кнежевини Србији у периоду од 1836. до 1842. године, у време епидемије куге. Посебна пажња посвећена је формирању државних установа, карантина и састанака који су успостављени на српској граници, карантинском персоналу који је спроводио санитарно-хигијенске мере, примењиване на путнике, робу и стоку. Епидемија куге која је утицала на функционисање читаве државне апаратуре и стање здравља обичног становништва захтевала је да пажњу посветимо променама које је куга изазвала, трговинским и комуникацијским везама у оквиру државе, као и неопходној документацији за путнике и робу у том периоду. Највећим делом рад је настао на основу необјављене архивске грађе похрањене у Државном архиву Србије, уз коришћење све расположиве публиковане грађе, домаће и стране провенијенције. Наш циљ био је да у овом раду покушамо да пружимо адекватне одговоре на питања којима до сада није била посвећена довољна пажња у историографији.

Кључне речи: епидемија, Кнежевина Србија, куга, хигијенско-санитарне мере, карантин, састанак, кордон.

Научна област: Историјске, археолошке и класичне науке.

Ужа научна област: Историја модерног доба.

УДК: 351.77:94 (497.11) (1-04) "1836/1842"

Serbian sanitary cordon to Austria and Turkey (1836–1842)

Summary: A detailed analysis of the sanitary cordon in the Principality of Serbia during the period from 1836 to 1842, during the plague epidemic, is being conducted. Special attention is given to the formation of state institutions, quarantine establishments, and meetings established at the Serbian border, as well as the quarantine personnel who implemented sanitary and hygiene measures applied to travelers, goods, and livestock. The plague epidemic, which had an impact on the functioning of the entire state apparatus and the health of the general population, required us to focus on the changes caused by the plague, its trade and communication connections, as well as the necessary documentation for travelers and goods during that period. The majority of the study was based on unpublished archival material stored in the State Archive of Serbia, using all available published sources and domestic and foreign scholarship. Our goal in this study was to attempt to provide adequate answers to less explored questions that have not received sufficient attention in historiography so far.

Keywords: epidemic, Principality of Serbia, plague, hygiene-sanitary measures, quarantine, meeting, border.

Scientific field: Historical, archaeological, and classical sciences.

Narrow scientific field: Modern History

Сербский санитарный кордон в Австрию и Турцию (1836–1842 гг.)

Резюме: Проводится подробный анализ работы санитарного кордона в Княжестве Сербском в период с 1836 по 1842 год, во время эпидемии чумы. Особое внимание уделяется формированию государственных учреждений, карантинных учреждений и собраний, созданных на сербской границе, а также карантинному персоналу, который осуществлял санитарно-гигиенические меры, применяемые к путешественникам, товарам и домашнему скоту. Эпидемия чумы, отразившаяся на функционировании всего государственного аппарата и здоровье широких слоев населения, потребовала от нас сосредоточить внимание на изменениях, вызванных чумой, ее влиянии на торговые и коммуникационные связи, а также необходимой документации для путешествующих и товаров в этот период. Большая часть исследования была основана на неопубликованных архивных материалах, хранящихся в Государственном архиве Сербии, с использованием всех доступных опубликованных источников, научных работ отечественных и зарубежных ученых. Наша цель в этом исследовании состояла в том, чтобы попытаться дать адекватные ответы на менее изученные вопросы, которым до сих пор не уделялось достаточного внимания в историографии.

Ключевые слова: эпидемия, Княжество Сербия, чума, санитарно-гигиенические меры, карантин, встреча, граница.

Научная сфера: Исторические, археологические и классические науки.

Узкое научное направление: Современная история

САДРЖАЈ

ПРЕДГОВОР	10
УВОД	12
Метод истраживања	16
Структура рада	18
1. ИСТОРИЈА ЕПИДЕМИЈА И КАРАНТИНА	21
1.1. Аустријски санитарски нормативи	23
1.2. Аустријски санитарски кордон	25
1.3. Стање у Кнежевини Србији од 1836. до 1839. године	29
1.4. Успостављање границе и санитарског кордона у Кнежевини Србији ...	32
Проблем двовласничких имања	44
1.5. Оснивање санитета у Кнежевини Србији	46
2. ЕПИДЕМИЈЕ У ЈУГОИСТОЧНОЈ ЕВРОПИ ТРИДЕСЕТИХ ГОДИНА 19. ВЕКА	52
2.1. Стање на Балкану почетком 19. века	52
2.2. Вести о епидемијама куге и колере међу Србима у Аустрији и Турској	54
2.3. Улазак епидемија у Кнежевину Србију из Турске и Аустрије	56
2.3.1. Опис куге и симптоми	61
2.4. Ширење куге цариградским друмом – Ражањ	62
2.5. Ширење куге ка Јагодини	64
2.5.1. Јагодински карантин	69
2.6. Ширење куге ка Ваљеву - села Осеченица и Брезје	71
2.7. Кнез Милош у време епидемије	74
3. КАРАНТИНИ НА ГРАНИЦИ СА АУСТРИЈОМ И ТУРСКОМ	79
3.1. Потреба за карантинима у Кнежевини Србији	79
3.1.1. Карантин у Алексинцу	83

3.2. Карантин на Мокрој гори	96
3.2.1. Обављање трговине између Србије и Турске у време епидемије	104
3.3. Карантин у Радујевцу	107
3.4. Карантин у Љубовији	108
3.5. Карантин у Рачи.	111
3.6. Уређење састанака	113
3.7. Места на којима су успостављени састанци – опис.	117
3.7.1. Састанак Василијина чесма	119
3.7.2. Састанак на Грамади и Суповцу	120
3.7.3. Састанак на Шепачкој ади и Брегову	121
3.7.4. Састанак у Рашки	123
4. УРЕЂЕЊЕ КАРАНТИНА У КНЕЖЕВИНИ СРБИЈИ – ПРИМЕНА АУСТРИЈСКЕ ПРАКСЕ	125
4.1. Уређење карантина у Кнежевини Србији 1836.-1842.године	125
4.2. Стручно особље карантина у Кнежевини Србији	128
4.2.1. Дужности директора у карантину	128
4.2.2 Дужности доктора у карантину.	129
4.2.3. Дужности карантинског осматратеља	130
4.2.4. Дужности карантинског писара.	131
4.2.5. Дужности карантинског амбарџије	131
4.2.6. Дужности латова	132
4.2.7. Дужности гвардијана	132
4.2.8. Дужности надзиратеља.	133
4.3. Аустријско стручно особље у карантинима у Кнежевини Србији.	134
5. ОДРЖАВАЊЕ ХИГИЈЕНЕ У КАРАНТИНИМА У КНЕЖЕВИНИ СРБИЈИ	137
5.1. Начин чишћења ствари	137
5.1.1. Период карантинирања – продужење и смањење периода	138
5.2. Карантински поступак с људима	140
5.2.1. Карантински поступак с преступницима	147

5.2.2. Гробари и сахрањивање преминулих током епидемије	148
5.3. Карантински поступак с трговачком робом – еспапом	150
Одлакшанија на кратко (наставак тарифе карантинске I)	166
5.3.1. Карантинске тарифе у Кнежевини Србији	170
Тарифа карантинска II.	174
5.4. Механе при карантинима	175
6. СТАЊЕ У КНЕЖЕВИНИ СРБИЈИ ТОКОМ ЕПИДЕМИЈЕ 1836-1842.	177
6.1. Дезинфекција писама по угледу на Аустрију у Кнежевини Србији.	177
6.2. Обавештајни рад у Кнежевини Србији за време епидемија	187
6.3. Пасошка служба	194
6.4. Мезулане у Кнежевини Србији - поштанске станице	196
6.5. Долазак избеглица у Кнежевину Србију	203
6.6. Стање на панађурима у време епидемије	210
6.7. Стање финансија у време карантина	213
7. КРАЈ ЕПИДЕМИЈЕ У КНЕЖЕВИНИ СРБИЈИ	217
7.1. Стање у Кнежевини Србији од 1839. до 1842. године	217
7.2. Одступања од карантинских мера и прописа – изузеци	220
7.3. Рад аустријских и других доктора у Кнежевини Србији	223
7.3.1. Персонал карантина и састанака у Кнежевини Србији до 1842.године	226
7.4. Покушај уласка Александра Карађорђевића у Кнежевину Србију	233
7.5. Утицај епидемија на културу живљења становништва у Кнежевини Србији	235
Закључак	239
ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА	244
ЛИТЕРАТУРА	246

ПРЕДГОВОР

Наша истраживања на теми докторске дисертације „Српски санитарни кордон према Аустрији и Турској (1836-1842)“ односе се на борбу Србије против епидемија куге и колере у наведеном периоду. Истраживања су у првом реду подразумевала рад са архивском грађом, као и другим доступним историјским изворима и литературом. Обрадили смо, у складу са принципима савремених историјских истраживања, и детаљније идентификовали, критички анализирали и систематизовали научне чињенице о санитарном кордону, односно мрежи карантина као српских државних установа за заштиту од заразних болести, на границама према Аустрији и Турској у истраживаном периоду. Проблематика заразних болести модерног доба у српској и југословенској историографији је парцијално обрађивана кроз сегмент здравствене културе, те је наше истраживање пружило могућност да се свеобухватније обради историја борбе против највеће епидемије куге која је погодила Србију у 19. веку. Истраживање је подразумевало и питање борбе младе српске кнежевине против епидемије колере и других заразних болести које су се јављале у наведеном временском оквиру. Посебно је важно било дати одговоре на утицај Аустрије на успостављање српског санитарног кордона и његовог функционисања. Извори су показали снажну аустријску подршку српским властима кроз њену кадровску помоћ српском санитарном кордону.

Наше истраживање је имало још један важан контекст који се односио на питања протока људи и робе преко српских граница, односно функционисања трговине из Аустрије и Турске. Трговину су великим делом обављали српски трговци из тих земаља, који су боравили у карантинима и о чему је вођена евиденција. Србија је веома водила рачуна о томе ко и одакле долази на њену територију, чувајући тако здравље али и безбедност становништва. У карантинима су прикупљани подаци о путницима и трговцима који су се краће и дуже карантинирали. Поред тога, службеници карантина су од људи који су у њима боравили настојали да прикупе разна обавештења о политичким и економским питањима простора са којих су ови долазили и о томе редовно извештавали више нивое власти.

Истраживања на једној овако захтевној научној теми нису била могућа без добијања на коришћење вредне архивске грађе фондова и збирки Државног архива

Србије. Стога посебну захвалност изражавамо колегама из ове установе и директору на моралној, техничкој и професионалној подршци током писања рада. Такође, захвалност изражавамо и колегама из Историјског архива у Панчеву на уступљеној грађи значајној за наше истраживање. Захвални смо и ментору на стручној помоћи током нашег рада на изради докторске дисертације, колегама са Филозофског факултета у Косовској Митровици и свима који су нас подржали током истраживања.

УВОД

Методологија истраживања, структура рада

Појавом куге у Србији најмање су се бавили историчари, а више лекари, као Бартоломео Куниберт, Емерих Линдермајер, Ристо Јеремић, Војислав Михајловић, па опет, да би се спречио улаз болести у Србију, санитарна организација српско-турске границе није добила адекватну пажњу историографско-лекарске струке.¹

У историји су познати драстични и страшни удари куге још од старог века, у време Пелопонеског рата, када је страдало становништво Атине, потом у средњем веку у Византији за време цара Јустинијана, у 14. веку када је „црна смрт“ десетковала Западну Европу, па се и после тога периодично јављају жаришта, попут оног у 18. веку када је зараза буктала у Москви и Панонској низији и била пренета и у Земун.²

У 14. веку за време страшне куге коју су назвали „црна смрт“ постојало је уверење да су за кугу криви Јевреји и звезде, а први који је ово веровање одбацио и изнео теорију о контагиозности био је Рајмон Шалин де Винарио – објашњава Ристо Јеремић. Теорија о контагиозности допринела је пре свега превентиви епидемија, и то блокадама и ограђивањем. Тако су Млечи већ 1374. завели забрану приступа у град зараженим особама и инфицираној роби, али и обавезу да се пријављују кухна обољења.³

Поступање Млетака следиле су Дубровчани и они су већ 1377. донели закон да они који долазе из заражених места не смеју ступити на територију града, Републике, док се не „очисте“, контумицирају на острву Мркану или у Цавтату. Забрана је важила и за грађане града Републике у погледу забрана посећивања оних који су интернирани.⁴

¹ Владимир Стојанчевић, „Кнез Милош и заштита српске границе за време епидемије куге у Турској 1836–1838. године“, *Историјски гласник: Орган Историјског друштва СРС* 1–4 (1952): 62.

² Танасије Ж. Илић, „Санитетски кордон Хабсбуршке монархије поред државне границе према Османлијској царевини“. У: *700 година медицине у Срба*, (1971): 328.

³ Risto Jeremić, *Medicinske prilike u Zemunu: 1750–1900*, (Beograd: Centralni higijenski zavod, 1937), 40.

⁴ Risto Jeremić, *Zdravstvene prilike u južnoslovenskim zemljama do kraja 19. veka*, (Zagreb: Škola narodnog zdravlja, 1935), 17–24.

Карантини се помињу још у 14. веку, најпре у Италији, док је у Европи један од најважнијих санитарних кордона успоставила Аустрија према Турској, јер су заразе најчешће овамо и стизале из Азије, управо преко Турских територија. На овом европском-санитарном кордону најважнији Аустријски карантини били су у Земуну и Трсту, а могли су да приме више стотина путника и њихову робу.⁵

Почевши од пре три хиљаде година, карантин и изолација су коришћени као технологија против пролиферације болести. Како је људско разумевање преношења болести расло, софистицираност и ефикасност карантина су се побољшавале, све док то није постала стандардна пракса у борби против епидемија. Иако нису увек били успешни, карантини би одложили или обуздали избијање заразе спречавањем кретања потенцијалних оболелих.⁶

Аустрија продире на простор Турске, те задржава делове Србије од 1718. до 1738. године и тада подиже прве карантине на овој територији: у Чачку и Параћину 1718, у Црној Бари 1731, а потом и у Београду 1738. године. Након повлачења Аустрије ови карантини су престали с радом, па је главна тачка у спречавању продора зараза из Азије ка Европи поново био само Земун.⁷

Карантини у Србији поднели су главни удар зараза на уласку из Азије у Европу преко Турске. Полукарантин у Сукову, према Бугарској био је основан 1877/78, након рата за ослобођење јужних крајева од Турске.⁸

Падом Српске средњовековне државе под турску власт, наступио је процес опадања општег културног развитка српског народа, који је до тада био прожет византијским утицајима у свим сегментима. Ово се одразило и на област народне медицине и на здравствену свест и просвећеност становништва. Елементи магијског лечења опет су постали веома присутни, док је народна емпирија углавном била сведена на пружање помоћи у случају повреда.

Позитивне промене овако примитивног стања назире се тек у 18. веку, и оне се односе углавном на Србе из Хабсбуршког царства (Срби из Јужне Угарске), чији је утицај продирао и код српског народа који је био под турском влашћу. На територији аустријске државе отварале су се српске школе, факултети су се учили у

⁵ Сава Петковић, „Карантини у Србији у XVIII и XIX веку и за доба кнеза Милоша“. У: *700 година медицине у Срба*, (1971): 353.

⁶ Kely Drews, "A brief history of Quarantine", *The Virginia Tech Undergraduate Historical Review*, 2 (2013): 70.

⁷ Петковић, *Карантини у Србији у XVIII и XIX веку и за доба кнеза Милоша*, 354.

⁸ Петковић, *Карантини у Србији у XVIII и XIX веку и за доба кнеза Милоша*, 354.

Бечу, Будиму и Немачкој, а на простору Београдског пашалука народ је болест лечио слушајући тзв. народне лекаре, видаре и врачаре, уз присуство самоуких „лекара“, који су долазили из Грчке и Епира. Њима треба додати и „бербере“, који су вадили зубе, стављали пијавице као и бакале који су у дућанима продавали лековито биље и сировине за прављење лекова.⁹

Слично стање било је и почетком 19. века, у време стварања нове српске државе. У личним издацима Кнеза Милоша за март 1830. стоји уписан 1 грош издат Циганки Бегзији, а за потпасивање његовог сина Милана. У Србију је први дипломирани лекар дошао 1819. У службу Кнеза Милоша тада је ступио доктор Константин Александриди, а након њега Италијани Виторио Ромито и Бартоломео Куниберт. Доктор Јован Стејић био је први лекар Србин који је дошао у Србију, а за њим и доктори Карло Пацек и Емерик Линдермајер.¹⁰

Предмет научног истраживања теме докторске дисертације односи се на санитарни кордон Србије према Аустрији и Османском царству (1836–1842). Припада истраживањима из области историје здравствене културе која повлаче сагледавања везе социјалних интеракција и важна су јер откривају стање друштва у прошлости и његове вредности: здравље и болести, емпатију и социјалну солидарност.¹¹ Овај аспект историјских истраживања посебно добија на актуелности у данашњем времену када је човечанство угрожено од глобалне пандемије корона вируса. Санитарне кордоне сачињавали су стражари и санитарне инспекције на граничним прелазима, у лукама, прилазима градовима итд. Обављали су здравствену заштиту, карантин или заустављање путничког саобраћаја ради спречавања ширења заразних болести.¹² Када је реч о начелу које је одређивало правац нашег изворног истраживања, он је био усмерен на задату тему докторске дисертације. У том контексту, нисмо обрађали пажњу на друга питања, већ је наше истраживање било сасвим усмерено ка тачки која нам је омогућавала закључак. Прилаз који је усмерен према одређеном проблему адекватан је у раду на докторској дисертацији и поклапа се с оним што се подразумева под истраживањем.¹³

⁹ Milorad Dragić, „Zdravstveno prosvetovanje u Srbiji u 19. veku“, *Zdravstvena zaštita: časopis za socijalnu medicinu i društveno-ekonomske odnose u zdravstvu*, година 37, van. broj 4, (2008): 170.

¹⁰ Dragić, *Zdravstveno prosvetovanje u Srbiji u 19. veku*, 171.

¹¹ Никола Самарцић, „Историја здравствене културе и обнова часописа Acta: нове теоријске и истраживачке претпоставке“, *Acta historiae medicinae stomatologiae pharmaciae medicinae veterinariae* 32, 1 (2013), 10.

¹² Санитарни кордон. Хрватска енциклопедија, мрежно издање. Лексикографски завод. Мирослав Крлежа, 2021. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=33152>

¹³ Видети детаљније: Џон Тош, *У трагању за историјом* (Београд: Клио, 2008).

Истраживали смо успостављање карантина као државних установа на одређеним граничним локацијама, начин њиховог функционисања, као и начин функционисања обичног становништва и осталих државних институција у овом периоду. Разјаснили смо кључну улогу карантина у заштити становништва, као и допринос ових установа коначном успостављању српских граница, у погледу њене унутрашње самосталности. Истражили смо и међусобну повезаност карантина и њихову корелацију према постојећој државној апаратури. Важан аспект нашег истраживања представљале су међународне околности у вези са српским санитарним кордоном, као и решења и пракса коју су српски државни органи преузимали од Аустрије. Како се ради о политици здравствене заштите на границама, рад се знатним делом односи на Србе у Аустрији и Турској, њихов улазак у Србију и боравак у карантинима. Како грађа пружа значајне информације о српском народу у Аустрији и Турској, односно епидемиолошким приликама у граничним аустријским и турским областима, истражили смо и то. Важан део дисертације односи се на утицај Аустрије и њену кадровску подршку српском санитарном кордону, на шири систем одбране од епидемија који је функционисао на простору Србије и Аустрије и на карантине као што су Земун, Панчево и други. Посебан аспект односи се и на проток робе и трговину из Аустрије и Турске, коју су великим делом обављали српски трговци из тих земаља, њихов боравак у карантинима и пословање. Пружили смо доста података о трговцима Србима из Срема, Бачке, Баната, Славоније, Босне и удаљенијих крајева Херцеговине, Црне Горе и Приморја. Потом смо дали и информације о политичким приликама које су од Срба из Аустрије и Турске прикупљале власти у карантинима и прослеђивале их државним органима.

Дисертација се заснива на архивској грађи, као и другим доступним историјским изворима и литератури, који су критички анализирани и систематизовани, а односе се на санитарни кордон, односно мрежу карантина као српских државних установа за заштиту од заразних болести на границама према Аустрији и Турској у периоду од 1836 до 1842. године.

С обзиром на то да је проблематика заразних болести током 19. века у нашој историографији парцијално обрађивана у сегменту здравствене културе, дисертација обрађује борбу против највеће епидемије куге која је погодила Србију у 19. веку. Обрадили смо и борбу против епидемије колере и других заразних болести које су се јављале у наведеном временском оквиру. Дисертација осветљава утицај Аустрије и њену кадровску подршку српском санитарном кордону, као и питања протока робе

из Аустрије и Турске и функционисања трговине, коју су великим делом обављали српски трговци из тих земаља, њиховог боравка у карантинима и могућности пословања, пратећи боравак, задржавање робе у карантину (контумицирање) или њену размену на састанку.

Предложени исход нашег рада на овој теми поставили смо кроз општу хипотезу да су епидемије куге и колере угрозиле простор југоисточне Европе тридесетих година 19. века; да је на успостављање српског санитарног кордона и начин функционисања карантина највећи утицај имала Аустрија, те да је српски санитарни кордон према Аустрији и Турској успео у знатној мери да ублажи последице епидемија, у Србији, а ако пратимо читав простор куда су се у таласима распростирале можемо закључити, да је управо у Србији заустављен даљи продор епидемије куге 1837. године према Европи.

Метод истраживања

Током истраживања на овој теми докторске дисертације користили смо опште научне методе, класификацију, индукцију, дедукцију, као и посебне научне методе –аналитичку, синтетичку и компаративну методу. У пракси методологије историјске науке важан је историјски метод, који подразумева истраживање, критику, објашњавање и повезивање чињеница. Историјски метод се односи на временско и просторно лоцирање предмета истраживања и критичку обраду сачуваних материјала. Утврђују се чињенице, ради се њихов опис, систематизација и интерпретација, односно објашњење садржаја чињеница, њихових веза и утицаја с другим чињеницама у времену и простору и њихових последица. Утврђивање чињеница значи доказивање да нешто што је означено бројем, појмом или ставом јесте, да постоји, а у случају историје да јесте било и како се догодило.¹⁴

Наше истраживање је имало утврђену структуру и процедуру, дефинисане критеријуме избора и вредновања, као и норме рада у функцији научног сазнања, што је подразумевало систематичан процес и функционалан, сложен, логичан, продуктиван систем усклађених делова и чинилаца којима се остварује научно сазнање. Узели смо

¹⁴ Mirjana Gross, *Suvremena historiografija: korijeni, postignuća, traganja* (Zagreb: Novi liber, 2001.), 215

у обзир критичко проучавање резултата претходних истраживања, потом вредновање и селекцију.

У изради докторске дисертације, пре свега, подразумевано је истраживање необјављене архивске грађе као примарног, а потом литературе као секундарног историјског извора. Када је у питању истраживање необјављене архивске грађе, истраживали смо фондове из Државног архива Србије, Историјског архива Панчева, Архива града Новог Сада и Историјског архива Ужица.¹⁵ У следећој фази, извели смо анализу и класификацију грађе. Важан део истраживања обавили смо у библиотекама и то: Народној библиотеци Србије, Библиотеци САНУ, Библиотеци Матице српске и Библиотеци Војно-медицинске академије. Када је реч о литератури, користили смо углавном домаћу а делом и инострану литературу која се односи на предмет нашег истраживања.¹⁶

Од најновијих радова који се односе на историју епидемија у Србији у првој половини 19. века које смо користили истакли бисмо следеће.¹⁷

¹⁵ Државни архив Србије, Збирка Варија, V–2384 Државни архив Србије, Књажевска канцеларија – КК. I–Алексиначка нахија Државни архив Србије, Књажевска канцеларија – КК. XXXII–Шабачка нахија Државни архив Србије, Књажевска канцеларија – КК. XXXVII – Државни архив Србије, Књажевска канцеларија – КК. XXXVIII–Школство Државни архив Србије, Збирка Мите Петровића – ЗМП–2388 Државни архив Панчево, Магистрат, Маг.1–4056, 1794–1847, бр. 1141/п, 4–6.

¹⁶ Илић, *Санитетски кордон Хабсбуршке монархије поред државне границе према Османлијској царевини*, 328; Milorad Dragić, „Zdravstveno prosvetivanje u Srbiji u 19. veku“, *Zdravstvena zaštita: časopis za socijalnu medicinu i društveno-ekonomske odnose u zdravstvu*, година 37, van. број 4, (2008); Risto Jeremić, *Zdravstvene prilike u južnoslovenskim zemljama do kraja 19. veka*, (Zagreb: Škola narodnog zdravlja, 1935), 17–24; Сава Петковић, „Карантини у Србији у XVIII и XIX веку и за доба кнеза Милоша“. У: *700 година медицине у Срба*, (1971); KelyDrews, „A brief history of Quarantine“, *The Virginia Tech Undergraduate Historical Review*, 2 (2013); Војислав Михајловић, *Борба против куге у Србији пре сто година*, (Београд: Централни хигијенски завод, 1937); Тихомир Ђорђевић, *Медицинске прилике у Србији за време прве владе кнеза Милоша Обреновића (1815–1839)*, (Београд: Централни хигијенски завод, 1938); Владимир Стојанчевић, „Кнез Милош и заштита српске границе за време епидемије куге у Турској 1836–1838 године“, *Историјски гласник: Орган Историјског друштва СРС*, 1–4 (1952); Новак Живковић, *Здравствене прилике на подручју Ужица: првом половином 19. века* (Титово Ужице: Општа болница, 1973); Владимир Стојанчевић, „Административно и војнополицијско уређење српско-турске границе за време прве владе кнеза Милоша“, *Историјски гласник*, 3–4 (1951); Сава Петковић, *Дезинфекција писاما у провизорним карантинима и кордонима у време куге у Србији 1837*, Државни архив Србије – Библиотека, (инвент. број 10845)

¹⁷ Урош Шешум, „Епидемије Куге, Колере и Тифуса 1707-1837. и њихов утицај на стварање и изградњу модерне српске државе.“ Сузбијање Епидемија у Нововековној Србији: Институционални Оквири и Практични Домети, edited by Сузана Рајић and Suzana Rajić, Филозофски факултет, 2021, 11-24; Данијел Радовић, „Карло Пацек и Његов Допринос Развоју Здравствене Заштите у Кнежевини Србији: 1833-1842.“ Сузбијање Епидемија у Нововековној Србији: Институционални Оквири и Практични Домети, edited by Сузана Рајић and Suzana Rajić, Филозофски факултет, 2021, 25-39; Александар Савић, „Карантини у Кнежевини Србији: 1839-1858.“ Сузбијање Епидемија у Нововековној Србији: Институционални Оквири и Практични Домети, edited by Сузана Рајић and Suzana Rajić, Филозофски факултет, 2021, 41-54; Милош Јагодић, „Погранична Санитарна Заштита у Србији Средином 19. века.“ Сузбијање Епидемија у Нововековној Србији: Институционални Оквири и Практични Домети, edited by Сузана Рајић and Suzana Rajić, Филозофски факултет, 2021, 55-66; Данко Леовац, „Вакцинација у

У контексту процеса писања рада, односно експозиције, реч је о мисаоној и садржинској синтези. При тој операцији смо на одговарајући начин записивали и документовали резултате научне синтезе. Синтеза је представљала фазу интелектуалног рада, чији резултат је рукопис дисертације. Експозиција, поред своје практичне компоненте, има наглашен интелектуални карактер. У овој фази рада смо стварали и усавршавали своје дело, дали му коначан облик и садржај. У тој фази радили смо на научном апарату, прецизирали документовање текста. Ђуро Шушњић пише да други аспект експозиције чини језичка и стилска компонента рукописа. Посебан значај подразумева адекватан избор речи и прецизност израза, као и употреба појмова. Трећу компоненту експозиције чини техничка припрема рукописа, уређивање, исправљање грешака, израда прилога, илустрација, прелом текста, коричење. Ово су већ формално технички аспекти, али ако се лоше одреде могу оставити утисак о непажљивом аутору. Често аутор није у прилици да утиче на неке од ових радњи, али ако јесте, треба да настоји да све буде на свом месту, са што мање штампарских, стилских, правописних а нарочито материјалних грешака.¹⁸

Структура рада

У складу с наведеним истраживачким поступцима и радњама, настала је формулација структуре текста дисертације. Она је подразумевала укомпоновање текста дисертације у седам поглавља, у оквиру којих је више потпоглавља и одељака. Структуру рада чине: сажетак на српском и енглеском језику, садржај, седам поглавља која су радин прегледности подељена на мања подпоглавља, целине, закључак, прилози, списак табела и библиографија.

Прво поглавље односи се на историју карантина, где је пажња посвећена њиховом настанку, а затим је у кратким цртама представљен начин успостављања санитарног кордона и правних норматива. Након тога, дат је приказ стања у Србији, успостављање границе и оснивање санитета у Кнежевини Србији.

Србији 19. века: Између Законских Оквира и Праксе.” Сузбијање Епидемија у Нововековној Србији: Институционални Оквири и Практични Домети, edited by Сузана Рајић and Suzana Rajić, Филозофски факултет, 2021, 111-129; Драгослав Дедић, *Куга у Јагодини 1837. године* (Јагодина: Историјски архив, 2020); Предраг Ђирић, et al. “Куга у Јагодини и Пироту у 19. веку.” *Узданица*, vol. 18, no. 2, (2021): 11-18.

¹⁸ Ђуро Шушњић, *Методологија: критика науке* (Београд: Чигоја, 2007.), 151.

Друго поглавље обрађује питање епидемија куге у југоисточној Европи тридесетих година 19. века. Овде је писано о епидемијама куге и колере, о уласку истих на територију Кнежевине Србије из Турске и Аустрије. Урађен је кратак опис куге, а потом њен продор у Србију и ширење Цариградским друмом према Ражњу, Јагодини и Ваљеву, у селима Осечници и Брези. На крају поглавља приказано је како је кнез Милош поступао у време куге у Кнежевини Србији.

Треће поглавље обрађује српске карантине на границама према Аустрији и Турској. Приказана је потреба за карантинима у Кнежевини Србији, а потом смо пажњу посветили успостављању и функционисању карантина у Алексинцу, Мокрој Гори, Радујевцу, Љубовији и Рачи. Други део овог поглавља односи се на успостављање Састанака и то: Василијина чесма, Грамада, Суповац, Шепачка ада, Брегово и Рашка.

Четврто поглавље осветљава начин уређења карантина у Србији и примену аустријске праксе у њима, а у наставку смо кроз мање целине детаљније представили читав персонал и њихове дужности и обавезе при карантинима. Тако смо представили дужности: директора, доктора, осматратеља, писара, амбарције, латова, гвардијана, али и надзиратеља који су функционисали при састанцима.

Пето поглавље бави се одржавањем хигијене у карантинима, што је било од пресудне важности за превентиву од епидемије куге, јер су се у карантинима чистили људи и роба и купала стока. Зато је посебна пажња посвећена карантинском поступку према људима током боравка у карантинима, затим како је поступано са преступницима и на који начин је вршено сахрањивање преминулих током трајања епидемије. Велику пажњу посветили смо карантинском поступку са трговинском робом и приказали карантинску тарифу, по којој је вршено наплаћивање за њено чишћење током прописног периода у карантину.

Шесто поглавље бави се пресеком стања епидемије, где је приказана дезинфекција писама по угледу на Аустрију, потом смо представили обавештајни рад у Кнежевини Србији за време епидемија и пасошку службу. Важно је било појаснити и поштанске станице, мезулане, тачније начин на који се размењивала пошта у овом периоду. Следеће подпоглавље посветили смо, можемо рећи процесу доласка избеглица у Кнежевину Србију, а потом смо дали приказ стања на панађурима и стања финансија у време епидемије.

Седмо поглавље обрађује крај ове велике епидемије која је погодила становништво Србије. На почетку смо приказали стање у Србији од 1839-1842. године кроз политичке

прилике и промене владара, династија у Кнежевини Србији. Посебну пажњу смо посветили и одступањима од карантинских мера које су се без обзира на сву строгост примењивања неминовно ипак дешавала. У следећем подпоглављу пажњу смо посветили доласку и раду аустријских и других доктора у Кнежевину Србију и њиховом доприносу побољшања здравствених прилика код српског становништва. Списак особља карантина и састанака представљен је из разлога важности обављања сложених дужности у карантинима у Србији, док је на самом крају приказан је утицај епидемија на становништво у Кнежевини Србији. Резултати истраживања су сумирани у Закључку, у Библиографији је детаљно наведен списак коришћених извора и литературе, као и списак табела побројаних по редоследу у раду.

1. ИСТОРИЈА ЕПИДЕМИЈА И КАРАНТИНА

Људско друштво је кроз историју преживело многе тешке и уништавајуће појаве, процесе и догађаје, који су рушили старе и успостављали нове друштвено-политичке системе, којима је становништво често било десетковано. Такве су и појаве епидемија и пандемија, које су се јављале у одређеним размацима и односиле десетине хиљада, а у неким случајевима и милионе људских живота.¹⁹

Израз карантин потиче од италијанске речи *quaranta giorno* и значи четрдесет дана, што је било време задржавања лађа и бродова прописано у периодима опасности од куге у Млетачкој републици.²⁰

Куга, латински “*pestis*“, енглески “*plague*“, руски „чума“, једна је од најопаснијих акутних инфективних епидемијских болести, са смртним исходима у највећем броју. Сачувани историјски подаци говоре²¹ да је куга харала по свим земљама, као и да се преносила кретањем војски и каравана из места у место захватајући велике територије, па је тако, са Далеког истока, преко Сирије и Египта и стигла у Европу.²²

Јеремић наводи да су стари народи увиђали везу између бубонске куге и пацова, као и да су Филистејци на жртву богу Израилеву приносили пет бубона и пет златних пацова, да је бог Питах, који је десетковао Асирску војску, у Тебанском храму био представљен како држи пацова у руци, као и да је Аполон Сминтејски, који је бацио кугу на Грке код Троје, такође био бог пацова.²³

У старом и средњем веку куга је сејала страх и пустош са више жртава од било ког рата или природне катастрофе. На простору Европе, прва епидемија за коју поуздано можемо тврдити да је била куга погодила је Византијско царство, за време

¹⁹ *Епидемије кроз историју* (Нови Сад: Филозофски факултет, 2020.), 3.

²⁰ Михајловић, *Борба против куге у Србији пре сто година*, 29.

²¹ Сви датуми у главном тексту су наведени по Јулијанском календару, уколико није другачије поменуто по Грегоријанском календару

²² Драгослав Дедић, *Куга у Јагодини* (Јагодина: Историјски архив, 2020.), 33; Gian Franco Gensini, Yacouba Magdi, Andrea Conti. „The concept of quarantine in history: From plague to SARS”. *The journal of infection* 49 (4) (2004), 257–261.

²³ Jeremić, *Zdravstvene prilike u južnoslovenskim zemljama do kraja 19. veka*, 14.

владавине цара Јустинијана, а трајала је од 531. до 580. године. Зато је позната као Јустинијанска куга, а тада је у Цариграду умирало стотине људи дневно.²⁴

Страшна је и прича како је куга доспела до Европе током 14. века, када јој је и синоним био страхан – „црна смрт“. Појавила се у Кини, пренела на Индију и одатле на Крим, где је 1346. године избио сукоб између Монгола и италијанских трговаца који су држали утврђење Кафа на Црном мору. Како се у монголској војсци појавила куга, њихов принц је у већ припремљене катапулте ставио лешеве умрлих од куге и катапултирао их у град, унутар зидина утврђења. После неколико дана почео је помор у граду, па је само неколико заточеника успело да је избегне и укрца се на бродове и исплови пут Италије. Нажалост, с њима су испловили и заражени пацови који су преко бродских конопаца успели да дођу на бродове. Када су се, крајем 1347. године ови путници искрцали на Сицилију, посејали су заразу која се одатле проширила по читавој Европи, пустошећи све земље. Током ове епидемије, тадашњи број становника Европе смањен је готово за једну четвртину од укупног броја, што је заправо износило страшних 25 милиона жртава.²⁵

Средином 14. века у Европи су се појавили први прописи о куги, у Милану 1348. године, а у Ређији и Пјаћенци 1374. године, након што су успостављени и први карантини у Млечима и Венецији 1374, Дубровнику 1377, Француској 1476, а у Шпанији, Белгији и Холандији неколико година касније.

Нешто слично спроводило се од најстаријих времена када су привремена затварања границе предузимана ради заштите од лепре.²⁶

„Црна смрт“ је 1348. године пустошила и Европу,²⁷ Балканско полуострво, најчешће у градовима, мада ово није зауставило турске пљачкашке походе, чија је војска доносила и многе непознате болести и преносила кугу. Почетком 19. века епидемије нису мимоишле ни Србију.²⁸

²⁴ Jeremić, *Zdravstvene prilike u južnoslovenskim zemljama do kraja 19. veka*, 14.

²⁵ Дедић, *Куга у Јагодини*, 34–36.

²⁶ Војислав Михајловић, *Борба против куге у Србији пре сто година*, (Београд: Централни хигијенски завод, 1937), 29.

²⁷ Између 1347 и 1351. куга је у Европи покосила између 75 и 200 милиона становника, Живановић, Сава. „Епидемије кроз историју“, каталог, Универзитет у Новом Саду 2020, стр 3.

²⁸ Дедић, *Куга у Јагодини*, 36.

1.1. Аустријски санитарски нормативи

Аустријска царевина на државном нивоу озбиљно је покушавала да многим законским нормама спречава и сузбија појаву епидемије, иако се донете уредбе врло често нису ни примењивале ни поштовале на терену. Прве комисије и установе за праћење здравствених проблема у Аустрији основане су још током 16. века, а касније током 18. века успостављене су најважније мере за превенцију, сузбијање и лечење заразних болести. Тако је најпре образована здравствена комисија 1737. године, а 1753. дворска здравствена комисија с истим задацима.²⁹

Карантинске уредбе за борбу против куге у Аустрији највећим делом су копија венецијанских прописа за сузбијање куге, познатих под именом „венецијанске норме“. Све уредбе прикупљене су за време владавине Марије Терезије и издате 1770. године под називом „Санитарски главни норматив“. Овај норматив се бавио очувањем доброг здравља, како у земљи, тако и на граници с Турском. Поред тога, обухватао је све дотадашње уредбе против куге и служио као основа за даљи рад на том пољу. Током наредних деценија су у „норматив“ уношене извесне измене, па је, тако измењен и допуњен, званично ступио на снагу у Аустрији 1837. под именом Полицијски закон о кути.³⁰

Тај закон, поред осталог, у погледу здравственог стања у суседним државама (нарочито у Турској), садржао је следеће изразе: „неподозриво време на кугу“, то јест кад ни у једној провинцији европске Турске нема ниједног случаја сумње на кугу; „подозриво на кугу“, кад од престанка куге или сумње на кугу није још прошло шест недеља; и „опасно на кугу“, време кад се у каквој оближњој турској покрајини појавила и влада куга. Према овим трима градацијама се у Аустрији спроводио цео саобраћај на граници с Турском, као и гранично санитарски кордон; затварале су се границе, одређивала поједина гранична места за улаз у Аустрију и градили се карантини. У времену „подозривом и опасном на кугу“ најстроже су примењивани прописи Полицијског закона о кути.

²⁹ Горан Васин, Снежана Божанић, Милица Кисић Божић, „Неадекватно сахрањивање као важан фактор у епидемијама куге код Срба у Хабсбуршкој монархији крајем 18. века – историјска анализа“, *Српски архив за целокупно лекарство*, (2014): 764.

³⁰ Михајловић, *Борба против куге у Србији пре сто година*, 38.

Пратећи Уредбу о чишћењу контумаца за Беч из 1713. године, после упутстава званичним лицима долази се до уредбе о карантину и на крају до два рецепта за прашкове за кађење који су подразумевали:

- прашак за кађење: за чишћење заражених станова, робе, пртљага и станова у контумацу, у соби и другим просторијама треба истуцати и измешати пола фунте шалитре, три лота сумпора, девет лота шпанске смоле.
- Прашак за кађење у контумацу и за чишћење робе и пртљага: једна фунта већинок дрвета, осам лота лорберовог лишћа, дванаест лота већинок плода, четири лота тамјана, осам лота сумпора, два лота струганих козјих рогова, као и коњских копита. То је све требало истуцати, измешати и чувати за употребу како је прописано.³¹

Карантини за људе и стоку, по генералном санитарском нормативу од 2. јануара 1770, пратећи степене, трајао је: у мирно време 21 дан, у сумњиво време 28 дана, а у опасно време је трајао 42 дана, што је благо кориговано 1820. године, и то само за мирно време, уколико би лице писмено доказало да долази из места с добрим здравственим приликама, онда није издржавало карантин. Онима који су издржали карантин контумац је издавао потврде, уверења *Sanitatifede*. Ови контумци су имали тумаче оријенталних језика. Након потискивања Турака јужно од Саве и Дунава, а у циљу заштите од турских упада и епидемија, у војној граници постављени су кордуни и контумци, а међу првима је подигнут контумац у Земуну,³² који је функционисао од 1730. до 1872. За време постојања, дуге 142 године, овај контумац је, можемо тако рећи, био не само брана Западу „од епидемија са истока, већ и једно стециште тајних вести и гласоноша“.³³

Земунски контумац користио се Правилником за чишћење, који је 1713. био уведен у Аустрији, у Бечу, под називом *Mundationis ordo*. Овај правилник прописао је чишћење просторија, робе сваке врсте и нарочито писама, па се тако дезинфекција и делила на:

- а) дезинфекцију соба и других просторија,

³¹ Михајловић, *Борба против куге у Србији пре сто година*, 37.

³² Србољуб Живановић, „Два интересантна документа о Земунском карантину“, *Acta Historica*, 1–2, Београд, МСМЛXIV, 194. - Земун се развио у важну пограничну тачку преко које се обављала трговина са Истоком, али и преко које су управо са караванима и робом долазиле и епидемије, те је зато дуж читаве аустроугарске границе успостављен кордон, стража.

³³ Risto Jeremić, *Medicinske prilike u Zemunu: 1750–1900* (Beograd: Centralni higijenski zavod, 1937), 44.

б) дезинфекцију робе и пртљага, и
в) дезинфекцију писама, најпре потапањем у сирће, а касније парењем на врућој сирћетној пари.³⁴

Сва строгост санитарних прописа које је Аустрија примењивала према Турској, примењивана је и према Србији после њеног ослобођења. Сви ови прописи били су обавезни и за карантине у Србији.³⁵

Ако говоримо о епидемијама куге, први патент био је прокламован 25. јуна 1710. године, а наредба *Ordo pestis* била је донета 1755. године, и с допунама из 1764. године пружала је комплетну законску дефиницију и нормативе за борбу против куге. У наставку овог законодавног процеса (1731–1740) детаљно је регулисано оснивање карантина, успостављање кордона, као и обавезе лекара³⁶ и хирурга у случају појаве епидемија куге.³⁷

1.2. Аустријски санитарски кордон

Продором из Мале Азије на Балканско полуострво Турци су постали јака сила на Балкану, тежећи даље ка Будиму и Бечу... Тако се и српско становништво од тада константно повлачило у мањим или већим таласима с југа према северу, у прилог чему говоре и наши престони градови: Крушевац, Смедерево и Београд. Овај народ који је организовао Хабзбург, а предводили и хрватски великани, немачки генерали и српске војводе, чинио је стални и снажан грудобран, војну границу. Пошто је Аустрији готово стално претила куга с турске стране, на граници с Турском је основан стални гранични санитарски кордон.³⁸

С оснивањем војне границе 1578, готово једновремено у Бечу је формирано посебно тело за борбу против кужне заразе *Consilium sanitatis*, који су чинили

³⁴ Jeremić, *Medicinske prilike u Zemuni: 1750–1900*, 49.

³⁵ Тихомир Ђорђевић, *Медицинске прилике у Србији за време прве владе кнеза Милоша Обреновића (1815–1839)* (Београд: Централни хигијенски завод, 1938), 29.

³⁶ Рад надрилекара био је забрањен 1745. године, а 1756. уведена је забрана сахрањивања преминулих без хируршког прегледа, односно, стручне констатације смрти

³⁷ Горан Васин, Снежана Божанић, Милица Кисић Божић, „Неадекватно сахрањивање као важан фактор у епидемијама куге код Срба у Хабсбуршкој монархији крајем 18. века – историјска анализа,“ Српски архив за целокупно лекарство, (2014): 764, опширније: Славко Јовин, *Историја медицине и здравствене културе на тлу данашње Војводине*, Нови сад, Матица српска, 1998.

³⁸ Илић, *Санитарски кордон Хабсбуршке монархије поред државне границе према Османлијској царевини*, 318.

представници двора доњаоустријске владе, града Беча, свештенства и Бечког универзитета. Ово тело до 1680. издало је 14 уредби и прописа о начинима спречавања и ширења кужне болести, а 1719. мења назив у *Commissio sanitatis aulica* – дворска санитаретска комисија. Да би обезбедио своје земље од продора куге, цар Карло VI (1711–1740), својим рескриптом од 22. октобра 1728, основао је стални санитаретски кордон (противкужни кордон) и наредио подизање контумаца као санитаретских установа, читавом дужином аустријско-турске границе.³⁹

Овом владару, након што је аустријска војска преузела београдски пашалук, обраћали су се мађарски великаши да по њиховом писменом предлогу ову територију, цар Карло VI придружи круни Светог Стефана. Цар Карло VI, је њихов предлог одбацио одлуком од 25. јуна 1718. године, те је именовано главног заповедника за освојене земље – принца Еугена Савојског. Ради што боље организације аустријске власти и експлоатације окупиране земље, Еуген Савојски је из Беча 7. октобра 1718. добио упутство да све порезе и приходе у што већој могућој мери задржи, као и у време турске власти, што је овај принц и учинио.⁴⁰ Даља трансформација овог тела, комисије, везана је за владавину Марије Терезије,⁴¹ која је 1753. уместо комисије формирала санитаретску дворску депутацију *Sanitatis Hofdeputation*, а која је издала Закон о поморским карантинима, те 1770. санитаретски норматив у ком су детаљно били дати прописи за одбрану од куге. Царица је и ову депутацију укинула 1776. и све њене функције биле су пренете на дворски ратни савет, јер је обухватао читаву територију монархије којом је владао.⁴²

Тако још 1717. године, командант Вараждинског генералата Гроф Хајстер пише цару Карлу Шестом, који је и успоставио стални санитаретски кордон, како је прелазак српског народа из турских на њихово подручје у интересу читавог хришћанства, јер штити саму границу али и унутрашње аустријске земље. Осим што су се на граници

³⁹ Илић, *Санитаретски кордон Хабсбуршке монархије поред државне границе према Османлијској царевини*, 319.

⁴⁰ Димитрије Петровић, *Финансије и установе обновљене Србије до 1842, књига I* (Београд: Државна штампарија Краљевине Србије, 1897.), 35.

⁴¹ Током владавине царице Марије Терезије (1740-1780) није било ратова са Турцима, док је Јосиф II, њен син и наследник, већ 1788. заратио са њима на страни Русије. Током овог рата хиљаде Срба склонило се било у Аустрију. Како је Свиштовски мир садржао члан о амнестији за све учеснике рата, у борби против Турака, готово сви Срби вратили су се назад у Турску (Србију).

Алекса Ивић, „Избеглице из Србије на аустријском земљишту 1813. и 1814.“, *Историјски часопис, Орган историјског института, САН, књига 2, 1949-1950*, стр. 157

⁴² Alexander Buczynski, “Kuga, kontumaci i karantena: epidemiološke mjere u Vojnoj krajini u 18. i 19. stoljeću.” *Narodna umjetnost* 58, br. 1 (2021): 191-208; Илић, *Санитаретски кордон Хабсбуршке монархије поред државне границе према Османлијској царевини*, 318.

одбијали чести турски напади, од почетка 18. века она је спречавала и продор куге у Хабзбуршке и западно-европске земље. По опсади Беча 1683, Хабзбурзи су после неколико ратова (1684–1699; 1716–1718; 1737–1739) прешли у офанзиву, протерујући Турке из централне Европе преко Саве и Дунава, те је државна граница према Турској успостављена била „од места Срба на Уни, па преко Бихаћа, Велике Кладуше, Костајнице до Јасеновца, на Сави, затим Савом, Дунавом и Карпатским луком до Буковине, они су дуж ње протегли војну границу“. У војном смислу, војна граница је била уређена у 18 пешадијских, једну коњичку регименту и шајкашки батаљон (у Бачком троуглу између Тисе и Дунава). Граничари су били војни обвезници од 16 до 60 година и чували су границу од турских упада, а од 1728. били су и чувари санитарног кордона и чували од улаза „сејалице смрти“, куге у централну Европу.⁴³

Санитетски кордон, дуж читаве државне границе Хабзбуршке монархије према Османском царству, чинио је низ стражарских станица, чардака, на пушкомет удаљености једних од других. Овде су били смештени војни граничари, стражари, који су у патролама ноћу и дању обилазили границу лево и десно и наслањали се на суседне страже, патроле, чувајући границу „о своме руху и круху“, да ни људи ни животиње не прелазе с турског на царско-краљевско подручје. Онај који је хтео да пређе из турског предела, био је упућиван на најближи му контумац, а онај ко је већ прешао на царско-краљевско подручје био је пак спровођен стражом од чардака до чардака до најближег кондумца, да би издржао „пробу здравља“, карантин. Кордон, као земљишни појас, био је ширине од 50 до 500 или више метара, што је зависило од његовог положаја и конфигурације терена.⁴⁴

Војни граничари су своју кордонску дужност обављали најмање четири пута у години у трајању од једне седмице. Сваки је чардак, станица, имао од шест до осам стражара, а у време кужне заразе и више, док су њихове смене обављане на седам дана. Основа, приземље чардака, била је четвороугаона с пушкарницама, спрат је имао просторију за ствари и одмор, као и балкон ка турској страни, одакле се, као са осматрачнице, пратила граница и јављало стање на њој. На чистим и главним деловима ударани су високи стубови на које су постављани чардаци до којих се у време поплава долазило чамцима. Граница Хабзбуршке монархије бранила се даноноћно

⁴³ Илић, *Санитетски кордон Хабзбуршке монархије поред државне границе према Османлијској царевини*, 319.

⁴⁴ Илић, *Санитетски кордон Хабзбуршке монархије поред државне границе према Османлијској царевини*, 319.

од опасности да се епидемије из Турске пренесу на њену територију. Промет људи и робе морао се одвијати преко тачно утврђених пунктова.⁴⁵

Важно је поменути да су се поред чардака налазили и пратећи стубови, који су били дубоко укопани у земљу и прекривени већом количином сламе или сена на врху. Врх је заправо био преливен смолом и она је у случају опасности с турске стране била паљена и тако је за неколико сати и у дубини војне границе била „подељена“ информација о опасности – паљењем истих таквих стубова. Оваква је ватра била позив граничарима да дођу на своја зборна места.⁴⁶

Ако пратимо кугу и страже на кордону, знамо да су постојала три степена: први – мирни, када у Европској Турској нема куге, други – сумњив, када негде у Европској Турској постоји куга, и трећи – опасан, када је куга у близини аустро-турске границе и када се страже повећавају два, три или чак четири пута, и када запоседају све увале или тајне пролазе из Турске. Кордонски појас, сектор сваке регименте, имао је свог команданта, старијег мајора. Сваки сектор делио се на подсекторе у којима су командовали поручници, или потпоручници, који су обилазили страже на својим деоницама и примали рапорте од командира станица чардака. Они су имали седишта у растелима, па су након пијачног дана у свом растелу и подносили извештаје свом команданту сектора. Најтеже је било кордонским стражама на рекама Сави и Дунаву, јер су пружали помоћ својим бродовима у случају турских напада. Из генералних команди су два пута месечно санитарске комисије слале своје комисије дворском ратном савету у Беч. Пословне и трговачке везе између Турског царства и Хабзбуршке монархије одржаване су на санитарском кордону, а кроз установе контумаца и растела.⁴⁷

До средине 19. века број Срба у Хабзбуршкој монархији (без Далмације и Боке), укупно у војној граници и провинцијалу, износио је 1897. године – 667.244, затим 1821. године – 751.379 Срба, док их је 1847. године било 896.902. Наведени подаци говоре да се целокупно српско становништво повећало током пола века за око 230.000, или за једну трећину.⁴⁸

⁴⁵ Buczynski, *Kuga, kontumaci i karantena: epidemiološke mjere u Vojnoj krajini u 18. i 19. stoljeću*, 196.

⁴⁶ Илић, *Санитетски кордон Хабзбуршке монархије поред државне границе према Османлијској царевини*, 319.

⁴⁷ Илић, *Санитетски кордон Хабзбуршке монархије поред државне границе према Османлијској царевини*, 320–324.

⁴⁸ То је повећање у Провинцијалу ишло равномерно, али је било мање него у Граници у којој је пораст био неупоредиво мањи у првој четвртини, него у другој. У целини узето, Срби у Провинцијалу били су у порасту за око 71.000, а у Граници за око 160.000 душа. Што се тиче кућне задруге, она

1.3. Стање у Кнежевини Србији од 1836. до 1839. године

После Првог и Другог српског устанка српски народ у Београдском пашалуку предвођен кнезом Милошем наставио је борбу за стварање аутономне државе, а пратила ју је подршка руске државе, која је била од пресудне важности. Источно питање, као један од најкомпликованијих и најзначајнијих међународних проблема, које је обележила борба за опстанак Турске на Балканском полуострву и на Леванту, појавило се средином 18. века, да би у 19. веку ушло у критичну фазу и то у више наврата (националноослободилачки покрети и револуције балканских народа, Прва и Друга египатска криза 1831–1839, Кримски рат 1853–1856, Велика источна криза 1875–1878). Источно питање је подразумевало и заинтересованост великих сила за његово решавање кроз међусобну борбу око подела турског наслеђа у Југоисточној Европи, на Блиском истоку и источном Средоземљу. Трећу важну компоненту Источног питања чинила је ослободилачка борба балканских народа.⁴⁹

Радош Љушић пише да су интензивну дезинтеграцију Турске крајем 18. и почетком 19. века реформама покушали да спрече султан Селим III и Махмуд II. Наставак реформи резултовао је централизацијом државне управе, успостављањем нове војске и укидањем јаничара 1826. године. Но ове реформе нису стопирале даље слабљење државе нити формирање аутономне Кнежевине Србије која је настала Хатишерифом из 1830. и 1833. године. Србија је стекла унутрашњу аутономију у Турској, док је заузврат имала обавезу плаћања годишњег данка у износу од 230.000 гроша. Кнез Милош је 1830. године стекао наследно кнежевско достојанство. Тимарски систем је у Србији правно био укинут Хатишерифом из 1833. године, укидањем спахија, док спахијске дажбине нису биле укинуте. Ипак, убирала их је српска држава, док су све дажбине српских сељака од Хатишерифа 1835. године биле сведене на годишњи данак од шест талира. Тиме је национални процес био

је била јача у Бојној Граници него у Провинцијалу, нарочито у Карловачком Генералату, у коме је двадесетих година 19. века живело у појединим задругама, обично око 20 душа, али је било и таквих у којима је живело и 28, па и до 45 душа, што је одговарало тежњама Основног Граничарског Закона и политици Дворског ратног Савета у односу на Војну границу. Видети: Славко Гавриловић, „Срби у Хабсбуршкој Монархији од краја XVIII до средине XIX века“, У: *Историја српског народа*. Књ. 5. Том 2, *Од првог устанка до Берлинског конгреса: 1804–1878*, (1981): 15.

⁴⁹ Александар Раствовић, *Велика Британија и косовски вилајет 1877–1912. године* (Београд: Завод за уџбенике, 2015.), 31.

завршен Хатишерифом из 1833. године, док је социјални процес Српске револуције био окончан 1835. године.⁵⁰

Наставак процеса проширивања српске аутономије обележен је доношењем Устава из 1838. године, који је султан издао у форми Хатишерифа. Он је ограничавао власт српског кнеза, који је 13. јуна 1839. године абдицирао и напустио Србију.⁵¹ Преласком из Мале Азије на Балканско полуострво, након битке 1389. на Косову пољу, и касније 1396. код Никопоља, Турци су постали јака сила на Балкану, тежећи даље ка Будиму и Бечу... Тако се и наше становништво од тада константно повлачило у мањим или већим таласима с југа према северу, у прилог чему говоре и наши престони градови: Крушевац, Смедерево и Београд. Овај народ организован од Хабзбурга, који су предводили и хрватски великани, немачки генерали и српске војводе, чинио је стални и снажан грудобран, војну границу.⁵²

Основни документ међународног права на којем се заснива државност Србије у новом веку јесте Букурешки мировни уговор из 1812, његова 8. тачка. Уговор је потписан 28. маја 1812. између Османског и Руског царства где се 8. тачком Порта обавезала на давање амнестије Србима, док је будућа самоуправа за оквире имала привилегије које су већ уживали „поданици у оквирима Архипелага и другим пределима“.⁵³

Устаници су били у обавези да поруше тврђаве подигнуте за време устанка, а турској војсци да омогуће повратак у утврђене градове у којима је она била стационирана пре устанка. Србија је између 1812. и 1833. године прошла кроз неколико фаза: неуспешне српско-турске преговоре (1812–1813), слом Првог српског устанка, почетак Другог српског устанка, потом је уследило успостављање непосредних веза кнеза Милоша и руских представника дипломатије, као и конкретизовање аутономије Србије на основу Букурешког мира (1816–1821), иза чега је уследио застој у српско-турским преговорима који је био изазван хетеријском побуном у Влашкој и Грчким устанком (1821–1826). Након усвајања Акерманске конвенције и поновних преговора

⁵⁰ Љушић, *Кнежевина Србија 1830–1839*, 459–477.

⁵¹ Александар Савић, *Кнежевина Србија и Османско царство (1839–1858) докторска дисертација* (Београд: Филозофски факултет, 2021.), 22. <https://ref.f.bg.ac.rs/handle/123456789/3757> (приступљено, 6.05.2023).

⁵² Илић, *Санитетски кордон Хабсбуршке монархије поред државне границе према Османлијској царевини*, 318–331.

⁵³ Радомир Ј. Поповић, „Букурешки мир, кнез Милош и аутономија Србије“, У: *Српска револуција и обнова државности Србије: двеста година од Другог српског устанка*, (Београд: Историјски институт; Чачак: Међуопштински историјски архив, 2016): 113.

руске Владе и Порте на тему испуњења Букурешког мира (1826–1828), Руско-турски рат, као и Једренски мировни уговор поспешили су преговоре на тему аутономије Србије (1828–1829), те је као резултат свега наведеног Србија добила аутономију Хатишерифима из 1830. и 1833. и Бератом о наследном кнежевском достојанству из 1830. године.⁵⁴

Кад се 1836. године појавила куга у Турској и почела се ширити ка Србији, Европом је завладао страх да ће се она када пробије српску границу, раширити даље на север и заразити велики део европског становништва. Европа је полагала велику наду у Аустрију, али се уздала и у малу и тек ослобођену Србију. Претпостављало се да ће се тешко спречити улазак куге у срце Европе ако пређе Саву и Дунав. Борба против куге у Србији задивила је целу Европу и у тадашњем модерном свету изазвала опште поштовање према српском народу и кнезу Милошу због успешне борбе против ове пошасте. Српска борба против куге показала је Европи да српски народ, поред војничких, поседује и организационе способности у сложеним друштвеним околностима.⁵⁵

Државни органи и извршна власт своје уобличење добили су доношењем Сртењског устава 1835, као и доношењем Закона о државном савету. Тако је Државни савет био подељен на два дела: Законо-извршитељни, који је функционисао као Влада са шест одељења: „Правосудија, финансија, црквени дела и просвештенија, внутрени, инострани и војени дела, на челу са својим попечитељима“. Али Закон овај није био примењен, јер је и Устав престао да важи врло брзо, укинут је. Касније, а на основу турског Устава из 1838, организовано је 1839. централно прављење са три попечитељства: внутрени дела, финансија и просвештенија, док је четврто Министарство Кнежевска канцеларија образована посебним законом. Тако су извршну власт обављала само четири министра, па је попечитељство унутрашњих дела подељено на три одељења: полицајно-економическо, карантинско са санитаром и војно.⁵⁶

Саобраћајне прилике у почетку владавине кнеза Милоша биле су лоше, па је и саобраћаја било мало. Путовало се већином пешице и на коњу. Постојала су само два већа пута којима се могло ићи колима: Београд – Шабац и Зворник и Београд

⁵⁴ Поповић, *Букурешки мир, кнез Милош и аутономија Србије*, 114.

⁵⁵ Поповић, *Букурешки мир, кнез Милош и аутономија Србије*, 115.

⁵⁶ Зборник радова, књига 33, Држава и политика управљања, Бојана Миљковић Катић, „Политике управљања пољопривредом у кнежевини Србији“, Историјски институт Београд, 2017: 176.

– Гроцка – Јагодина – Параћин и Ниш. Тек касније почињу да се граде путеви, па је тако 1828. саграђен тзв. Цариградски пут, којим је ишла пошта из Европе у Цариград. Убрзо је направљено још неколико важнијих путева који су повезивали Београд с главним градовима у унутрашњости. Поште није било за време прве владе кнеза Милоша, него су постојале мензулане.⁵⁷

Београд је био економски центар, али и главна трговинско-саобраћајна спона између Балканског полуострва и европске Турске с Аустријом и тржиштем Средње Европе, а такође и одличан терен за политичку и обавештајну службу. Ово звање је појачано 1835, ширењем уставобранитељског покрета, а нарочито због доласка европских конзула, најпре аустријског 1836, потом британског 1837, руског 1838. и француског 1839.⁵⁸

Стојанчевић констатује да од 1833. у Србији фактички престаје турска власт. Спектар привилегија добијених хатишерифима био је широк, те су за то и Срби и Турци хтели да знају и на самом терену, свако за себе, хтели да утврде докле се ова права протежу и кога обухватају, до најмањег села и сеоског поседа. Зато је била формирана мешовита комисија, српско-турска, с упутима о коначном и трајном разграничењу.⁵⁹

1.4. Успостављање границе и санитетског кордона у Кнежевини Србији

Све до 1833. године српско-турска граница била је више административног карактера и одвајала је Београдски пашалук од осталих пашалука, иако је овде политички и правни положај био другачији јер су унутрашња управа и судство били поверени домаћим кнежевима. Још крајем 1830. и почетком 1831. границом је прошла руско-турска комисија коју су чинили Павел Коцебу, Сашљски и Лебит-ефендија. Они су прошли дуж границе, па је на основу тога 23. априла 1871. године

⁵⁷ Михајловић, *Борба против куге у Србији пре сто година*, 18.

⁵⁸ Живковић, *Здравствене прилике на подручју Ужича: првом половином 19. века*, 44.

⁵⁹ Стојанчевић, *Административно и војнополицијно уређење српско-турске границе за време прве владе кнеза Милоша*, 30.

Коцебу за територију Србије формирао и посебну карту по чијем је нацрту завршено разграничење између турског царства и Кнежевине Србије.⁶⁰

⁶⁰ Радош Љушић, *Кнежевина Србија 1830-1839* (Београд: САНУ, 1986.), 40; Владимир Стојанчевић, „Административно и војно-полицијско уређење српско-турске границе за време прве владе кнеза Милоша“. *Историјски гласник*, 3–4 (1951):139.

Карта Србије из 1831. године⁶¹

Пуна војна организација у Србији под кнезом Милошем изведена је тек 1835. године с поделом земље на четири војне команде, четири војна подручја: Подринско-савско, Моравско-подринско, Дунавско-тимочко и Средњо-источно (Шумадијско)⁶². Мало касније, 1836. године, војска је добила прву батерију топова, а 1837. основана је у Београду⁶² *Војно-полицијска канцеларија*, коју су чинили Јеврем Обреновић, „Милитарни командант Београда“, представници Београдског исправничества (судови) и полиција.⁶³

Јачање државне границе као приоритетно отпочето је фебруара 1834, не само као мера због државног интегритета и безбедности у војном смислу већ ће у годинама које буду долазиле имати и важност санитарног кордона.⁶⁴ Јачање границе било је

⁶¹ Павел Коцебу је 24. 4. 1831. израдио карту на основу које је извршено разграничење између Србије и Османског царства.

⁶² Београд су чинили Тврђава, Варош и предграђе Савамола и Палилула, те је постојала двојна турско-српска власт све до 1830, када је Варош потпала под искључиво српску власт. Владимир Стојанчевић, *Обавештајна служба у Карађорђевој и Милошевој Србији*, (Београд: Војска, 2004), 171.

⁶³ Стојанчевић, *Обавештајна служба у Карађорђевој и Милошевој Србији*, 171.

⁶⁴ Са српске стране у комисији је био одређен „член Суда народа српског“ Ђорђе Протић и парафински капетан Јован Велковић. Како се приликом обилажења границе Протић био разболео, био

праћено и једном привредном мером, одлуком кнеза Милоша да се по варошима укину царинарнице – ђумруци, а да се у ствари изместе на граничне прелазе.⁶⁵ Тако се захваљујући успостављању границе појавило и једно ново кривично дело „кордонопреступљеније“.⁶⁶

Формирана је мешовита српско-турска гранична комисија која је упуте о разграничењу требало да спроведе на лицу места. За комисију су били одређени Ђорђе Протић, који је због болести био замењен Јоксимом Милосављевићем, и Јован Вељковић, парафински капетан, док је турски део ове комисије предводио Ђешиф Ахмет-ага, иначе представник⁶⁷ видинског везира.⁶⁸ Посебна уредба⁶⁹ о пограничним стражама и караулама изашла је 1836. године.⁷⁰

Комисија је радила преко пет седмица, следећи и упуте кнеза Милоша да све што се преда нашим комесарима буде обележено, или да се шума на широко прокрчи, или да се дигну „умке“ које ће остати као трајни знаци.⁷¹ Осим својих редовних дужности, српска гранична стража на самом почетку морала је да се бори с једном посебном врстом проблема, који се тицао померања граничних знакова. Након успостављања нове границе дешавало се да се граничне хумке руше, док је гранично коље често било чупано и по потреби премештано, јер је изван број сеоских пашњака, њива, винограда, појилишта, воденица или путева био одвојен новом границом од својих правих власника.⁷²

је замењен Јоксимом Милосављевићем. Турски део ове мешовите комисије предводио је представник видинског везира, Ђешиф Ахмет-ага. Димитрије Петровић, *Финансије и установе обновљене Србије до 1842*, књиге I и II, (Београд: Државна штампарија Краљевине Србије, 1897), 312, 316, 319.

⁶⁵ Новак Живковић, *Здравствене прилике на подручју Ужица: првом половином 19. века* (Титово Ужице: Општа болница, 1973), 44.

⁶⁶ Живковић, *Здравствене прилике на подручју Ужица: првом половином 19. века*, 44.

⁶⁷ Он је заступао видинског Хисеин пашу којег је Porta била овластила да у договору са кнезом Милошем спроведе разграничење. Љушић, *Кнежевина Србија 1830–1839*, 40.

⁶⁸ Димитрије Петровић, *Финансије и установе обновљене Србије до 1842*, књиге I и II (Београд: Државна штампарија Краљевине Србије, 1897), 316, 319.

⁶⁹ За спровођење уредбе био је задужен Јован Обреновић тј. његов секретар Василије Симић, а за Моравско-подрињску команду, подручје. Живковић, *Здравствене прилике на подручју Ужица: првом половином 19. века*, 46.

⁷⁰ Живковић, *Здравствене прилике на подручју Ужица: првом половином 19. века*, 46.

⁷¹ Српски чланови комисије имали су одобрење кнеза Милоша да, осим легалних могућности, користе и турску неспретност или незнање приликом рада на терену, тачније по кнежевом одобрењу могли су се користити подмићивањем чланова турске комисије. Владимир Стојанчевић, „Административно и војно-полицијско уређење српско-турске границе за време прве владе кнеза Милоша“. *Историјски гласник*, 3–4 (1951): 30.

⁷² Стојанчевић, *Административно и војно-полицијско уређење српско-турске границе за време прве владе кнеза Милоша*, 40.

Специфичан проблем дуж читаве граничне линије између Србије и турског царства представљала су двовласничка имања. Проблем двовласничких имања доводио је до неспоразума с обе стране граничне линије, уз напомену да су они имали економско а не национално политичко обележје, а већи проблем је имао хришћански живаљ који је остао у Турској.

Како се поступало с онима који су желели нелегално да пређу у Србију видимо из дописа под бројем 1383. од 23. новембра 1836. којим војни командант дунавско-тимочки јавља кнезу Милошу следеће: „...Један стражар⁷³ на стражи Рсовачкој у Срезу Бањском пуцао је на једног човека, који је хтео прећи границу и ранио га у врат“. Кнез му одговара дописом број 4740. од 28. новембра 1836. да одобрава поступак тог стражара и да му за награду шаље цесарски дукат. Кнез такође поручује да се то разгласи по свим стражама и да се нагласи да не пропуштају оне који желе прећи на недозвољеном месту из Турске, већ да одмах упуцају.⁷⁴

У допису од 14. новембра 1836. кнез Милош наређује да сви сватови који прелазе с турске на српску страну морају прво заједно боравити у карантину пре уласка у Србију. Даље кнез Милош налаже оштрије мере старешинама да свакога ко би хтео да пређе границу и уђе у Србију упуте на Контумац. У противном, ако би који старешина некога потајно пропустио у Србију, добиће најоштрији одговор и биће кажњен. Кнез спомиње и нову уредбу о стражи по којој ће бити могуће умножити страже док за капетане напомиње да ове страже одлазе и гледају да ли они своју дужност тачно испуњавају.⁷⁵

Након разграничења, уследио је низ административних, војно-полицијских, санитарних, финансијских, али и саобраћајних уредаба и установа, како би се Србија што раније одвојила⁷⁶ од осталих територија Турског царства. Комисија је редовно

⁷³ Радило се о пограничном стражару Марку Ђорђевићу који је убио човека при покушају илегалног пребацивања у Србију. Стојанчевић, *Кнез Милош и заштита српске границе за време епидемије куге у Турској 1836–1838. године*, 6–7.

⁷⁴ Михајловић, *Борба против куге у Србији пре сто година*, 85.

⁷⁵ Државни архив Србије, Збирка Варија, V–2384.

⁷⁶ Гранична линија кретала се од Дунава реком Тимоком према селу Вражогрнца, до близу Виса Тупња, одатле речицом Безданицом на Вршку Чуку; (1) на затворену пољану; на Остричеву пољану; на Бабин нос, на Китку (планину), на Клисуру, на Кадибогаз, Расоват и Камен; на Светог Николу, на Писану Букву; на Иванову Ливаду (поврх села Репушнице); на Коренатац; на Влахово; Периш, Лазањ, Гољан, над Црнољевицу; Рибаре, Преконоге; на Грамаду (2); на Љути Врх; Курилово; Попчицу, на реку Топоницу, па у Мораву, два сага више Алексинца; Моравом навише на село Суповац (3), па на планину Јастребац; на Јанкову Клисуру (4); на Бататол, Лепенац, Шометин, Бело Брдо, на Копаоник; преко Јаринске Косе у реку Ибар; Ибром наниже до утока Рашке; Рашком навише у Гору Паресију; одатле врхом Голије на Вратинице (ваљда Одвраћеницу); на Јанков Камен; одатле Косом Јавором на Василијин

извештавала кнеза у вези с напредовањем разграничења, па тако јануара 1834. из села Трнаве, на Голији, јављају да су придобили „још једно село куршумлијско именом Брзеће заједно са Копаоничким рудокопијама, које се близу овог села налазе“.⁷⁷

За ово се кнез Милош руководио битним разлозима: најпре је из војних разлога било потребно спровести поштовање, поступање по постављеним граничним знацима, јер је било места где је гранична линија секла⁷⁸ не само нахије и срезове него и насеља и мање сеоске атаре.

Потом је било важно регулисати промет трговачке робе, односно успоставити кроз порески систем и увоз и извоз робе, посебно контролисати извозну трговину у погледу куповине стоке – свиња. Брижљиво чување границе кнезу је давало сигурност у правцу избегавања политичких компликација с околним пашама, које би га могле компромитовати на порти. Но најважнија је била константна опасност од заразних болести из Турске, те појаве епидемија колере и куге, па је зато било од приоритетне важности створити границу која се може „херметички“ затворити и уз примену санитарних мера

врх (5); одатле у Ојковичко Брдо, где је близу река Увац. Десним брегом Увца до села Доброселице; одатле на Орлић, Виогор, и Препелицу која се налази на врху Ивице, Ивицом у реку Дрину, а Дрином у Саву. Гранична линија није прецизно ишла наведеним тачкама и на многим местима је била померена. Уједно побројане су и карауле, а оне су обично биле дуж саме граничне линије. Идући, дакле од Дрине сувом Ужичком границом, наилазимо код села Јагоштице на прву караулу која се зове Штула, па даље: Дикава, Плоча, Запоље, Столац, Балван, Дубље, Гуманци, Цигља, Крмељаш, Крајчиновица, Тусто Брдо, Сјеништа, Волујак, Кокин Брод (ових су последњих шест на Увцу); Трудово (на Сувој Међи), Дебело Брдо, Витлишта, Кадина Стијена, Тисовица, Јавор, Василијина чешма, Вучја Пољана, Радишковина, Васиљевићи, Суви Хрт (Бијели камен), Ступска Чешма, Османпашино Брдо, Крњача и Одвраћеница (56 и по сата границе). Потом, наилазимо на Чачански округ и у њему су ове карауле: где су следеће карауле: Казновска, Попово Поље, Шарпел, Јариње (ове су све крај Ибра), Криви Лаз, Остраћско Гувно, Исево или Голиш, Гувниште, Суво Рудиште, Бећировац, Кошаре, Шошићи, Дебела Глава, Златарија, Магово, Мала Липа, Велика Липа, Равна Главица, Церова, Мечија Шапа, Јанкова Клисура, Смрдан, Суво Брдо, Главна, Сенокс, Црна Чука, Добра Вода, Мачници, Прокоп, Страцимир, Равна Гора (свега 39 и по сата). Потом, иде округ Алексиначки у ком су ове карауле: Касапова Чука, Три Кладенца, Гревачка, Јасенова Вода, Голешничка, Змијина Глава, Суповац, Велика Дренова, Шаревац, Тешница (на Морави), Капијска (где је капија из Алексинца к Нишу), Добрујевац, Катун, Бистровац, Баутовац, Липа, Брестовик (око 17 сата). Затим иде округ Кнежевачки: Драговац, Шупљи Горун, Топола, Курилово, Дебели Дел, Грамада, Пошушница, Коларница, Плеш, Пернатица, Баре, Пандирало, Младеновац, Блато, Црквенат, Жљебина, Причел, Коренатац, Шљива, Иванова Ливада, Писана Буква, Расовати Камен, Кадибогаз, Китка, Тресак, Суви Кладенац, Оштричевица, Шашка и Затворена Пољана; На крају је наведен Црноречки округ: Вршка Чука, Рајков Суват, Дугачки Рт, Тупањ, на Сувој Мењи не дошавши до Тимока, али после те страже граница силази у Тимок испод села Вражогрнца и Тимоком иде до Дунава. Милан Ђ. Милићевић, *Кнежевина Србија*, (Нови Београд: Book & Marso, 2005) (фототипско издање), 723–726.

⁷⁷ Димитрије Петровић, *Финансије и установе обновљене Србије до 1842*, књиге I и II, (Београд: Државна штампарија Краљевине Србије, 1897): 320.

⁷⁸ Тако су се појавила такозвана двовласничка имања. Овим су више били погођени хришћани који су остали иза границе, у Турској. Тако су и познати случајеви тзв. „пиротске земље“, спор око воденица на Мрамору, Копаонику, где су се водили чести и крвави окршаји, те је кнез Милош наредио рушење и паљење ових воденица пославши 250 војника. Такође су познати турски испади око Сокола. Владимир Стојанчевић, *Административно и војно-полицијско уређење српско-турске границе за време прве владе кнеза Милоша*, 3–4.

спречити појаву епидемија на тлу Србије. За очување мира, кнез Милош се постарао да се на граници прецизно сви евидентирају: службена или приватна лица, турски званичници, дипломатски курири, сељаци, занатлије. Тако се могло све каналисати на неколико одређених места, а у време епидемија то су били карантини и састанци.⁷⁹

Ипак, потпуна контрола границе и промет робе и људи могли су се решити једино подизањем непрекидне граничне стражарске линије и системом пограничних постројења, као и прописима, и њиховом применом у пограничној служби. Тако се почело с успостављањем кордона граничне-стражарске линије с низом караула, и то најпре у крушевачкој нахији 1834, јер је она била изложена пљачкама и нападима на српске сељаке од Арнаута,⁸⁰ те су карауле биле подигнуте на Суповцу, Вукањи, Мајдеву, Јанковој Клисурси и испод Белог Брда.⁸¹ Свака караула имала је по два стражара момка, командира – буљубашу и писара. Карауле су потом постављане и на Дринској и Тимочкој граници.⁸² Тако је дуж читаве српско-турске границе, од јесени 1834. до пролећа 1835. био успостављен стабилни кордон са утврђеним и одређеним местима, станицама за прелаз границе, при чему је било подигнуто 68 караула с укупно 588 граничних стражара.⁸³

Број стражара и караула био је променљив, као и персонал у њима. Кнежева канцеларија функционисала је по тачно утврђеној хијерархији преко буљубаша, капетана, односно сердара и великих сердара, па преко „војених команданата“, што су били Јован Обреновић,⁸⁴ Лазар Теодоровић и Стефан Стојановић. До краја 1835.

⁷⁹ Стојанчевић, *Кнез Милош и заштита српске границе за време епидемије куге у Турској 1836–1838. године*, 31.

⁸⁰ На простору старе Србије, готово константна насиља Турака и Арбанаса над Србима, доводила су до исељавања, преласка на територију Кнежевине Србије где је кнез Милош уз помоћ своје администрације досељеницима додељивао бесплатну земљу а такође они су били у првим годинама по досељавању ослобођени плаћања пореза. Тако су ове олакшице повећавале број досељеника у Србију. Урош Шешум, *Србија и стара Србија (1804-1839)* (Београд: Филозофски факултет, 2017.), 492.

⁸¹ Стојанчевић, *Административно и војнополицајно уређење српско-турске границе за време прве владе кнеза Милоша*, 33.

⁸² Границе Србије билесу решене, а карта Нове државе Српске 1831. године начињена и прослеђена кнезу Милошу; Ипак су Турци седели у Крушевцу, у Алексинцу, Ражњу, Параћину и другим неким местима. Сви захтеви кнеза Милоша, потпомогани су и Руском дипломатијом, те нису дали жељене резултате. Зато је кнез Милош поручио првим људима у народу из тих крајева да се организују и силом истерају Турке. Милан Ђ. Милићевић, *Кнежевина Србија* (Нови Београд: Book & Marso, 2005) (фототипско издање), 726.

⁸³ Стојанчевић, *Административно и војнополицајно уређење српско-турске границе за време прве владе кнеза Милоша*, 33.

⁸⁴ Млађи брат кнеза Милоша, рођен у Добрињи 1787. године. Био је депутат у Цариграду 1816, као и старешина рудничке нахије, који је током свих сукоба био уз кнеза Милоша. Милићевић, *Кнежевина Србија*, 34.

број пограничних стражара био је 566, од чега 68 буљубаша, који су имали плате у укупном износу од 192.420 гроша. Није тешко приметити да се број караула поклапа с истим бројем оних који су им командовали – буљук башама. Карауле на кордону су се разликовале по начину градње, броју стражара, положају, тј. удаљености у укупној дужини мотрења и обилажења терена. Њихов персонал је обично био плаћен, осим у случају поремећаја на границама који су изискивали већи број стражара, те се ово попуњавало људима из околине које су познавали и слали локални капетани. Они су се сами опремали робом, храном и својим оружјем, док су муницију добијали од надлежног буљубаше и били су под њиховом командом.⁸⁵

Документ од 28. августа 1837. године у ком се Христић обраћа кнезу почиње са „Повторитељно“ и значи да Христић по други пут понавља свој допис или молбу. Он тражи од кнеза савет шта да ради с пандурима из стражарница Подунавског карантина и парлаторијума, пошто се приближава зима и не зна где да их склони од хладноће. Напомиње да су врло битни за само чување карантина. У наставку Христић преноси и жалбу Мике Буљукбаше, чији су стражари из села Качера служили у кордону 10 дана и продужили још четири, а он их без налога и замене не сме отпустити. Због тога тражи савет од кнеза шта да чини.⁸⁶

Кнез Милош је 24. маја 1837. године писао из Крагујевца свом брату, дивизионом генералу Јовану Обреновићу, да се морају подигнути кордони и карантини, јер се куга раширила по Румелији и већ односи животе у Пироту. Исто тако, поручује му да погранични кордон треба да се придружи војној команди и да се дуплира, а да се између постојећих стража поставе нове с исто онолико момака колико има на постојећим. Поред тога, наређује му да постави поузданог „буљукбашу“, као и да заповеди пограничним среским старешинама да често посећују своје страже и одржавају дисциплину. У наставку кнез Милош објашњава да је исто упутство послао и старешинама Крушевачког округа, као и да поједини не иду ни на предстојећу скупштину: „Треба да и капетан Лазар Тошић од предстојеће скупштине изостане, и да границу своју добро чува, да се болест унела не би“. Закључак је да среске старешине могу доћи на скупштину, али да претходно дуплирају кордон.⁸⁷

⁸⁵ Стојанчевић, *Административно и војнополицијно уређење српско-турске границе за време прве владе кнеза Милоша*, 34–36.

⁸⁶ Државни архив Србије, Збирка Варија, V–2615.

⁸⁷ Државни архив Србије, Збирка Варија, V–2504.

Ови капетани били су одговорни и надлежни над караулама на територији свога среза, док су надзор спроводили и имали пуну управну власт над целокупним особљем обласне старешине, велики сердари, тј. заповедници, који су о свим граничним дешавањима личним актом обавештавали кнеза Милоша и о свему су поступали по наређењу самог кнеза. Систем већ подигнутих хумки, караула и састанака по појави куге био је допуњаван подизањем плотова или палисада, што су ограде од коља испреплетаних прошћем, које су се убрзано подизале од 1836. па је читава сувоземна граница била додатно ојачана овим „дрвеним зидовима“. Ови зидови олакшавали су стражу граничним стражарима, а отежавали прелаз границе на недозвољеним местима као и кријумчарење робе.⁸⁸

Граница се пратила, чувала с обе стране, опомињало се пуцњем из пушке, а у случају непослушности, пуцало се и „у месо“, док је о казнама и прекршајима граничног поретка одлучивао лично кнез Милош. Занимљиво је да су за одговорно држање и поступање на стражарским местима стражари били често новчано награђивани по кнежевим одлукама.⁸⁹

Тако је сваки прелазак границе морао бити на тачно одређеним местима, легалан, уз обавезан велики пасош. Дакле, на главним пролазима или сталним састанцима. Велики пасош иначе је важио годину дана, а за дужи боравак у Србији морао се добити пристанак српских власти. Од појаве куге 1836, граница је имала и обележје санитарног кордона, чак је издата наредба да се на местима лаких прелаза подигну „плотови“. Плотови, или палисади јесу заправо ограде од коља, испреплетаног, повезаног прошћем, што је јачало гранични кордон и допуњавало систем већ изграђених хумки, караула и састанака, те Стојанчевић и констатује да је од 1836. године читава сувоземна граница била заштићена уским дрвеним зидовима.

У прилог томе да је цела Србија тог времена била чврсто ограђена говори и писмо кнеза Милоша, послато из Крагујевца Јовану Мићићу 28. маја 1837. У том писму кнез напомиње да зна да је Мићић добио налог од Јована Обреновића да огради границу; али пошто је Обреновић у Крушевцу и тамо мора надзирати ситуацију, кнез му даје додатна упутства. Наиме, да његови људи што боље чувају границе и оставе путеве поред зграда којима ће лако патролирати како би видели ако се ограда сруши

⁸⁸ Стојанчевић, *Административно и војнополицајно уређење српско-турске границе за време прве владе кнеза Милоша*, 42.

⁸⁹ Стојанчевић, *Административно и војнополицајно уређење српско-турске границе за време прве владе кнеза Милоша*, 37.

или пробије. Кнез Милош даље препоручује Мићићу да он сам буде на лицу места и да се стара о заграђивању и чувању границе пошто је куга већ ушла међу Албанце, па закључује да се пази: „да се и ми овом несрећом не заразимо“.⁹⁰

Овакав систем са плотовима, осим што је појачао заштитну улогу у време кужних зараза, такође је отежавао, спречавао и кријумчарење робе – шверц. Сем примарне функције српске границе, погранична служба, гранични знакови, заштита од спољних упада на српску територију, евидентирања свих лица која су улазила у Србију, надгледања поретка у пограничној зони, овде треба истаћи и установе финансијско-царинског пословања (ђумруци), установе поштанског и осталог јавног саобраћаја (мензулане и ханови), установе санитарног карактера (карантини и састанци), при чему су сви допуњавали структуру граничне службе, чинећи једну целину. Ове су установе и биле врло занимљиве за све путописце који су пролазили кроз Србију, те су их зато често и описивали.⁹¹

. Систем опкопавања, опкопе, објашњава и Тихомир Ђорђевић који их повезује са доласком Карла Нађа у Србију, а на позив кнеза Милоша, који је наредио да се око целе границе према Турској начине опкопи да се поставе војничке страже под командом официра.⁹²

Пратећи пак стране изворе, почетком тридесетих година 19. века, у читавој Србији било је шест чета од по 250 људи, што је око 2.000 људи, које је обучавало 70 „унтер-официра“, уз опаску да су они били аустријског порекла, док су тек августа 1837, код Пожаревца изведени први маневри и направљен логор.⁹³ Традиционално српско рухо у војсци било је замењено руским униформама на које су се војници жалели, посебно због тога што су лаки опанци били замењени чизмама које су жуљале стопала.⁹⁴

То да су страже на караулама попуњаване из околних села приближава нам и извештај Стефана Стојановића кнезу Милошу да ће у својој команди све да их доведе у ред, као и да ће их попунити момцима „из пограничних срезова“. Проблеми су били константно присутни у пограничним деловима, те је и сам кнез Милош наређивао

⁹⁰ Државни архив Србије, Збирка Варија, V–2519.

⁹¹ Стојанчевић, *Административно и војнополицијно уређење српско-турске границе за време прве владе кнеза Милоша*, 43.

⁹² Ђорђевић, *Из Србије кнеза Милоша*, 182.

⁹³ Радосав П. Марковић, *Војска и наоружање Србије кнеза Милоша* (Београд: Научно дело, 1957): 49, 72.

⁹⁴ Куниберт Силвестар Бартоломео, *Српски устанак и прва владавина Милоша Обреновића* (Београд: Штампарија Д. Димитријевића, 1901): 9.

Авраму Петронијевићу да се овај проблем решава с нишким пашом. Обострани су били проблеми, како за Србе са земљом у Турској, тако и с Турцима са земљом у Србији.⁹⁵

Кнез је у допису од 28. новембра 1836. године поручио Авраму Петронијевићу из Београда да се карантин затвори: „...да се постарате око заведенија овог карантинског и кордонског, не штедећи ништа и не марећи ни на чију угодност. Сачувај боже да се болест унесе, ништа се урадити не би могло.“⁹⁶

У документу из 1838. године ађутант Нешо Стојановић (Чајетина) пише Јовану Вучковићу о попуњавању кордона војницима који су прошле зиме били отпуштени кући у Крагујевац. Пише да су послати гласници да их доведу од куће, али да су само шесторицу нашли. Даље се поименце наводи коју четворицу шаљу: Јована Николића, Милована Симеуновића, Лазара Обрадовића и Николаја Филимоновића, али и да је Василије Спасојевић болестан од ногу. Наводи се да су неки од момака отишли да копају кукуруз у долини Мораве и по Драгачеву, и да су послати момци да их доведу без одлагања. Пише да је Сима Цвијовић из Неготина умро зимус и да ће из његове куће уместо њега доћи Алекса Радивојевић. Дакле, овде проналазимо податак да се обавеза служења кордона преузимала на нивоу задужене куће, породице.⁹⁷

У допису се понавља да се момци по Морави и Драгачеву одмах опреме, окупе у Чачку и крену ка Чајетини.⁹⁸ Један од дописа славном исправничеству односи се на смањење периода карантинирања с пет на три дана.⁹⁹

Сепен одговорности и хијерархију у поступању за време епидемије, у односу на текуће послове, можемо пратити и кроз један важан документ Јована Обреновића од 30. маја 1837, који због путовања у Крушевац шаље упуте Јовану Мићићу у Чачак, позивајући се на налог кнеза Милоша Обреновића да за време одсуства надгледа тај крај и често му шаље извештаје, а посебно да се стара о томе да се у карантину и кордону строго поштују правила. У случају да се куга појави у Турској, Босни и Херцеговини треба одмах да му јави, а он ће о томе моментално известити кнеза. Дивизиони генерал Јован Т. Обреновић јасно старешини среза Јовану Мићићу налаже да се карантин и кордон добро чувају током његовог одсуства.¹⁰⁰

⁹⁵ Државни архив Србије, Књајеска канцеларија, КК 1–124.

⁹⁶ Државни архив Србије, Књајеска канцеларија – КК. I–134.

⁹⁷ Државни архив Србије, Збирка Варија, V–2721/1.

⁹⁸ Државни архив Србије, Збирка Варија, V–2721/3.

⁹⁹ Државни архив Србије, Збирка Варија, V–2429.

¹⁰⁰ Државни архив Србије, Збирка Варија, V–2537.

Претходно наведено потврђује Мићић у свом извештају послатом дивизионом генералу из Кокиног Брода 2. августа 1837. године у коме каже да за цело време одсуства његовог у Крушевцу, „куд сте у име бога и пошли“, добро надзире ову страну, особито карантин и кордон погранични. Мићић завршава рапорт констатацијом да је све добро и да у Босни и Херцеговини нема куге.¹⁰¹

У жељи да спречи сваку могућност продора куге у Србију, кнез Милош дословце упозорава у допису из Пожаревца од 19. новембра 1836. године да се никоме не сме дозволити пролазак на граници, осим на месту где је постављен карантин, а за страже наређује најстроже казне „макар и стрељање прописали“.¹⁰²

Касније је ова мера и била прописана (током владавине кнеза Михаила Обреновића кроз „правила за страже на пограничном кордону“ из јула 1841. године, у члану број 31 став пет стоји: „И стражаре, који у опасно, кужној, на граници време, кордон преступе, преки ће суд на смрт осудити.“¹⁰³

Србија је у време о коме је реч имала пограничну трупу, која је штитила границу од бесправног прелаза и кријумчарења. Граничари (изгледа да су се онда звали пандури) били су размештени по тзв. караулама, које су подизане на узвишенијим местима с прегледним и великим видиком. Није познато колико је тачно било тих караула и граничара. „Стражу на граничном санитарском кордону одржавало је људство – пандури, које је било смештено у 133 карауле, у свакој по троје до 10 људи. У време куге повећан је био број караула на 240 и оне су биле под надзором дотичног карантина или састанка, а под командом и управом окружних начелника који су могли у случају нужде и потребе појачати пограничну стражу људима из непосредне околине. Из овог податка, а и из саме природе ствари, произлази да је погранична трупа претворена у гранични санитарски кордон. Тачан датум када је погранична трупа преименована у гранични санитарски кордон није познат, али се то највероватније десило истовремено са оснивањем карантина. Том приликом је свакако повећан и број људи, јер је то захтевала опасност од кужне заразе. Само у тесној сарадњи ових двеју установа, граничног санитарског кордона с једне, и карантина и састанака с друге стране, могао се очекивати успех у борби с кугом. При образовању граничног санитарског кордона није се стало само на промени имена дотадашње граничне трупе

¹⁰¹ Државни архив Србије, Збирка Варија (број није читљив).

¹⁰² Државни архив Србије, Збирка Варија, V-2384-(2).

¹⁰³ Зборник закона и уредаба...књига 2, 97.

и на повећању људства него су и на самој граници изведени извесни радови у циљу и с намером да се олакша спречавање и сузбијање уласка куге у Србију.

Док су, с једне стране, лекари ревносно и предано обављали свој посао, кнез је, с друге, наредио да се цела граница Србије према Турској окопа и сам је надзирао ове радове. Тако је Србија потпуно била затворена шанцем који се није могао прећи а да пролазника не примете страже које су биле поређане дуж целе границе. Многобројне пограничне страже су комуницирале једна с другом помоћу извидница, које су непрестано слате међусобно и на извесна растојања. Пошто је предузео све наведене мере, кнез Милош је објавио наредбу којом је смртном казном запређено свакоме ко се усуди да било где преко шанца пређе у Србију заобишавши путеве на којима су привремене болнице и карантини.¹⁰⁴

Владимир Стојанчевић сматра да је од јесени 1834. до пролећа 1835. прво био успостављен гранични санитарни кордон, а да је потом, крајем 1836. и почетком 1837. у највећем делу био успостављен и систем полицијско-санитарног граничног кордона. Овај посао на српској граници убрзала је појава куге 1836. у суседним турским провинцијама, па је из тог разлога граница, поред војно-полицијског карактера попримила и обележја санитарног кордона.¹⁰⁵

Проблем двовласничких имања

Осим својих редовних дужности, српска гранична стража на самом почетку морала је да се бори с једном посебном врстом проблема, који се тицао померања граничних знакова. Након успостављања нове границе дешавало се да се граничне хумке руше, док је гранично коље често било чупано и по потреби премештано јер је извештан број сеоских пашњака, њива, винограда, појилишта, воденица или путева био одвојен новом границом од својих правих власника. Проблем двовласничких имања доводио је до неспоразума с обе стране граничне линије уз напомену да су имали економско, а не национално политичко обележје. Већи проблем је имао хришћански живаљ који је остао у Турској.¹⁰⁶

¹⁰⁴ Михајловић, *Борба против куге у Србији пре сто година*, 82.

¹⁰⁵ Стојанчевић, *Карантинско санитарна служба у Подрињу за време кнеза Милоша*, 4; Владимир Стојанчевић, „Административно и војно-полицијско уређење српско-турске границе за време прве владе кнеза Милоша“. *Историјски гласник*, 3–4 (1951): 29–44.

¹⁰⁶ Стојанчевић, *Административно и војно-полицијско уређење српско-турске границе за време прве владе кнеза Милоша*, 40.

Због оваквих спорова и проблема био је обнародован „Закон за повраћај земаља“ који је за сврху имао да реши спорна питања правне природе, имовинско-правне односе на терену који су били веома комплексни. Пратећи овај закон све до 1816. „кад је друга у Србији била“, дакле турска власт, такви односи су и морали да остану, јер се сматрало да не би требало да подлежу новом поступању, дакле третирали су се као застарели. До 1833. када је Србија добила границе и када је престала спахијска власт, уважавале су се само тапије, док су се сви без тапија сматрали само корисницима земље од 1833. када је престала „свеза спахијска у Србији“ и сви Срби су постали власници, господари своје земље, што је значило да су тада били изједначени с онима који су поседовали тапије.¹⁰⁷

Петронијевић је молио кнеза да он лично ступи у контакт с пиротским ајаном¹⁰⁸ како би се кориговала граница код села Извора и Шестичабира, где је „турска земља“ била врло дубоко увучена у ова српска села, што је било врло незгодно и представљало тешкоћу у организовању српске страже на овим местима. Кнез је одобрио преговоре с пиротским ајаном о исправци границе код Пирота.¹⁰⁹

О строгим правилима која су важила за кордон сведочи опис: „Кордон је такође колико крепак, толико строг по целој реченој граници спрам Турске постављен. Кордонски команданти су набреженије у дужности којим би се куга у Србију унела, стоје под строжајшим одговором, а стража на којој би се болест унела, потпала под смртну казну“. „Кордон је крепак, што игда крепчији може, и по мери опасности унесенија болести у Србију, која је предстојала, тако је строг да стражари сербски пуцају на људе и марву која би на границу Сербску наступила, и има случајева где је више стоке убијено и људи рањено.“¹¹⁰

Највише пажње је посвећивано српско-турској граници код Алексинца, Гургусовца (Књажевца), и њима суседног дела Крушевачког округа, јер су ове територије биле најизложеније кужној зарази из Турске. Због тога је кнез Милош упутио дотичним окрузима следећи допис: „Будући да се болест куга по Румелији распрострла, и у сами Порт увукла, и страшно свирепствује и потому близу границе наше опасна ова болест царствује, то судили смо да ви сада на уречену скупштину Спасовску не долазите, но да изоставши од Скупштине све страже пограничне у

¹⁰⁷ Зборник закона и уредаба, књига 1, Београд 1880, 89.

¹⁰⁸ Државни архив Србије, Књажевска канцеларија, КК 1–134.

¹⁰⁹ Државни архив Србије, Књажевска канцеларија, КК 1–121, КК 1–132.

¹¹⁰ Михајловић, *Борба против куге у Србији пре сто година*, 83.

Срезу вашем дуплирате, тј. да јошт онолико момака колико их сада има, поставите.“ Даље, у допису, кнез наређује да се број стражара дуплира и да се поставе буљубаше тамо где их нема, и то из редова врских и поузданих људи, и да им се најстроже заповеди, под претњом највеће казне, да пазе да се људи са супротних страна границе не мешају. У допису још стоји: „Да би се јошт боље и сигурније граница чувала, препоручујем вам да и ви између стража за себе поставите колебу и непрестано на граници пробавите, имајући често стражаре обилазити и гледати, да ли тачно дужност испуњавају и настојавати сваким возможным начином под строжајшим одговором, да се људи на граници не мешају“.¹¹¹

На вести да је куга допрла до Пирота, кнез у допису Авраму Петронијевићу (КК I – 206, 24. мај 1837, Крагујевац) под бројем 3 препоручује „пограничним старешинама Окружја Гургусовачког, Алексиначког и Крушевачког да дуплирају кордоне, да на Скупштину не иду, да на свакој стражи поузданог буљубашу поставе и чувају се од уласка куге“.¹¹² У наставку под бројем 4 и „да на катунску стражу пошаљу једног латова и једну капларију солдата, који ће пропраћивати долазеће од границе до карантина“.¹¹³

Важно је објаснити правни оквир у којем су функционисли карантини и састанци у Кнежевини Србији. Тако је 17. новембра 1839. године издато Устројеније пограничних састанака, док је касније, 01. јула 1841. године донета и Санитетско-полицајна уредба за карантине и пограничне састанке којом су проширени прописи донети 1839. године.¹¹⁴

1.5. Оснивање санитета у Кнежевини Србији

У првој половини 19. века, српски народ је водио борбу на два фронта, јер паралелно са борбом за ослобођење, трајала је и озбиљна борба против епидемија заразних болести, које су на простору Србије периодично погађале становништво.

Успостављање и организација здравствене службе у Србији, започета је по добијању Хатишерифа 1830. године, регулисана чланом 11, који наводи да ће Срби

¹¹¹ Михајловић, *Борба против куге у Србији пре сто година*, 84.

¹¹² Државни архив Србије, Књажевска канцеларија – КК. I – 206.

¹¹³ Државни архив Србије, Књажевска канцеларија – КК. I – 206.

¹¹⁴ Савић, Александар М., „Алексиначки карантин (1839–1858). *Алексинац и Поморавље у прошлости: зборник радова са научног скупа одржаног 3. септембра 2021. године у Алексинцу*. Алексинац: Центар за културу и уметност, (2021), 201–220.

„моћи заснивати болнице”, што је „носилац свеколике политичке власти у српском народу”. Кнез Милош Обреновић схватио је ову опасност као озбиљан задатак, из практичних разлога: услед епидемија и лошег стања здравља у народу, смањила би се и пореска снага, односно приходи; смањење броја болесника значило би већу привредну производњу и, што је најважније, већи број здравих људи и бољу одбрану земље. Два важна правна документа, Хатишериф из 1830. године и Сретењски устав из 1835, дали су основ да кнез Милош донесе низ законских прописа и санитарских уредби и упутстава на тему здравља у Кнежевини Србији. На основу Устава из 1835. донет је Указ о саставу Државног савета, кнежевог кабинета, а јасно су дефинисане дужности министара и министарстава, где је Санитетска служба била у склопу Министарства внатрених дела. У овом указу, члан 120 је прописивао: „Пазити на здравље народа, и подићи и тога ради и издржавати како у земљи тако и по границама, нужна томе заведења и болнице...” Ове одредбе су остале на снази, без обзира што је Сретењски устав брзо укинут.¹¹⁵

Организацију санитарске службе у Кнежевини Србији пратили су озбиљни проблеми, почев од стања на терену, међу становништвом, које је било изразито патријархално, окренуто сујеверју, народним лекарима¹¹⁶ и народним видарима¹¹⁷, берберима¹¹⁸ и хећимима¹¹⁹ те је код њих домет савремене медицине био изразито мали. Србија се у границама Београдског пашалука простирала на 24,440 км², 1830-1833. стекла је аутономни статус, а разграничење државне границе било је извршено 1833. и 1834. године. Према тадашњем попису Србија је бројала 698,624 становника, који су били стално изложени таласима епидемија колере, куге, великих или арапских богиња као најопаснијим, док су стално постојале и друге тешке болести. Кнез Милош је своју делатност у организацији санитарске службе спроводио кроз следеће активности: добављао је лекаре, оснивао болнице и апотеке, успостављао карантине

¹¹⁵ Владимир Стојанчевић, *Из историје Србије II устанка и кнез Милошеве владе 1815-1839* (Београд: Завод за уџбенике, 1995.), 189-90.

¹¹⁶ Народни лекари су били самоуки и то Грци, Срби и Турци који су се сами научили, извештили у лечењу. Дедић, *Куга у Јагодини*, 15.

¹¹⁷ Народни видари били су Срби који су знања о лечењу и исцељивању преносили с колена на колена и све то чували као највећи тајну у оквиру породице. Санирали су разна уганућа и преломе, а понекад су изводили и мање операције. Дедић, *Куга у Јагодини*, 16.

¹¹⁸ По народности су били Турци, а пуштали су крв уз помоћ рогова и пијавица, вадиле зубе и изводили мање операције. Дедић, *Куга у Јагодини*, 15.

¹¹⁹ Ећими и калојати били су Грци, који су живели у варошима. Познати су Ћира Мана и њен син Ећим Тома из Београда. Они су уживали лични наклоност кнеза Милоша Обреновића. Дедић, *Куга у Јагодини*, 15.

и карантински кордон, уређивао бање и бањско лечење, доносио административно-управне мере да би се болести евидентирале и биле под санитетском контролом. На терену је евидентно недостајало школовано особље. Познато је да је прву болницу у Србији основао Јеврем Обреновић,¹²⁰ 1826. у Шапцу, која је имала једну болесничку собу, а нешто касније, 1832. године, подигнуте су болнице у Градишту и Свилајнцу. У Шапцу је 1826. године основана и прва апотека, а четири године касније основана је и у Београду. Познато је како је још 1829. године Вук Караџић, због ширења венеричних болести, саветовао кнеза Милоша, да „у Крагујевцу начини шпитаљ, барем од две собе, једну за мушкарце, а другу за женскиње”, да би се из свих нахија прикупили болесници и тамо бесплатно лечили.¹²¹

Након што је у обновљеној Србији кнез Милош основао шест попечитељстава, државна управа се даље развијала. Дошло је до одвајања санитета, не као самосталне установе, него у заједници са просветом. Тачније, 10. маја 1838. године, из опште управе санитет се издвојио и спојио са просветом, па је министар носио титулу „попечитељ просвештенија и верховни надзиратељ карантина”, уз напомену да су овде припадале и болнице, док је августа 1839, издат Закон о санитетској струци, који је садржао и прописе о постављењу окружних лекара¹²².

О тешком стању народног здравља у Србији, податке је оставио и Ото Дубислав Пирх 1829. године када говори да постоје само четири лекара од којих по имену наводи Ђорђа Новаковића¹²³ у Јагодини.¹²⁴

Посебну пажњу због свог ангажовања током трајања епидемије заслужује Аврам Петронијевић. Петронијевић је био најдуговечнији председник владе и попечитељ

¹²⁰ Јеврем Обреновић (1790-1856), најмлађи брат кнеза Милоша, рођен у Добрињи. Важно је истаћи да је једини од браће ишао у школу, где је савладао читање и писање. Био је болешљив, јер је здравље нарушио док је тамновао у Небојша кули читавих шест месеци 1815. године. Од 1816. био је старешина у Мачви и Шапцу под чијем су влашћу биле ваљевска, соковска и београдска нахија. Био је командант подрињско-савске команде и председник Савета од 1838. Живео је у Шапцу и Београду. Јеврем је био уз старешине које су тражиле ограничење кнежеве власти, те је 1837. морао да напушта Србију, али се убрзо вратио и помирио са братом. Године 1839. постао је члан Намесништва. Познато је да је живео по „јевропски“, да је образовао своју децу и помагао књижевнике и уметнике, а истичу се и његове заслуге у сфери здравства и народног здравља. Милићевић, *Кнежевина Србија*, 334; Мирољуб Манојловић, Двор и породица књаза Милоша у Пожаревцу 1825-1839. Зборници докумената, Зборник 1, стр 34.

¹²¹ Радовић, *Карло Паџек и његов допринос развоју здравствене заштите у Кнежевини Србији 1833-1842*, 25-27; Љушић, *Кнежевина Србија 1830-1839*, 134; Ђорђевић, *Медицинске прилике у Србији за време прве владе кнеза Милоша 1815-1839*, 23.

¹²² Мирјана Зорић, *Историја српског санитета*, Београд, 1952, стр. 22.

¹²³ Он је заправо био покрштени Јеврејин, а звао се Леонид Ерлих. Дедић, *Куга у Јагодини*, 15.

¹²⁴ Ото Дубислав Пирх, *Путовање по Србији 1829* (Београд 1900.), 132.

иностраних дела у историји нововековне српске државе, и то у периоду од 1842. до 1852. године, осим 1843. и 1844. године. Имао је значајну улогу у овом периоду, када је радио на успостављању карантина и састанака, а у историографији се најчешће описује као „источњак по духу, начину поступања и по обичајима“, што је опис који је прихватио Драгослав Страњаковић. Како он каже, Петронијевић је био пажљив, мирољубив и разуман.¹²⁵

При крају једног писма које је кнез Милош послао из Крагујевца Авраму Петронијевићу у Алексинац, 15. августа 1837. године, он му се врло лично обраћа на следећи начин: „Имали бисте, наравно, посла и овде, но тамо нам је посао најпречи, зато пре будите тамо и чувајте ама да ни врана не прелети...“¹²⁶ Петронијевић му одговара 17. августа и каже да је заједно с Ресавцем отишао у карантин, а после и на кордон где су поштрили поредак.¹²⁷

Аврам Петронијевић је човек чије се име помиње за све време сузбијања куге током 1836-37. године. Петронијевића је држава одредила, као члана Совјета, да се поред лекара бори против куге. За овај избор пресудна је била његова личност. Аврам Петронијевић је учествовао веома активно у свим политичким догађајима у обновљеној Србији од 1820. до 1852. Био је члан наше депутације у Цариграду, члан Совјета, намесник кнеза Михаила и министар спољних послова. За ондашње прилике је био образован човек, иако није имао формално образовање. Говорио је више језика: немачки, грчки, влашки, италијански, турски и француски. Савременици су га сматрали вредним и мудрим. Петронијевић је озбиљно схватио своју нову дужност и обављао је марљиво и пожртвовано, све док кужна зараза није потпуно нестала. У њему је касније и др Карл Нађ, главни стручњак и саветодавац за сузбијање куге 1837, имао одличног сарадника који је брзо ушао у суштину ствари и начин рада и био од велике користи и помоћи. Петронијевић је уз помоћ ондашњих лекара издао упутство за пријем и даљи поступак у вези с лицима која су била у карантину или је постојала сумња да имају кугу. То упутство носи наслов „Наставленије карантинским чиновницима и служитељима у Алексинцу под којим стоји Парлаторија Суповачка и Грамадска“.¹²⁸ Из овог упутства смо издвојили неке одредбе које сматрамо битним

¹²⁵ Радомир Поповић, „Аврам Петронијевић и српски покрет у Војводини 1848-1849. године“, *Историјски часопис* 58 (2008): 237.

¹²⁶ Државни архив Србије, Књажевска канцеларија – КК. I-288.

¹²⁷ Државни архив Србије, Књажевска канцеларија – КК. I-288.

¹²⁸ Михајловић, *Борба против куге у Србији пре сто година*, 41.

и занимљивим. На пример, у тачки 13 стоји да лекар одмах посећује оне који уђу у карантин како би се уверио да немају кужне печате на телу. Тачка 14 прописује да све придошлице ставе своју одећу у просторију за кађење, а новац у посуду у којој су помешани вода и сирће. Затим и они сами улазе у просторију за кађење, узимају своје ствари и новац, и одлазе у собе које су им додељене. На дан одласка (тачка 15) још једном их посећује лекар и кади их још једном. Тачка 28 састојала се из више делова, па се тако под тачком А налазе упутства како поступати са особом која се изненада разболи или се на њој покажу знаци куге. Таква особа треба да се изолује у просторију („бурдељ“) где ће имати кревет од сламе и наложену ватру. Обилазиће је лекар и карантински момак. Део под тачком Б прописује да се соба у којој је боравио оболели одмах затвори, а да његови сапутници бораве 15 дана у изолацији у тој истој соби. Та се соба мора више кадити, а ако после 10 дана не буде више кужних у њој, могу прећи у Србију. Они који не желе остати у изолацији могу да се врате у Ниш. Под тачком Г стоји да, ако болесник оздрави, препишује му се посебна исхрана и тек након 40 дана може ући у Србију, а под тачком Д, како „бурдељ“ за оболелог треба да буде посред преграђен зидом, а у средини да се ложи ватра. На једној страни преграде треба да буду кужни болесници, а на другој оболели од других болести. Поред тога, треба одредити четири собе у којима ће „пасажери лазаретовати“ две ноћи и један дан. У овом упутству се даље говори о кирицијама, коњима и трговачкој роби, и како се с њима поступа у карантинима. Даље ћемо изнети *in extenso* правилник о карантинима и састанцима у ком је све детаљно објашњено.¹²⁹ Велики број докумената пружа детаљни увид у свестрано залагање Аврама Петронијевића у садејству с доктором Карлом Нађом на сузбијању епидемије куге која је захватила Србију 1837. године, а све по наређењима кнеза Милоша Обреновића.¹³⁰

Било је покушаја да и Турско царство организује карантине на својој територији, у чему им је помоћ пружила Србија из које је кнез у Цариград упутио Аврама Петронијевића.

Турским комитетом за уређење карантина председавао је Намик-паша. У састав комитета, осим Намик-паше, ушли су и доктор Минас и Васиљевић из земунског контумца, затим петорица драгомана – службених тумача дипломатских представништава у Турској, док је Решид-паша био позвао и Аврама Петронијевића

¹²⁹ Михајловић, *Борба против куге у Србији пре сто година*, 41–42.

¹³⁰ Државни архив Србије, Књажевска канцеларија – КК. I–133.

у ово тело. Ово је учињено због Петронијевићевог искуства комесара у време кухне заразе 1837. у Србији. Управо ово искуство Петронијевић је демонстрирао на само прва два заседања овог комитета, постављајући и центар проблема и стратегију за коју ће се комитет одлучити кључно питање је и било шта комитет жели да сачува од куге:

1. Само Цариград и ужу област око њега?
2. Читаво Турско царство?
3. Или пак само европски део Турског царства?

Све ово, уз констатацију да без обзира на територију за коју се буду одлучили, комитет чека заиста веома тежак посао. Решид-паша био је у овом периоду министар спољних послова Турског царства.¹³¹

Овај документ сведочи о незадовољству доктора Минаса и Васиљевића приликом успостављања карантина у Турској. Постојало је велико противљење карантинима, а требало је да подигну карантин у Цариграду иако су они константно саветовали да карантине треба подићи на самој граници. Подршку за овај посао имали су само од султана и Решид-паше. Вероватно су зато и једва добили место за карантин у Цариграду, и то неку стару коњичку касарну. Зато су тако незадовољни говорили да у Цариграду остају најдуже до фебруара месеца. Такође су јавно говорили „да треба угледати се на Сербље, који су, управо рећи, за 24 сата имали карантине“ које и даље завршавају и на тај начин часно чувају земљу од велике опасности продирања куге из правца Ниша. Овде је занимљиво како их наша депутација учи стрпљењу „јер се другачије с Турцима не може“. На крају документа стоји констатација да се у Цариграду карантин још држи само на једној лађи у чијој се нечистоћи сама „куга коти“ па ови Земунци овај лађарски карантин и не признају да постоји.¹³²

¹³¹ Перишић, Марковић, Рајак, *Дипломатско представништво Србије у Цариграду 1830–1858*, 181.

¹³² Перишић, Марковић, Рајак, *Дипломатско представништво Србије у Цариграду 1830–1858*, 223–225.

2. ЕПИДЕМИЈЕ У ЈУГОИСТОЧНОЈ ЕВРОПИ ТРИДЕСЕТИХ ГОДИНА 19. ВЕКА

2.1. Стање на Балкану почетком 19. века

Након Наполеоновог пораза, европске силе су биле решене да се очувају монархијски режими, што и показује «Концерт Европе», основан у Бечу 1815. године са циљем да обезбеди дугорочну равнотежу моћи, која би омогућила очување мира у Европи. Подела Пољске створила је зону која је Русију штитила од евентуалних претњи из Западне Европе, што је све утицало, да читав век Централну Европу нису потресали ратни сукоби. За «Концерт Европе», драстични изазови биле су револуције у Паризу и Белгији 1830, а нарочито Револуција 1848. и 1849, озбиљно су угрозиле друштвени и политички систем конципиран у Бечу У овом контексту, сваки привид «револуционарних политика» или политика усмерених на остваривање независности од стране кнежевина на Балкану, доживљаван је као претња за status quo у Европи. Највећи изазов успостављеном status quo у Европи било је источно питање, тачније слабљење, распад Турског царства који је био евидентан крајем 18. века, и који је убрзан почетком 19. века.¹³³

Ово стање имало је утицај и на збивања на Балкану, политичке и друштвене прилике на територији Србије. У периоду двовлашћа турске власти контролисале су царине, трошарине и скеле.¹³⁴ Ослободилачки и државотворни устанак Срба, који је отпочео у београдском пашалуку 1804, многоструко је утицао на живот Срба настањених јужно од Јавора, Копанника и Јастрепца, као и на животе муслимана српског језика и Арбанаса, који су непосредно пре устанка настањивали београдски пашалук и области захваћеној борбеним активностима устаника.¹³⁵

¹³³ Перишић, *Дипломатско представништво Србије у Цариграду*, 9 -10.

¹³⁴ Радош Љушић, *Историја српске државности. Књ. 2, Србија и Црна Гора: нововековне српске државе* (Нови Сад: Српска академија наука и уметности, Огранак: Беседа: Друштво историчара Јужнобачког и Сремског округа, 2001): 102.

¹³⁵ Урош Шешум, *Србија и Стара Србија: (1830–1839)* (Београд: Универзитет, Филозофски факултет, 2017.), 490.

Најпре, формирање прво полуаутономне 1815, а затим, од 1830. и аутономне Србије под кнезом Милошем Обреновићем, дало је боље предуслове за разне облике интеракције између језгра средњовековне Србије¹³⁶ и територије на којој је настала Кнежевина Србија, нововековна српска држава.¹³⁷

Бољи услови комуникације између централне територије средњовековне Србије и нововековне српске државе створени су формирањем прво полуаутономне 1815, а касније и аутономне Србије 1830. године под кнезом Милошем. Политиком развлашћивања Турака у Србији дипломатијом, коју је кнез Милош највише спроводио тако што је искоришћавао корумпираност турске администрације у Србији и ван ње, покушава да на сваки начин увећа приходе за буџет Србије, да би се повећао број пореских обавезника, јер „откупљивање“ државе нимало није било јефтино.¹³⁸

Правни положај Смедеревског санцака, као дела беглербеглука Румелије у оквирима Османског царства, одређен после потпадања под османску власт 1739, није доживео промене све до српских устанака. Требало би напоменути да у формалној употреби назив Смедеревски санцак никада није замењен Београдским пашалуком. Територија одређена пописним дефтером из 1741. са 17 пописаних уз четири придодате нахије, односно укупно 21 нахијом, чинила је основу структуре санцака из визуре османске бирократије, све до краја османске власти. У односу на територију предустаничке Србије, односно Београдског пашалука, познатим метанаративима савремене историографије, овако дефинисан Смедеревски санцак укључивао је нахију Ниш, за коју се не може тврдити да је имала било какав посебан статус.¹³⁹

После слома Карађорђевог устанка, куга је стигла у ужички крај са освајачком војском, изазивајући најпре помор међу Турцима, док су се хришћани Срби били разбежали по шумама. Последице су биле страшне, јер се сматра да је тада у Србији умрло око 16.000 људи, од чега 4.000 само у Београду. Даље се куга проширила прелазећи

¹³⁶ На рушевинама српске, Смедеревске деспотовине, тачније након њеног пада 1459, Турци су основали Смедеревски санцак. Ова велика административна област имала је важан стратегијски значај са седиштем у Смедереву а од 1521. у Београду. Због Београда који је био седиште царском намеснику, паши и мухафису, овај санцак неслужбено је прозван Београдски пашалук, те је под тим именом остао познат у обичном говору и српској администрацији, али и у историографији све до наших дана. Радосав Марковић, *Крагујевачка нахија 1815–1839*, Књажевска канцеларија, књига 2, Београд 1954: 3.

¹³⁷ Шешум, *Србија и Стара Србија: (1830–1839)*, 492.

¹³⁸ Шешум, *Србија и Стара Србија: (1830–1839)*, 493.

¹³⁹ Мирослав Павловић, „Фактичко-правни положај Смедеревског санцака после 1739. године“, У: *Српска револуција и обнова државности Србије: двеста година од Другог српског устанка* (Београд: Историјски институт; Чачак: Међуопштински историјски архив, 2016): 10.

преко Увца и Лима, па је захватила заражена села ка Црној Гори и Херцеговини, тачније, повезала се с њима.¹⁴⁰

Наведено, наводи на закључак да се српски народ у 19. веку, након оружаних борби за ослобођење, тридесетих година овог периода сусрео и морао борити са заразним болестима које су подједнако погађале и угрожавале становништво, а најтеже су биле епидемије колере, куге и великих богиња.

2.2. Вести о епидемијама куге и колере међу Србима у Аустрији и Турској

Тешка ситуација у Србији била је 1836. године када се појавила колера која је однела велики број живота, а у исто време приближавало се још веће и црње зло. Азијатска куга, која се лепезасто приближавала Србији, изазивала је велику узрујаност у народу. Зато се одмах почело с превентивним мерама¹⁴¹ подизања карантина на главним граничним улазима и истовремено оснивање пограничног санитетског кордона, све према турској граници. Уредба о подизању контумаца донета је 21. августа 1836. године.¹⁴²

Сећања на ужасе куге из 1813. до 1815, била су снажна као и страх који се на вести о њеној појави на југу Србије изнова јавио. Зато су се они имућнији спремали да напусте Србију и пређу у Аустрију, дакле, посебно они у градовима где се куга више „хватала“, док су се сиромашни сељаци дохватили шуме.¹⁴³

Риста Роми 24. децембра 1836. године из Алексинца јавља кнезу Милошу да је из солунске поште сазнао да се у Солуну опет појавила куга, а да је у Дубници још има.¹⁴⁴

¹⁴⁰ Живковић, *Здравствене прилике на подручју Ужица: првом половином 19. века*, 31.

¹⁴¹ Закон о међународној санитарној конвенцији третира у члану 52 да само лица која показују симптоме куге могу бити задржана на граници. Ово начело није искључивало право сваке појединачне земље да, уколико сматра потребним, затвори један део својих граница. У том случају су се означавала места преко којих се допуштао погранични промет; и у њима су се налазиле добро опремљене санитетске станице. Ове мере су се морале саопштити заинтересованој суседној земљи. Изузетак од одредаба овог члана представљало је задржавање на копненим границама лица која су имала додир са болесником оболелим од куге. Задржавање није смело бити дуже од седам дана.: Михајловић, *Борба против куге у Србији пре сто година*, 30.

¹⁴² Михајловић, *Из историје санитета у обновљеној Србији*, 62.

¹⁴³ Ђорђевић, *Медицинске прилике у Србији: за време прве владе кнеза Милоша Обреновића (1815–1839)*, 34.

¹⁴⁴ Државни архив Србије, Књажевска канцеларија – КК. I–158.

Роми завршава свој извештај кнезу, послат из Алексинца 15. фебруара 1837, подацима да јављају да се у неким чивутским кућама у Солуну појавила куга, као и у Прилепу, а да је у Скопље стигла из Цариграда где, наводно, јењава.¹⁴⁵

Из Алексинца је Роми писао кнезу и 4. априла 1837. године. На кнежев налог да му за вести о куги што пре јави, директор карантина Роми пише да сви путници који долазе из Турске говоре да постоји нека болест у Пироту и то међу Турцима, од које сваки дан по двоје-троје умиру, а за коју једни говоре да је куга, а други да је колера. У наставку говори о Скопљу, Куманову, али и о Солуну, да куге има и то међу Турцима и Чифутима, а да се хришћани бране тако што одлазе у карантин.¹⁴⁶

Допис од 29. јула 1837, послат из Крагујевца, сведочи о томе да куга хара по тадашњој Румелији, да у Софији умире по 200 људи дневно, а да у Битољу бесни куга по варошима и селима. Једино се у граду Пироту број оболелих почео смањивати, мада их по селима има још доста. „Стање здравља по целој Румелији јест врло бедно и тужно. Свуд се распрострла куга, и свирепствује ужасно“. Куга се такође раширила по целом десном брегу Дунава, где Турци праве карантине. Подаци о здрављу у Босни и Херцеговини су задовољавајући.¹⁴⁷

На вести о томе да се појавила куга, Аустрија, Влашка, Молдавија, Русија и Грчка, успоставиле су карантине и карантински период. Користећи се ранијом праксом и искуством, најбоље се штитила Аустрија, која је читаву трговину и транспорт с Турском обављала на тачно утврђеним и уређеним тачкама где су били успостављени карантини.¹⁴⁸

Слично су поступале Влашка и Молдавија, као и Руси, ка Добруци, тачније на ушћу Дунава, где су формирали свој карантин.¹⁴⁹ И овај рапорт садржи вести о појави куге у Солуну, Прилепу и Скопљу.¹⁵⁰ Депутација обавештава кнеза Милоша да се у Јафи појавила куга, као и да су Турци „бајаги карантин“ почели: „Од неколико дана почели су тамо јендеке копати и зданија нека градити“, те да ће у том селу испод Ускудара бити централни карантин, за читав Цариград. Депутација јавља да су и они

¹⁴⁵ Државни архив Србије, Књажеска канцеларија – КК. I–176.

¹⁴⁶ Државни архив Србије, Књажеска канцеларија – КК. I–183.

¹⁴⁷ Државни архив Србије, Збирка Мите Петровића – ЗМП–2388.

¹⁴⁸ Стојанчевић, *Кнез Милош и заштита српске границе за време епидемије куге у Турској 1836–1838 године*, 62.

¹⁴⁹ Стојанчевић, *Кнез Милош и заштита српске границе за време епидемије куге у Турској 1836–1838 године*, 63.

¹⁵⁰ Државни архив Србије, Књажеска канцеларија – КК. I–176.

почели са кађењем људи и лађа, исто онако како је код нас, „у Алексинцу Ђефала са Петронијевићем кадио кола, бурад и људе, па пропуштао у Србију“.¹⁵¹

Депутација у Цариграду 6. јула 1838. године пише кнезу Милошу Обреновићу, о новостима у Цариграду и уређењу турских карантина. У Цариград су ради успостављања карантина дошли директор земунског контумца доктор Миназ и карантински преводилац Игња Васиљевић и то по султановом позиву. Ипак, примећује депутација у Турској, завођење карантина врло тешко иде и наводи побуну у Бурси, а против карантина. Уредбом је било прописано да доктор прегледа све преминуле и утврди узрок смрти, но како је међу преминулима било и жена, за њих је то било скандалозно. Иако се каже да су се жене побуниле против доктора и карантинских власти, стоји и чињеница да су се „многи људи обукли те у женске хаљине, и помешали се у буну, бајаги жене протестирају противу нарушенија закона“. Из разлога овог „мешења“ и озбиљности ситуације, султан је у Бурсу упутио војску.¹⁵²

2.3. Улазак епидемија у Кнежевину Србију из Турске и Аустрије

Да би спречиле уношење куге у Србију, српске власти су у складу с овим циљем одредиле:

- дотадашњи војно-стражарски кордон трансформисан је у војно-полицијско-санитарни кордон подизањем нових стражарских места;
- граница је била потпуно затворена за лични и јавни саобраћај, осим на местима посебно одређеним и уређеним за преласке – карантини;
- успостављене су државне санитарне установе – карантини и састанци којима су контролисани уласци и изласци из Србије;
- с нарочитом пажњом је праћено здравствено стање путника, као и робе и прихвата приликом уласка у Србију;
- у овим установама радило је стручно санитетско особље, углавном из аустријских карантина;

¹⁵¹ Перишић, Марковић, Рајак, *Дипломатско представништво Србије у Цариграду 1830–1858*, 137, 138, 150.

¹⁵² Перишић, Марковић, Рајак, *Дипломатско представништво Србије у Цариграду 1830–1858*, 135.

- била је формирана мрежа српске обавештајне службе уз границу Србије, али и у областима преко границе, кроз чије деловање су биле и прикупљане вести о кретању куге, броју оболелих, броју преминулих...
- координацију кнеза Милоша и његових сарадника, којом је био праћен и регулисан комплетан механизам санитарних мера и читав јавни живот у Србији која је изолована од свих сувишних контаката с Турском.¹⁵³ Низ ових мера представљао је систем пограничне заштите Србије којим се спречавао унос заразне болести у Србију.¹⁵⁴

Занимљиво је да, осим сталних карантина, Петковић наводи и вароши које су због заразе биле затворене као карантини „и то првенствено Јагодина, Туприја и Параћин, у лето 1837. године када је куга ушла у Србију“, али не наводи Ражањ у овом периоду током заразе. Алексиначки карантин је 19. августа 1837. обавестио кнеза Милоша о појави куге.¹⁵⁵

Око ових вароши били су ископани дубоки ровови, шанчеви и изостављене су страже. „Сви оболели су пронађени и притворени у кућама“, док су за онима који су били преноћили у механи, послате потере.¹⁵⁶

О уласку куге у Србију из Турске и Аустрије највише сазнајемо из писама, то јест дописа кнезу Милошу упућених од представника власти и оних које је сам кнез задужио да се старају о сузбијању и спречавању куге у Србији. У допису КК I-133, који је Аврам Петронијевић упутио кнезу Милошу 26. новембра 1836, он га обавештава да је заповедио катунској стражи да не пушта надничаре, раднике и оне који желе у манастир, односно цркву¹⁵⁷ на службу како би смањио проток људи, пошто

¹⁵³ Стојанчевић, *Кнез Милош и заштита српске границе за време епидемије куге у Турској 1836–1838. године*, 64.

¹⁵⁴ Стојанчевић, *Кнез Милош и заштита српске границе за време епидемије куге у Турској 1836–1838. године*, 65.

¹⁵⁵ Петковић, *Карантини у Србији за доба Кнеза Милоша*, 358.

¹⁵⁶ Петковић, *Карантини у Србији за доба Кнеза Милоша*, 359.

¹⁵⁷ Признањем самоуправе, хатишерифом из 1830, Кнежевини Србији, Срби су такође добили право да граде цркве и да поред њих могу подизати звонаре. Кнез Милош, наложио је Петру Лазаревићу-Џукићу, који је био београдски судија и управитељ, да на Саборној цркви у Београду намести звона. Овде је постојао озбиљан проблем, тачније противљење београдског турског паше, као заповедника београдске тврђаве. Упркос овоме противљењу, Петар је извршио свој задатак. Звона на Саборној цркви зазвонила су први пут 13. фебруара 1830. Уследило је велико незадовољство због звоњења звона београдских Турака, те је кнез одлучио да Петра повуче из Београда, па га је марта 1831. поставио за капетана среза подибарског, наложивши му привремено управљање Самаилским срезом. За варошког кнеза у Карановцу, кнез Милош именован је Петра Лазаревића 29. јануара 1825. Већ идуће године у фебруару ушао је у сукобе са варошанима, који су се и кнезу жалили, 1826, шаљући изасланство, а на насиље и самовољу Петра Лазаревића. Након спроведене истраге, кнез Милош је

се куга приближила српским границама. Исто тако, наредио је да се пусте наши трговци који су се задесили у Турској, затим татари, њихови курири и Турци. Моли кнеза да Алексиначки карантин подигне на више дана како би умањио долазак „које какви гадова“. Аврам Петронијевић јавио је кнезу и да куге свакако има у Дупници и Врању и неким селима: у два пиротска и једном лесковачком, а како је време било ведро, сматрао је да ће за два-три дана стићи и у Ниш. Такође, Аврам Петронијевић је у допису од 24. новембра 1836. јавио кнезу Милошу и за кугу у лесковачком селу Власотинце.¹⁵⁸

Аврам Петронијевић је 22. маја 1837. дописом јавио кнезу да је обишао Бреговачки карантин и вратио се у Алексинац, где је чуо да у Пироту има куге и да је наредио да се страже добро утврде, као и „да не даду како људима, тако и стокама мешати се“.¹⁵⁹

У чланку послатом из Крагујевца у „Србске новине“ од 20. августа 1837. налази се податак да је стање здравља у Србији постало веома узнемирујуће и да су кугу унели турски низами који долазе у гарнизон из Румелије. Писац чланка сматра да је за то одговорна несмотреност доктора медицине Хермана Августа Мајнерта.¹⁶⁰ Још 22. јула је Алексиначки карантин послао допис кнезу Милошу у ком га извештава да су два низама из Битоља умрла у карантину 13. и 14. дана боравка у њему и да ниједан није имао ниједну другу болест, што се види из приложене документације. На следећем листу налази се и сведочанство, потписано Х. М., и гласи: „Свидетелство, да је јуче, дана 19. јулија 1837, у оданијама нашим контуматским Х. Алија, солдат простиј 30. година стар, из места Лесковца родом, без знакова куге восточне (источне) у ... попуштајуће умро, и данас сарањен овим потврждавам. У Алексинцу 20. јулија 1837. – Х. А. Мајнерт, доктор медицине.“ Следеће сведочанство доктора Мајнерта је слично и говори о томе како је и 20. јула 1837. у карантину умро један војник који је следећег дана сахрањен. Оваква сведочанства су се водила и за карантин и за кнеза Милоша и у њима пише да су сапутници преминулих пуштени након карантина. У њих се није сумњало пошто су боравили неопходно време у карантину. Међутим, сазнајемо даље да су остављали мртве за собом: „...једног у Ражњу, једног у Београду,

Петра преместио у Београд. Данило Вуловић, *Књажевска канцеларија, нахија Пожешка 1815–1839*, књига I, Београд 1953: 535.

¹⁵⁸ Државни архив Србије, Књажевска канцеларија – КК. I–133.

¹⁵⁹ Државни архив Србије, Збирка Мите Петровића – ЗМП–4615.

¹⁶⁰ Опширније о раду доктора Хермана Мајнерта погледати: Ненад Карамиджковић, *Херман Август Мајнерт: пионир српског здравства*, Крагујевац: 2018.

када су ноћили у механи у Јагодини, 24. јулија“. Када се куга појавила у Јагодини, власти нису биле сасвим сигурне да ли је у питању куга или нека друга болест.¹⁶¹

Исто тако, послао је кнезу и писмо из Неготина 30. августа 1837. године у ком га обавештава да је наредио среским старешинама и стражарима да добро чувају кордон због појаве куге у Јагодини.¹⁶²

Милисав Здравковић је дописом од 5. јуна 1837. јавио кнезу Милошу из Алексинца да је прегледао судску власт (исправничество, царину и карантин, и да је све у прилично добром стању, као и да се куга „у самом Пироту налази“, те да умире по 7–8 Турака дневно, као и један или два хришћана.¹⁶³

Дописом од 28. августа 1837. послатим из Алексинца, Стефан Стефановић је известио кнеза Милоша о свом обиласку Ражња, где је утврдио страже. Потврдио је да је до тада умрло деветоро људи и једна жена којој је под мишком израстао оток величине јајета.¹⁶⁴

Такође, из извештаја доктора Антонија Славуја, послатом из Алексинца 30. новембра 1837. кнезу Милошу, сазнајемо да му је доктор Нађ поверио на лечење 20 оболелих од куге, од чега је осам оздравило, и да је њих пребацио да издржавају карантин, а остале наставио да лечи.¹⁶⁵

Поред писама послатих кнезу Милошу, о стању у вези с уласком куге сазнајемо и из писама послатих другим представницима тадашње власти. Пуковник Илија Поповић, члан Управитељног совјета, из Крагујевца извештава старешину Рујанског округа Јована Мићића, који је био у Чајетини, о стању куге у Србији у допису од 21. августа 1837. Он жали што не може нешто боље да јави и сматра да је небрига Алексиначког карантина и тамошњих доктора довела до тога да су неки низами након боравка у карантину унели кугу у Србију. Пише да се куга појавила мање у Ражњу, а више у Јагодини и да се кућа извесног Милета Третића затрла, а да се у још неким појавила куга.¹⁶⁶

¹⁶¹ Државни архив Србије, Збирка Мите Петровића – ЗМП–2388.

¹⁶² Државни архив Србије, Збирка Мите Петровића – ЗМП–4620.

¹⁶³ Државни архив Србије, Књајеска канцеларија – КК. I–221.

¹⁶⁴ Државни архив Србије, Књајеска канцеларија – КК. I–304.

¹⁶⁵ Државни архив Србије, Књајеска канцеларија – КК. I–371.

¹⁶⁶ Државни архив Србије, Збирка Варија – V–2606.

Кореспонденција између кнеза Милоша и депутације у Цариграду, у овом периоду, а коју су чинили Аврам Петронијевић, Јованча Спасић и Јаков Живановић,¹⁶⁷ такође садржи информације у вези са кугом. Кнез најпре похвално говори о успостављању карантина, тачније, Министарства просвете и карантина, чији је министар и врховни надзиратељ карантина Стефан Стефановић Тенка. Јавља им да је Тенка отишао у Алексинац, како би лично увећао број стражара, умножио дужином нишке и лесковачке границе да би тиме спречио улазак куге у Србију, преко Грамаде. Ово је био одговор на вести да је куга била продрла у Лесковац, Ниш и села око Ниша.

Из Цариграда је кнезу јавио о турским карантинима. Заправо, Турци су једну линијску лађу очистили и наспрам Сарај-Бурна насред канала су је усидрили и претворили у карантин. Зато су на овај начин сви који су долазили бродовима у Турску на тој лађи карантинирали док су њихови бродови („англијски из Трапезунта и аустријски из Галаца“) одмах били кађени. У исто се време скреће пажња, али се тако и прави разлика у односу на Србију, како су кадили само путнике, а не и робу која се налазила довожена на тим бродовима.¹⁶⁸

Посебна је замерка била та што се кадило само 15 минута, не дуже, као и да мере нису спрам свих путника подједнако примењиване, те наводе да на пример барон Петар Рикман, руски конзул у Влашкој и неке ефендије нису остали да издрже карантин. Ово је био довољан разлог да европски капетани изразе свој протест директору карантина, тражећи да ни они не леже карантин те наша депутација зато и јесте закључила: „Намик-паша сам не зна шта ће да ради“. О организованости у борби против куге у Србији сведочи и део преписке везан за слање регуларне војске, пешака и коњаника по наређењу кнеза Милоша на границу према Нишу и Лесковцу да би се спречио продор куге у Србију, па наша депутација врло помирљиво саопштава кнезу како ће, уколико о том поступку буде коментара у Цариграду, они дати адекватно појашњење разлога оваквог поступања нашег владара.¹⁶⁹

¹⁶⁷ Јаков Живановић био је директор Кнежеве канцеларије. Рођен у Аустрији у селу Обрежи 1808, а преминуо 1861. године у Београду. У Србију је дошао на позив кнеза Милоша којем је био веома одан и привржен, те је разумљиво што је по кнежевом одласку са влати и он напустио Србију и отишао у Срем. Имао је велика постигнућа у директоров канцеларији, писао је и преводио и за собом оставио велики број забележака у доба кнеза Милоша. Био је „право чедо свога доба“. Милићевић, *Кнежевина Србија*, 34.

¹⁶⁸ Мирослав Перишић, Александар Марковић, Светозар Рајак, *Дипломатско представништво Србије у Цариграду 1830–1858*, Београд, 2015, од 26. маја 1838. год. до 8. јуна 1838, 148–150.

¹⁶⁹ Перишић, Марковић, Рајак, *Дипломатско представништво Србије у Цариграду 1830–1858*, 150–154.

Потврђивањем вести да је куга продрла у „отечество наше“, кнез Милош је мобилисао све државне ресерсе на спречавању њеног даљег ширења међу становништвом на територији Србије.

2.3.1. Опис куге и симптоми

Куга, пестис (енг. *Plaque*, рус. *Чума*) припада групи антропозооза, што су заправо инфективне болести које животиње преносе на човека. Изазивач кужне болести, односно куге јесте грам позитиван бацил *Yersinia pestis*, које су домаћини најчешће пацови, глодари. Куга је болест трансмисионог карактера који пацовска бува *Xenopsula cheopsis* са оболелих, заражених преноси на здраве животиње или на људе. Најчешће, човек се зарази од дивљих глодара, дакле директним контактом или уједом буве. Могућа је зараза и од домаћих животиња и то огреботинама, угризима или капљичним путем. Интерхумани или пренос болести с човека на човека, могућ је капљичним путем од болесника с плућним обликом куге.¹⁷⁰

Све до 1894. године узрок куге био је непознат и тек тада, за време велике епидемије у Хонг Конгу, узрочника је пронашао француски лекар Јерсен, те је по њему тако и назван, Јерсенов бацил.¹⁷¹

Постоје три различита облика¹⁷² у којима се јавља куга. Најчешћи облик јесте бубонска или жлездана куга, праћена отицањем жлезда које су најближе месту убода, а чији је оток испуњен крвавим садржајем, који у кулминацији пробија кожу и излива се напоље. Ови гнојни и крвави изливи на кожи и ткивима допринели су да у народу буде раширено и прихваћено друго име – црна смрт. Врло високе температуре, бунило и чести сукрвљиви изливи брзо изазивају смрт, па је проценат леталитета од 70% до 90%, док су у случајевима оздрављења на местима гнојења и пуцања остајали трајни и велики ожилци.¹⁷³

¹⁷⁰ Предраг Б. Ћирић, Марко М. Јеремић, Дарко Б. Ћирић, Нинослав С. Станојловић, Ана П. Вуковић, Куга у Јагодини и Пироту у XIX веку, *Узданица* 18, 2 (2021): 11.

¹⁷¹ Дедић, *Куга у Јагодини*, 40.

¹⁷² Опис куге сачуван је захваљујући чланку Р. Симоновића, Куга у Срему 1795, која је прва стручно описана кужна зараза међу српским народом, те овај опис показује да без обзира што је узрочник болести био тада непознат лекари су добро пратили и описали знакове и ток болести. Михајловић, *Борба против куге у Србији пре сто година*, 10–11.

¹⁷³ Дедић, *Куга у Јагодини*, 40.

Појава куге и њени описи у Јагодини на зараженим особама углавном су везани за отоке или такозване *куге* које су се појављивале на различитим деловима тела. Тако је маханџија Никола имао израслину на препони, Тодора, жена која га је неговала, имала је израслину под мишком, затим једна друга жена имала је сличне израслине испод дојки, док су се код деце израслине манифестовале на грудима и на куку. Осим Николе сви остали су преминули.¹⁷⁴ Други облик је кожна куга код које настају поткожна крвављења и чиреви. Кожа је модроцрвене боје, изразито отечена, с инфилтратима који брзо пукну те стварају пихтијаст облик околне коже, места отока.¹⁷⁵ Оваква боја коже и пихтијаста отоци знак су да је крв отрована, те да се крвни судови врло лако поцепају, што доводи до можданог удара.¹⁷⁶ Трећи облик је плућна куга, која је најопаснија, обично са смртним исходом, када јак кашаљ, сукрвичави испљувци, промене на крвним судовима, поремећаји рада срца изазивају смрт код оболелих за два до четири дана.¹⁷⁷

2.4. Ширење куге цариградским друмом – Ражањ

Почетком 19. века Ражањ је бројао 137 пореских глава. Варош је имала школу, цркву, неколико механа и дућан, налазила се на четири сата западно од Алексинца, а на путу ка Београду. Била је незнатно већа од Алексинца, те је и нахија била Ражањска. Била је важно саобраћајно и трговачко место, седиште окружне, а касније и средње власти, те би сходно овоме требало бити писаног трага о каквом спаљивању. Ипак, ову нејасноћу отклања извештај старешине среза Ражањског кнезу Милошу од 3. децембра 1837. године, који му објашњава да је по усменом налогу доктора Нађа од 18. новембра, када је био на Ражањском кордону, већ 30. новембра распустио све из Ражањског карантина, а „колебе гди су подозрителни били заједно с Шпитаљем и гробарском колебом, попалио...“¹⁷⁸

Дописом од 28. августа 1837. послатом из Алексинца, Стефан Стефановић је известио кнеза Милоша о свом обиласку Ражања, где је утврдио страже. Потврдио је

¹⁷⁴ Бартоломео, *Српски устанак и прва владавина Милоша Обреновића*, 512; Михајловић, *Борба против куге у Србији пре сто година*, 99.

¹⁷⁵ Бартоломео, *Српски устанак и прва владавина Милоша Обреновића*, 512.

¹⁷⁶ Михајловић, *Борба против куге у Србији пре сто година*, 99.

¹⁷⁷ Михајловић, *Борба против куге у Србији пре сто година*, 11.

¹⁷⁸ Војислав Михаиловић, *Из историје санитета у обновљеној Србији 1804–1860*, (Београд: Научна књига, 1951): 530.

да је до тада умрло деветоро људи и једна жена којој је под мишком израстао оток величине јајета.¹⁷⁹

Дакле, спаљивање ових просторија не значи спаљивање читаве вароши, те спаљивање вароши не одговара истини и можемо рећи спада у историјску заблуду.¹⁸⁰

Појава куге у Србији догодила се 1837. у Јагодинском, Ћупријском и Алексиначком округу. У седам места у варошима: Јагодини, Параћину и Ражњу и у четири села: Ћићевац, Радошевац, Варош и Пардик. Постоји извештај доктора Карла Нађа о зарази у овим местима који је представљен у следећем приказу.

Табела број 1.

Број заражених и преминулих у Србији током епидемије куге 1837. године.¹⁸¹

Заражена места	Зараза се:		Становника	Разболело се	Умрло	Оздравило
	Појавила	Престала				
Ражань	25. јул	1. новембар	434	86	68	18
Параћин	29. јул	14. новембар	3.402	48	35	13
Јагодина	30. јул	26. октобар	5.220	46	35	10
Радошевац	1. август	1. новембар	102	26	22	4
Ћићевац	28. јул	17. октобар	1.888	3	3	/
Варош	10. октобар		231	31	25	6
Пардик	17. октобар		90	3	3	/
1837. г.	Укупно:		8.567	243	192	51

Након овога на цариградском друму појавила се куга и у Ваљевском округу, али је брже угушена, сузбијена, без даљег ширења.¹⁸²

У односу на ову табелу, за Јагодину постоји другачији датум појаве куге, а то је 24. јул 1837. године.¹⁸³ Карантин у Ражњу је претходио Алексиначком карантину. Оснивање карантина наредио је Совјет уредбом од 21. августа 1836. Прегледу су

¹⁷⁹ Државни архив Србије, Књажевска канцеларија – КК. I–304.

¹⁸⁰ Михаиловић, *Из историје санитета у обновљеној Србији 1804–1860*, 532.

¹⁸¹ Дедић, *Куга у Јагодини*, 87–93.

¹⁸² Димитрије Петровић, *Финансије и установе обновљене Србије до 1842. књиге I и II* (Београд: Државна штампарија Краљевине Србије, 1897): 350.

¹⁸³ Дедић, *Куга у Јагодини 1837. године*, 35.

подвргавани људи, роба и писма. Србија је подигла кредит од 10.000 гроша за подухват подизања карантина.¹⁸⁴

У фонду Књажеске Канцеларије налази се документ који садржи упутства кнеза Милоша војном команданту вароши Алексинац, Милисаву Здравковићу, да доктора Хермана Мајнерта одмах пошаље у Ражањ, јер се тамо појавила куга. Среском старешини, Јовану Николићу у Ражњу било је наређено да све људе који су из села утекли у планину пронађе и врати у село и потпуно га затвори, како не би дошло до мешања.¹⁸⁵

Кнез Милош је рапортом војног команданта дунавско-тимочког Стефана Стојановића био обавештен да су утврђене, осигуране страже као и да је од куге већ преминуло деветоро људи, а сада и једна жена која је имала оток под пазухом.¹⁸⁶

Овде је период карантинирања био подигнут на шест недеља, односно 42 дана.

У Ражњу је преминула жена која је требало да се породи, па је прегледом доктора Алексиначког карантина утврђено да је умрла од израслине која је пронађена под мишком, што је указивало на кугу.¹⁸⁷

Како се куга појавила у Ражњу, неки су били побегли у планину. Зато је 29. септембра 1837. кнез издао наредбу селима око Ражња да се, пошто су њих седморо били заражени кугом, хитно пронађу и сместе у карантин, но ако ли то не буду хтели послушати, да се убију.¹⁸⁸ Тако је тада и старешина Ражањског среза Петар Поповић добио наређење да испуњава и спроводи све што му буде налагала санитарска комисија.¹⁸⁹ Гробари из Ражња, након што су издржали карантински период, били су послати у Радујевачки карантин.¹⁹⁰

2.5. Ширење куге ка Јагодини

У централну Србију куга је стигла с турским војницима који су из Битоља за Ниш путовали у прекоманду у београдску тврђаву, а преко алексиначког карантина у који су стигли јула 1837. године. Млад и невест доктор Херман Мајнерт на преминулим

¹⁸⁴ Петковић, *Карантини у Србији у XVIII и XIX веку и за доба кнеза Милоша*, 358.

¹⁸⁵ Државни архив Србије, Књажеска канцеларија – КК. I–308.

¹⁸⁶ Државни архив Србије, Књажеска канцеларија – КК. I–304.

¹⁸⁷ Државни архив Србије, Књажеска канцеларија – КК. I–306.

¹⁸⁸ Државни архив Србије, Књажеска канцеларија – КК. I–331.

¹⁸⁹ Државни архив Србије, Књажеска канцеларија – КК. I–337.

¹⁹⁰ Државни архив Србије, Књажеска канцеларија – КК. I–401.

војницима у карантину није констатовао ни препознао знаке куге, што и потврђују његови извештаји – сведетелства.¹⁹¹ Остатак турског одреда је 21. јула добио уредне папире о карантинирању и наставио пут Београда, пролазећи кроз Ражањ (где је умро један турски војник), Ћићевац, Ћуприју¹⁹² и Јагодину.¹⁹³

Низами су стигли 24. јула у Јагодину, где су преноћили у механи, а 25. јула наставили су путовање цариградским друмом. Из ове групе путника издвојио се кобилар из Битоља, који је путовао у правцу Ваљева, ради куповине стоке на панађуриштима, вероватно за Илиндански¹⁹⁴ панађур 2. августа у Ваљеву.¹⁹⁵

У Јагодини се куга најпре појавила у кући/механи Николе Стаменковића, који је први и оболео. Зато што су неговали Николу, зараза је пренета на кућу Милете Ацића у којој је преминула шесточлана породица.¹⁹⁶ Никола је један од ретких који је кугу преживео, док је Милетина мајка Тодора, која је неговала Николу, преминула 6. августа 1837. године. Тако је Тодора Ацић прва жртва наступајуће епидемије у Јагодини, Србији.¹⁹⁷ Кнез Милош је о констатовању куге добио решења, рапорте, а већ 19. августа 1837. године „Новине Србске“ су објавиле како су овај час пристигле вести да се куга и у Ражњу појавила, а друга непријатна вест је била да се куга у округу Ваљевском у два села¹⁹⁸ појавила.¹⁹⁹

Из Земунског карантина 18. августа 1837. године дошао је у Јагодину др Карл Нађ и на молбу Аранђела Милосављевића остао је у вароши да посети болеснике. У самој вароши др Нађ је затворио пет кућа, а потом и читаву варош, јављајући кнезу како је цела варош угрожена, нарочито због народног обичаја да се сви рођаци опраштају од покојника, љубе или целивају мртваца и на тај начин шире заразну болест. Доктор Нађ је овом приликом замолио кнеза за два санитета, али и да надлежнима у Земуну пусти извештај о стању ствари поводом заразе.

У Јагодини је одржан један већи састанак, на коме су поред доктора Нађа били присутни и командант Средњо-источне војне команде Арсеније Андрејевић,

¹⁹¹ Михајловић, *Борба против куге у Србији пре сто година*, 95.

¹⁹² На путу између Ћуприје и Јагодине, умрла су још 3 војника. Дедић, *Куга у Јагодини 1837. године*, 50.

¹⁹³ Ћирић и други, *Куга у Јагодини и Пироту у XIX веку*, 14.

¹⁹⁴ Зборник закона и уредаба и уредбених указа у КС, књига 1, 77.

¹⁹⁵ Дедић, *Куга у Јагодини 1837. године*, 50.

¹⁹⁶ До 19. августа преминула је читава породица и „служинче“ Вучко. Дедић, *Куга у Јагодини 1837. године*, 55.

¹⁹⁷ Дедић, *Куга у Јагодини 1837. године*, 55.

¹⁹⁸ Ово се односи на села Брежђе и Осеченицу код Ваљева.

¹⁹⁹ Дедић, *Куга у Јагодини 1837. године*, 53–54.

потпуковник Живко Шокорац и кнежев ађутант Петар Радојковић, старешина беличког среза Стевча Михајловића, и они су тада донели унутрашње и спољашње уредбе, противеписидемијске мере којих су се сви морали придржавати:

1. Све куће док су биле заражене, биле су опкољене стражом.
2. У посебну кућу били су пребачени сви здрави када су имали контакт са зараженима.
3. Једна кућа била је одвојена за шпитаљ – болницу, и ту је требало да се смештају сви који се разболе.
4. Исправничество и црква су затворени за рад, да би се спречило окупљање народа и даље ширење заразе.²⁰⁰
5. У самој згради исправничества организована је била дезинфекција писама кађењем као и у Драгоцвету.²⁰¹ Село Драгоцвет у овом периоду било је нека врста главног састајалишта на ком су пуковник Андрејевић, потпуковник Шокорц и ађутант Радојковић пратили развој ситуације. Доктор Нађ је одобрио да се 20 „голих коња“, што је значило – без седла, улара и остале пратеће опреме, из мензулане у Јагодини дотера у село да би се на таквим коњима сигурно могла обављати целокупна преписка с вишим органима и с кнезом Милошем. Све предузете мере значиле су да је читава варош претворена у карантин. Након што је доктор констатовао постојање куге, било је издато наређење да се скеле на Морави у селима Обрешу, Варварину, али и Јасики, као и мост, ћуприја на Морави одмах затворе за било какав прелаз путника и робе.²⁰²

Касније је, Александар Карађорђевић, књаз српски, уз сагласност Совјета донео Правило по којем ће се обављати наплата за прелазак преко новоуспостављене ћуприје на цариградском друму на Морави и ко ће се изузимати од наплаћивања.²⁰³

²⁰⁰ Дедић, *Куга у Јагодини 1837. године*, 58.

²⁰¹ Писма која се налазе у Државном архиву Србије из Јагодинског округа су избушена, и то значи да нису претходно отворана па кађена. Сава Петковић претпоставља да су мере за дезинфекцију писама успостављене најпре у Драгоцвету, а да су одатле писма слата даље на кордон у Букуровац, што је било једино место уласка у Крагујевац. Сава Петковић, „Дезинфекција писама у провизорним карантинима и кордонима у време куге у Србији 1837. године,“ *Acta historica*, 1-2, 4 (1964): 58.

²⁰² Дедић, *Куга у Јагодини 1837. године*, 59.

²⁰³ *Зборник Закона и уредаба и уредбени указа у Књажевству Србији*, књига 2. Београд: Државна штампарија, 1880, 149.

Число		ЧАРШИЈСКИ	
		ГР.	ПР.
	Од пуни кола, с разним товарима, кромје кад се на воденицу иде	2	
	– Натоварени таљига с једним коњем	1	20
	– Пуни кола, која с раном за у воденицу иду, а тако исто и која су с дрвима натоварена.		
	– Празни кола	1	
	– Натоварена коња	1	
	– Они празни кола, која су носила рану за у воденицу, као и од они која су дрва носила па се враћају	1	
	– Таљига празни		
	– Човека на коњу јашећег.		30
	– Коња с товаром за воденицу с човеком.		30
	– Натоварена коња		25
	– Вола		25
	– Краве		20
	– Свињчета		20
	– Овце		15
	– Козе		8
	– Пешака		5
			5
			5

Изузима се од плаћања овог:

1.

Књаз с целом свитом, пратњом и подвозом.

2.

Царски чиновници са свитом својом, пратњом и подвозом, као и Курири и Татари њиови.

3.

Чиновници и служитељи по делу правителственом путујући.

4.

Официри гарнизоне војске.

5.

Војска гарнизона путујућа у маси.

6.

Војска нерегуларна путујућа у маси.

7.

Депутати народњи, који на скупштину иду.

8.

Татари.

9.

Пошта и Суруџије писма без разлике носећи.

10.

Све, што се за правителствену потребу преносило буде, као рана, стока, грађа илијапија²⁰⁴ итд. Но свагда се разуме, да је свидетелством надлежне власти посведочити нужно, да је то, што се превози, правителствено и напоследку.

11.

Мали јаганци, јарићи, прасад, телад и ждребад, која покрај своје матере иду. Писмо је оверено и потписано у Београду 15. децембра 1842. године.²⁰⁵

Ово Правило било је строго поштована како у делу за наплаћивање, тако су поштоване и одредбе које су се односиле на ослобађање од плаћања.

²⁰⁴ Значење речи: Сечена грађа.

²⁰⁵ Зборник Закона и уредаба и уредбени указа у Књажеству Србији, књига 2, 149.

2.5.1. Јагодински карантин

Јагодинска варош била је окружена шанчевима, опкољена наоружаним стражарима, постављане су барикаде како би се зауставила комуникација са селима у околини, те је пут између села Вољавче и Винораче био осигуран стражом, а главни друм ка Ћуприји чувао је капетан Стеван Недељковић са својим стражама. Главни штаб, у који су стизале све информације и где су се доносиле све одлуке, налазио се у селу Драгоцвет. Овде је такође обављена дезинфекција писама, због које је доктор Карло Нађ тражио од јагодинске мезулане 20 „голих“ коња, што је значило да су били без седла, улара и остале опреме, да не би били преносиоци заразе, те се одавде обављала комплетна преписка с кнезом Милошем и осталим државним органима. Све набројано било је завршено до 19. августа, уз будност доктора Карла Нађа и његовог помоћника Косте Јовановића.²⁰⁶

Свакако, јагодинске су власти о овим дешавањима у варошима благовремено обавештавале кнеза Милоша и Државни совјет. Свестан тежине у којој се нашла читава Србија, кнез Милош одмах је наредио затварање границе на коју је послата војска, а на путевима су распоређене страже, које спречавају пролазе на релацији Београд, Јагодина, Ћуприја. Даља наређења односила су се на подизање дрвене ограде читавом дужином границе с Турском, што је пало на терет становништва и војске, па је захваљујући овом садејству ограда и била подигнута. За све противепидемијске мере и послове надлежан је био Аврам Петронијевић, богати индустријалац из Јагодине.²⁰⁷

Варош стављена у стање карантина постала је „заточеник црне смрти“, што су варошани различито прихватили, те су неки покушали да пробију стране и избегну карантин, други су злоупотребљавали овакво стање те покушавали да опљачкају затворене куће, а трећи су, несвесни опасности, правили шале и задиркивали постављене стражаре.²⁰⁸

Највећу пометњу и незадовољство изазвао је Аврам Петронијевић, који је из вароши избацио своју породицу и породицу свог кума Милете Радојковића, па тек након тога поставио стражу око Јагодине, што је разбеснело и уплашило варошане који су хтели да пробију стражу.²⁰⁹

²⁰⁶ Дедић, *Куга у Јагодини 1837. године*, 58–61.

²⁰⁷ Ћирић и други, *Куга у Јагодини и Пироту у XIX веку*, 14.

²⁰⁸ Државни архив Србије, Књажевска канцеларија XII, 877.

²⁰⁹ Дедић, *Куга у Јагодини 1837. године*, 60.

Тако је Стевча Михајловић једва успео да их умири „показујући да је и његова фамилија у вароши остала“. Кнеза Милоша је о свему обавестио пуковник Андрејевић, који није написао прави разлог немира, мада је скренуо пажњу на Стевчу који око Јагодине „народ јагодински још с бија“.²¹⁰

Интерним договором, Аврам Петронијевић и доктор Карл Нађ, а по докторовом предлогу, одредили су Ћуприју за центар одакле им је било најсврсисходније надгледати сва жаришта заразе у том делу и одмах по преласку у Ћуприју санитарски комесари кренули су да прегледају заражена места. Смртни случајеви и нова оболевања праћена су на дневном нивоу, па је приликом следећег обиласка Јагодинског карантина, средином септембра 1837, констатовано да је преминуло 28 особа, да је двоје оздравило, болесних је било деветоро, док је стражом било чувано и контролисано 89 здравих људи, а до краја септембра кнез Милош је био обавештен да је преминуло 30 људи, двоје оздравило, новооболелих, и да је 66 особа и даље под стражом. Доктор Карл Нађ дао је да се изван вароши сагради девет колиба, у које је из заражених кућа изместио 31 особу, па је наредио да у другој половини читава варош, дакле становништво које је остало у вароши, отпочне са издржавањем карантина. Нема поузданих медицинских података о лечењу оболелих, али је познато да се саветовало да се пије сирће с истуцаним белим луком, јер „забрањује да се куга унесе у тело“, такође је познато да се кувало корење од брујана и пелина за облоге по читавом телу под температуром и грозницом, као и да се на местима где су се појављивали кужни отоци пуштала крв.²¹¹

У Јагодини, која је тада бројала 5.220 становника, у распону од краја јула до краја октобра оболело је 46 људи, оздравило 10, преминуло 36, па је тако леталитет износио 78% крајем октобра 1837. године. Доктор Нађ је одобрио да се уклони стража са свих заражених кућа, а од средине октобра било је започето „манипуирање“, свих објеката у Јагодини, који су били очишћени и окречени, док су сви окужени предмети били спаљени. У води и сирћету била су опрана разна одела, али и постељине и ћилими. Крајем октобра подигнути кордон око Јагодине био је уклоњен, механа у којој се куга појавила била је спаљена, те се до краја новембра живот у Србији полако враћао у редовно стање а све затворене скеле на Морави поново су прорадиле, у црквама су одржане посебне молитве у знак захвалности. По евиденцији доктора

²¹⁰ Државни архив Србије, Књажевска канцеларија XII, 869.

²¹¹ Ћирић и други, *Куга у Јагодини и Пироту у XIX веку*, 15.

Нађа, од куге су 1837. у Србији, на цариградском друму, оболела 243 лица, а умрло их је 192, што је 79% смртности.²¹²

2.6. Ширење куге ка Ваљеву - села Осеченица и Брезје

Током читавог периода владавине кнеза Милоша, ваљевско управно подручје и Ваљево били су важни за економски, друштвени и политички развој Србије. На том простору је трговинска размена становништва, нарочито сточна трговина, била обављана с аустријским пијацама у Срему, као и са турском Босном, што је посебно било интензивно са источним крајевима Босне. Стога се свака промена, политичка или економско-трговинска у српско-турским односима увек одражавала на овај простор, преливајући се на тржишта у Турској и Аустрији.²¹³

Пошто су низами стигли у Београд, у гарнизон, уследиле су даље мере како би се зараза зауставила. Занимљиво је да у Алексинцу није било заражених, али је кнез ипак подигао карантин у Алексинцу „на шест недеља дана“. То је учинио зато што су дошли заражени низами, али и зато што се бојао да ће се зараза проширити на многољудни и густо насељени Београд. Исти документ при крају наводи да се куга појавила у Ваљевском и Колубарском округу, као и у селима Брезје и Осеченица. „Болест ову у окруженије Ваљевско однео један Цинцар из Битоља, кобилар, који је са истим оним низамима карантин одстојао, и тај је кобилар у Ваљевском од куге умро.“

Чланак послат из Пожаревца 1. септембра у „Србске новине“ за инспектора типографије Јакова Јакшића говори о томе да је стање јавног здравља у Србији и даље лоше и да куга влада у Јагодини, Параћину и Ражњу. У Ражњу је већ умрло 10 људи, а 100 још болује, а у Јагодини је умрло 21, а четворо су на самрти, док је у Параћину пак умрло 12, а болује шесторо. Чланак пружа и податке за Брезје и Осеченицу, где је „умрло било 16 душа“, па су они који су били заражени попалили своје куће и све у њима, осим новца, а за себе направили колибе у којима су били изоловани. Зараза је поново букнула 28. августа; а од четворо заражених, троје је умрло. Зараза је сузбијена захваљујући строгом кордону и стражама, али и „самим санитарским

²¹² Ћирић и други, *Куга у Јагодини и Пироту у XIX веку*, 16.

²¹³ Стојанчевић, *Карантинско санитарско служба у Подрињу за време кнеза Милоша*, 3.

мерама“, које је земунски лекар Карл Нађ спроводио све време уз помоћ кнежевог саветника Аврама Петронијевића.²¹⁴

Пошто су наведена места била на самом друму за Цариград и чинила путовање друмом небезбедним, кнез је за путовање одредио пут од Београда преко Гроцке, Паланке, Свилајнца и Ћуприје до Алексинца, чиме се сва заражена места избегавају, а овим се путем већ и путује по Србији. Да би се избегла заражена места на цариградском друму, рађене су измене, па се од Ћуприје ишло ка Свилајнцу, Смедеревској Паланци (Хасан Пашина Паланка), потом на Коларе, па у Београд.²¹⁵

Кнез Милош дописом послатим из Крагујевца 22. августа 1837. Јованчи Спасићу захваљује на обавештењу да се у селу Брежа од прошлог понедељка нико није заразио кугом. У даљем тексту је појашњено да ће извештаје о стању здравља у ваљевском округу чешће слати суд како не би каснили (исправничество), и то нарочито за села Осеченица и Брежа. Јованча Спасић је иначе био војни командант, пуковник Подравско-савског пука.²¹⁶

Исправничество Јована Мићића, „будући да се свирепа кужна болест, у срезу Колубарском, окружја Ваљевског веће појавила“, то сада наређује „да се нико није усудио у окружје Ваљевско ићи, јербо је тамо кужна болест се појавила“.²¹⁷

Из извора је доступан само део, а то је сведочење карантинског доктора да последњу ноћ „не сачекавши свануће ни дан изласка, њих 14 преко ограде карантинске, разбивши стражу своју, прескоче и у трку нагну бежати“. Одмах је послата потера која је сустигла двојицу и предала их буљубаши, док су осталих 12 у Турску пребегли. Опаска је да би карантин могао по други пут њих 13 хранити.²¹⁸

Доктор Нађ вратио се у Земун, те при одласку оставио писмено упутство, односно мишљење да се заражене куће у Брежу и Осечиници морају спалити, јер се нису од таквог материјала могле потпуно очистити. Упут је преко Јованче Спасића, војног команданта Подринско-савског, био пренет доктору Николићу, који је спровео спаљивање кућа у оба села.²¹⁹

²¹⁴ Државни архив Србије, Збирка Мите Петровића – ЗМП–2388.

²¹⁵ Ана Милошевић, *Паланка на цариградском друму* (Смедеревска Паланка: Историјски архив „Верослава Вељашевић“, 2022): 51.

²¹⁶ Државни архив Србије, Збирка Мите Петровића – ЗМП–4922.

²¹⁷ Државни архив Србије, Збирка Варија V–2605.

²¹⁸ Државни архив Србије, Збирка Мите Петровића – ЗМП–2388.

²¹⁹ Михаиловић, *Из историје санитета у обновљеној Србији 1804–1860*, 532.

Цинцар из Битоља, који се одвојио од турских низама, стигао је у Колубарски срез, Ваљево, село Брежђе, за два-три дана, где је одмах пао у постељу, и брзо и преминуо. Ако знамо да је Алексиначки карантин напустио 21. јула, можемо закључити да је преминуо 25. или 26. јула 1837. године. Капетан Никола Ракић, старешина колубарског среза, из Мионице, у извештају од 29. августа 1837, наводи да је преминула Ана Теодоровић из брежа, после пет дана боловања, од жлездане куге у препонама. Сахрани Ане Теодоровић присуствовала је Стојанка, жена Радосава Живановића, која је пренела кугу у село Осеченицу.²²⁰ Новински чланак, који је написан 1. септембра 1837. у Пожаревцу у једном делу саопштава да је првом половином августа 1837. у селима Брежђу и Осеченици од куге преминуло 16 особа. Смртну косидбу коју је куга започела у југоисточним деловима Србије, у Ражњу и Јагодини, наставила је у северозападној Србији у ова два села.²²¹

Временски услови, велике летње врућине допринеле су да се Брежђе и Осеченица претворе у огромна кужна легла, која су угрозила околна села у ваљевском, али и ужичком и рудничком округу. Зато је ужички суд наредио да се страже према колубарском округу хитно поставе и спречи мешање становништва и даљи пренос епидемије. Може се закључити на основу отока код највећег броја преминулих на препонама да се инфекција више дешава на доњим екстремитетима, него на горњим партијама тела, што бива логично јер су ноге свакако више и биле изложене уједима бува у овом временском периоду. Обично је становништво било у великом страху који није изостајао ни код подринско-савског команданта Јованче Спасића, због ширења заразе, као ни код капетана Николе Ракића, чему сведочи његов потресан извештај „у Брезју код страже“ од 29. августа 1837. у ком саопштава да је за 35 летњих дана куга поморила 20 болесника, као да су и од 12 преминулих у Брежђу већином били чланови породице Теодоровић. Ракић се наравно плашио и преласка куге у Струганик и Горњи Лајковац.²²² Куга је букнула свом жестином и до 16. августа, поморила 17 болесника, а тек 18. августа 1837. Совјет је из Крагујевца послао ваљевском суду инструкције у осам тачака о поступању ради искорењавања куге, од којих можемо издвојити неке које нисмо раније описивали: кужним болесницима било је потребно дотурати храну, било је обавезно спаљивање њихових ствари, требало је побити све псе и мачке, као

²²⁰ Јеротије Н. Вујић, Епидемија куге у Брежђу и Осеченици 1837. године, *Гласник Историјског архива Ваљево* 1-2 (1967): 97.

²²¹ Вујић, *Епидемија куге у Брежђу и Осеченици 1837. године*, 99.

²²² Вујић, *Епидемија куге у Брежђу и Осеченици 1837. године*, 102.

и домаће животиње кухних породица чији су чланови боловали, и одмах закопати дубоко у земљу, и наравно сахрањивање преминулих обављано је без уобичајених верских обреда, а све из једног разлога – заустављања даљег ширења епидемије.²²³

Иако је око заражених села и око колубарског среза био формиран двоструки здравствени ланац, постављањем наоружаних стражара, борба против куге није се могла спровести без доктора. Зато је у Брежђе по овом задатку дошао доктор Максим Мишковић, мада са закашњењем од скоро три месеца. У борби против куге највећа помоћ, десна рука овом доктору био је Ђорђе Вучковић, који је био искусан и помогао да се саграде колибе где је смештена сиротиња чије су куће биле попаљене. Овој борби помогла је и сама природа, јесењи дани који су успорили ширење заразе, која је у Брежђу и Осеченици поморила 39 особа.²²⁴

2.7. Кнез Милош у време епидемије

Након постизања пуне националне аутономије 1830. године, у Србији је пажња према културном и здравственом просвећивању народа подигнута на виши ниво, захваљујући спровођењу здравствене политике кнеза Милоша Обреновића. Кнез Милош, апсолутиста, носилац комплетне политичке власти, познат као врло нетолерантан према свим иновацијама, иако неписмен, уложио је завидан труд да се успоставе санитетске установе и здравствена заштита обичног народа. Када говоримо о здрављу становништва, старости од 20 до 25 година, те констатујемо чињеницу да само у периоду од 1788. до 1815, значи за 27 година, читавих четрнаест година од Кочине крајине 1788–1791, Првог српског устанка 1804–1813, затим Хаџи-Проданове буне 1814, те Другог српског устанка 1815, мушки део популације провео је ратујући и под оружјем. Ови, сада зрели људи били су главе (носиоци) породице и породичних задруга, али су због овако честих ратова и сукоба били врло нарушеног здравља. Овако је било и са кнезом Милошем, учесником оба српска устанка који су били захваћени неким болестима, па је стога најбоље схватао као човек, али и као државник, у каквом је стању народ и како и на који начин треба да помогне. У овоме је кнез Милош имао помоћ стручњака, и то његових блиских сарадника, секретара Димитрија Давидовића и Јакова Живановића, Срба из Угарске, док су му

²²³ Вујић, *Епидемија куге у Брежђу и Осеченици 1837. године*, 104.

²²⁴ Вујић, *Епидемија куге у Брежђу и Осеченици 1837. године*, 105.

уско стручну помоћ пружили његови лекари Вито Ромита и Бартоломео Куниберт. Уз њихову подршку кнез Милош је започео процес организације и успостављања санитарске службе.²²⁵

Пошто је Србија ослобођена под кнезом Милошем, он се назове „Врховни Србије књаз“. Под њим је била цела земља, али да би се њоме лакше управљало, задржана је деоба на нахије и кнежевине каква је била и под Турцима. Иначе, одлука о подели земље на нахије била је донета на Скупштини 19. децембра 1815, при чему је под Турцима било 14, а сада их је 12. Касније, 1833. године, Србији је присаједињено још шест нахија. Територијалне аспирације кнеза Милоша спрам Турске биле су окренуте територији тзв. Шест нахија, а даље према Нишу и Видину, ради бољег повезивања са Русима, чему се тежило још од Првог српског устанка.²²⁶

Пратећи руску политику о коначном решењу Источног питања, у време Руско-турског рата, кнез је налазио да је Србија још слаба, а „апетити сила велики“. Тако је требало да Турска више ослаби, како би његов утицај на хришћанско становништво био што већи.²²⁷

За време Руско-турског рата, Србији је руска политика наметнула да током рата задржи „став неутралности“, а да не би изазвала већи отпор хришћана на Балканском полуострву против Турског царства.²²⁸

У сваку од ових нахија кнез Милош је постављао нахијског кнеза, који се још називао главни кнез и обор кнез, и за то им је издавао и дипломе. Назив нахија задржао се до 1834. године, а тада је замењен изразом окружије. Нахије су се и даље делиле на кнежине (срезове).²²⁹

Ђорђевић објашњава како је „једна од најватренијих“, жеља кнеза Милоша била да се у Србију насели што више људи из околних земаља. Унутрашња управа и судство, одвајали су Србију од осталих турских пашалука, па је њен привилеговани положај и привлачио околно становништво да се овде насељава.²³⁰ Он ово и оправдава, с обзиром на то да је Србија била слабо насељена и да је ваљало да се бројчано ојача,

²²⁵ Стојанчевић, *Из историје Србије Другог устанка и кнез Милошеве владе: 1815–1839*, 189–190.

²²⁶ Тихомир Ђорђевић, *Наш народни живот*, (Београд: Српска књижевна задруга, 1923): 35.

²²⁷ Васиљ Поповић, *Источно питање: историјски преглед борбе око опстанка Османлијске царевине у Леванту и на Балкану*, (Београд: Службени лист СРЈ: Балканолошки институт САНУ, 1996): 114.

²²⁸ Стојанчевић, *Кнез Милош према Бугарској и Бугарима*, 72.

²²⁹ Ђорђевић, *Наш народни живот*, 35.

²³⁰ Тихомир Ђорђевић, *Медицинске прилике у Србији: за време прве владе кнеза Милоша Обреновића (1815–1839)*, (Београд: Централни хигијенски завод, 1938): 29.

да би могла да „резистира спољном непријатељу, друго да би имала веће приходе који су и били потребни за њено јачање и подизање. На крају, Србија је као слободна имала обавезу да буде уточиште страдајућој браћи под туђинским игом“.²³¹

Уместо Давидовића, у службу је ступио Јаков Живановић, који је раније био професор Српске гимназије у Сремским Карловцима, чији је долазак некад и коришћен за „повике“ на кнеза због доласка ових „шваба“.²³²

У прилог строгости и непопустљивости кнеза Милоша, када се говори о поштовању карантинских мера и прописа, најречитије говори ситуација у којој се нашао султанов делегат Бејлукци Ибрахим Сарим Ефендија, који је путујући из Цариграда у Лондон ушао у Србију, у Алексиначки карантин. Овај делегат је у Лондон путовао да би у име султана поздравио енглеску краљицу Викторију, а и присуствовао њеном крунисању.²³³

Сарим Ефендија је због задржавања у карантину оштро протествовао самом кнезу Милошу тражећи да буде пропуштен са својом свитом кроз Алексиначки карантин, да не би пропустили церемонију крунисања у Лондону. Карантин Алексиначки је од Нишког паше био обавештен о доласку Сарим Ефендије 2. септембра 1837. године, о чему је и кнез Милош обавештен, као и о предлогу самог Сарим Ефендије да га Алексиначки карантин пропусти, а да ће он свакако карантин издржати у Земуну.²³⁴

Кнез Милош је вешто и љубазно одговарао, па спустио карантин на „само“ 21 дан, колико је Ибрахим Сарим Ефендија и провео у Алексиначком карантину, али је ипак стигао у Лондон на церемонију крунисања краљице Викторије.²³⁵

За политичке прилике у Србији за време прве владе кнеза Милоша, можемо констатовати да се у његовој личности налазила свеукупна државна власт, он је владао и управљао државом као апсолутни господар. Радећи на обезбеђењу²³⁶ Србије, истовремено је радио и на свом утврђивању за државног поглавара. У преговорима

²³¹ Ђорђевић, *Медицинске прилике у Србији: за време прве владе кнеза Милоша Обреновића (1815–1839)*, 30.

²³² Бартоломео, *Српски устанак и прва владавина Милоша Обреновића*, 61.

²³³ SavaPetković, „Karantini u Srbiji za doba Kneza Miloša“, *Zdravstvena zaštita: časopis za socijalnu medicinu i društveno-ekonomske odnose u zdravstvu*. God. 37, van. br. 2, (2008): 360.

²³⁴ Државни архив Србије, Књажевска канцеларија – КК. I–312.

²³⁵ Државни архив Србије, Књажевска канцеларија – КК. I–316.

²³⁶ Обраћање султану писано на турском језику, кнез Милош је предао царском драгоману, док је од султана добио орден са царским портретом и брилијантима, сабљу украшену брилијантима и херванду са златним везом и копчом искићеном брилијантима“, 17. август 1835 – Извештај о аудијенцији кнеза Милоша Обреновића код султана Махмуда Другог. У Цариграду 17. августа 1835. године. Перишић, Марковић, Рајак, *Дипломатско представништво Србије у Цариграду 1830–1858*, 106-107.

с Турском је у томе и успео. Хатишерифом, свечано објављеним 30. новембра 1830. у Београду, Турска је потврдила кнеза Милоша за првог кнеза српског народа с правом наслеђа тог звања у његовој породици, а Србију као вазалну државу. Поред осталог, у члану 11. Хатишерифа стоји: „Срби ће моћи заснивати болнице...“ Тим је дат и званични пристанак и одобрење за оснивање и подизање једне тако важне здравствене установе.²³⁷

И пре и после објаве Хатишерифа народ се бунио против самовоље и апсолутне владавине кнеза Милоша. Последица тог унутрашњег превирања је била да је кнез Милош основао шест попечитељстава (министарстава) за важније гране државне управе. Дотад је сва унутрашња управа земље била у кнежевим рукама. Развитком живота и народних потреба развијала се и унутрашња управа у свим правцима. Тако разграната унутрашња управа није могла, а ни смела, остати и даље концентрисана у рукама једног човека него се због успешнијег и кориснијег деловања морала делити у засебне установе.

Санитет је био један од првих делова опште управе који се издвојио и није чинио самосталну установу, него је био у заједници с просветом. Разлог тог издвајања санитета била је опасност од куге и колере и њихова честа појава. Тако се санитет 10. маја 1838. издвојио из Опште управе и спојио једним делом са просветом. Министар је носио назив „попечитељ просвештенија и верховни надзиратељ карантина“. Под овим министарством су биле болнице а остали део санитета остао је под управом Министарства унутрашњих дела. После непуне године дана, 14. марта 1839, прешао је цео санитет, потпуно и дефинитивно, у састав Министарства унутрашњих дела и добио свог стручног начелника.²³⁸

Уважајући све наведено, можемо закључити да кнеза Милоша у периоду епидемија, а нарочито куге, и његово поступање вредно је пажње и поштовања, због велике посвећености одбрани државе и становништва од заразних болести. Ово потврђујемо анализом докумената који показују њихову ангажованост у процесу подизања здравственог система у Кнежевини Србији, а овде је могућ и утицај његових личних страхова. Ово изводимо уз подсећање да је од великих богиња преминуло троје деце кнеза Милоша и кнегиње Љубице: син Петар 1814. и ћерке Марија и Велика 1823. Потом је кнез одлучио да нову методу заштите примени на сину Михаилу.

²³⁷ Михајловић, *Борба против куге у Србији пре сто година*, 21.

²³⁸ Михајловић, *Борба против куге у Србији пре сто година*, 22.

Трогодишњег кнежевића Михаила 1826. вакцинисао је кнежев лични лекар др Вито Ромита, чиме је будући српски кнез и владар постао прва особа за коју се поуздано зна да је вакцинисана од стране правог лекара у Кнежевини Србији.²³⁹

²³⁹ Тихомир Р. Ђорђевић, *„Из Србије кнеза Милоша“*, 169

3. КАРАНТИНИ НА ГРАНИЦИ СА АУСТРИЈОМ И ТУРСКОМ

3.1. Потреба за карантинима у Кнежевини Србији

У нашим земљама болести су доводиле до опште запустелости појединих сеоских, али и ширих подручја, те је у народу у песми остало упамћено како су болести мориле „и старо и младо“, а растављале „и мило и драго“. Нажалост, вароши су биле врло „погодне“ за њихово ширење, а како су оне биле углавном настањене Турцима, они су више и страдали, што потврђује изрека „не избија као куга из Сарајева“. Оваква стања су приморавала европске државе да врло често Турско царство „затварају“ карантинима и лазаретима.²⁴⁰

Код нас у Кнежевини Србији, карантини се помињу први пут 1831. у време епидемије колере, која је, парадоксално, у Србију продрла са севера,²⁴¹ из Аустрије, а не из Турског царства, одакле су, као по правилу, епидемије претиле читавој Европи. Тада су у јулу или у августу били основани сасвим провизорни карантини у Ћуприји, Поречу и најзад у Београду, 6. августа 1831. Они су функционисали најдаље до краја септембра те године.²⁴²

Куга се у Србији појавила након пропасти Првог српског устанка 1813. и 1814. године, те у Пироту 1815, а касније у Новом Пазару 1817, Видинској области 1829. и Нишу 1830. Појава куге на овим просторима била је повезана с доласцима турске војске из Анадолије и са Леванта, јер је овде куга била ендемичног карактера и зато се лако преносила са истока, на Балкан, у Европу.²⁴³

²⁴⁰ Ђорђевић, *Медицинске прилике у Србији: за време прве владе кнеза Милоша Обреновића (1815–1839)*, 27.

²⁴¹ Исту причу о неочекиваном продору са севера преко Аустрије доноси и чланак из *Политике*, васкршњи број из 1932. године. *Историјска збирка 14115–14130, разна грађа о санитету и историји медицине у Србији у нашем народу*, Архив САНУ.

²⁴² Петковић, *Дезинфекција тисама у провизорним карантинима и кордонима у време куге у Србији 1837*, 1.

²⁴³ Стојанчевић, *Кнез Милош и заштита српске границе за време епидемије куге у Турској 1836–1838 године*, 61.

У Србији су биле врло лоше здравствене прилике. Те 1836. године владала је колера и однела велики број жртава. Тек што је колеричне заразе нестало и народ мало одахнуо, друго још веће и страшније зло приближавало се нашој отаџбини.²⁴⁴ С пролећа 1836. појави се куга у европском делу Турског царства и поче се ширити по свим крајевима Турске, кужна зараза креташе се лепезасто ка Србији. Колера која је 1831. у Србију продирала највише са севера, утицала је да се тада подигну први карантини у Београду, Поречу и Ћуприји, али они престају с радом по престанку заразе.²⁴⁵

У периоду од 1717. до 1740. куга је била врло честа у Србији, па су зато основани карантини у Параћину, Чачку и Црној Бари, као и у граничним местима према Турској. Карантин у Параћину је имао сталног лекара, то јест хирурга за кугу; а поред контумаца за робу и путнике, у њему се налазио и лазарет за оболеле. Поред карантинских мера које су важиле за путнике и робу, спроводила се и дезинфекција. У фебруару 1727. је за контумац издат посебан правилник под насловом „Контумац и правилник за чишћење, како одржавати установу, како поступати с лицима и робом која долази, као и с писмима“. У наставку ћемо навести одредбе овог правилника.²⁴⁶

Прва одредба односила се на обезбеђивање довољног броја одвојених просторија у карантину, како за људе, тако и за робу. Према овој одредби, робу и лица требало је стављати у засебне просторије, а нова лица не мешати с онима која већ бораве у карантину. Кад није било потребно издвајање, већ је било дозвољено слободно кретање, карантин је ипак требало одржавати спремним неко време. Друга одредба је прописивала да се у карантин не пуштају лица за која се сумња да су болесна, као и да у сваки карантин буде постављен лекар или искуснији хирург. Исто тако, свако болесно лице требало је одмах пренети из карантина у лазарет или болницу, а остали, који су се налазили у карантину с оболелим, морали су изнова бити у изолацији. Трећа одредба говорила је о потреби да се посебна лица одреде за послугу и чишћење, и да им се постави старшина под чијим надзором и управом ће обављати службу. Ова лица нису смела да комуницирају ни са ким осим са својим надређеним. Четврта одредба је прописивала да се одреде посебна лица и за чишћење, односно дезинфекцију писама. Њихов задатак је био да писма, за чије чишћење није довољно

²⁴⁴ Војислав Михаиловић, *Из историје санитета у обновљеној Србији 1804–1860*, (Београд: Научна књига, 1951): 530.

²⁴⁵ Петковић, *Карантини у Србији у XVIII и XIX веку и за доба кнеза Милоша*, 353.

²⁴⁶ Михајловић, *Борба против куге у Србији пре сто година*, 33.

провлачење кроз сирће, отворе и држе над сирћетном паром и након тога затворе. Одредба је прописивала и да се роба, одређени завоји који се и не могу очистити, као што су мустре, сукна и друго, због тога и не пропуштају.²⁴⁷

Најзад, ових одредаба се требало најстроже придржавати и надzirати лица и робу на која се односе, нарочито ону која је највише подложна инфекцији, као што су крзна, грубе и мекше коже, упреден и неупреден памук, вунени материјали, конач, вуна и друга платна, чоја, сукна, материјали од вуне, длаке и полусвиле, лан, плетена свила, камиља и козја длака, муслин. Уколико у неком карантину избије зараза и почне да се шири, о томе је требало одмах обавестити надлежне и чекати даља упутства. У супротном је одговорна лица у карантину чекала строга казна.²⁴⁸

Карантини у Србији су били уређени на начин и по прописима који су владали за такве установе у Аустрији.²⁴⁹ Уредба о чишћењу карантина за Беч прописана је 1713. године а штампана је 1738. године.²⁵⁰

Зараза је око 1719. задесила готово целу Србију, која је тада била под влашћу Аустрије. Пожаревачким миром из 1718. завршио се рат између Аустрије и Турске. Аустрији је припала данашња северна Србија до западне Мораве. Ова владавина Аустрије трајала је до 1739. године. У Београду је 1739. склопљен мир између Аустрије и Турске с границом дуж Саве и Дунава, која се усталила и била таква до 1878. године, тј. до окупације Босне и Херцеговине. У овом периоду дугом 140 година, у неколико наврата су Срби из Србије и Босне након неуспешне борбе против Турака тражили спас у Аустрији.²⁵¹ Тешком и несносном стању у окупираним крајевима придружила се и куга. Ова зараза, нарочито у почетку, уништавала је животе и трајала прилично дуго. За сузбијање и спречавање заразе на освојеним територијама, као и ради заштите саме Аустрије од куге, у српским крајевима су подигнути карантини. Тад су први пут на територији Србије основани и уведени карантини, о којима ћемо касније детаљније говорити.²⁵²

Први српски устанак почео је на Сретење 1804. Од тада, па до пропасти устанка 1813. није било куге у Србији. Година 1813. била је тешка за српски народ и српску државу јер су Турци у јесен освојили Србију и почели да спроводе насиље, а

²⁴⁷ Михајловић, *Борба против куге у Србији пре сто година*, 33–34.

²⁴⁸ Михајловић, *Борба против куге у Србији пре сто година*, 35.

²⁴⁹ Државни архив Србије, Књажевска канцеларија КК I–148.

²⁵⁰ Михајловић, *Борба против куге у Србији пре сто година*, 35.

²⁵¹ Ивић, *Избеглице из Србије на аустријском земљишту 1813. и 1814.*, 157.

²⁵² Михајловић, *Борба против куге у Србији пре сто година*, 36.

томе се придружила и велика оскудица у храни. Велики део народа је страдао током устанка, док су многи прешли Саву и Дунав да би сачували живот.²⁵³ Непријатељ је пљачкао на све стране, палећи, убијајући и одводећи људе у ропство. Баш у то време се у Турском царству у многим крајевима појавила куга која није мимоишла ни Србију. Почетком 1814. године куга се јавља у Србији и почиње брзо да се шири.

Те године је куга у Србији однела велики број живота. Две велике несреће су тада задесиле Србију: с једне стране Турци са својим злочинствима, а с друге куга. Срби су те године доста страдали од куге, а Турци још више, јер су већином, или боље рећи искључиво, становали по већим и мањим градовима, за разлику од Срба који су живели по селима. Прљави и неуређени, без икаквих хигијенских правила, градови и мања места у Србији су за време ове заразе представљали праве изворе епидемије, одакле се болест несметано даље ширила. Касније, кнез је наредио да се на Поречкој реци подигне контумац, а да се свуда по Крајини поставе страже. Тако се у Србију могло само преко Контумца, па је тако и зараза, то јест њен пренос у Србију био спречен.²⁵⁴

Сматрамо да је важно појаснити улогу Пореча у овом временском периоду.

Пореч је био важна варош за Источну али и читаву Србију, јер се ту налазило пристаниште које је могло да прихвати око сто бродова, као и претоварна станица за робу, која се овде разврставала да би се даље транспортовала бродовима на друге локације дуж Дунава. У време епидемије колере 1831. године која је долазила из Угарске и за коју је кнез Милош имао информације од своје обавештајне службе, овдашњи карантин био је прва брана за стопирање уласка болести у Србију.²⁵⁵ Управник карантина у Поречу 1829. године, по казивању Петровића, био је Илија Чарапић, док је у Ћуприји ову функцију обављао Мата (Матеја) Христић.²⁵⁶

Пореч је био важна варош са здравственог аспекта за читаву Србију док је посебну важност имао као трговачки центар и место где је била успостављена

²⁵³ Након пада Србије 1813. и слома устанка, у Срем и Банат пребегло је око 100.000 Срба. Ако пратимо службене извештаје аустријских граничних власти, октобра 1813. у Петроварадинској војној граници изузимајући Земун било је 11.047 породица, са укупно 61.714 људи, чланова, а у Банатској војној граници 4.107 породица са 22.040 чланова. Од овог броја већина њих вратила се у Србију, док их је у Срему и Банату остало нешто преко хиљаду људи. Ивић, *Избеглице из Србије на аустријском земљишту 1813. и 1814.*, 157.

²⁵⁴ Ђорђевић, *Медицинске прилике у Србији: за време прве владе кнеза Милоша Обреновића (1815–1839)*, 31.

²⁵⁵ Александра Миловановић, „Улога и значај карантина у очувању народног здравља Источне Србије током прве половине 19. века,“ *Историја медицине, фармације, ветерине и народна здравств. култура*, Зајечар 2012. године, 138.

²⁵⁶ Петровић, *Финансије и установе обновљене Србије до 1842.*, 349.

мезулхана²⁵⁷ – поштанска станица. Такође, за кнеза Милоша, Пореч је био важан за политичке и дипломатске послове преко којих је кнез сарађивао са суседном Влашком, Бугарском, Русијом, Турском и Аустријом, нарочито ако су они били битни у време епидемија, током борбе наших власти против заразних болести, за поступања у заштити народа и стоке.²⁵⁸

Подизање карантина убрзала је појава куге 1836. у Османском царству. Тако је до 1839. у Србији подигнуто пет карантина: у Алексинцу, на Мокрој гори, Љубовији, Рачи и Радујевцу, као и шест састанака: Вршка чука, Пандирало, Грамада, Рашка, Василијина чесма и Шепачка Ада.²⁵⁹

Свим карантинима у Србији је послат циркулар 12. маја 1838. године. Писмо је стигло у Алексиначки, Радујевачки, Мокрогорски, Љубовијски и Рачански карантин. У њему се говорило о именовану Стефана Стефановића за врховног надзиратеља „свију карантина у Отачеству нашем надлазеће. За све у вези с карантином обраћати се горе реченому генерал мајору Стефановићу“.²⁶⁰

3.1.1. Карантин у Алексинцу

Тешка ситуација у Србији била је 1836, када се појавила колера која је однела велики број живота, а у исто време пристизало је још веће и црње зло, азијатска куга, која се лепезасто приближавала Србији, изазивајући велику узрујаност у народу. Зато се одмах почело с превентивним мерама: подизање карантина²⁶¹ на главним

²⁵⁷ Мезул(х)ана-мезулана је поштанска станица у којој су размењивани коњи.

²⁵⁸ Миловановић, *Улога и значај карантина у очувању народног здравља Источне Србије током прве половине 19. века*, 139.

²⁵⁹ Александар М. Савић, „Алексиначки карантин (1839–1858)“. У: *Алексинац и Поморавље у прошлости: зборник радова са научног скупа одржаног 3. септембра 2021. године у Алексинцу*, (2021): 202.

²⁶⁰ Михајловић, *Борба против куге у Србији пре сто година*, 45.

²⁶¹ Сава Петковић за време куге у Србији говори о тзв. провизорним карантинима, подигнутим врло брзо, само због уласка куге. Заправо, прве карантине датира у период након Пожаревачког мира, што је 21. јул 1718, те доба аустријске окупације Србије. Како је Аустрија имала већ добро организовану карантинску службу, тако је она тада померила свој санитарни кордон према југу, продирући у Србију, где је и успоставила карантине у Параћину, Чачку и Црној Бари, док је карантин у Београду подигла 1738, а Србију напустила 1740. Након разграничења 1833–1834. дуж српско-турске границе, између српске кнежевине и османске државе, следило је успостављање погранично-санитарног кордона, који су чинили карауле, састанци и карантини турске границе, између српске кнежевине и османске државе, следило је успостављање погранично-санитарног кордона, који су чинили карауле, састанци и карантини.

граничним улазима и истовремено оснивање пограничног санитетског кордона, све спрам Турске границе, те је Уредба о подизању контумаца донета 21. августа 1836.²⁶²

Кнез Милош је још 11. августа 1836. дао налог за градњу карантина у Алексинцу, одакле му већ 20. августа стиже извештај да се с градњом започело и да је најгоре „онај стари од јуче у посао предузети“, и то тако „да мајстори оцаке воде, а работници стари измрзли леп обијају и нови ударају“.²⁶³

Наређење о подизању карантина пратило је именовање руководиоца, надзиратеља за подизање карантина, као и финансијска средства од 10.000 гроша чаршијских за извођење радова. Тако је као члан Совјета за овај задатак био одређен Илија Поповић, а требало је да му се придружи и Стојан Јовановић.²⁶⁴

Стојанчевић потврђује постојање Старог карантина у Алексинцу, који је требало преправити, па започети са зидањем нових зграда.²⁶⁵

Чињеницу да је карантин у Алексинцу постојао и пре епидемија можемо да потврдимо из писма захвалности кнезу Милошу за постављање Емануела Солара за директора Алексиначког ђумрука. Наиме, Солар се новембра 1834. захваљује кнезу за директорско намештење, али му такође предлаже да се због подизања овдашњег Алексиначког карантина формира још једна канцеларија, чија би сврха била да прима и да потом издаје робу која је с трговцима улазила у контумац и карантин.²⁶⁶

Нове зграде биле су од тврдог материјала, зидане, за људе, за кађење и штале за стоку. Пријем је обављан након докторског прегледа, док су у случају њиховог обољења по уласку у карантин пацијенти били смештани у посебне собе добијајући кревет са сламарицом и наложеном пећи. Те собе су чиниле шпитаљ, односно болницу.²⁶⁷

Петронијевић преноси вести о куги у Румелији, али му јавља и о сазнањима да Турци у близини Клисуре и Велеса подижу „неке предохранителне карантине“.²⁶⁸

²⁶² Михаиловић, *Из историје санитета у обновљеној Србији 1804–1860*, 62.

²⁶³ Михаиловић, *Из историје санитета у обновљеној Србији 1804–1860*, 63.

²⁶⁴ Стојанчевић, *Кнез Милош и заштита српске границе за време епидемије куге у Турској 1836–1838. године*, 68.

²⁶⁵ Стојанчевић, *Кнез Милош и заштита српске границе за време епидемије куге у Турској 1836–1838. године*, 68.

²⁶⁶ Државни архив Србије, Књажевска канцеларија – КК – 1–21 (Од 20. 10. 1834).

²⁶⁷ Стојанчевић, *Кнез Милош и заштита српске границе за време епидемије куге у Турској 1836–1838. године*, 70.

²⁶⁸ Михаиловић, *Из историје санитета у обновљеној Србији 1804–1860*, 515.

Потом је Петронијевић послао кнезу Милошу планове новог карантина у Алексинцу које је израдио инжењер Јанко Шварц²⁶⁹ и план Алексиначког карантина српског кнеза Милоша, који је урадио Никола Алковић.²⁷⁰

Пратећи планове за комплекс контумацских зграда у Алексинцу, главни мајстор у извођењу радова био је Анђелко Филибелија из Београда. Квалификовани радници, зидари и дунђери прво су стигли из ћупријског и јагодинског округа, потом и из Ниша, њих укупно 47, са својим шегртима и осталим помоћним радницима, радећи у ходу, и поправљајући најпре старе карантинске зграде, они су зидали и нове. Почетна сума новца, одређена на 5.000 чаршијских гроша, касније је у неколико наврата повећавана.

Директор, Никола Ђефала,²⁷¹ крајем августа 1836. питао је Совјет да дозволи да отпочне са кађењем робе и путника, док је званично Алексиначки карантин по кнежевом наређењу „отворен“ 1. септембра 1836. и био је практично „модел“ по коме су функционисали и остали карантини у Србији.²⁷²

Карантинске мере, а на основу свих вести и извештаја диктирао је, тј. успостављао лично кнез Милош. Већ на почетку епидемије прописује мере за сваког ко уђе у Србију, а за трговце, заједно са еспапом, робом, да контумицирају по три дана. Добро је разјаснити за татаре који носе писма у Србију, да за време док контумицирају писма која они носе „баце у кад без одвајања или бодења писама“. Даље су окађена писма пут Београда носили исти татари . Пријем у карантин се обављао сваки дан, с два почетна рока, обично средом и недељом. Посебан третман имали су татари и суруџије, који су увек примани, и ноћу, а карантинирали су скраћени период у посебним одајама. Посебне одаје имали су и тзв. угледнији путници.²⁷³

²⁶⁹ Државни архив Србије, Књажеска канцеларија – КК. I–209, прилог 1.

²⁷⁰ Петронијевић Аврам – кнезу Милошу Обреновићу, Крагујевац. Шаље планове за нови контумац у Алексинцу, стављајући на њих своје примедбе. Прилози: 1) 1837, мај 24, Алексинац. План новог карантина у Алексинцу начињен од инжењера Шварца Јанка. 2) План контумаца српског кнеза у Алексинцу начињен од Николе Алковића. Државни архив Србије, Књажеска канцеларија – КК. I–209, прилог 2: 1837, мај 24, Алексинац. Петронијевић Аврам – кнезу Милошу Обреновићу, Крагујевац.

Шаље планове за нови контумац у Алексинцу, стављајући на њих своје примедбе. Прилози: 1) 1837, мај 24, Алексинац. План новог карантина у Алексинцу начињен од инжењера Шварца Јанка. 2) План контумаца српског кнеза у Алексинцу начињен од Николе Алковића.

²⁷¹ Никола Ђефала био је поморски капетан, пореклом Грк са Закинтоса, познат је по градњи једрењака Србија, првог српског морског брода, који је био изграђен 1833. Лађа дужине 25,5м, ширине 7,1 м имала је носивост до 250 тона и била је изграђена у бродоградилшту у Дубравици код Смедерева – Ненад Карамидковић, Херман Август Мајнер, Крагујевац 2018, стр 12.

²⁷² Стојанчевић, *Кнез Милош и заштита српске границе за време епидемије куге у Турској 1836–1838. године*, 70.

²⁷³ Стојанчевић, *Кнез Милош и заштита српске границе за време епидемије куге у Турској 1836–1838. године*, 70.

Из рапорта директора контумаца у Алексинцу Николе Ћефале видимо и да је постојала разлика у томе да је пошта која је стизала из Цариграда кађена са бисагама у којима су се налазила писма, док је пошта која је „прифатана“ за Београд прободена, избушена па потом кађена.

Рапорт садржи и стандардне податке да је за ноћ контумицирало 61 лице, урађене две докторске визитације (за 24 часа, при пријему и при отпусту), да је било 27 кола, товара коњских 37, а наплаћене су таксе на ове ствари у износу од 88 гроша и 20 пара.²⁷⁴

Осим што потврђује карантинирање од три дана и две ноћи, те се жали на велику гужву коју су направили људи с коњским колима из Солуна, Петронијевић скреће пажњу кнезу на недостатак особља у карантину, образлажући који се све послови обављају: „На много страна треба мотрити, јечам се на једну страну узима, сено на другу, јело и пиће на трећу, периодни људи треба да се не помешају, кади потребни да се чине, писма да се примају, помешани момци да еспапе отварају и затварају итд.“²⁷⁵

Након што Аврам Петронијевић јавља кнезу Милошу да је поуздано да куге има у Дупници, па у Врању и околним селима, као и у два пиротска и једном лесковачком селу. Петронијевић процењује да ће је за два дана бити и у Нишу, кнез је због његове процене препоручио да се карантин подигне са три на пет дана и ноћи. Такође, кнез је одобрио и да се број особља може повећати и дупло ако је потребно.

Први директор Алексиначког карантина био је Никола Ћефала, и он је поднео оставку, те је кнез Милош поставио Ристу Рому, али га убрзо и смењују, па поставља за трећег директора Стојана Вељковића, којег такође убрзо смењује, постављајући члана Алексиначког магистрата, мајора Јовановића, као четвртог директора карантина.²⁷⁶

Већ у мају 1837. кнез Милош наређује Петронијевићу „...да одма дигнете карантин Алексиначки на 15 дана, како за људе, тако и за еспап амбарски, да се кордон Гургусовачки (Књажевац), Алексиначки и Крушевачки, дуплира и да се учини споразуменије са нишким пашом да се из Ниша у Србију само толико пушта колико

²⁷⁴ Државни архив Србије, Књажеска канцеларија – КК– Алексиначка нахија, 19. новембар 1836, Но 4601.

²⁷⁵ Државни архив Србије, Књажеска канцеларија – КК– Алек. нахија, 28. новембар 1836, Но 4854.

²⁷⁶ Михаиловић, *Из историје санитета у обновљеној Србији 1804–1860*, 522.

наш карантин поручио буде“. Али пошто се куга није престала ширити, кнез Милош је подигао карантин на 21 дан.²⁷⁷

У Алексиначки карантин 6. јула 1837. године стигла су 53 турска низама-регрута, из Битоља, преко Ниша, што је била редовна и устаљена процедура везана за прекоманду у Београд. Након извршеног прегледа доктор Херман проследио их је на издржавање карантина, у трајању од 15 дана, невешто и са малом пажњом, с обзиром на то да су били стигли из крајева у којима је већ било куге. Први низам умро је 19. јула, други већ сутрадан 20. јула, уз лекарски налаз, код првог како не постоје знаци „куге...“, а у другом случају Херманов налаз смрт објашњава чежњом за завичајем и „храбрим поступком на путу“. Доктор Мајнарт, нажалост, није услишио савете српских службеника, који су били сведоци куге из 1814. године и тако је учинио још једну грешку, дајући уредне пропуснице, папире за кретање цариградским друмом за читав одред од 39 војника до Београда.²⁷⁸

Нова смрт у одреду уследила је исте ноћи близу Ражња, где су преспавали и обавили сахрану, и путовање наставили преко Ћићевца, Параћина и Ћуприје, до Јагодине, у коју улазе 24. јула 1837. године. Три војника су преминула и сахрањена на путу од Ћуприје према Јагодини, где су преноћили у механи код Стамековице и 25. јула наставили ка Београду, уз напомену да се овде од низама одвојио један Цинцарин, кобилар из Битоља, својим послом, да купи кобиле у Ваљевском окружју. По њиховом одласку у Јагодини се појавила необична болест, од које се разболео власник механе у којој су преноћили низама, а 2. августа је умрла његова мајка. Јагодинске градске власти су тек након 16. августа о свему обавестиле кнеза Милоша, јер је умрло било још неколико људи. Мудра Аустрија, истога дана у Србију је послала лекара из Земунског карантина Карла Нађа, који је 15. августа стигао у Крагујевац. Кнез Милош поверио је А. Петронијевићу припреме за његов долазак.²⁷⁹

О ширењу епидемије, зарази у „внутрености“, кнез Милош, је сазнао из извештаја који су у размаку од неколико сати стигли из Јагодине, Ражња и Ваљева 17. августа. Кнез је одмах отказао све своје обавезе и прихватио се одбране Србије од куге: београдском старешини Алекси Симићу наредио је да одмах обавести београдског

²⁷⁷ Михаиловић, *Из историје санитета у обновљеној Србији 1804–1860*, 515–516.

²⁷⁸ Дедић, *Куга у Јагодини 1837. године*, 49–50.

²⁷⁹ Дедић, *Куга у Јагодини 1837. године*, 50–51.

визира и наредио је А. Петронијевићу да се трајање карантина у Алексинцу подигне на шест недеља.²⁸⁰

Када је изграђена, зграда карантина у Алексинцу је можда била једна од најпространијих грађевина те врсте. Ту се поред огромне количине робе задржавало редовно по више од 1.000 путника. Подизање ових болница није једино што је било потребно урадити у сврху заштите од куге већ је те исте болнице требало исправно одржавати. У Србији се, међутим, у ово време још није знало за друге начине заштите осим оних који су спровођени на аустријској граници. Нарочито се није знало за дезинфиковање робе, а уз то је била и оскудица у обученим људима који би с разумевањем водили надзор над обављањем и применом здравствених закона. Из тог разлога је кнез Милош најпре замолио аустријску владу да му пошаље на службу или препоручи стручне људе који би умели управљати карантинима и који би научили домаће људе одржавању привремених болница. Аустрија, којој је заштита српске границе од заразе била у интересу као и самој Србији и Милошу, послала је одмах више чиновника из Земунског карантина.²⁸¹

Према оваквом бројном стању путника, као и према огромној количини трговачке робе, било је јасно да зграде у карантину нису могле све то да приме, нити се због тога могао очекивати правилан и неометан рад у карантину. Да су у том погледу стање и рад у карантину заиста били отежани, види се из извештаја члана Совјета Стојана Јовановића, изасланика совјетског при карантину у Алексинцу. Овај изасланик јавља Совјету: „Да је стање здравља у контумацу Алексиначком повољно и доставља да је еспапа много, а амбарови да су тесни и не потаванити, па да се тако еспап тешко кади“. На овај извештај је Совјет донео решење да се амбари прошире.²⁸²

Примедбе су се односиле на план новог карантина у Алексинцу који је израдио инжењер Јанко Шварц и на план Алексиначког карантина српског кнеза Милоша, који је урадио Никола Алковић. Кнез Милош јавља Петронијевићу да је примио планове за Алексиначки карантин, те да у Крагујевац дође са инжењером и да Алковићу омогући да направи и планове за карантин у Радујевцу.²⁸³

План пружа увид у то да је карантин имао: канцеларије и просторије за особље карантина, царинарницу, засебно одељење за татаре (поштоноше), кафану и у њеној

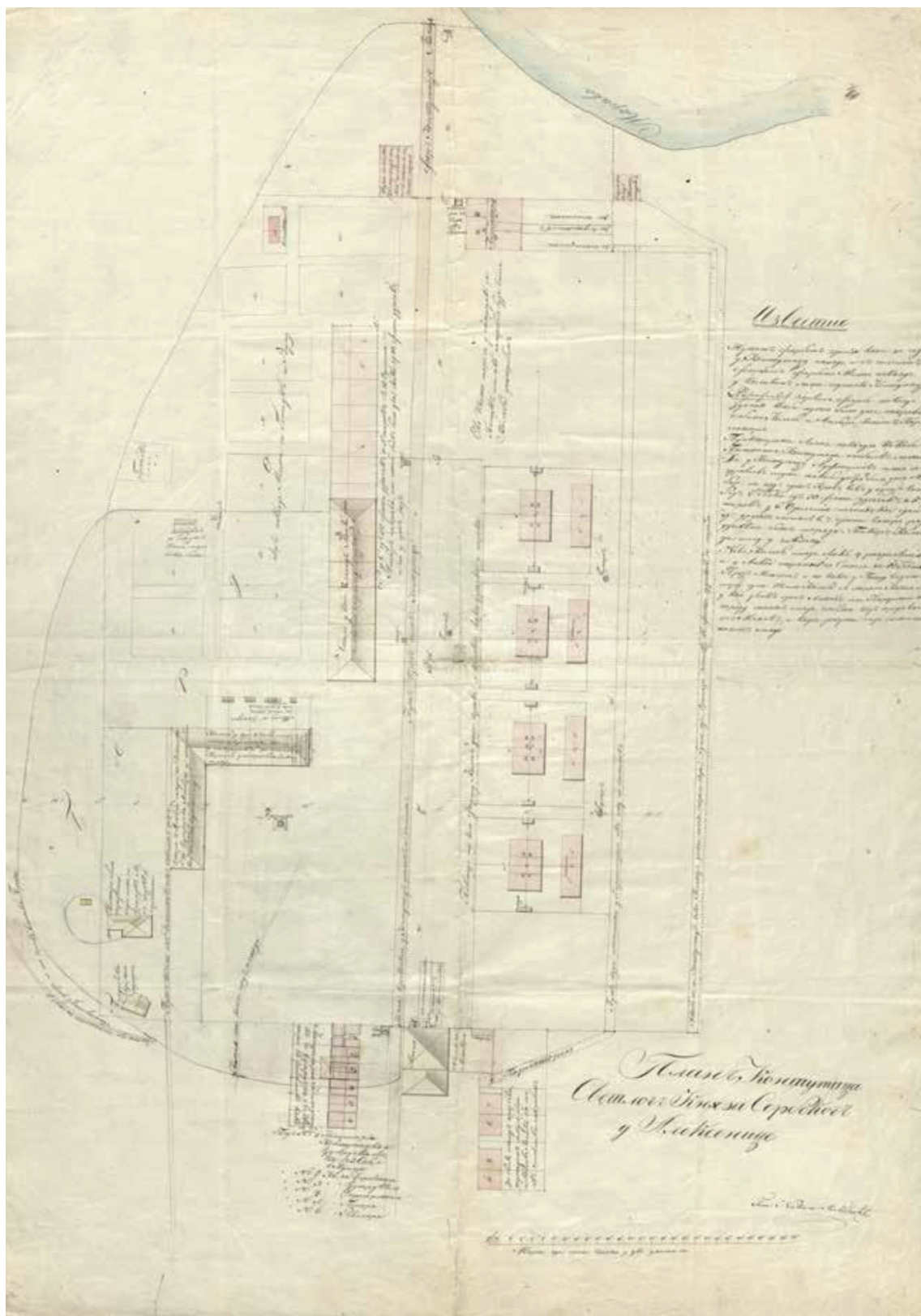
²⁸⁰ Државни архив Србије, Књажевска канцеларија – КК. I– 291.

²⁸¹ Михајловић, *Борба против куге у Србији пре сто година*, 70.

²⁸² Михајловић, *Борба против куге у Србији пре сто година*, 70.

²⁸³ Државни архив Србије, Књажевска канцеларија – КК. I–209 (прилог 5): 1837, мај 25, Крагујевац.

близини зграду за састанак за „помешане“ и „непомешане“, амбаре и друге магацине за разне врсте трговачке робе, стаје за коње и другу стоку, болницу (шпитаљ – бурдељ), гробље, колибе и зграде за карантинирање људи, парлаторијум, бунаре, колибе за карантинску стражу, тоалете и неколико шупа. У државној архиви налази се овај оригинални план карантина у Алексинцу. Верна копија овог плана израђена је и налази се у централном хигијенском заводу у Одељењу за музеј историје српске медицине.

Прилог: План карантина у Алексинцу.²⁸⁴

²⁸⁴ Државни архив Србије, Књајеска канцеларија – КК. I-209.

Кнез је Ристи Роми дао да период карантинирања подигне на 10 дана, пратећи упуте које му је послао. Кнез Ристи Роми напомиње да прати упуте Павла Стефановића, како би се све у Алексиначком карантину уредило према аустријском узору.²⁸⁵

Из Земунског карантина у кнежевину Србију, а на личну молбу кнеза Милоша Обреновића био је упућен доктор Карл Нађ да би помогао да се аустријска пракса у карантинима успостави и на територији Србије, тачније он је био упућен у Алексиначки карантин, дакле кнез предузео мере да би се спречило „распространеније заразе ове“. Послати су људи да контролишу да ли се куга појавила на још неком месту.²⁸⁶

Кнез Милош је још 11. августа 1836. дао налог за градњу карантина у Алексинцу, одакле му већ 20. августа стиже извештај да се с градњом већ и започело и да је најгоре „онај стари од јуче у посао предузети“, и то тако „да мајстори оцаке воде, а работници стари измрзли леп обијају и нови ударају“. Кнез Милош је у Алексиначки карантин на место доктора Ребрића послао доктора Хермана Мајнерга. Примену карантинских мера и прописа у Алексиначком карантину је јула 1838. контролисао Арон Загорица, о чему је, таксативно наводећи све просторије уз молбу да се постојећа механа због опасности од пожара премести на неко друго место, известио кнеза Милоша.²⁸⁷

Аврам Петронијевић је обавио распоред чиновника у Алексиначком карантину, док је за стражу кнез обећао неколико војника од своје гарде.²⁸⁸ На основу Упутства доктора Нађа, кнез Милош је 22. септембра 1837. спустио период карантинирања на 21 дан.²⁸⁹

Директор Алексиначког карантина Никола Ћефала савесно је испуњавао своје дужности, о чему сведочи преглед карантина, али и залагање за трговце за које је сматрао да трпе неправду. Ипак, Ћефала је децембра 1836. одлучио да поднесе оставку, јер није био у стању да спроведе све наредбе Аврама Петронијевића и Стефана Стојановића.²⁹⁰

²⁸⁵ Риста Роми, директор Алексиначког карантина – кнезу Милошу Обреновићу, Крагујевац. Јавља да је примио списак дужности латовске на Суповцу и Грамади и послаће преписе на оба места; наредио је карантинским момцима да се у свему покоравају латовима и да од њих уче...: Државни архив Србије, Књајеска канцеларија – КК. I–158.

²⁸⁶ Државни архив Србије, Књајеска канцеларија – КК. I–158.

²⁸⁷ Поднети извештај о реду и чистоћи у Карантину алексиначком приликом извршеног обиласка. Државни архив Србије, Књајеска канцеларија – КК. I–146, КК. I–433 од 10. 07. 1836; 1838, јули 10, Алексинац.

²⁸⁸ Државни архив Србије, Књајеска канцеларија – КК. I–114, од 10. 10. 1836.

²⁸⁹ Државни архив Србије, Књајеска канцеларија – КК. I–335, од 22. 09. 1837.

²⁹⁰ Државни архив Србије, Књајеска канцеларија – КК. I–141 (04. 12. 1836.), КК I–144 (08. 12. 1836), КК I–123 (13. 11. 1836).

Због недостатка простора, али и служитеља за манипулацију, жалио се карантин на јако дуг период карантинирања, чишћења памука и вуне од 42 дана.²⁹¹

Аврам Петронијевић и Стефан Стефановић пишу кнезу Милошу 21. новембра 1836. године из Алексинца (кнез је у Топчидеру 25. новембра 1836). У овом документу кнезу Милошу Стефановић и Петронијевић јављају како су се састали пре четири дана како би направили карантин и тако „сачували заједничку отаџбину“, и како су одредили дужности чиновника и послужитеља „по којима моћи ће период одредити од две ноћи и један читав дан, уз објашњење да се другачије и не може, јер пасажери – путници на овом главном друму свакодневно много пролазе“. Такође, извештавају кнеза да су укинули катунску парлаторију, коју су пре сматрали неопходном, и да сматрају да једна треба да буде на Грамади, па су решили да тамо преместе катунског латова. Овде се говори и о латову у Суповцу. У наставку образлажу размештање буљукбаше и стражара, којима је покривено „од Дражевице до Ушћа Тимока код Радујевца“. У овом допису износе и мишљење да Бреговски карантин треба затворити, а да код Дунава треба саградити једну обичну кућу покривену сламом у којој ће се путници кадити, једну где ће ноћити, и једну кадионицу. Даље јављају да има и једна кафана која стоји празна и да ће за тај посао бити потребан један писмени надзорник и један момак који би зависили од Бреговског карантина, а бродови би се ту задржавали три дана и две ноћи.²⁹²

Карантинским чиновницима и послужитељима у Алексинцу, који су одговорни за Суновачку и Грамадску парлаторију:

„Нашему Чиовнику Контумаца Алексиначког Ристи Роми“ насловљен је документ од 8. децембра 1836. којим кнез Милош извештава Ристу Ромија да је директора карантина Николу Ђефалу разрешио дужности, и да Риста Роми чим буде примио писмо од Николе Ђефале преузме све рачуне карантина и новац, као и надгледање карантина по „предписанију која у канцеларији тамошњој имате и будући

²⁹¹ Државни архив Србије, Књајеска канцеларија – КК. I–1–409 (од 09. 04. 1838).

²⁹² Послат је био кнезу Пројекат дужности чиновника и служитеља у Алексиначком контумацу и парлаторијама суповачкој и грамадској. Дужности латова на пограничним састанцима. Списак чиновника и служитеља Алексиначког карантина. Списак чиновника и служитеља Бреговачког карантина.: Државни архив Србије, Књајеска канцеларија – КК. I–145: 1836, децембар 8, Београд. Кнез Милош Обреновић – Ристи Роми, чиновнику алексиначког контумаца. Поставља га за директора Алексиначког карантина и налаже му да од бившег директора преузме књиге и рачуне и да добро пази да се куга у земљу не унесе.: Државни архив Србије, Књајеска канцеларија – КК. I–126 прилози 1 до 10: 1836, новембар 21, Алексинац.

рачун од свега, мотрите добро на све што се тиче предохранаја болести кухње, да се у наше отечество не упусти“.²⁹³

Никола Ђефала је писао 26. новембра 1836. године кнезу Милошу и Јеремији Здравковићу и у оба писма се жалио на Аврама Петронијевића и Стефана Стојановића. Директор карантина у Алексинцу Никола Ђефала у оба дописа, кнезу и члану управитеља Совјета, износи проблеме које има у самом карантину, али и „са она два законодавца која сте овамо послали“. Ово се односи на Аврама Петронијевића и Стефана Стојановића, чије су поједине наредбе према Ђефалином мишљењу много строге, а поједине непотребне. За Ђефалу представља проблем што су и доктор и писар прешли у варош на ноћење, па он ноћу остаје сам у карантину с много страних непознатих људи које не разуме. Зато моли да му се поред потребних шест момака пошаљу и људи „који знаду по мало Турски или Влашки или Европејски језик или Грчки, које ова два господара законодавци нису у разматрање предузели“. Према његовом мишљењу, њихове мере највише штете наносе трговцима и трговини, и да он „њихове наредбе верно и ревносно“ извршава. Ђефала пише кнезу: „Али вам морам казати да је то против трговине, и проузрокује сузе и уздисаније људи“.²⁹⁴

Кнез Милош добија одговор од новог директора карантина у Алексинцу Ристе Ромија 11. децембра 1836, у ком га овај обавештава да је проследио писмо капетану Николи Ђефали, који је предао „по височајшем налогу ваше светлости, све рачуне и тевтере од карантина овдашњег, како од прихода, тако и од расхода“. Такође, Риста Роми је понизно питао кнеза на колико ће дана држати карантин уз напомену да је тог дана карантин почео да траје седам дана.²⁹⁵

Алекса Симић је писао Милисаву Здравковићу, војном команданту Алексинца. Овај допис садржи једну личну молбу са лепим поводом. Наиме, ради се о два

²⁹³ Кнез Милош Обреновић – Ристи Роми, чиновнику алексиначког контумаца. Поставља га за директора Алексиначког карантина и налаже му да од бившег директора преузме књиге и рачуне и да добро пази да се куга у земљу не унесе.: Државни архив Србије, Књажевска канцеларија – КК. I-145: 1836, децембар 8, Београд.

²⁹⁴ Никола Ђефала, директор Контумаца алексиначког – кнезу Милошу Обреновићу, Топчидер. Жали се на строге поступке и наређења Аврама Петронијевића и Стефана Стојановића у Алексиначком карантину, јер сматра да толика строгост није потребна и да шкоди трговини и промету. Никола Ђефала – Јеремији Здравковићу, саветнику о строгостима, по његовом мишљењу непотребним, које наређује Аврам Петронијевић и Стефан Стојановић у Алексиначком карантину.: Државни архив Србије, Књажевска канцеларија – КК. I-135 – 28. 1837, Београд: 1836, новембар 26, Алексинац.

²⁹⁵ Риста Роми, директор Алексиначког карантина – кнезу Милошу Обреновићу, Београд.

Јавља да је преузео књиге и рачуне бившег директора Николе Ђефале; извештава о новостима и стању у Карантину.: Државни архив Србије, Књажевска канцеларија – КК. I-149: 1836, децембар 11, Алексинац.

дијамантска цвета од „нашега везира Јусуф-паше која је он поручио за своју снају“, и који су стигли у карантин Алексиначки. Молба је да се пошаљу на браћу Германе, али да се предају Адаму Никаруши, који ће их ставити у друге кутије. А најбитније је да се не прекрше „Контумске регуле“, да у свему било коме од њих не „дође каква реч“.²⁹⁶

Риста Роми, директор Алексиначког карантина, у свом извештају од 4. априла 1837. кнезу Милошу наводи да је у фебруару кроз карантин прошло 600 људи и 1.600 товара трговачке робе, а у марту 800 људи и 2.200 товара робе.²⁹⁷

Кнез 24. маја 1837. даје нова упутства на основу ранијег дописа Аврама Петронијевића од 22. маја, тј. вести „како се куга по Румели распострла“, као и да је продрла до Пирота, зато препоручује следеће: Да се одмах подигне Алексиначки карантин на 15 дана и за људе и за робу, с тим што памук и неупредена вуна треба дупло више да буду у карантину, а амбарска роба која долази из места где сигурно има куге треба да буде у карантину 20 дана. Да се кучине засад никако не пропуштају у карантин док не прође куга. Пограничним старешинама Гургусовачког, Алексиначког и Крушевачког округа наређује да се кордони дуплирају, да не долазе на скупштину, да на свакој страни поставе поузданог буљубашу и да пазе да се не унесе куга. Број 5 се односио на Пироћанце, надничаре и дунђере. Кнез је наређивао да се и они примају у карантин на изолацију, јер није поштено само њих враћати, а остале пуштати. Само оне који имају знаке куге треба враћати. Важно је било и да се из Ниша не пушта превише људи у Србију, јер нема толико места у карантину у ком морају бити 15 дана. Због тога треба, ако је неопходно, јавити и паши да не пушта више људи из Ниша од оног колико му карантин каже. Дакле, потребно је било израчунати колико људи може стати у карантин, а директор по катунској стражи тај податак шаље у Ниш, тако да Ниш може само толико људи да пошаље у карантин.²⁹⁸

Кнез Милош из Крагујевца јавља Авраму Петронијевићу 15. августа 1837. да му је Земунски карантин доделио доктора Карла Нађа и да му обезбеде једну

²⁹⁶ Државни архив Србије, Збирка Мите Петровића – ЗМП–5457.

²⁹⁷ Риста Роми, директор Алексиначког карантина – кнезу Милошу Обреновићу. Шаље писмо Хаџи Неше из Пирота; извештава да се потврђује да има куге у Пироту, Скопљу, Дубници, Солуну и да се појавила и у Куманову; кроз контумац је прошло у фебруару месецу 600 људи и 1.600 товара робе, а у март 800 људи и 2.200 товара робе.: Државни архив Србије, Књажевска канцеларија – КК. I–183: 1837, април 4, Алексинац.

²⁹⁸ Аврам Петронијевић – кнезу Милошу Обреновићу, Баточина. Јавља да се куга појавила у Пироту и околним селима, и да се због топлоте проширила и ојачала по свим местима Румелије где је и пре било; обавештава да је издао наређење свим старешинама да удвоје страже на граници.: Државни архив Србије, Књажевска канцеларија – КК. I–206: 1837, мај 22, Алексинац.

очишћену собу, као и да послушају и предузму све мере које он буде прописао, јер се куга већ и у Нишу појавила.²⁹⁹

Аврам Петронијевић одговара кнезу Милошу 17. августа да је с Ресавцем отишао у карантин, а потом и на кордонску стражу, те да су „пооштрили поредак чувања“. За доктора Нађа јавља да су у капетанској кући очистили једну собу за њега. Подробно је известио кнеза „што се тиче бина, сада имамо у ланским зданијима Контуматским пет периодни оделенија са по две собе, у новим летос прављеним колибама осам оделенија са по једном великом собом, у свакој могућно сместити по 30 душа, а у нужди и по 40, при томе и нови шпитаљ има са три собе и две кујнице на два одељења...“ Петронијевић сматра да ће постојећа здања бити довољна за зиму, за карантин, а да се ако буде потребе на лето може подићи још једна колиба с четири велике собе. Важан је још један предлог који је Петронијевић изнео кнезу, а односи се на ископавање канала, којим би се вода која се налази у дворишту карантина и која „много смрди“ могла спровести у Мораву. Даљи предлози се односе на пут који би требало да се поред Мораве искрчи и „са обе стране пута врзинама огради“ како се људи не би мешали, као и да читав карантин треба оградити, док за низаме треба и „прејуначити“ „да се под добрим затвором држе, иначе свагда бегалући могу нам кугу увући у какво село“. Завршава молбом кнезу „да људи из внутренних нахија“ дођу да им помажу, а по кнежевом налогу.³⁰⁰

Главни надзорник Алексиначког карантина Аранђел Милосављевић обратио се кнезу Милошу 23. 12. 1837. због тога што су на бунар у дворишту карантина долазили и заражени и незаражени. Он је незараженима забранио да долазе на бунар у „помешано“ двориште карантина, где могу бити само послужитељи и да воду узимају са реке, уз ограду карантинску. Зараженима је дозволио да долазе на

²⁹⁹ Кнез Милош Обреновић – Петронијевић Авраму, саветнику и Здравковић Милосаву, војном команданту вароши алексиначке, Алексинац.

Наређује да доктора Нађа, кога је на његово тражење послао у Земунски карантин, лепо приме, покажу му Карантин алексиначки и све кордоне и да изврше сва његова наређења, како би се на сваки начин онемогућило уношење куге у земљу.: Државни архив Србије, Књажевска канцеларија – КК. I–288 (1–2 прилози): 1837, август 15, Крагујевац.

³⁰⁰ Аврам Петронијевић – кнезу Милошу Обреновићу, Крагујевац. Јавља да су у Карантину алексиначком извршене све припреме за дочек доктора Нађа који долази из Земуна да прегледа Карантин и кордоне и да ће се све његове примедбе приликом прегледа одмах извршити; моли да му дозволи да из Крушевачке, или неке друге нахије тражи људе за заграђивање границе и неке друге радове у Карантину. : Државни архив Србије, Књажевска канцеларија – КК. I–288 (3–4 прилози): 1837, август 17, Алексинац.

бунар.³⁰¹ У свом одговору од 30. децембра, кнез је овај поступак одобрио, као и све што би могло спречити унос и ширење заразне болести.³⁰²

Од војног команданта Алексинца пуковника Милосава Здравковића кнез Милош је примио 10. августа 1837. извештај Алексиначког карантина о томе да се у Нишу појавила куга. Зато је одмах писао војном команданту и директору карантина у Земуну. У том писму их је замолио да пошаљу једног чиновника из карантина да прегледа наше карантине и кордоне, и пропише мере за спречавање уношења куге. Затим наставља да су аустријске власти као чин посебног пријатељства послале лекара самог Земунског карантина, доктора Нађа, који је утом баш стигао. Даље је поручио да једну собу очисте за доктора Нађа и да га сутра лепо дочекају, показавши му све како код нас у карантину постоји. Наравно, да се учини и свака мера коју доктор Нађ буде прописао, као и да ће он обићи и кордоне, али да му се за то додели ађутант.³⁰³

Карантин у Алексинцу био је најкомплекснија установа овог типа у Кнежевини Србији са највећим бројем карантинског особља, али и путника и робе која је кроз њега пролазила. Функционисање овог карантина било је повезано са састанцима на Грамади и Суповцу и мензуланом која је имала посебан значај због комуникације и размене поште, писама.³⁰⁴

3.2. Карантин на Мокрој гори

Карантин на Мокрој гори имао је врло важно место у српском санитарном кордону јер је био у комуникацији с Босном, с Херцеговином, касније Новопазарским санџаком, повезан с важним трговачким путевима према Сарајеву. Он је био главна тачка за емиграцију српског живља из нововарошког Старовлаха, сјеничког краја,

³⁰¹ Аранђел Милосављевић, главни надзорник Карантина алексиначког – кнезу Милошу Обреновићу, Крагујевац. Предлаже да се 6 стражара преместе из карауле на првој стражи, пошто је иста мала; јавља да је наредио да се не смеју мешати људи у карантину са онима изван, па је у вези са тим забранио да одлазе на исти бунар за воду.: Државни архив Србије, Књажевска канцеларија – КК. I-390 (1–2 прилози): 1837, децембар 23, Алексинац.

³⁰² Кнез Милош Обреновић – Милосављевић Аранђелу, главном надзорнику Карантина алексиначког, Алексинац. Одобрава пресељење стражара с прве страже због мале карауле и забрану мешања људи код карантинског бунара; наређује да убудуће наређује и чини све оно што сматра да је потребно за сузбијање кухне заразе.: Државни архив Србије, Књажевска канцеларија – КК. I-390 (3 прилози): 1837, децембар 31, Крагујевац.

³⁰³ Државни архив Србије, Књажевска канцеларија – КК. I-228.

³⁰⁴ Напомињемо да је списак особља предствљен у раду у подпоглављу 7.3.1.

црногорских брда и Васојевића. Од самог почетка за његову градњу био је задужен Илија Поповић, члан Совјета.³⁰⁵

Власти су настојале да 1836. године успоставе прву санитарску установу у Ужичком округу. Кнез Милош је издао наредбу Јовану Обреновићу и овластио га да се стара о изградњи карантинске установе на овом граничном прелазу. Карантин у Мокрој гори отворен је у септембру исте године. Прво особље карантина је дошло на дужност већ почетком септембра исте године. Директор карантина одговоран за исправно обављање свих послова био је Матеја Христић, родом из Јагодине. Карантински надзорник звао се Јефтимије Петровић. Његова је дужност на првом месту била спровођење карантинирања и дезинфекционих мера. Карантин је имао на располагању пет момака, осим оних који су припадали караули. Мокрогорски карантин је пред крај године добио још једног човека. Управитељни совјет је по налогу кнеза Милоша поставио ту лекара Саву Јовановића с дужношћу спровођења санитарских прописа на спречавању уношења заразних болести, а посебно куге. Лекар Сава Јовановић је дошао у Мокру гору и јавио се на дужност 14. децембра 1836.³⁰⁶

Совјет је обавестио Јована Обреновића да ће за Мокрогорски карантин послати Јефтимија Петровића за надзиратеља, а Матеју Христића за директора контумаца, као и пет момака.³⁰⁷

За изградњу карантинске установе на Мокрој гори, кнез Милош је овластио Јована Обреновића, а мало потом му је прикључио и члана управитељног совјета Илију Поповића (да одабере место, обележи га и направи план градње). Кнез је имао још једну општу, важну одлуку, наредбу с одредбом о кулуку: „Народ ће потребан материјал бесплатно снети, а само ће се плаћати мајстори и гвожђе“.³⁰⁸

За спровођење свих послова на градилишту кнез је задужио старешину³⁰⁹ „полковника“ Јована Мићића.³¹⁰

³⁰⁵ Стојанчевић, *Карантинска служба у Подрињу*, 7.

³⁰⁶ Живковић, *Здравствене прилике на подручју Ужица: првом половином 19. века*, 54.

³⁰⁷ Михаиловић, *Из историје санитета у обновљеној Србији 1804–1860*, 64.

³⁰⁸ Живковић, *Здравствене прилике на подручју Ужица: првом половином 19. века*, 53–54.

³⁰⁹ Живковић, *Здравствене прилике на подручју Ужица: првом половином 19. века*, 54.

³¹⁰ Јован Мићић родио се у селу Мачкату, у садашњем срезу Златиборском. За његова детињства, пребегну му родитељи у Црну Гору, и настане се у Горњој Морачи. У време Карађорђевог устанка, врате се опет, и населе у селу Рожанству, недалеко од Мачката. Кад је кнез Милош, као војвода ужички, командовао на оном крају, Мићић је већ био уз њега момак и одликовао се у бојевима, јунаштвом и отвагом. Мићић је прво побио Турке Ломигоре у Чајетини, и тако обратио на се пажњу. Друго је јунаштво показао на Баурићу, изишавши на Дринчића хату на мегдан једном Турчину бошњаку, кога је погубио. После српске пропасти 1813. Мићић оде у хајдуке, а чим чује за устанак кнеза Милоша, одмах му дође, и стави се на службу народне ствари. Он се одликовао свуда у бојевима, а нарочито на

Дивизиони генерал и војни командант Јован Обреновић 1. октобра јавља окружном старешини Јовану Мићићу да је одређен директор Мокрогорског карантина, и да је то Матеја Христић. Он је испратио своју фамилију у Милановац, и он „имаде усмени налог управитељног совјета како ће дела своје по начину дела Алексиначког контумаца којег је очима својим требао одправити“. Осим о слању и постављењу за директора Матеје Христића, пише и да ће он поступати по угледу на Алексиначки карантин, чији су грађевински нацрт и начин функционисања успостављени по угледу на аустријске карантине.³¹¹

Рапортом се карантин позива на план који је предао за изградњу Илија Поповић, члан управитељног Совјета. Врло прецизно су наведене све просторије, њихове димензије и сама изградња... „Док је се зло време кидисало није“.³¹²

Илија Поповић јавља Мићићу, осим за карантин (вуруне) и: „Ново то имамо најповољније, да је дошло светому Књазу писмо из Цариграда с којим порта нашему Књазу благодари на услугама о буни Пиротској и Белоградискима, онако је благодарност из самога Петербурга дошла и да су они који су говорили да је наговор био нашег Књаза срамни бивали.“ Поповић овде помиње оба царства, мислећи на Турско и Руско царство уз констатацију „сада су се уверили о верности нашега Књаза и његовог народа“.³¹³

Дивизиони генерал и војни командант Моравско-подрински Јован Т. Обреновић обавештава 17. септембра 1836. у Чачку Јована Мићића да је до кнеза Милоша и њега стигла вест да у Сарајеву влада нека болест за коју управна власт није сигурна да ли

Чачку, и после у Драгачеву, гонећи Турке који су узмицали после пораза на Љубићу. Кад се рат стиша, постави га кнез Милош, сердаром Ужичке нахије, а године 1839. учини га начелником онога краја, с чином пуковника. У том је остао до 1842, а тада је пао као човек који је био пријатељ Обреновићима и намислио је био да бега у Црну Гору, али у Златибору, у месту Зови, у једној чобанској колиби опколи га Миљцо са 200 људи, ухвати, свеже и одведе у Ужице. Одакле је послан у Београд, где је, кажу, вожен на волујским колима кроз турске улице, на поругу оних у чијим је рукама била та сила. Отале је одведен у Гургусовачку кулу, у којој је и умро баш на Архиђакона Стевана 1844. Доцније, у мају 1856. син му Јеврем пренесе кости његове и сахрани код цркве у Ариљу, где је он такође имао кућу и седео понекад. Мићић је био страшило за Турке на оном крају. Он је и ишао свакад као нека сила. Никад, кажу, не би он долазио у Ужице, у најмирније време, без 40 својих момака. Његови су хатови били из најбољих турских ергела, а рахтови и накити били су за неверојатну причу. Сам се он носио, живео и проводио као какав мали источни цариф. Све то скупа чинило га је у очима Турака великим и страшним. Кад се ударала граница Кнежевине Србији 1834. године, Мићић је до дивљења ревно настојавао да нека села и простори не остану ван граничног плота. Он је још терао да границу сведе Лимом па на Вишеград, али му то никако није могло да изађе за руком. Милићевић, *Кнежевина Србија*, 600.

³¹¹ Државни архив Србије, Збирка Варија, V–2348.

³¹² Државни архив Србије, Збирка Варија, V–2326.

³¹³ Државни архив Србије, Збирка Варија, V–2326.

је колера или куга, па је кнез, како би предупредио улазак те болести у нашу земљу, решио: да се сви путеви из Сарајева за Србију затворе, осим пута кроз Мокрогорски карантин, да се колибе у карантину одмах ограде и да се свакоме ко из Турске прође туда, а хоће да остане у карантину 24 сата и на њему се не појаве знаци болести – пусти у Србију. У наставку, Јован Обреновић јавља Мићићу да је одређен персонал за Мокрогорски карантин и то, за директора Матеја Христић, надзорника Јевтимије Петровић и пет момака за помоћнике. Јован Обреновић, преносећи Мићићу кнежеву одредбу, опет му препоручује да све путеве у своме округу позатвара.³¹⁴

Ово је заправо одговор Совјета, с обзиром на то да је Мићић писао Илији Поповићу да му је за завршетак карантина потребно још новца. Совјет му шаље 3.000 гроша уз напомену „да га о тачном пријему исти извести“.³¹⁵

Јован Обреновић јавља Јовану Мићићу да је за директора мокрогорског карантина „опредељен“ Матеја Христић, који „имаде усмени налог управитељног совјета како ће дело своје, по начину дела Алексиначког Контумца којег е очима својим гледао отпављати“. Осим о постављењу за директора карантина, овај документ пружа и информацију да ће Христић поступати по угледу и пракси Алексиначког карантина чији је нацрт, подизање и начин функционисања успостављен по угледу на аустријске карантине.³¹⁶

Јован Мићић у свом извештају од 13. новембра 1836, послатом из Чајетине, обавештава кнеза Милоша да „мир и тишина на граници нашој дејствује. Зима је већ, са непрестаним падањем снега започела. Народ у сваком задовољству весело ужива, болести су на срећу сасвим престале, све је добро“. Потом се жали на прошлу недељу, и објашњава како су „прошли сватови Ужички који су... из Нове Вароши девицу довели, па ни на једну нашу Караулу, како при изласку, тако и уласку, из предела у предео наш ударили нису, већ хајдучким путем два сата у растојању, између обе Карауле, Кокина Брода и Јабланице на Радоњи прешли: из узрока само да не би на Контумац ударили.“ Он сам је преко Турске Сенице у Стари Вла прешао, па је у Сеници дознао да су заправо пуцали сватови, као и да сватови од суда немају пасоше. Признаје да му је ово тешко пало, али и да ће заповедити да се страже врло појачају и пооштре, као и да оваквих и сличних случајева више неће бити.³¹⁷

³¹⁴ Државни архив Србије, Збирка Варија, V-2325.

³¹⁵ Државни архив Србије, Збирка Варија, V-2345.

³¹⁶ Државни архив Србије, Збирка Варија, V-2348.

³¹⁷ Државни архив Србије, Збирка Варија, V-2382.

Председатељ управитељног Совјета Стефан Стефановић шаље допис 13. новембра 1836. године старешини Рујанског округа Јовану Мићићу. Документ је заправо одговор председника Управитељног Совјета Стефана Стефановића на извештај Јована Мићића, са којим је „послат рачун од свега трошка учињеног на грађењу Контумаца Мокрогорског, којим сте ви руководили, промотрио је управитељни совјет и видевши да је свега трошка учињеног на речени Контумац 18.019 гроша и 25 пара и да вам је послато 12.480 гроша, тако јоште да вам следује кусура 5.179 гроша и 25 пара и да захтевате мајсторским ацијама плату... представио се главному казначејству народному да му оно... потребну суму пошаље. Шиљаће вам дакле речени 5.179 гроша и 25 пара, под печатом Казначејства, по момку вашем.“ Пред крај дописа Стефановић закључује: „Не пропушта Совјет јавити вам, да се он уверио, да су сва зданија добро подграђена и да он за то не може пропустити да вам ревност вашу јавност не похвали“.³¹⁸

Илија Поповић пише о изградњи Мокрогорског карантина: „Прељубезни побратиме, Контумац је већ сасвим покривен и изнутра собе све су преграђене. Сада ми ваља шашовке на таван ређати, па после ћу земљу дизати. Креч сам потопио, сад ћу почети и опет је зидати, но вас молим јавите ми што скорије како ћу за фуруне, од чега ћу их начинити. Магацин почео се данас покривати, до 3 до 4 дана већ сасвим готов, само што сам шиндром врло незгодно“. У наставку говори о томе да су му стигли ексери, као и за ашчије мајсторске, које му до тад нису биле на рачуну.³¹⁹

Председник Совјета Стефан Стефановић јавља старешини Рујанског округа Мићићу 13. октобра 1836, похваљујући његову ревност на изградњи карантина, тачније довршењу Мокрогорског, да му Совјет поред већ послатих 6.000 гроша чаршијских, шаље још 1.000 гроша. „Кад завршите сва зданија сасвим, да пошаљете Совјету подробне конте од свега трошка, који учините у грађењу често реченога Контумца“.³²⁰

Дивизиони генерал Јован Обреновић 23. септембра 1836. године из Чачка скреће пажњу Јовану Мићићу да стижу хладни и краћи дани, и да је потребно у следећем извештају да јави докле се тачно стигло с изградњом карантина. Ово му је потребно да би он то пренео кнезу. На дну листа налази се и следећа занимљивост:

³¹⁸ Државни архив Србије, Збирка Варија, V-2313.

³¹⁹ Државни архив Србије, Збирка Варија, V-2344, V-2326.

³²⁰ Државни архив Србије, Збирка Варија, V-2361.

„П.П. Не знам што ми не посласте Продана... за којег сам вам пре неколико дана да ми га пошаљете писао, да му коња од њега доспелог платим“.³²¹

Илија Поповић пише Јовану Мићићу 16. септембра 1836. године у Крагујевцу о пожару у контумцу. Овај документ показује комплетну хијерархијску одговорност у вези са карантином, јер га као извештај писан понизним тоном шаљу директор карантина Христић и надзорник Јефtimiје Петровић старешини округа Јовану Мићићу, и јављају му за пожар који је захватио карантин. Даље се извештај односи на тешко стање у карантину. Пише да пандури немају хране, а они ни хартију, ни основно за карантин, као што су шалитра и сумпор. Њих двојица наводе: „700 ексера које сте послали потрошили су се пре него што смо примили 1.300 ексера, послали смо у Вишеград за 500 алатки, ако што остане пратићемо у Чајетину“. Допис завршавају речима: „Данас ћемо подмазати брвна која су ватру горе речену предузела била. Сиге нема за фуруну у екменцију, али смо наредили Арсенију“.³²²

Кнез Милош пише Дервиш-бегу писмо 7. децембра 1836, из дужности, како каже, према комшилуку, и саопштава му строгу заповест. Тачније „пише Дервиш бегу у варош да закаже у свом кадилуку сваком нека на Контумац иде, јербо ако се на другом месту појави за упрелел наш ко, одма ће од стране стражара убивен бити“. Па наставља: „Па ако се што овако догоди, немојте ви после рећи да нисте знали“ и наравно закључује да се у Србију и из Србије може прелазити једино преко карантина на Мокрој гори.³²³

Извештај који је сачинио доктор Мокрогорског карантина Сава Јовановић послао је окружном старешини Јовану Мићићу 27. априла 1837, са Мокре горе да би га обавестио о појави говеђе болести. Навео је како се болест појавила по Сарајеву и другим кадилуцима, на босанској страни. Наводи и следеће: „Будући да пандурима налазећим се на Караули при друму Контумацкому време излази 21. маја за измену да би се изменили“.³²⁴

Кнез Милош пише брату Јовану 24. маја 1837. године у Крагујевцу: „За Мокрогорски карантин опредељавам период од 15 дана, како за људе, тако и за

³²¹ Државни архив Србије, Збирка Варија, V-2333.

³²² Државни архив Србије, Збирка Варија, V-2377.

³²³ Државни архив Србије, Збирка Варија, V-2413.

³²⁴ Државни архив Србије, Збирка Варија, V-2425.

амбарски еспап, за непредену вуну и памук дупло т.ј. 30 дана... Кучине пак да се не пушти никако у карантин“.³²⁵

Помоћ у изградњи Мокрогорског карантина хтео је да пошаље и капетан Рачанског округа Гајо Вилотијевић, који пише Јовану Мићићу 22. октобра 1836: „Аргати би ли се искупили да пођу у наручени дан, па због опасног времена ићи нису могли, и молили су само докле снеги дувајући ветар престане, па ћеду одма ићи, зато молимо вас опростите“, поручио је он из Рогачице.³²⁶

Христић пише кнезу Милошу 28. августа 1837, са Мокре горе да је потребан доктор за контумац, јер постоји опасност да се болест унесе у Србију из предела отоманског и да је доктор карантину нужан.³²⁷

Након тога се Христић обраћа Управитељном Совјету да је потрошен новац за градњу карантина 655 гроша чаршијских и још средстава, у исто време сугерише да је карантину потребно саградити бину и то у лето, јер не треба чекати зиму, јер се бина не може одједном саградити.³²⁸

Из садржаја писма упућеног са Мокре горе 7. јуна 1838. године сазнајемо да се Христић обраћајући се ађутанту Неши Стојковићу брине због недостатка материјала и гвожђа за изградњу парлаторије: „...овде већ 14 мајстора имаде, а и јоштеће и толико из Соколске нахије доћи, па ћеду сви беспослени да седу без гвожђа“. Стога Христић моли да се учини наредба „Да овамо пошаљете 3000 ексера од 40 или 30 м. 15 ока велики паламари, за укување греда и рогова, јербо ћеду од сада мајстори са гвожђем да дангубе“.³²⁹

Рачански капетан Гојо Вилотијевић пише Јовану Мићићу о изградњи парлаторијума при карантину Мокра гора, те је за ову потребу Јован Мићић тражио од Вилотијевића да му из свога Рачанског округа пошаље 50 мајстора с алатом који би радили за мајсторску дневницу или ђутуре. Међутим, Вилотијевић га обавештава да он нема мајсторе, јер су се разишли, и да их не може наћи, те да их Мићић тражи у свом Рујанском округу.³³⁰

Кроз свој рапорт, Мићић подсећа Совјет да је налог за градњу парлаторијума издат још у јесен 1837, али да је било касно, као и да је тешко пронаћи довољан број

³²⁵ Државни архив Србије, Збирка Варија, V–2504.

³²⁶ Државни архив Србије, Збирка Варија, V–2361.

³²⁷ Државни архив Србије, Збирка Варија, V–2615.

³²⁸ Државни архив Србије, Збирка Варија, V–2680.

³²⁹ Државни архив Србије, Збирка Варија, V–2716.

³³⁰ Државни архив Србије, Збирка Мите Петровића – ЗМП–5195.

мајстора. Такође, врло отворено говори и о молби Гаји Вилотијевићу, као и да није добио тражену помоћ од Рачанског округа. У наставку наводи висину неимарске дневнице од пет и мајсторске од четири гроша, као и да ће гвожђе сам набавити у Сарајеву, јер је јефтиније.³³¹

Врховни надзиратељ карантина Стефан Стефановић пише Мићићу да је попечитељство просвећенија послало упут Ужичкоме магистрату да се обрати старешини Рачанског округа или другог оближњег округа да му пошаљу „нежну рукопомоћ при грађењу зданија“ у карантину Мокрогорском. Дакле, Стефановић одобрава да се у градњу карантина укључи још неки округ. Овде врховни надзиратељ од Мићића тражи тачан рачун о свим грађевинама при Мокрогорскоме карантину. Заправо он налаже да му се достави колико је греда, дирека и дасака за те грађевине било употребљено, као и колико је то новаца коштало. Тражи да му се припреме и пошаљу сви рачуни који су настали током изградње грађевина карантинских.³³²

У документима можемо пратити укупне трошкове изградње који износе 6.868 гроша и пет пара чаршијских. У истом делу се говори и о трошковима које је имао лично Мићић, а које моли да му исплате барем делом (обраћа се Павлу Хазнадару), јер је укупно потрошио 180 гроша. Директор Христић је Мићићу доставио спискове трошкова и надница, од грађења и поправљања карантинских грађевина. Такође је уз то достављен списак трошкова за двоспратну караулу на кордону. Без обзира на то што је Мићић јавио Попечитељству да Рачански округ није послао „рукопомоћ“ за градњу Мокрогорског карантина, негде на крају, у прилогу 21, сазнајемо да је и рачански капетан имао сличних обавеза. Наиме, радило се на поправљању манастира Раче. Мићић је главном благјанику у рапорту такође доставио и трошкове око мајстора и надница. Павлу Хазнадару се емотивно обраћа за признавање личних трошкова и исплату било ког износа (признало се и штогод новца послало).³³³

Налазимо и обавештење да је Арсенију Старчевићу из Равни дозвољено да пође у Турску на састанак по девојку. Пошто је девојка раније већ била испрошена и пре кужне заразе дозвољено је да сватови прођу по девојку без боравка у Мокрогорском карантину, „враћајући се у наше отачество“.³³⁴

³³¹ Државни архив Србије, Збирка Мите Петровића – ЗМП–5195.

³³² Државни архив Србије, Збирка Мите Петровића – ЗМП–5195.

³³³ Државни архив Србије, Збирка Мите Петровића – ЗМП–5195.

³³⁴ Државни архив Србије, Збирка Варија, V–2491.

Јован Обреновић обавештава Јована Мићића 13. октобра 1836. године како је до кнеза Милоша и до њега стигла вест „да у Сарајеву свирепствује нека болест о који се управа власти не слаже, да ли је колера или куга: то је његова светлост за преупредити за унесеније исте болести у нашу земљу за нужно и решио:

1. Да се сви остали путови од Сарајева у Србију затворе, осим пута у Контумац Мокрогорски.
 2. Да се колебе час пре у Контумацу ограда.
 3. ...Да се свакоме ко из Турске овам прође хотећи по 24 сата Контумац одстоји, ако се болест на њиме не примети, а ако се примети да се натраг врати.“
- У наставку Јован Обреновић јавља Мићићу да је одређен персонал за Мокрогорски контумац: „Да су чиновници на реченом Контумцу одређени следејући:
- За директора Мата Христић
 - За надзиратеља Јевтимије Петровић
 - За помоћнике 5 момака.“

Јован Обреновић, преносећи Мићићу одредбу његове светлости, опет му препоручује да све путеве у своме срезу позатвара.³³⁵

Мокрогорски карантин имао је за разлику од осталих карантинских установа у Кнежевини Србији посебно отежено функционисање због честих немира у пограничним пределима који су за последицу имали покретање великог броја српског народа, ради уласка у Кнежевину Србију, што је посебно било тешко у време епидемије. Овде су били чести погранични инциденти због напада са турске стране али су се они дешавали и због кријумчарења робе, шверцовања, као и хајдучије која је била још увек врло разграната у читавом ужичком крају. Треба казати да су извори показали да је поред овог карантина поред редовне трговинске размене обављена трговина чак и у време епидемије, наравно по упуству виших власти и уз пратњу латова.

3.2.1. Обављање трговине између Србије и Турске у време епидемије

³³⁵ Државни архив Србије, Збирка Варија, V–2325.

Трговина је била уопште слабо развијена и углавном ограничена на градове. Била је заступљена готово само у сточарству, које је представљало најјачу привредну грану и било најзнатнији и најважнији део унутрашњег и спољњег промета. По селима су кућни производи подмиривали безмало целокупне потребе. Сељак је у градовима куповао со, нешто гвозденог алата и још нешто других ситница.

У Кнежевини Србији странци нису могли поседовати некретнине према одредбама Хатишерифа из 1833, а ни према каснијим законима, мада се током прве половине 19. века толерисало куповање некретнина од српских држављања на сопствено име, али за рачун тих странаца. Како се површина обрадивог земљишта повећавала, кнез Милош је 1837. године, на Спасовској скупштини покушао да објасни како би требало да се пређе на наплату пореза по величини и квалитету земљишта пореског обвезника, а уместо дотадашње наплате по пореским главама па се ово може сматрати и првим захтевом да се уради катастарски премер земље. Такође, у доба уставобранитеља, Државни савет је доносио одлуке уз помоћ којих је требало формирати баштинске књиге, наравно најпре у градским насељима, пре свих у Београду, како би се имао увид у непокретна добра која припадају Србима.³³⁶

Трговина – Посебним налогом кнеза Милоша још 1833. страним трговцима био је забрањен рад у Србији, док су српски сељаци могли изнети у Видин до 100 ока жита и то само због набавке соли. Дакле, извоз хране био је забрањен па су се вишкови могли продати само властима, уз одређене изузетке, као на пример у Црноречкој нахији, где је био дозвољен боравак једино неком Лесковчанину и то да храни „до 100 свиња“.³³⁷

Кнез Милош се дописом (V-2659) од 19. септембра, послатим из Крагујевца обраћа старешини Рујанског округа Јовану Мићићу, а у вези с информацијом коју му је старешина послао, да су многи страни трговци ради ићи на Златибор и купити стоку, али одустају због дугог времена у карантину. Кнез извештава окружног старешину да су одлучили да трговци могу ући само зарад трговине, и то у пратњи латова, и да се не смеју ни са ким мешати до Златибора и назад. Кнез даље каже да су за латова одредили писара Совјета Димитријевића, који ће с њима „до у Златибор отићи и чувати и путем, да се они ни са ким не помешају“. Затим се наводе и конкретна

³³⁶ Бојана Миљковић Катић, *Пољопривреда Кнежевине Србије 1834-1867* (Београд: Историјски институт, 2014.), 52-53.

³³⁷ Стојанчевић, *Административно и војно-полицијско уређење српско-турске границе за време прве владе кнеза Милоша*, 31.

Димитријевићева задужења: „Он ће свакога трговца који жели ићи у Златибор да следи и пазари стоку, најпре добро окадити... Дође ли до плаћања погођене стоке, новци ће се у карантину у сирћету опрати и тако опрани и карантински очишћени предати продавцу стоке“. Латову је била одређена и плата, а то је 15 лира од сваког трговца ког прати. Мокрогорски карантин је требало да то обезбеди.³³⁸

Матеја Христић је у допису од 13. септембра, послатом из Чајетине, обавестио кнеза да у карантину има доста страних трговаца, који су дошли на Златибор да купе стоку, а не желе дуго да бораве у карантину, па су тражили да на Златибор с латовом изиђу, а да латов пази да се ни с ким не мешају, да виде стоку, „па онда као свој мал истерају и у контумцу пред директора новце даду које би он по указу у сирћету прајући превадатељу предати могао“. Христић је објаснио потребу трговаца и оправдао је хладним временом, вероватно због купања стоке, али ипак није смео да им додели латова и испуни молбу без кнежевог одобрења.³³⁹

Под овим датумом 28. марта 1838, Мокра гора, директор карантина Христић јавља старешини Рујанског округа Јовану Мићићу да ће 20 лица завршити свој десетодневни период у карантину, „но будући су више речена лица из Призрена, Таковице, Скадра, Ћуприје, Сарајева и Нове Вароши, који по одстојанију периода карантинског трговине ради намеравају у отечество наше проћи“.³⁴⁰

Нема поузданих података, али изгледа из даље наведеног да је било извесног приговора неких трговаца из Турске против строгах мера у Алексиначком карантину, које су се односиле на многе трговинске артикле. Трговци су сматрали да су предузете мере исувише строге и да временски дуго трају, па је тог мишљења био и први директор карантина у Алексинцу. Поводом тога је писао кнезу Милошу и молио га да одреди другог директора, јер он није у стању извршити нове уредбе, јер се „само силом три дана може контумац држати а не више, као што вам ваши совјетници говоре, и што није од потребе за сохраније куге“. О истој ствари он пише и Совјету и жали му се на карантинске наредбе: „...јербо ја нисам у стању једног вола у гнездо мрави метнути, ни од жабе елефанта начинити“.

Овим је хтео рећи како је карантин исувише мали и како поступак у њему, као и само карантинирање, дуго трају, па не може примити толике људе, стоку, робу, итд. „А највише то не дам се подсмејавати у мојој старости и ове су ствари неполезне

³³⁸ Државни архив Србије, Збирка Варија, V-2659.

³³⁹ Државни архив Србије, Збирка Варија, V-2644.

³⁴⁰ Државни архив Србије, Збирка Варија, V-2760.

за сохраније куге... Ја нећу да Совјет виче да сам ја тај хрђав Совјетник Његове Светлости и високославнога Совјета, који проузрокује да плачу сиромаси и путници, који плач и уздисање до престола небеског допире и тако рат међу трговином и турским чини“.

Ова преписка је завршена врло једноставно и брзо. Наиме, кнез Милош је првог директора карантина разрешио дужности својим актом бр. 4923, од 8. 12. 1836, и поставио другу особу на то место. У том акту кнез Милош, поред осталог, каже: „... Мотрите добро на све што се тиче предохранија болести кухне, да се у наше отечество не упусти“. Поводом исте ствари, јер су слични приговори и раније слати, кнез 28. 11. 1836. пише Авраму Петронијевићу у Алексинцу да је задовољан његовим радом, и да настави да спречава унос заразе у Србију по сваку цену „...и било кому противно или не било. Јер ми целъ гледамо а не неколико људи“. Из овог одговора се види да је кнез мудро и озбиљно схватио борбу против куге. Не базирујући се ни на кога, имао је за циљ само опште интересе земље и народа.

Рапорт старешине среза Азбуковачког говори и о досељавању Црногораца у срез, у село Бајевац, наводећи како су Теодосије Обрадиновић и Вучић Милићевић из села Стрмова, купили земљу од „400 дана орања“ за 1.700 талира.³⁴¹

3.3. Карантин у Радујевцу

Присаједињење шест нахија 1803. године, изместило је границу Кнежевине Србије на реку Тимок, где се налазило село Радујевац, које постаје гранично насеље у којем је успостављен карантин.³⁴²

Карантин у Радујевцу спомиње се у циркулару кнеза Милоша, којим је именовао Стефана Стефановића за врховног надзорника свих карантина у Србији 1836. Писмо од 26. маја 1838. године послато је „попечитељу просвештенија“ и „врховном надзиратељу карантина“, генерал-мајору Стефану Стефановићу и односило се на проблем са лађама,³⁴³ тачније са турском лађом. Наиме, турска лађа, натоварена вуном,

³⁴¹ Државни архив Србије, Књажевска канцеларија – КК. XXXVII–975.

³⁴² Миловановић, *Улога и значај карантина у очувању здравља Источне Србије током прве половине 19. века*, 139.

³⁴³ Закон о међународној санитарној конвенцији, члан 13 истиче да су надлежни органи дужни предузети ефикасне мере ради спречавања укрцавања лица која показују симптоме куге, као и лица из блиске околине болесника, која се налазе у таквом стању да би могла пренети болест; али и уласка пацова на брод. У Закону о међународној санитарној конвенцији се детаљно објашњавају санитарски

прошла је из Видина у Чернеј влашком страном, без задржавања у карантину. Он сматра „да Кнез договори са Војним командантом Дунавско-тимочким пуковником Стефаном Стефановићем граничним покрај Дунава, да они ниједној лађи која није 7 дана карантински период одстојала не допусте прилаз нашој обали“.³⁴⁴

Сплавови, који су ионако у воду потопљени могу такви да се приме, само да се добро мотри да не буде у дрвима нешто „прилепчиво“ помешано.³⁴⁵

Карантину у Радујевцу заправо је претходио карантин у Брегову (1836–1837), након чијег укидања отвара се, уместо њега, нови Карантин радујевачки. Први чиновник је овде дошао из Бреговачког карантина и то је био др Сава Јовановић. Радом у карантину завредио је добар углед као доктор и напредовао је до дужности директора Радујевачког карантина. Доктора Саву наследио је доктор Константин Михајловић који је овде радио скоро две године, а 1839. године на дужност доктора Радујевачког карантина дошао је доктор Антоније Славуј из Угарске, из Шида. Након доктора Антонија дошао је доктор Франц Бихеле који се у Крајини задржао скоро две деценије, где је био и лекар и директор, да би по завршеној служби у карантину у другим деловима Србије провео скоро двадесет година.³⁴⁶

3.4. Карантин у Љубовији

Карантин у Љубовији третирао се и као полукарантин и био је врло оскудно опремљен. Важно је рећи како је служио трговцима, путницима, али и бегунцима, српском живљу из околних пограничних кадилука – Зворничког и Сребреничког.

прегледи сваког брода ако околности то захтевају; говори се о дезинсекцији и дезинфекцији веша, постељине, као и о процедури уништења пацова и бува. Зараженим бродом се сматрао онај на ком постоји случај људске куге или се случај људске куге појавио након шестог дана од укрцавања, или је на њему утврђено присуство кужних пацова; док се чланом 14 владе обавезују да у својим великим лукама и њиховој околини одржавају санитарску службу, организовану и снабдевену прибором за примену профилактичких мера у погледу куге.: Михајловић, *Борба против куге у Србији пре сто година*, 31.

³⁴⁴ Кнез Милош Обреновић – Стефановић Стефану, попечитељу просвештенија, врховном надзиратељу карантина, Алексинац. Налаже да у договору са Стојановић Стефаном, војним командантом дунавско-тимочким, изда наређење да ниједна лађа не сме пристати на српску страну Дунава ако не покаже писмену потврду да је издржала карантински период у Радујевачком карантину.: Државни архив Србије, Књажевска канцеларија – КК. I–423: 1838, мај 26, Крагујевац.

³⁴⁵ *Зборник Закона и уредаба и уредбени указа у Књажеству Србији, књига 2*, (Београд: Државна штампарија, 1880): 62.

³⁴⁶ Миловановић, *Улога и значај карантина у очувању здравља Источне Србије током прве половине 19. века*, 140.

Овуда су путовали трговци Босанског средњег Подриња, који су долазили у Србију на вашаре, у Лозницу или у Ваљево. Скромност овога карантина, његове спољашности, види се из наређења кнеза Милоша војним командантима Јовану Обреновићу и Лази Тодоровићу да се овде уради једна ограда па у њој преграде одељења и то дугим оградама које је требало испунити трњем, а где су путници требали да своје еспапе, на путу за пазаришта, вашаре у карантину држе на одстојавању, односно карантинирању.³⁴⁷

Кнез дописом од 18. маја 1837. године послатим из Крагујевца Јовану Спасићу одговара на прослеђени му допис сребреничког муселима Рустем-бега Асан Пашића дајући му сагласност на предлог да отвори скелу на Љубовићу. У наставку кнез каже: „...благодаримо на пријатељском његовом к нама расположенију, јављајући му да ће период карантинскога очишћенија на Љубовићу бити само 3 дана, и препоручујући му да о томе све трговце Сарајевске и друге по Босни извести“.³⁴⁸

Овде се карантин градио по плану преузетом од Совјета. Како саопштава командант Подринско-савске команде, пуковник Јованча Спасић, овде ће се карантинска заједница „градити на овој скели“. Маја 1837. године, градњу, копање и постављање темеља, отежавала је свакодневна киша. Он је у истом рапорту молио кнеза да дозволи трговину, тј. да трговци из Босне могу прелазити на нашу страну, јер је време трговине да би могли да купују стоку, док карантин могу „да одстојавају по парлаторији“ или у колибама.³⁴⁹

Спасић је раније рапортом обавестио кнеза о забрани аустријских власти да њихови трговци долазе да гледају и купују нашу стоку, јер су чули да се у Босни појавила куга, што је проверио одласком у Рачански карантин, те видео да су тамо период карантинирања подигли на 21 дан, као и да су повећали број стражара на стражама. У Рачи су се налазили људи из Сарајева, који су потврдили да је „било болести међу рогатом стоком“.³⁵⁰

³⁴⁷ Стојанчевић, *Карантинска служба у Подрињу*, 8.

³⁴⁸ Писмо кнеза Милоша Јованчи Спасићу. Одобрава отварање скеле на Љубовији, споразумно са Рустем-бегом сребреничким, коме се и писмом захвалио на пријатељском држању према Србима и уједно обавестио да ће карантински период трајати 3 дана. Државни архив Србије, Збирка Мите Петровића – ЗМП–4888. 1837. мај 22, Љубовија.

³⁴⁹ Команда подринско-савска – кнезу Милошу Обреновићу, Крагујевац: киша омета грађење контумаца; Рустем-бег и трговци с тога моле да се контумацира у парлаторији и по колебама. Државни архив Србије, Књажевска канцеларија – КК. I–1681:1837, мај 22, Љубовија.

³⁵⁰ Команда подринско-савска – кнезу Милошу Обреновићу, Београд: аустријске власти повисиле су контумацирање на 21 дан; везир Веџи-паша доћи ће у Градачац.: Државни архив Србије, Књажевска канцеларија – КК. I–1679:1837, мај 22, Љубовија.

Тешко стање на Љубовији и многе недостатке изнео је у свом рапорту директор Атанас Недељковић који је имао бројне притужбе на надзиратеља Маловића, почев од амбара, тј. лоше евиденције о роби коју је смештао да карантинира, лошег и нетачног наплаћивања карантинских тарифа за робу, лошу хигијену колиба, конака, око механе, лоше вођење протокола... морао је да се пожали и на његову неваспитану децу.³⁵¹

Током августа 1837. године он пише Совјету, да је примио упуте с Рачанског карантина за кађење људи, ствари и писама, но да их је тешко применити и поштовати, јер на Љубовији нема довољно особља, а нема „никаквог када“, осим сумпора, при чему напомиње да има сазнања да у аустријским карантинима кађење обављају шалитром и зејтином. Објашњава како су се колибе напуниле људима, те како недостају момци за проветравање „хаљина које се не перу“, затим момак за разношење хране од механе ка колибама. Занимљиво је како објашњава за денкове с робом, које треба свако јутро преметати, развезати по шавовима, али и убадати роговима у памук и вуну, да би проверили и били сигурни да унутра није сакривено оружје, за које је постојала забрана уношења у Србију. Атанас Недељковић закључује „да карантин овај у много чему оскудева“.³⁵²

Директор Мокрогорског карантина Мирослав Перуничић³⁵³ био је у децембру 1837. године премештен, те постављен за директора у Љубовији. Тако су уследиле његове жалбе на бившег директора Атанаса Недељковића, који није испуњавао своје

³⁵¹ Директор карантина – кнезу Милошу Обреновићу, Крагујевац: стараће се да у Србију не уђе забрањена књига Симе Милутиновића „Историја Србије од почетка 1813. до конца 1815. године“, штампана у Лајпцигу; такође неће допустити да кујунције из Турске уносе турске новце „за сарафлук“; ова забрана се не односи на трговце који би с турским новцима „своје трговине ради за стоку или за други какав еспап у Србију долазили“: Државни архив Србије, Књажевска канцеларија – КК. I–1001: 1837, децембар 1, Љубовија. № 97.

³⁵² Државни архив Србије, Књажевска канцеларија – КК. I–1001 (прилог 1): 1837, децембар 1, Љубовија. № 97.

³⁵³ Милосав Перунић. Овај самоуки службеник, немачки језик учио је код Јована Гавриловића, и напредовао у служби, те га је кнез Милош 1835. поставио за пожешко-рудничког исправника. Вршећи савесно своју дужност, 1836, улази у сукоб са Јованом Обреновићем, моравско-подринским командантом, који је самовољно и противправно поништавао његове процесе, или пак сам судио у правним споровима. Зато је Перунић, бранећи правду, тражио отпуст из народне службе, што је веома наљутило кнеза. Тако је Перунић, његова многочлана породица запала у беду. Ипак, већ 1837, кнез га је поставио за директора карантина у Мокрој Гори, уз наређење да оснује нов карантин у Љубовији.

Надаље, 7. јануара 1838, Перунић обавештава кнеза да је преузео дужност у Љубовији, те да ће се старати да „ствари доведе у бољи поредак“. Оно што га чини занимљивим, јесте да је то по жељи Вука Караџића, сам прикупљао и бележио народне песме, те му их прослеђивао. Стоји записано како је његов стил писања живописан, „течан, пун лепих народних израза“. Данило Вуловић, *Књажевска канцеларија, хаџија Пожешка 1815–1839*, књига I, Београд 1953: 533–534.

дужности, као и оптужбе да је трговао „на завозу Љубовијског карантина, ноћу“, са босанским трговцима.³⁵⁴

Рапортом од 15. маја 1837. године Спасић обавештава кнеза Милоша и шаље му копију Рустем-беговог писма, где их обавештава како је пустио скелу на Љубовији. У његовом одговору Рустем-бегу видимо да је скела договорена: „К томе што се тиче трговаца и трговине, да пушта на скелу, као што ћемо и ми чинити“, али да се они само договарају и робу размењују, „а док буде Контумац готов, моћи ће и људи и трговина прелазити и одонуда овамо“.³⁵⁵

Рустем-бег из Сребренице шаље писмо у Шабац, команданту Спасићу да би радила скела у Љубовији, те да је тако боље „и за наши и за ваши људи“, него да дође до неких послова које ће и једни и други обављати током ноћи „крадући пазаривати“.³⁵⁶

Кнез је, како је бег и очекивао, прихватио договор, да ће период карантинирања људи и робе на Љубовији бити само три дана, те да о томе извести све трговце сарајевске, и друге у Босни.³⁵⁷

Спасић јавља кнезу да је на Љубовији од 19. маја 1837. и ради на темељу Контумца, по плану који је добио од Совјета.³⁵⁸ Изградњу је отежавала стална киша.³⁵⁹

3.5. Карантин у Рачи

Рачанском карантину била је посвећена највећа пажња кнеза Милоша, што се примећује и кроз надзор над овим карантином и његовом изградњом у јесен 1836.

³⁵⁴ Кнез Милош Обреновић – карантину љубовијском, Љубовија: Мирослав Перуничкић, директор Мокрогорског карантина премешта се за директора Љубовијског карантина. Државни архив Србије, Књајеска канцеларија – КК. I–1008: 1837, децембар 25, Крагујевац. № 4954.

³⁵⁵ Команда подринско-савска – кнезу Милошу Обреновићу, Крагујевац: Рустем-бег сребренички тек данас отворио љубовијску скелу, а ми смо тамо поставили контумац. Државни архив Србије, Књајеска канцеларија – КК. XXXVII–1675 (прилог 1): 1837, мај 15, Шабац.

³⁵⁶ Рустем-бег Асан-Пашић – Јованчи Спасићу, Шабац: отворена је скела у Љубовији; жели да контумацирање буде кратко. Државни архив Србије, Књајеска канцеларија – КК. XXXVII–1675 (прилог 3) Копија: 1837, мај, Сребреница.

³⁵⁷ Кнез Милош Обреновић – Јованчи Спасићу, војном команданту, Шабац: карантин ће се у Љубовији одржавати само 3 дана, ради кађења. Државни архив Србије, Књајеска канцеларија – КК. XXXVII–1675 (прилог 4): 1837, мај 18, Крагујевац.

³⁵⁸ Команда подринско-савска – кнезу Милошу Обреновићу, Крагујевац: гради се контумац у Љубовији.: Државни архив Србије, Књајеска канцеларија – КК. XXXVII–1679, 22. мај 1837; 1837, мај 22, Љубовија.

³⁵⁹ Команда подринско-савска – кнезу Милошу Обреновићу, Крагујевац: киша омета грађење контумца; Рустем-бег и трговци с тога моле да се контумацира у парлаторији и по колибама. Државни архив Србије, Књајеска канцеларија – КК. XXXVII–1681: 1837, мај 22, Љубовија.

године, који је поверио дринско-савском војном команданту Лази Теодоровићу. Карантин је био намењен пријему путника из северозападне Босне, али је пресудну важност имао за све оне који су се лађама и сплавовима спуштали дуж Саве и Дрине, на путу ка Србији. Карантин је и био постављен „на самом ушћу Дрине у реку Саву“, на једном брежуљку. Овако позициониран, Рачански карантин био је константно изложен грозници и још опасније, најездама пољских пацова. Карантин је имао облик великог правоугаоника, а у његовом саставу постојале су просторије за његовог директора, доктора и за остало помоћно особље које је радило у карантину. Овде је била изграђена и велика дворана капацитета 400–500 путника и шест колиба у које су били смештени. Као директори у Рачанском карантину познати су нам Константин Михајловић и Максим Мишковић Николић, а 1838. године Атансије Милојевић. Овде карантински прописи нису строго спровођени ваљда зато што куга није претила од стране Босне.³⁶⁰

Вероватно зато и Ами Буе у својим записима констатује какао су заправо карантинисти били визитирани само једном у току дана, што у ствари значи да су били „окађени“ само једанпут, што није било у складу с прописима.³⁶¹

Са карантина у Рачи пуковник подрињско-савске команде Јованча Спасић писао је кнезу како је затекао „више бошњака: турака и срба лађара“, како су одстојали карантин и отишли. Он је изразио незадовољство због лошег стања у контумцу јер „зданија су овде недовршена, ограђена и марви приступна“, очигледно му је сметало да стока улази у карантинско двориште. Одговор је стигао у виду кнежеве препоруке да се „речениј контумац огради плотом“.³⁶²

Директор Перуничкић молио је кнеза да се установи дан и одреди састанак за трговце, што је „неопходно нужно за распрострањеније трговине наше“. Предлагао је један или два дана у седмици.³⁶³

³⁶⁰ Стојанчевић, *Карантинска служба у Подрињу*, 8.

³⁶¹ Ami Boué, *Recueil d'itinéraires dans la Turquie d'Europe: détails géographiques, topographiques et statistiques sur cet Empire. Tome second* (Vienne: Librairie de l'Académie Impériale des Sciences, 1854), 351.

³⁶² Кнез Милош Обреновић – Јованчи Спасићу, војном команданту, Шабац: налог да се контумац у Рачи огради плотом.: Државни архив Србије, Књажевска канцеларија – КК. XXXVII–1619: 1837, март 2, Крагујевац.

³⁶³ Државни архив Србије, Књажевска канцеларија – КК. I–1013.

Најпре је Јованча Спасић обавештен да је одређен лекар за Рачански карантин.³⁶⁴ Већ 30. марта командант подрињско-савски Спасић обавестио је кнеза да је у карантин са писмом препоруке стигао лекар Глигорије Робаков.³⁶⁵

Кнез Милош у допису од 10. јула 1837, послатом из Крагујевца, даје упутства Јованчи Спасићу за одлазак трговаца на ваљевски панађур за Светог Илију, па онда за њих спушта карантин на Рачи и у Љубовији са седам на пет дана. Ипак, при крају наглашава: „Но за све трговце што ће само 5 дана карантин држати, препоручујемо да се добро искаде“.³⁶⁶

3.6. Уређење састанака

Ово су била посебно уређена тржишта на кордонском појасу, где су пак граничари обављали размену робе с турским поданицима.³⁶⁷

По уређењу, састанци или растели су се делили на: главне – који су били потпуно самосталне санитарно-трговачке установе; контуматске – који су се налазили уз контумце и били су под њиховом управом, и на филијалне, прилично удаљене од контумаца (10–20 километара, па и више). Обично су смештени крај река и то највише због стоке која се „чистила“ купањем, да би се спрала гамад која је и преносила сточну кугу.³⁶⁸

Међу простором су током пијачног дана шетали наоружани граничари и мотрили да не дође до мешања или додиривања. На средини се налазила отворена, али покривена просторија где су боравили контуматски директор, који је пратио (код главних растела), примену санитарних прописа током манипулација с робом и током купопродаја, потом цариник, који је наплаћивао царину од продате робе, и кордонски службеник, под чијом су командом били сви кордонски стражари.

³⁶⁴ Кнез Милош Обреновић – Јованчи Спасићу, војном команданту, Шабац: лекар Григорије Робаков постављен је за лекара контумаца у Рачи. Државни архив Србије, Књажевска канцеларија – КК. XXXVII–1638, 1837, март 24, Београд. № 982.

³⁶⁵ Команда подрињско-савска – кнезу Милошу Обреновићу, Пожаревац: Робаков је уведен у дужност лекара контумаца у Рачи. Државни архив Србије, Књажевска канцеларија – КК. XXXVII–1638, 1837, март 30, Шабац. № 311.

³⁶⁶ Државни архив Србије, Збирка Мите Петровића – ЗМП–4911.

³⁶⁷ Танасије Ж. Илић, „Санитетски кордон Хабсбуршке монархије поред државне границе према Османлијској царевини“. У: *700 година медицине у Срба*, (1971): 326.

³⁶⁸ Илић, *Санитетски кордон Хабсбуршке монархије поред државне границе према Османлијској царевини*, 327.

Преко овог међупростора налазили су се олуци нагнути преко спољне оgrade, али и преко унутрашње оgrade, те су трговци преко њих „сипали“, односно продавали своје производе на обе стране. Тачније, подметале су се вреће испод олука и тако прихватала роба.³⁶⁹

Трговци са турске стране (купци), морали су пред контролом да новац перу у карлици у сирћету или у сланој води. Након тога је новац вађен шупљикавом кутлачом и предаван, односно сипан на клупу, одакле га је узимао продавац робе уз обавезно бројање. Али, ако је царско-краљевски поданик купио робу од Турчина, новац је предаван без прања. Део овог међупростора служио је само за разговоре између поданика и то се звало парлаторија. И овоме је присуствовао службеник. Раселска трговина обављала се једном недељно, по потреби и више пута, па је нпр. Земунски растел код „Београдске капије“ то обављао и пет до шест пута, лети од 5 до 17 часова, а зими од 8 до 16 часова.

У случају продаје стоке из Турске, санитарски службеник им је ударао печат, а потом су гоњени на купање и то уз реку са потапањем главе, док су овце имале два до три купања током дана, јер је вуна „примала мијазму“ куге. Тек након купања стоку је преузимао купац.³⁷⁰

Нишки паша моли Аврама Петронијевића да састанак на Суповцу, који је затворио, поново отвори. Зато Аврам у допису од 26. новембра 1836, послатом из Алексинца, објашњава кнезу Милошу: „Ја ћу сутра једва моћи отићи сам онамо, и ако видимо да је могуће поставићу латова с буљукбашом, да он нуди пропусте само дрва, даске, стоку... које ствари да полажу на Турску земљу и Турски људи пошто се ови измакну, дођу и приме, ништа пак друго не примати одонуд, кроме (осим) новце у сирћету квашене“.³⁷¹

О састанцима као установама највише сазнајемо из зборника, уредби и закона. Најважнија је локација на којој ће се оформити састанак, тачније, положај тих места „ваља да лежи на згодном, увишеном, од онострански села удаљеном и ако је икако

³⁶⁹ Илић, *Санитарски кордон Хабсбуршке монархије поред државне границе према Османлијској царевини*, 328.

³⁷⁰ Илић, *Санитарски кордон Хабсбуршке монархије поред државне границе према Османлијској царевини*, 328.

³⁷¹ Аврам Петронијевић – кнезу Милошу Обреновићу, Београд. Јавља новости из Карантина алексиначког; куга се појавила у Дупници, Врању и околним селима, у 2 пиротска и једном лесковачком селу; наредио је Исправничествима алексиначком и крушевачком да не издају више пасоше за Ниш. Државни архив Србије, Књажевска канцеларија – КК. I-133: 1836, новембар 26, Алексинац.

могуће, близу воде налазећем се месту“.³⁷² Дакле, састанак је место на пограничној линији, где се народ суседних земаља састаје ради разговора, трговине, размене робе и новца. Важно је нагласити да се све ово одвијало по строгим санитарским правилима и прописима, као и да је све надгледано од санитарског особља како се заразна болест не би унела у Србију.³⁷³

Састанци су могли бити уређени као:

- а) Главни (самостални састанак који је под вишом влашћу од које прима налоге);
- б) Карантински (у склопу неког карантина);
- в) Филијални (онај који је зависио од карантина у склопу којег је и успостављен, с којим је писмено комуницирао и примао налоге).

За сваки састанак у пограничним местима, осим просторија за особље и кордонску стражу, била је битна парлаторија. Парлаторија је било место „где се људи из ове и оне стране поради своји послова, особито куповине и продаје састају и разговарају“.³⁷⁴

Парлаторија се подизала као троделна грађевина под кровом: две спољашње просторије су биле идентичне, али одвојене по средини трећом просторијом од „два фата“ растојања. Све три просторије биле су добро обезбеђене тако да је прелаз из једне у другу или трећу био немогућ. У једну спољашњу су улазили људи с једне стране границе, а у другу они с друге стране границе. У централној трећој просторији стајао је санитарски послужитељ који је све надгледао.³⁷⁵

Парлаторија је у једном делу имала урађене дрвене олуке, који су служили за примање хране на једном крају. На другом крају налазио се дрвени суд са сирћетом или сланом водом за дезинфекцију новца. Дезинфиковани новац се вадио избушеном варјачом или кутлачом. Сваки састанак је био опремљен и опремом за кађење писама.

Особље састанака чинили су: надзорник, као главни, и два латова, као послужитељи, потчињени надзорнику. Дужности надзорника су биле да у прописано време шаље извештаје и хитна обавештења надлежној вишој власти и карантину у чијем склопу се састанак налазио. У овим извештајима су се налазила сазнања из иностранства о кужној зарази, информације о „мешању“ или доласку бегунаца, или

³⁷² *Зборник Закона и уредаба и уредбени указа у Књажеству Србији, књига 2, 80.*

³⁷³ *Зборник Закона и уредаба и уредбени указа у Књажеству Србији, књига 2, 81.*

³⁷⁴ *Зборник Закона и уредаба и уредбени указа у Књажеству Србији, књига 2 (Београд: Државна штампарија, 1880): 81.*

³⁷⁵ *Зборник Закона и уредаба и уредбени указа у Књажеству Србији, књига 2, 82.*

пак о појави немира. О овоме је надзорник одмах обавештавао надређене, а одмах потом и поступао по њиховим налозима.³⁷⁶

Надзорник је у одређено време откључавао и закључавао састанак и држао кључеве код себе. Он је стално надгледао дешавања током трајања састанка, али и то како латови обављају своје обавезе, а ово се нарочито односило на одржавање чистоће по свим прописаним правилима. Неке од важнијих дужности надзорника биле су да води протокол о трговачкој роби и стварима које се уносе на састанак, наплаћује таксе за чишћење и по томе издаје феде (потврде). Надзорник је и потписивао све што се из земље износило и у прописано време је надлежним властима носио заједно са својим протоколом новац од прихода и рачуне. Он је водио рачуна и о томе да не дође до мешања. На пример, ако је неко на своју руку, кришом, прешао на српску страну преко границе и помешао читаве породице, надзорник је одмах обавештавао надлежног окружног начелника или сеоског кмета. Тада би та кућа била стављена под стражу и под присмотру латова и била би у карантину прописано време. Преступника који је довео до мешања надзорник је након боравка у карантину слао под стражом окружном начелништву на даље поступање. Болесна стока се није пропуштала на српску страну.³⁷⁷

Дужности латова, за ког је одговарао надзорник, биле су да научи и примењује сва правила карантинирања и карантинског чишћења људи и ствари, дакле на састанку. При том, латов је пратио и да не дође до мешања, а ако би до њега дошло, одмах је то пријављивао надзорнику. У данима када је састанак радио, латов је обављао послове у парлаторији. По затварању састанка метлом је сакупљао све „опасне“ ствари, а потом их спаљивао. Састанак је био отворан на законом одређене и обнародоване дане и радио је два дана у седмици. Међутим, ако би се на другој страни створила велика гужва и велика количина хране и стоке, састанак би по одобрењу надзорника био отворан и у „непазарне дане“, а „да се не би знатна штета и дангуба људима учинила“.³⁷⁸

Састанак је био отворен од један сат после сванућа до поднева. Затим је следио одмор од два сата, након чега се опет отварао и радио до предвече, пре заласка сунца.

На српску страну примала се само „неподозритељна роба и ствари“, ако се по пропису очисти. На другу страну се могла износити роба сваке врсте и ствари

³⁷⁶ Зборник Закона и уредаба и уредбени указа у Књажеству Србији, књига 2, 82.

³⁷⁷ Зборник Закона и уредаба и уредбени указа у Књажеству Србији, књига 2, 82.

³⁷⁸ Зборник Закона и уредаба и уредбени указа у Књажеству Србији, књига 2, 83.

уз следеће напомене: За трговачку робу се мора наплатити прописана царина. Робу примају надзорник или латов и након прегледа је постављају на чисто место како би је људи с друге стране могли узети. Ако се појаве ствари које се због свог облика („неки завијуци“) не могу очистити, упућују се у надлежни карантин. Жива стока се на састанку прво прала у текућој води или купалишту, па тек онда пропуштала у Србију. Што се тиче писама, њих је доносилац отварао пред надзорником. Ако су писма била празна и без пакетића, доносилац би их стављао у процеп одакле би га послужитељ узимао и односио на кађење. Новац је примао латов пробушеном кутлачом и потапао га у сирће или слану воду. Након прописаног времена чишћења, ваддио је новац и предавао га људима на српској страни.³⁷⁹

Они који су поседовали пасоше да прођу на другу страну уз одобрење тамошњих власти, били су пропуштани. Такође, они који су на другу страну прелазили ради трговине или посла, а без мешања, добијали су од надзорника у пратњу латова који је путовао с њима и пазио да се не помешају. Служитељи на састанцима су били дужни да знају и примењују правила за карантин, а у случају нејасноћа да читају „устројеније пограничних састанака.“³⁸⁰

Касније, до 1843. били су још успостављени састанци на Јанковој клисури, Суповцу и Раму. Рамски састанак је трајао само 1843, Рашка је 1846. организована као карантин, док је на Љубовији био укинут, и Пандиралски састанак претворен је у полукарантин.³⁸¹

3.7. Места на којима су успостављени састанци – опис

Број карантина и састанака је различито третиран, па је тако Војислав Михајловић дао податак да је 1836. на граници Србије било 13 карантинских установа.³⁸²

Биле су то карантинске установе: Р а ч а, на утоку Дрине у Саву, Шепачка ада, на самој Дрини, између Лознице и Ковиљаче; Љубовија, Мокра Гора, на путу Ужице–Вишеград, сад железничка станица, Василина чесма, стари назив једног

³⁷⁹ *Зборник Закона и уредаба и уредбени указа у Књажеству Србији*, књига 2, 84.

³⁸⁰ *Зборник Закона и уредаба и уредбени указа у Књажеству Србији*, књига 2, 84.

³⁸¹ Александар М. Савић, „Алексиначки карантин (1839–1858)“. У: *Алексинац и Поморавље у прошлости: зборник радова са научног скупа одржаног 3. септембра 2021. године у Алексинцу*. (2021): 204.

³⁸² Војислав Михајловић, *Борба против куге у Србији пре сто година*, (Београд: Централни хигијенски завод, 1937), 40.

пограничног места на планини Јавор, на путу Ивањица–Сјеница, Рашка, Суповац, у долини Мораве, на путу Алексинац–Ниш, Јанкова клисура, правац Крушевац–Куршумлија, Алексинац, Вршка чука, недалеко од Зајечара, Пандирало, у близини села Витановца, испод планине Бабине главе, на путу Сврљиг – Бела Паланка, Радујевац (у ово место је касније премештен карантин из Брегова). Рача, Мокра гора, Рашка, Алексинац и Радујевац (Брегово – В. М.) били су прави карантини за људе, робу и стоку; а сва остала места само су састанци.

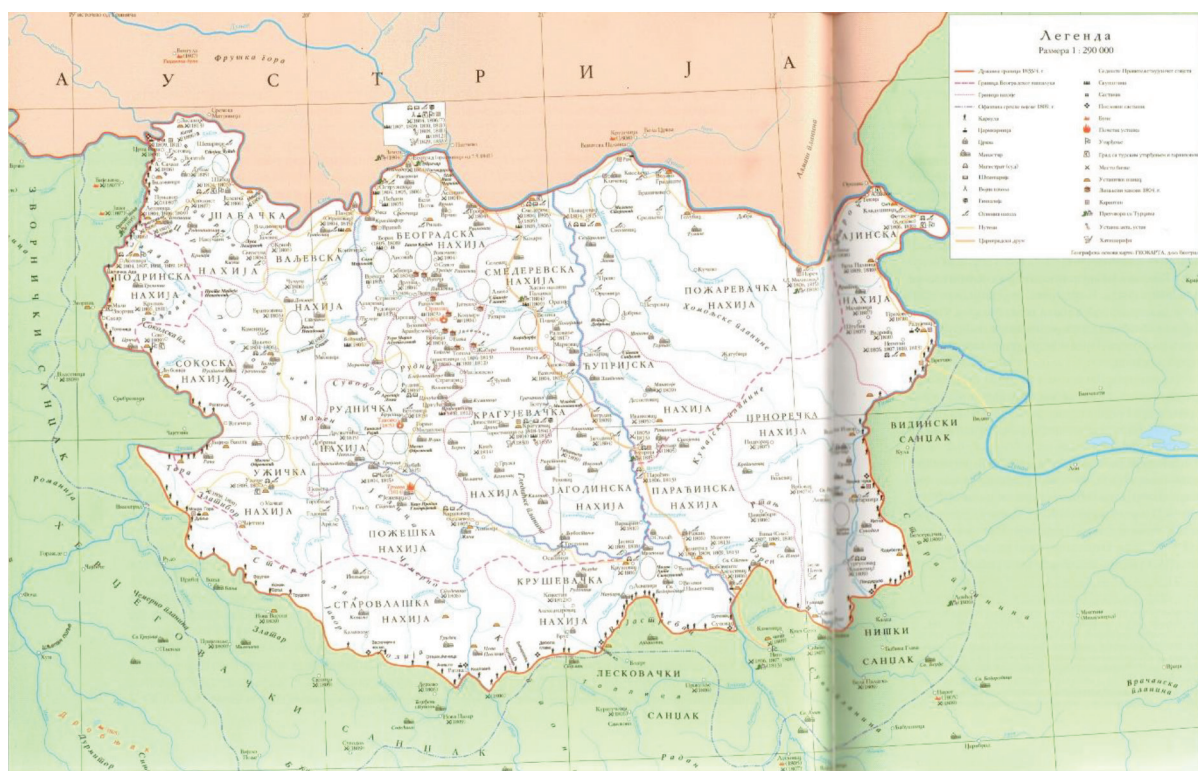

Карта карантина у Србији подигнутих 1836. године.³⁸³

Ако пратимо састанке, Милош Јагодић наводи да је у Србији било девет састанака: Суповац, на пограничном прилазу код Алексинца, на десној обали Јужне Мораве; Грамада је била јужно од Сврљига и Књажевца; Јанкова клисура, јужно од Крушевца, на ободима планине Јастребац; Вршка чука се налазила на путу ка Видину,

³⁸³ Сава Петковић, „Карантини у Србији у XVIII и XIX веку и за доба кнеза Милоша“. У: 700 година медицине у Срба, (1971): 361.

у близини Зајечара; Шепачка ада налазила се код Лознице на Дрини; Василијина чесма, успостављена на планини Јавор, јужно од Ивањице; Пандирало је функционисало као полукарантин, док су Љубовија и Рамски састанак касније успостављени.³⁸⁴ Када упоредимо изнете податке са картом, разлика је видљива па тако, на пример, недостаје Рашка, која је такође касније успостављена.

Сумарни приказ састанака и карантина може се пратити на овој карти³⁸⁵

3.7.1. Састанак Василијина чесма

Овај састанак подигнут је на Јавору и кроз изворе се због тога више спомиње као Јаворски састанак. По правитељственој хијерархији припадао је Мокрогорском карантину. За састанак на Јавору кнез Милош је за осмотритеља одредио Ђорђа Вучковића, који је у мокрогорском карантину обављао дужност латова. Из престонице

³⁸⁴ Милош Јагодић, “Погранична Санитарна Заштита у Србији Средином 19. века.” *Сузбијање епидемија у нововековној србији: институционални оквири и практични домети*, edited by Сузана Рајић, Филозофски факултет, 2021, 61.

³⁸⁵ Радосх Љушић, *Кнез Милош државотворни владар* (Нови Сад: Православна реч, 2021.), 224-225.

су за овај састанак стигли опширни упуту о дужностима које је било нужно обављати, односно кроз које је требало обављати неопходне санитарне мере. Овде је било потребно још градити јер је била уређена само једна централна просторија и уздуж подељена, на два дела да би тако могла прихватати с једне стране људе из турског дела иза границе, а с друге стране људе који су стизали из Србије. Та преграда имала је „шранкове“ између којих су стајали службеници чиме је било спречено спајање, физички контакт људи с обе стране. На дрвеним дирецима налазили су се ужљебљени „балови“, односно олуци, који су функционисали на принципу клацкалице углавном за жито које се овако пресипало с једне на другу страну састанка. У простору између шранкова на средини био је укопан пањ висине до једног метра и на њему се налазила посуда са сирћетом. Тако су служитељи новац прихватили у избушену дрвену кутлачу, сипали у посуду са сирћетом где се новац прао, а тек након тога испоручио, продао робу. Овим поступком се избегавао сваки додир између присутних на састанку, тј. између продаваца и купаца. Такса, која се наплаћивала на састанку износила је по једну пару на сваки грош од промета, а новац од њих се месечно слао најпре у мокрогорски карантин а онда тек у правитељствену касу. Важно је рећи да је промет био дозвољен само са српске на турску страну, док у обрнутом смеру, из Турске у Србију, није био дозвољен, односно није се смело примати ништа осим новца.³⁸⁶

3.7.2. Састанак на Грамади и Суповцу

Кнез је Ристи Роми наложио да период карантинирања подигне на 10 дана, пратећи упуте које му је послао. Кнез Ристи напомиње да прати упуте Павла Стефановића, како би се све у Алексиначком карантину уредило према аустријском узору.³⁸⁷

„Ц. К. аустријски доктор из Земунског карантина К. Нађ, којег је кнез од Ц. К. власти измолио и у Алексинац послао био... да тамо карантини и кордон прегледа и уреди, противу до Ниша већ допревше куге...“ Књаз је брзо обавестио конзула Михаиловића у Земунском контумацу, али и предузео мере да би се спречило

³⁸⁶ Живковић, *Здравствене прилике на подручју Ужица првом половином 19. века*, 97.

³⁸⁷ Риста Роми, директор Алексиначког карантина – кнезу Милошу Обреновићу, Крагујевац. Јавља да је примио списак дужности латовске на Суповцу и Грамади и послаће преписе на оба места; наредио је карантинским момцима да се у свему покорављу латовима и да од њих уче.: Државни архив Србије, Књажевска канцеларија – КК. I-158:1836, децембар 24, Алексинац.

„распространеније заразе ове“. Послати су људи да испитују да се не би куга појавила на још неком месту.³⁸⁸

Наређењем Кнеза Милоша Стефану Стојановићу, команданту дунавско-тимочком, био је организован отворен састанак на Грамади. Разлог за ово био је економске природе, јер је због затварања била заустављена трговина. Важно је било поставити овде способног латова да не би дошло до мешавине међу трговцима с робом.³⁸⁹

Састанак на Суповцу организован је указом од априла 1840. Указ је донело Министарство унутрашњих послова за Крушевачки округ, у Бугарско-моравском округу. За састанак су били одређени дани понедељак и четвртак, сваке седмице, а ради договора или пак ради трговине „из погранични или удаљени турски области састајати“.³⁹⁰

1. Дужности латова грамадског и суповачког

Аврам Петронијевић јавља кнезу Милошу 2. децембра 1836. да ће Суповачку и Грамадску парлаторију уредити по његовим упутствима, а потом ће отићи на Пандирало да реши неко парче земље и ту ће сачекати и Стефана Стефановића којем је написао да ту дође. Период карантинирања продужио је на седам дана. Затим ће ићи на Вршку чуку да види могу ли се туда преносити со, риба и остало.³⁹¹ Риста Роми јавља кнезу Милошу 24. децембра 1836. године да је примио „списак дужности Латовске наодећи се у Суповцу и грамади“, које ће преписати и послати на оба места.³⁹²

3.7.3. Састанак на Шепачкој ади и Брегову

Интензивније трговачке везе Лознице са Зворником и осталим подручјима, условиле су успостављање састанка на Шепачкој ади. Овај је састанак био зависни,

³⁸⁸ Државни архив Србије, Књајеска канцеларија – КК. 1–158 од 24. 12. 1836.

³⁸⁹ Државни архив Србије, Књајеска канцеларија – КК. I–324 од 12. 09. 1837.

³⁹⁰ *Зборник Закона и уредаба и уредбени указа у Књајесству Србији, књига I* (Београд: Државна штампарија, 1880): 211.

³⁹¹ Аврам Петронијевић – кнезу Милошу Обреновићу, Београд. Јавља да је примио наређење за подизање рока контумацирања на 7 дана и излаже на који би се начин, због малог простора у карантину, то једино могло извести.: Државни архив Србије, Књајеска канцеларија – КК. I–140: 1836, децембар 2, Алексинац.

³⁹² Риста Роми, директор Алексиначког карантина – кнезу Милошу Обреновићу, Крагујевац. Јавља да је примио списак дужности латовске на Суповцу и Грамади и послаће преписе на оба места; наредио је карантинским момцима да се у свему покоравају латовима и да од њих уче. Државни архив Србије, Књајеска канцеларија – КК. I–158: 1836, децембар 24, Алексинац.

односно филијални од карантина у Љубовији. Преко парлаторије састанак је обављао своју примарну функцију, што је „виђење“ људи из обе државе, без међусобног контакта, и уз велику будност особља да се не помешају, да не остваре физички контакт, већ да само обаве послове и родбинске разговоре, а све „издалека“. Ипак, познато је како је у појединим случајевима кнез Милош допуштао изузетке, тачније размену робе и промет, прелазак људи, а ова се изузетност односила искључиво на двовласника имања, дуж границе или у њеној близини. Особље на Шепачкој ади 1838. године чинили су један латов, један гвардијан, чији је директор био Теодор Бојанић, а његов помоћник био је Марко Пантелић.³⁹³

Када је изведено проширење Србије на шест нахија, њена граница на истоку са Турским царством била је померена на реку Тимок и зато је карантин у Поречу изгубио значај граничног санитарног пункта спрам турске државе, који је сада припао граничном селу Радујевац, где је касније успостављен нови карантин. Свакако је пре њега постојао карантин у Бреговцу-Брегову од 1836. до краја 1837. године. Први лекар који је дошао у Бреговски карантин био је доктор Херман Мајнерт, који се овде кратко задржао, те је на његово место дошао доктор Ребрић. Др Ребрић је био Србин из Угарске који се за медицину школовао у Пешти и био веома успешан у обављању свог посла, кроз који је успоставио пријатељске односе са људима из окружења али и са Стеваном Стојановићем Ћосом.³⁹⁴

Нажалост, до кнеза Милоша су стигле неке лоше приче, односно сплетке о доктору Ребрићу, који је због тога добио отказ, а чак му је и диплома била узурпирана и послата кнезу Милошу на увид. Зато доктор Ребрић у јуну 1837. године напушта Брегово и одлази да ради код Турака у Ада Кале, а потом у Београд.³⁹⁵

После одласка др Ребрића у Бреговски карантин на радно место доктора дошао је др Сава Јовановић из Рађевског среза. Занимљиво је да он није био дипломирани лекар, већ је своје знање стекао помажући доктору Бартоломеу Куниберту. Кратко је радио у овом карантину одакле је отишао у Радујевачки карантин где је напредовао до дужности директора карантина.³⁹⁶

³⁹³ Стојанчевић, *Карантинска служба у Подрињу*, 9.

³⁹⁴ Стеван Стојановић-Ћоса-војни командант дунавско-тимочке области са центром у Неготину.

³⁹⁵ Миловановић, *Улога и значај карантина у очувању здравља Источне Србије током прве половине 19. века*, 139.

³⁹⁶ Миловановић, *Улога и значај карантина у очувању здравља Источне Србије током прве половине 19. века*, 140.

3.7.4. Састанак у Рашки

Када је реч о Рашки, ту је постојала специфична ситуација, јер је захваљујући географском положају и близини саобраћајница које су повезивале тадашњи Карановац са Новим Пазаром али и са Косовском Митровицом и Призреном, основана читава варош и успешно опстала све до данас.³⁹⁷

Салих Селимовић за Рашку област каже да је била „копча Српских историјских и етничких земаља“, као и да би протеривање Турака из унутрашњег дела Старе Рашке дало услове и за спајање са Црногорцима, Брђанима и Херцеговцима. Дакле, простор Старе Рашке вазда ће бити неки коридор, тампон зона, последња земљоузина оријента на Западу и Запада на оријенту.³⁹⁸

Уредбено одељење је до 21. августа 1836. године поред осталих предлога за подизање карантина и састанака, а све због опасности од преношења куге, изложило предлог Совјету да се један састанак успостави и на пазарском путу.³⁹⁹

Тако је током 1836. и 1837. године у Рашкој подигнута зграда за састанак, док је Указом из 1839. године овај састанак подигнут на ниво главног састанка и био је под директном управом Министарства унутрашњих дела с образложењем да када се подигну зграде и пусти путнички и робни саобраћај, овај састанак практично почне да функционише у виду карантина.⁴⁰⁰

Попечитељство унутрашњих дела је за време намесништва, јуна 1839, донело указ да се организује састанак на новопазарском путу, тачније на рашкој караули. Састанак је био неопходан, како и стоји у указу, а уз сагласност Совјета, ради што боље трговине између Србије и Новог Пазара. Указ је одређивао и тачну позицију састанка „на Рашкој караули, између утока реке Рашке у Ибар, као на најзгоднијем месту“.⁴⁰¹ Исти указ је одређивао и особље: једног надзорника и двојицу латова.

План за зидање карантинских зграда израдио је Никола Алковић 1844. године, али је градња била одлагана због немира у арнаутлуку све до пролећа 1846. године и била завршена у јесен исте године.⁴⁰²

³⁹⁷ Михајловић, *Из историје санитета у обновљеној Србији*, 397.

³⁹⁸ Салих Селимовић, *Прилози прошлости Старе Рашке* (Ужице: Графичар, 2014.), 174.

³⁹⁹ Михајловић, *Борба против куге у Србији пре сто година*, 40.

⁴⁰⁰ Михајловић, *Из историје санитета у обновљеној Србији*, 397.

⁴⁰¹ *Зборник Закона и уредаба и уредбени указа у Књажеству Србији*, 198.

⁴⁰² Михајловић, *Из историје санитета у обновљеној Србији*, 497.

Пирх је овако описао Албанце: „Турцима и султану су више верни по вери, но из неке политичке оданости, а мржња према хришћанима и жеља за пљачком гоне их да његове ратове са таквом вољом воде да се сматрају за најбоље и најенергичније трупе у данашњој турској војсци“.⁴⁰³

Поред ових зграда план је садржао и „место положенија“ за чаршију, са распоредом кућа и дућана, план за среску кућу (среског старешину), примиритељни суд, као и за цркву и школу. Треба казати да је Совјет био мишљења да се за чаршију не узима ново име него да остане да се користи оно које се већ одомаћило и било познато – Рашка. Важно је рећи да се Рашка може истаћи као позитиван, светао пример решавања комплексних проблема, санитетског питања, а све пратећи привредну, трговинску и националну компоненту, као и да је све ово објединио и спровео тадашњи министар унутрашњих дела, и један од наших најбољих државника Илија Гарашанин.⁴⁰⁴

⁴⁰³ Ото Дубислав Пирх, *Путовање по Србији у години 1829.*, (Београд: Службени гласник, 2012): 15.

⁴⁰⁴ Михајловић, *Из историје санитета у обновљеној Србији*, 401-402.

4. УРЕЂЕЊЕ КАРАНТИНА У КНЕЖЕВИНИ СРБИЈИ – ПРИМЕНА АУСТРИЈСКЕ ПРАКСЕ

4.1. Уређење карантина у Кнежевини Србији 1836.-1842.године

Контумци се јављају у средњем веку у приморским градовима: Венецији, Ђенови, Марсеју. Од краја 14. века мере предострожности против куге успоставио је и Дубровник. Контумци су подизани на пространом земљишту и најпре су ограђивани високим и дебелим прошћем и кољем, палисадама, а касније каменим зидом или зидом од печених цигала. Затим се споља око ових ограда копао јарак испуњен водом (од шест метара дубине и 12 метара ширине, постојао је јарак око Земунског контумца).⁴⁰⁵

Карантини за људе и стоку, по генералном санитарском нормативу од 2. јануара 1770, пратећи степене опасности, трајао је: у мирно време 21 дан, у сумњиво време 28 дана, а у опасно време је трајао 42 дана, што је благо кориговано 1820. године и то само за мирно време, уколико би лице писмено доказало да долази из места са добрим здравственим приликама, онда није издржавало карантин. Онима који су издржали карантин контумац је издавао потврде, уверења *Sanitatisfede*. Ови контумци су имали тумаче оријенталних језика.⁴⁰⁶

Српске власти, државни апарат са кнезом Милошем, успоставиле су следеће мере:

- а) на граници се приступило успостављању полицијско-санитарног кордона,
- б) одређене су улазно-излазне тачке на граници Србије,
- в) подигнуте су санитарне установе (санитарне државне установе),
- г) успостављене су и пратеће установе у погледу економско-саобраћајне комуникације,

д) успостављени су конкретни ставови и поступања кнеза Милоша у време епидемије спрам турских власти али и према домаћим и страним путницима.⁴⁰⁷

⁴⁰⁵ Илић, *Санитетски кордон Хабсбуршке монархије поред државне границе према Османлијској царевини*, 324.

⁴⁰⁶ Илић, *Санитетски кордон Хабсбуршке монархије поред државне границе према Османлијској царевини*, 325.

⁴⁰⁷ Стојанчевић, *Кнез Милош и заштита српске границе за време епидемије куге у Турској 1836–1838. године*, 62.

Ове успостављене установе, као и мере које су се у њима беспоговорно спроводиле у виду низа поступања и прописа од српско-турске границе, чиниле су јаку санитарну баријеру, контролисану блокаду, која је осим ове видљиве санитарне функције имала још једну, мање видљиву, али са конкретним национално-политичким циљем, јасно маркирање српско-турске границе, те формирање српске кнежевине као посебне државно-правне целине у односу на друге делове турског царства на Балкану, дакле као самосталне националне заједнице (целине).⁴⁰⁸

Први карантини код нас заправо су везани за Аустрију, тачније простор који сада припада Србији, а у то је време био насељен српским становништвом (живљем), свакако подељеним границом према Турском царству. Зато карантине можемо поделити на:

1. Карантин на граници Аустрије и Турске (касније Србије),
2. Карантини у Србији за време аустријске окупације Србије (1718–1738),
3. Карантини основани у аутономној кнежевини Србији. Карантини под 2. су успостављени након потписивања Пожаревачког мира 1718, а у циљу осигуравања Аустрије од Турске, исте године, у Параћину, Чачку и Црној Бари, а 1738. у Београду. Аустријске војне власти су 1727. дале прописе о дезинфекцији робе, писама и поступака према људима. Након повлачења аустријске војске ови су карантини престали с радом.⁴⁰⁹

Карантини под 3: овде прву подгрупу чине карантини подигнути у време колере 1831, која је продрла из Азије у Европу, али не преко Турске, већ с оне стране Црног мора, те је тако у Србију продирала са севера. С обзиром на кретање колере, било је тешко с Аустријом широко успоставити одбрамбену линију, мада је у то доба подигнут и карантин у Петроварадину. Тада је кнез Милош сматрао да је највећа опасност Србији стизала из Влашке и Видина, па је први карантин био успостављен у Поречу, а затим у Ћуприји и у Београду. Осим њих, В. Михаловић говори о карантинима у Голупцу и Добрињи. Влашке власти завеле су карантине, а спрам наше границе они су постојали у Чернецу и Извору.⁴¹⁰ Сви ови карантини престали су с радом септембра и октобра исте 1831. године. Следећа друга подгрупа

⁴⁰⁸ Стојанчевић, *Кнез Милош и заштита српске границе за време епидемије куге у Турској 1836–1838 године*, 62.

⁴⁰⁹ Petković, *Karantini u Srbiji u XVIII i XIX veku i za doba kneza Miloša*, 355.

⁴¹⁰ Тихомир Р. Ђорђевић, „Архивска грађа за насеља у Србији, у време прве владе кнеза Милоша (1815–1839)“, у: *Насеља и порекло становништва, Књ. 22: по архивским документима*. Уредио Јован Цвијић. (Београд: Графички завод Макарије, 1926): 139, 147, 156.

били су трајни, стални карантини за време куге 1836–1837. успостављени као чворне тачке санитарског кордона око Србије, свуда према Турској.⁴¹¹

Важно је приметити да карта карантина у Србији 1836, даје податке за сталне карантине, али и за Београд 1738. и 1831, Пореч 1831, Чачак и Параћин 1718, а поред Брегова, Пандирала, Суповца, Јанкове Клисуре... не садржи, нити наводи Ражањ, ни 1831. нити 1836. године.⁴¹²

Када говоримо о територији Србије, Мита Петровић наводи како се карантини или контумци након ослобођења први пут успостављају 1829. године када је владала епидемија „куге и чуме“ у Турској. Како би се спречио пренос болести у Србији, још тада су успостављени контумци „први пут у нахији ћупријској на главном Цариградском друму“, а други контумац успостављен је у Поречу. Касније су подигнути још неки контумци дуж пограничне линије. Крајем 1833. године, након присаједињења шест нахија, карантин из Ћуприје био је измештен у Алексинац.⁴¹³

Пошто зидање зграда за карантин није ишло тако брзо, на почетку су се морале правити зграде од слабог материјала – од дасака, брвана – као и сасвим обичне колибе. Уколико је била већа опасност од куге, утолико је карантинирање трајало дуже, па се следствено томе гомилало и више људи у карантину. Ово је нарочито важило за карантин у Алексинцу, највећи и најважнији у целој земљи, који се налазио на главној трговачкој и путничкој саобраћајници на цариградском друму. Све што је долазило у Србију овим путем задржавано је од септембра 1836. у карантину по пет дана (рок који је онда сматран као довољан, узевши у обзир удаљеност заражених места). Уосталом, путници се и нису могли задржавати дуже на граници, јер их је било много, а подесних места и зграда недовољно, па су се морали склањати по лоше саграђеним и на брзу руку поправљеним шупама. Зидање пространих домова за ову сврху почело је одмах и без одлагања да би се у њих могли сместити сви они који би се јавили. Почетком пролећа 1837. пољске болнице (тако назива карантинске болнице, В. М.) биле су завршене у Алексинцу за цариградски друм, у Радујевцу на ушћу Тимока у Дунав, и у Мокрој гори на југозападној граници према Босни и Арнаутлуку, као и у Љубовији и Рачи на Дрини.⁴¹⁴

⁴¹¹ Ђорђевић, *Архивска грађа за насеља у Србији, у време прве владе кнеза Милоша (1815–1839)*, 356.

⁴¹² Ђорђевић, *Архивска грађа за насеља у Србији, у време прве владе кнеза Милоша (1815–1839)*, 356.

⁴¹³ Мита Петровић, *Финансије и установе обновљене Србије до 1842* (Београд: Државна штампарија, 1898), 349.

⁴¹⁴ Михајловић, *Борба против куге у Србији пре сто година*, 69.

4.2. Стручно особље карантина у Кнежевини Србији

Карантинским установама руководио је директор коме су били подређени остали карантински службеници. Као старешине пограничних установа, пожељно је било да директори поседују знања и из медицинских наука. Директорима карантина били су потчињени остали службеници: доктори, осмотритељи, писари, амбарције, латови и гвардијани, односно стражари. Сва њихова задужења представимо у наставку овог поглавља.

4.2.1. Дужности директора у карантину

Директор је био старешина и управник карантина. Његова је дужност била да мотри на поредак и чистоћу и надгледа како чиновници и служитељи карантински испуњавају своју дужност, потписује феде личности, еспапске и чува касу и имовину карантина. Ово би биле најважније дужности директора, који се такође бринуо и о слању петнаестодневних извештаја, распитивао се и извештавао више власти о стању здравља у Турској, одакле су долазили путници, нарочито у време заразе. Важно је истаћи да су се увече директору предавали сви кључеви од „свију капија и врата карантинских, као и од колеба, амбаров итд.“, које је он ујутру враћао својим службеницима.⁴¹⁵

Прописано је било какав треба да је директор и које су његове дужности. Тако се каже да је морао бити правичан, трезвен, ревностан и разуман човек и да је морао имати знање лекарске науке. Под непосредном управом директора стојао је цео карантин. Главне дужности директора су ове: „Ревностно старање, да се тачно набљудавају сви прописи карантинске уредбе, да се уклањају и истребљују сви које спази и нађе, недостатци и беспутни и погрешни поступци и послови, и да се казне они који што скриве или преступе, њим самим или ако што његову власт превазилази, вишом влашћу. Његово пак ревносно извршавање званични дужности иште од њега и налаже му, да се од сваке трговине и спекулације уздржава, како год и у том да настојава, да ни остали карантински чиновници не тргују и не спекулирају“.⁴¹⁶ Морао је бити обавештен какво је стање здравља по суседним окружним, а и даљим земљама

⁴¹⁵ Државни архив Србије, Збирка Мите Петровића – ЗМП–4933.

⁴¹⁶ Михајловић, *Борба против куге у Србији пре сто година*, 47–48.

Турског царства. И то све с добрим настојањем, како би оно поуздано и добро дознавати могао, а затим прописано периодично могао слати рапорте вишој надлежној власти и о стању здравља по оним туђим крајевима, и правилно протоколисати рапорте, као и остале његове званичне кореспонденције и све дописе.⁴¹⁷

4.2.2 Дужности доктора у карантину

Карантински доктор је имао највише одговорности у установи. Када би неко дошао из парлаторијума и састанка како би ушао у карантин, доктор би морао наог да га прегледа, али и све његове ствари. Потом би кадио и њега и ствари и слао га у колибу у карантин. Уколико доктор на некоме примети симптоме куге, њега, али и све његове сапутнике враћа натраг, а ако сеprotиве, онда то чини силом уз помоћ војника. Ако се знаци куге појаве у току карантинирања, онда се та особа преноси у шпитаљ. Ако заражена особа умре у карантину, сахрањује се на одређеном месту намењеном за то, али ван карантина. Преминулог гвозденим чакљама одвлаче „заклети момци“ и бацају у рупу која се затрпава, а све се његове ствари спаљују на ватри поред гроба. „У таквом случају мора се период карантински подићи, а међутим незадржано вишој власти догађај обстјатељно (обавезно) и тачно ради даље наредбе јавити.“⁴¹⁸

Доктор сваког јутра посећује и прегледа све карантинисте у колибама „једног по једног“, а потом се врши кађење које обично обавља гвардијан (чувар). При самом кађењу карантинисти морају поводити и отворити све своје ствари, док врата и прозори морају бити затворени, и тако стоје „пол сата под кадом“. Након кађења карантинисти отварају сва врата и прозоре вршећи проветравање, док ствари, одела и простирке износе напоље ако је лепо време, али ако је „време рђаво на таван... на промају ваздуха“. У карантин су примани и болесници који не болују од куге, које је доктор лечио „и то наплаћујући од имућнога и лекове и посећеније своје, не иштући пак лечи за бадава“. Лекове издате на овај начин, доктор ставља на рачун карантина који потписује директор.⁴¹⁹

Приликом отпуштања из карантина, доктор је правио визиту, али и „по још један кад“. У делу „карантинском – званично поступање са персонама“ стоји „странци, који

⁴¹⁷ Михајловић, *Борба против куге у Србији пре сто година*, 48.

⁴¹⁸ Државни архив Србије, Збирка Мите Петровића – ЗМП–4933.

⁴¹⁹ Државни архив Србије, Збирка Мите Петровића – ЗМП–4933.

из оностранске области у карантин ступају, морају од доктора пристојном учтивошћу испитани бити: како се зову, кога су чина и заната и од куда долазе“.⁴²⁰

После директора прво место у карантину заузима карантински лекар, који у сваком погледу заступа директора и мора имати исте квалификације и исте дужности, нарочито у времену кад нема заразе. Дужности лекара за време заразе су ове: да прегледа све оне, који у карантин ступају и из њега излазе, да пази и контролише послугу у карантину, да свакодневно похађа колибе и да притом обрати пажњу на сваку болест, да настоји да се колибе прописно одржавају чисто и да се каде, да испитује стање здравља сваког болесног карантинисте и да га савесно лечи, да поучава карантинске служитеље о болесничкој нези и да се добро чува да се са сумњивим људима и још недезинфикованим стварима не помеша.⁴²¹

4.2.3. Дужности карантинског осмтритеља

„Осмтритељ је био нарочити прегледаваатељ лица долазећи да карантинирају, еспапа који ће одстојати карантин и ситних ствари које без карантинирања, кроз карантин пролазе“. Зато је осмтритељ водио три посебна протокола: а) Протокол карантински за лица која ступају у карантин, и личне ствари које са собом носе, као што су одело, покућство, а које не спадају у еспап, тј. које нису ствари дућанске, нове и неупотребљене. У овај протокол бележи се и новац који карантиниста са собом носи и кад је сума већа него што му је потребно за карантин; б) Протокол муниције, за ситнице и оне предмете који се по прегледу одмах кроз карантин пропуштају;⁴²² в) Протокол еспапски за еспап, који се по намери, количини, маркама итд. означава. Таквим протоколима пописује феде личности, феде еспапске и феде муниције, које морају потписати директор, доктор и осмтритељ. Да се не би губило на времену, осмтритељ унапред напише потребне феде да буду спремне и да се људи не задржавају приликом отпуста, то јест изласка из карантина. Он исто поступа и с протоколом муниције, коју заводи одмах као протокол муниције, и уколико је потребно позива ђумругцију да потписане ствари прегледа, ђумрук наплати и тескеру изда. У његове дужности спада и чистоћа и одржавање хигијене у амбарима.⁴²³

⁴²⁰ Државни архив Србије, Збирка Мите Петровића – ЗМП–4933.

⁴²¹ Михајловић, *Борба против куге у Србији пре сто година*, 47–48.

⁴²² Државни архив Србије, Збирка Мите Петровића – ЗМП–4933.

⁴²³ Државни архив Србије, Збирка Мите Петровића – ЗМП–4933.

Један од чланова који је прописивао дужности осматратеља предвиђао је да по свршеном лекарском прегледу уводи у протокол карантинисте и њихове ствари, исто то да ради с еспапом и стварима које се уносе у карантин и да пише овере и признанице које ће потписивати директор или лекар.⁴²⁴

4.2.4. Дужности карантинског писара

Писар је водио званичну преписку, коју је уводио у протокол, као и тачан рачун о приходима и расходима карантинским, који се потписани од директора подносе у одређено време благајни. Писар је држао и карантински инвентар. Такође је важно рећи да писар помаже директору у примању новца, док рецимо осматратељу помаже у писању феда, пасоша карантинских.⁴²⁵

Између осталог, његова дужност је била да води званичну кореспонденцију, рачуне о приходу и расходу у карантину – наравно све под надзором директора.⁴²⁶

4.2.5. Дужности карантинског амбарџије

Амбарџија је помагао осматратељу: Његове дужности су биле следеће: а) Морао се побринути да сви амбари буду чисти. Посебно је требало да се постара да се добро очисте по изношењу робе. б) Целог дана су се сви кључеви од амбара налазили код њега. Увече би их носио и предавао директору, а поново би их узимао од њега сваког јутра. в) Пратио би каква је чистоћа у читавом карантину, обраћајући велику пажњу на вуну и памук, а све непотребне ствари, смеће по карантину, дужан је био да спаљује на ватри. г) Приликом уноса робе у амбар, али и његовог преузимања, настојао је да одржи поредак, да се не би роба помешала.⁴²⁷ д) Ово је чинио заједно с гвардијаном, водећи рачуна да се не помеша туђа роба, а и да не дође до крађе. њ) Зато је амбарџија имао своју евиденцију: „малу књижицу у коју кад Еспап при стоварању прегледа, запише чега је и колико је у овај или онај амбар донесено.“ Оваквим начином водио је рачуна да се роба не измеша и да се по окончању карантина тачно изда власнику.

⁴²⁴ Михајловић, *Борба против куге у Србији пре сто година*, 48.

⁴²⁵ Државни архив Србије, Збирка Мите Петровића – ЗМП–4933.

⁴²⁶ Михајловић, *Борба против куге у Србији пре сто година*, 48.

⁴²⁷ Државни архив Србије, Збирка Мите Петровића – ЗМП–4933.

е) „За муниције, ситнице има амбарција особени амбар, у који и ставља робу, докле се феде не напишу у ђумруку.“⁴²⁸

Амбарција или „магазинар“ водио је бригу не само о чистоћи у амбарима него и у целом карантину. Мотрио је да се еспапи не измешају и да се сваком из карантина изда оно што је у карантин донео, као и да се наплати царина за очишћени еспап.⁴²⁹

4.2.6. Дужности латова

Дужности латова најпре су прописане уредбом о Чишћењу контумаца за Беч из 1713. године. Латов законски одговара комесару за дезинфекцију. Прва дужност (*primo*) латова је била да задату службу врши савесно и да се трезвено понаша. Друга (*secundo*) да се уздржава од дружења са здравима и онима код којих се не сумња на заразу. Трећа (*tertio*) дужност латова је била да чисти темељно, а четврта (*quarto*) да се стара да чистачи раде марљиво и тачно. Пета (*quinto*) дужност је била да добро пази да се ствари одређене за уништење не отуђе, и шеста (*sexto*) да се безусловно повинује свему што нареди здравствена комисија или његов претпостављени комесар, уз претњу телесне или смртне казне.⁴³⁰

У данашњем смислу под појмом латови требало би подразумевати: вратара, надзорника круга, спроводника и спољњег момка – све то заједно. Дужности латова су: да пази да се људи и нехотице не помешају, да као вратар пази на свакога ко уђе и изађе из карантина, да прима и отвара, боде, кади и запечаћује писма, да прати и спроводи људе на састанак и парлаторију.⁴³¹

4.2.7. Дужности гвардијана

Гвардијани су „заклети момци“, они су „проба кужне болести“, јер морају руком додирнути сваку ствар која уђе у карантин и слушати налоге свих осталих чиновника у карантину. Најпре су дужни помагати осмотритељу и амбарцији. Морали су знати напамет све прописе карантинске, а врше и кађења колеба и амбара. При кађењу и

⁴²⁸ Државни архив Србије, Збирка Мите Петровића – ЗМП–4933, прилог 5.

⁴²⁹ Михајловић, *Борба против куге у Србији пре сто година*, 48.

⁴³⁰ Михајловић, *Борба против куге у Србији пре сто година*, 37.

⁴³¹ Михајловић, *Борба против куге у Србији пре сто година*, 48.

премештању еспапа морали су бити беспрекорно тачни (због мешања). Били су у обавези карантинирати заједно с опредељеном им колибом, еспапом, амбаром, или „Еспапом без крова карантинирајућим“. Такође, дужност им је била да људима из колиба набављају и доносе јело и пиће, и да се понашају пристojно и пазе да се не помешају док су ван колиба. Уколико се неко у колиби разболео, обавештавали су доктора, недопуштајући му да изађе из колибе.⁴³²

Гвардијани се описују као најмлађи карантински служитељи и према томе сусретали су се с кужним болестима, и сваку ствар која је у карантин улазила, прихватили и руком дирати морали. Били су јаки, здрави, у њиховом послу вешти и трезвени људи. Дужност им је била да се карантинисти из разних колиба не мешају ни међусобно ни с људима споља, да карантинистима добављају јело и пиће и да им друге услуге чине. Притом требали су бити строги и држати се прописа, одржавати највећу чистоћу у просторима карантина, у ходницима и парлаторији. Одмах би јављали директору обољење сваког карантинисте и пазили да се чишћење еспапа и ствари прописно обавља. Као колибаши радили су у колибама и с карантинистима.⁴³³

4.2.8. Дужности надзиратеља

Уредба о чишћењу карантина за Беч прописана је 1713, а иста је штампана 1738. године.⁴³⁴ У првом делу ове уредбе прописују се 24 тачке дужности и обавеза надзорника. У уводу се наглашава да надзорник надгледа чишћење оних соба и кућа из којих су пренесени инфицирани, живи или мртви, у лазарет и заклетвом је у обавези:

- 1) да се уздржава од сваког друштва са здравима и онима код којих се не сумња на заразу;
- 2) да борави стално у одређеном стану заједно са својим укућанима, осим када је на званичном послу;
- 3) да се он и његови потчињени, мушког и женског пола, чувају пре свега од сваке проневере (крађе), немарног вршења дужности, задржавања предмета које треба уништити или очистити;

⁴³² Државни архив Србије, Збирка Мите Петровића – ЗМП–4933, прилог 6.

⁴³³ Михајловић, *Борба против куге у Србији пре сто година*, 48.

⁴³⁴ Михајловић, *Борба против куге у Србији пре сто година*, 35.

- 4) да сместа притвори лице које је прекршило правила службе и достави надлежној институцији обавештење о томе;
- 5) да чува робу која му је поверена и просторије које треба очистити;
- 6) да чисти само оне куће или собе које му одреди здравствена комисија преко комесара за дезинфекцију по предаји спецификације, а никако да на своју руку чисти неку другу кућу (или собе), под претњом телесне и смртне казне;
- 7) да чисти сам, и то рано ујутру (после изласка сунца) или увече, а не у подне и кад је највећа врућина.⁴³⁵

На сваком састанку треба да буде надзорник као глава састанка и један латов, а на главним састанцима и више латова. Надзорник је одговоран за све извршне ствари на састанку. Он се стара лично да се све предузима и врши строго по пропису. Био је дужан да отвори улаз састанка на одређено време и да увек код себе чува кључеве. Дужност надзорника је да води протокол муниције и свих осталих ствари и робе и да наплаћује таксу за чишћење. Морао је све што се уноси и износи из земље у протокол свој тачно да убележи, на унесене ствари „очиститељне феде издавати“, означивши у њима све ствари какве јесу и по реду, по ком ће и надлежни ђумругција наплаћивати ђумрук. Сваке недеље је карантину слао своје извештаје. Ако се нешто ванредно догоди, о томе је морао одмах обавестити карантин и од њега захтевати упутства за даље. Након три месеца дужан је био да својим протоколом рачуне и таксе надлежном карантину на разматрање подноси. Био је у обавези себи подручне служитеље, ради тачног извршавања њихове дужности, у строгости држати, о преступима кордонски карантин извештавати, посматрати све промене у карантину и давати налоге особљу.⁴³⁶

4.3. Аустријско стручно особље у карантинима у Кнежевини Србији

Важно је рећи да се на вести о куги, кнез Милош обратио одмах аустријској Влади „да му упути стручне људе који умеју управљати карантинима и упућивати свет у одржавању привремених болница“. Аустрија пак одмах изађе у сусрет кнезу Милошу и пошаље у помоћ особље из Земунског контумца, а међу њима и доктора

⁴³⁵ *Зборник Закона и уредаба и уредбени указа у Књажеству Србији*, књига 1, 140–141. УСТРОЈЕНИЈЕ ПОГРАНИЧНИХ САСТАНАКА, Од 31. октомбрија 1839. нам. бр. 2113. С. бр. 2051.

⁴³⁶ *Зборник Закона и уредаба и уредбени указа у Књажеству Србији*, књига 1., Устројеније пограничних састанака, Од 31. октомбрија 1839. нам. бр. 2113. С. бр. 2051. стр. 142–143

Карла Нађа. Ово највише због саме бојазни да се куга преко Србије, а из Турске не пренесе у њене крајеве.⁴³⁷

У овако тешким приликама, кнез Милош разви сву своју енергију, сем живог интересовања о кретању куге по суседним земљама, он пожури да јој спречи улазак у Србију, нарочито на главном уласку цариградским друмом.⁴³⁸ Почетком пролећа 1837. године, биле су готове пољске болнице и карантини у Алексинцу за цариградски друм, у Радујевцу према видинској области, у Мокрој Гори, Љубовији и Рачи, према старој Србији и Босни.⁴³⁹

Важан део документа од 11. децембра 1836, ког је Ристо Роми упутио кнезу из Алексинца јесте и: „И по височајством налогу ваше светлости почели смо са Павлом Стефановићем, по Аустријским дужностима отворати и кадити, све Еспапе Кроне (осим) памука који се на два места отвара и кади.“⁴⁴⁰

Затим му у допису од 24. децембра исте године објашњава како борави са Павлом Стефановићем у једној соби, као и да је момцима карантинским заповедио да уче од латова и изучавају њихове послове. „Тако временом да би и сами на већи степен доћи могли“, а све по аустријској пракси.⁴⁴¹

О обучавању особља карантина у Србији говори и допис од 17. јула 1837, који је из Алексинца послао Милисав Здравковић кнезу Милошу, и у ком га подсећа да је већ у Алексиначки карантин послао Стефана Познановића из Земуна. Он је требало заједно с Павлом Стефановићем да пословима надзорника обучава момке који су већ у карантину, а како би касније и сами те послове преузели да обављају, а тиме и напредују у служби. Он најпре набраја бодене и кађење писама. Ипак, Милисав закључује да они „као прост и некњижеван човек“, нису у стању разликовати које је које писмо, које се отвара а које не, или куда се шаље, а камоли да су у стању различиту робу раздељивати и сортирати по маркама. Стога Милисав сматра да је

⁴³⁷ Тихомир Ђорђевић, *Медицинске прилике у Србији: за време прве владе кнеза Милоша Обреновића (1815–1839)*, (Београд: Централни хигијенски завод, 1938): 34.

⁴³⁸ Ђорђевић, *Медицинске прилике у Србији: за време прве владе кнеза Милоша Обреновића (1815–1839)*, 34.

⁴³⁹ Исте податке налазимо у: Михајловић, *Борба против куге у Србији пре сто година*, 69.

⁴⁴⁰ Риста Роми, директор Алексиначког карантина – кнезу Милошу Обреновићу, Београд. Јавља да је преузео књиге и рачуне бившег директора Николе Ђефале; извештава о новостима и стању у Карантину. Државни архив Србије, Књажевска канцеларија – КК. I–149: 1836, децембар 11, Алексинац.

⁴⁴¹ Риста Роми, директор Алексиначког карантина – кнезу Милошу Обреновићу, Крагујевац. Јавља да је примио списак дужности латовске на Суповцу и Грамади и послаће преписе на оба места; наредио је карантинским момцима да се у свему покорављају латовима и да од њих уче. Државни архив Србије, Књажевска канцеларија – КК. I–158: 1836, децембар 24, Алексинац.

за бољу обуку потребно послати „2, 3 књижевна младића“, који би касније могли радити послове које сада обављају „ова два смотритеља“.⁴⁴²

⁴⁴² Карантин алексиначки – кнезу Милошу Обреновићу, Крагујевац. Моли да се у карантин пошаљу два човека који би неке од карантинских момака могли научити да читају и пишу, како би ови по његовој жељи, могли заменити надзиратеље карантинских послова послате из Земунског карантина.: Државни архив Србије, Књажевска канцеларија – КК. I-259: 1837, јул 17, Алексинац.

5. ОДРЖАВАЊЕ ХИГИЈЕНЕ У КАРАНТИНИМА У КНЕЖЕВИНИ СРБИЈИ

За одржавање хигијене у карантину су највише били задужени директор и карантински доктор. Најбоља и најважнија средства за чишћење трговачке робе и ствари су: Прање и умакање у чисту воду, поливање чистом водом, прање у сирћету или сланој води, предмета као што је новац, топљено злато, сребро и друге прању подложне ствари. Затим кађење у машинама (кадионицама) за то направљеним. Кужни кад справљао се из једне и по фунте ситно стученог сумпора, толико исто шалитре и шест фунти пшеничних мекиња, све добро помешано. Трећи начин чишћења је био сипање кроз левак решетком од тула или, где нема левка, прегртање лопатом.⁴⁴³

5.1. Начин чишћења ствари

Особље у карантинима поступало је по упуствима која су била прописана од стране виших власти, а која су морали врло одговорно и прецизно да спроводе на све што је улазило преко карантина у Кнежевину Србију.

Доктор се старао да карантиниста „одмах првог дана карантина“ све своје ствари опере у врућој води, а ако нема вруће воде, да их што боље опере хладном водом. Важно је рећи да је било потребно опрати и кошуље с којима се ушло у карантин. Уколико неко не би имао кошуљу за пресвлачење, добијао је карантинску кошуљу, док своју опере. Такође, прао се и новац, у сланој води, а ако је трајала зараза онда се новац прао у сирћету. Исти документ пише и о обавезама доктора у парлаторију, који надгледа унос ствари тамо где „у време кад се чује да је куга близу“, не могу да се предају ни животиње ни месо, као ни ствари које су можда заражене. У наставку су оне и набројане: а) „Ствари које кужни отрови примају јесу следејуће: ствари кожне, вунене, пртене, памучне и свилене“; б) „Ствари које кужни отрови не примају, јесу следејуће: рана сваког рода, пиринач и бобице, све што је у зрну и

⁴⁴³ Зборник Закона и уредаба и уредбени указа у Књажеству Србији, књига 1, 148.

пишарке, сваки метал као и платина, злато, сребро, бакар, гвожђе, туч, олово, цинк и тд., такође стипса... ствари у праху и камену“. У ово спадају и: бостан, јагоде, ораси, лешници, лимун, поморанце, алве, затим риба, месо, сланина, сало, маст, чај, зејтин, вино, ракија, сирће, новац, хартија. Овакве ствари се без задржавања пропуштају без карантинирања, као чисте. Тачније, њихово чишћење обављало се тако што су помешани људи прегртали лопатом, при чему су вађени и евентуални остаци чоје, крпа, кончића и тиме се завршавало чишћење које је надзирао гвардијан.⁴⁴⁴

После чишћења прањем могли су се пропустити у карантин: сви земљани, стаклени, од камена или порцелана начињени судови, кад се од сваког лепљивог завоја ослободе и у води оперу. Сав метални новац, пошто се у сирћету или сланој води од нечистоће оперу, и потом напоље изваде. Сва питома и дивља живина, на другој страни заклана, одерана или очупана, мора по пропису да се добро опере. Сва жива стока уопште, треба да се на текућој и дубокој води добро испере и очисти, исто тако и сва перната очупана живине, неколико пута водом и то добро треба да се окупа.⁴⁴⁵

Бурад и врчеви с пићем прали су се водом, само су врпце којима су везани биле бацане, а корпе промењене. Живе животиње су једноставно купане, што је омогућавао обично сам положај карантина „на поузвишеним местима, уз текућу воду“.

Новац и хартије, писма имали су посебан третман. Уколико би осмотрител позвао доктора да прегледа неки еспап, он је био дужан да обави преглед, или је пак осмотрител нпр. кржаве коже и сам враћао натраг, да не би биле унете у карантин.⁴⁴⁶ Важно је напоменути да су сви предмети који су прошли кроз контумац носили печат „Sigillum Sanitatis“.⁴⁴⁷

5.1.1. Период карантинирања – продужење и смањење периода

По степену опасности, одређивао се законски период трајања карантина од 10 до 20 дана. По истеку овог периода и лекарског визитирања, здрави карантинисти били су отпуштани из карантина. „При отпуштању, треба сваком карантинисту санитарску феду дати, у коју се тачно ставља: име, стање, век и тд. лица, како год и

⁴⁴⁴ Државни архив Србије, Збирка Мите Петровића – ЗМП–4933.

⁴⁴⁵ *Зборник Закона и уредаба и уредбени указа у Књажеству Србији*, књига 1, 150.

⁴⁴⁶ Државни архив Србије, Збирка Мите Петровића – ЗМП–4933.

⁴⁴⁷ Risto Jeremić, *Medicinske prilike u Zemunu: 1750–1900*, (Beograd: Centralni higijenski zavod, 1937): 49.

његове ствари, теглећа или јашећа стока итд.“ Директор обавља увид, да би проверио да ли су карантинисти током боравка у колибама направили каква оштећења, те ту штету одмах наплаћује, а у исто време прати да неко од карантинског персонала не узима било какав мито од особа које су карантинисане. Они путници који су желели ићи на састанак с друге стране, морали су се с пасошем пријавити у карантин, где су им након потписивања додељивали санитетског пратиоца, који би пазио да се тај не помеша. Ако би се пак помешао, по повратку у Србију, морао је да проведе у карантину прописани број дана.⁴⁴⁸

Кнез Милош потврђује Петронијевићу у допису од 28. новембра 1836, послатом из Београда, да је добио сва три његова писма и да сматра добрим начин на који је он организовао карантин. Пошто се куга примакла, кнез препоручује продужавање карантина на пет дана и четири ноћи. Ако Петронијевић процени да је опасност још већа, може да га продужи и са седам на 10 дана.⁴⁴⁹

У допису од 11. децембра 1836, послатом из Алексинца, Риста Роми пише кнезу следеће: „Господин Аврам Петронијевић при поласку оданде, оставио је нам налог на 7 дана карантина, а бивши до сада директор Никола Ђефала није више од две ноћи и један дан држао.“⁴⁵⁰

Матеја Христић 1837. године обавештава Јована Мићића из Мокре Горе да се у карантину и људи „из предела Скадарског (места) Јане, Призрена, Пећи у карантину находе“ и да их има „из предела Босанског и Херцеговачког, те да ће се по одстојању карантина, који износи 20 дана вратити у отечество своје“.⁴⁵¹

Уз уводно обраћање, као и вест да је „све здраво и мирно“, Христић је наставио у допису послатом 27. марта исте године: „...и у њему находећем се 20 лица који свој 20-дневни период карантински одстојавају“, видимо, да је и током 1838. било потребно да се период карантинирања продужава на 20 дана.⁴⁵²

⁴⁴⁸ *Зборник Закона и уредаба и уредбени указа у Књажеству Србији*, књига 2, (Београд: Државна штампарија, 1880): 61.

⁴⁴⁹ Кнез Милош Обреновић – саветнику Авраму Петронијевићу, Алексинац. Налаже да, због приближавања куге границама Србије, подигне издржавање карантина на 5 дана и 5 ноћи; одобрава повећање запослених у Алексиначком карантину; дозвољава да са пуковником Стефаном Стојановићем преговара о исправци границе према Пироту са пиротским ајаном, па да му макар нешто и дају као накнаду; још једанпут препоручује да се строго пази и употребе сва средства да се куга не унесе у земљу. Државни архив Србије, Књажеска канцеларија – КК. I-134 (прилог 5): 1836, новембар 28, Београд.

⁴⁵⁰ Риста Роми, директор Алексиначког карантина – кнезу Милошу Обреновићу, Београд. Јавља да је преузео књиге и рачуне бившег директора Николе Ђефале; извештава о новостима и стању у Карантину. Државни архив Србије, Књажеска канцеларија – КК. I-149: 1836, децембар 11, Алексинац.

⁴⁵¹ Државни архив Србије, Збирка Варија, V-2631.

⁴⁵² Државни архив Србије, Збирка Варија, V-2700.

Дивизни генерал Јован Т. Обреновић из Чачка пише Јовану Мићићу у Чајетини 27. априла 1837. године: „...примивши писмени налог од управитељног књажеског Србског Совјета, поради карантина у Контумцу Мокрогорском, да се у напредак више од 3 дана не држи“. Дакле, видимо да је период карантинирања смањен с пет на три дана. Периоди карантинирања прописивани су и мењани спрам конкретних потреба на терену.⁴⁵³

Тако и допис кнеза Милоша од 16. јула 1837, послат из Крагујевца Јованчи Спасићу, коригује период карантинирања на Рачи и Љубовији, због одласка на панађур током Светог Илије у Ваљево, и каже: „препоручујемо вам да седмодневни период на 5 дана спустите“. Скраћење карантина је одобрено без обзира на то што је сам кнез ранијим дописом од 7. јула „нашем карантину Љубовићком“ прописао период од седам дана карантина.⁴⁵⁴

Кнез Милош Авраму Петронијевићу шаље допис 24. маја 1837. године из Крагујевца у ком га обавештава да продужава карантински период на 20 дана, јер је добио вести да има куге у Румелији и да је продрла до Пирота.⁴⁵⁵

5.2. Карантински поступак с људима

Уласком у карантин сви људи, путници, били су дужни да поштују и понашају се по правилима која су важила у одређеном карантину. Време њиховог боравка у самој установи, карантину, такође је зависила од прописане дужине карантинирања, броја дана одређених за карантинирање уз напомену да се све обављало по угледу на аустријску праксу, о чему сведоче документа која смо анализирали.

Кнез је Ристи Роми наложио да период карантинирања подигне на 10 дана, пратећи упуте које му је послао. Кнез Ристи напомиње да прати упутства Павла Стефановића, како би се све у Алексиначком карантину уредило према аустријском узору.⁴⁵⁶

⁴⁵³ Државни архив Србије, Збирка Варија, V–2426.

⁴⁵⁴ Државни архив Србије, Збирка Мите Петровића – ЗМП–4911.

⁴⁵⁵ Кнез Милош Обреновић – Авраму Петронијевићу, саветнику, Алексинац. Даје упутства за поштравање карантинских мера због ширења куге у Румелији; рок контумаца за људе и робу подиже се на 15 дана. Државни архив Србије, Књажеска канцеларија – КК. I–206; 1837, мај 24, Крагујевац.

⁴⁵⁶ Кнез Милош Обреновић – Лази Теодоровићу, војном команданту, Шабац: саградити контумац на Дрини на Шепачкој ади код Лознице. Државни архив Србије, Књажеска канцеларија – КК. I–148; 1836, август 30, Пожаревац.

Одредбе су предвиђале да све људе, чим дођу у карантин, одмах посећује доктор да се увери да нема неког знака куге на њима. Сви људи су морали да бацају своју одећу у кад, а новац у посуду с помешаним сирћетом и водом, а потом и сами улазе у кад распасани, „како би кад кроз све аљине њине прошао и потом узевши са собом све њине веши (ствари) из када, и новце из посуда, одлазе у опредељене им собе...“. На одређени дан изласка доктор визитира с ревизором по гласу, све људе по гласу све људе по собама: „Овде ји доктор даје по јоште један кад“, а у свом рапорту њихово стање јавља директору контумца. Соба у којој би се такав човек појавио болестан, затвара се одмах и објављује се његовим сапутницима да они морају 15 дана „пазарство стојати“. Такође ако је у тој соби био момак помешани, чисти се у једној собици 14 дана, па се тек након тога отпушта. Ако болесник преживи болест, остаје у карантину 40 дана, па се тек пушта да уђе у Србију, или ако болест није од куге, онда болесник по излечењу напушта карантин.⁴⁵⁷

Предвиђено је било да бурдељ који ће се називати шпитаљем, буде на средини преграђен зидом, и на средини под камином, имаће свака страна по оцаклију, где ће се ватра ложити. Једна преграда била је одређена за кухне болеснике, а друга преграда за остале болести и болеснике. Доктор је требао наплатити лекове, само по такси од имућних људи, а од сиромашних ништа.⁴⁵⁸

Петронијевић објашњава кнезу Милошу у допису од 24. новембра 1836. следеће: „... људи распасани... прешавши преко кади 3–4 пута за три дана могу се очистити“.⁴⁵⁹

Кроз дужности осмотритеља можемо пратити и карантински поступак према путницима „како доктор карантиниста визитира, и одобри да се он у карантин пусти, записује га осмотритељ одмах у парлаторији у протокол карантиниста по пропису и рубрикама протоколским, а потом опредељује гвардијан које је ред карантинирати да новог карантинисту води у колебу од доктора опредељену“.⁴⁶⁰

⁴⁵⁷ Аврам Петронијевић и Стефан Стојановић, пуковник – кнезу Милошу Обреновићу, Топчидер. Јављају да су проучили питање Алексиначког контумаца и у вези с тим решили да се укине парлаторија карантинска у Алексинцу, а да се оснује једна на Грамади у коју су преместили латова катунског; предлаже да се затвори Бреговачки карантин и да је нужно на Дунаву изградити што пре кућу за дезинфицирање; моле да се одреде чиновници за Бреговски и Радујевачки карантин. Државни архив Србије, Књајеска канцеларија – КК. I–126: 1836, новембар 21, Алексинац.

⁴⁵⁸ Државни архив Србије, Књајеска канцеларија – КК. I–126.

⁴⁵⁹ Аврам Петронијевић – кнезу Милошу Обреновићу, Београд, јавља новости из Карантина алексиначког; куга се појавила у Дупници, Врању и околним селима, у 2 пиротска и једном лесковачком селу; наредио је Исправничествима алексиначком и крушевачком да не издају више пасоше за Ниш. Државни архив Србије, Књајеска канцеларија – КК. I–133, 26. новембар, 1836. године, Алексинац.

⁴⁶⁰ Државни архив Србије, Збирка Мите Петровића – ЗМП–4933, од 19. децембра 1837, Крагујевац.

Кнез Милош у допису од 10. јула 1837, послатом из Крагујевца, даје упутства Јованчи Спасићу за одлазак трговаца на ваљевски панађур за Светог Илију, па онда за њих спушта карантин на Рачи и у Љубовији са седам на пет дана. Ипак, при крају наглашава: „Но за све трговце што ће само 5 дана карантин држати, препоручујемо да се добро искаде“.⁴⁶¹

Прво је потребно објаснити да се различито поступало у зависности од тога да ли је епидемија у току или је „здрavo време“. Ако је време здраво, људима је било дозвољено да након узимања података и евидентирања прођу кроз карантин и уђу у нашу земљу, док је у време постојања заразе то био веома компликован, а понекад и врло дуг процес, тачније, како се наводи у Уредби: „На други се начин поступа с људима који у подорзительна опасна времена из иностраних крајева у нашу страну прећи желе“.

Треба рећи да се пратила ситуација у свим „европеско-турским земљама“, те да „опасна су пак времена кад куга или какова куги подобна зла болест у какој близини наше границе лежећој земљи или и сасвим око наше границе мори“. Најпре је важно рећи да се у опасно време нарочито пази да нико не пређе границу и уђе у Србију на местима где није било предвиђено. У карантин се могло ступити само током дана, без обзира на чин, односно положај оних који би у карантин долазили. Улазак у карантин током ноћи је био дозвољен само куририма и татарима. Такође, било је дозвољено и ноћно довођење у карантин дезертера или трговаца у потаји, који би били ухваћени на кордону и стражом спроведени. Уколико се у Србију улазило у карантин преко воде, ти чамци или лађе били би везани за обалу и чувани под стражом, да не би дошло до тога да их користе чисти људи.

У случају да се на граници за карантин пријави већи број људи, надлежна погранична стража имала је дужност да их спроведе до карантина и успут организује да ходају у групи, као и да се не помешају или не одбаце нешто од својих ствари. Ако би се то и догодило, били би опоменути да ствари подигну са земље и понесу их са собом. Ако су се пак људи „инострански“ у карантин јављали, требало је да само обаве састанак и врате се назад или да пак ради својих обавеза или послова морају ићи даље, па су такви улазили у карантин и карантинирали прописани временски период.⁴⁶²

Остале ствари које се поменутиим средствима нису могле очистити и људима „овостранским“ одмах предати биле су као и еспап преузимање и смештано у

⁴⁶¹ Државни архив Србије, Збирка Мите Петровића – ЗМП–4911.

⁴⁶² Зборник Закона и уредаба и уредбени указа у Књажеству Србији, књига 2, 52.

карантин ради даљег чишћења. Исти овакав поступак је био примењен и на местима пограничних састанака.⁴⁶³

Уколико би се догодило да на онима који хоће да карантинирају да би могли у Србију да уђу, постоје знаци кужне болести, онда су се такви са све њиховим стварима, са коњима и другим животињама које би имали, враћали натраг у „иностранску земљу из које су дошли“. Ако би се таква лица противила, било је дозвољено да их силом оружја натерају да се врате назад, а ако би неко такво лице, при томе и страдало, погинуло, с лешом се поступало као и с онима који би од куге преминули. У случају да се неко лице заразило обављајући послове званичне службе, оно је примано у карантин, тачније примано је у шпитаљску колибу на лечење.⁴⁶⁴

Преглед, визитирање обављао је лекар с карантинским чиновником, у визитатељној соби. Прегледи су вршени на даљину, иза преграде, да лекар не би долазио у контакт с онима које прегледа, уз напомену да су сви прегледани „по голом телу“ што је омогућавало уочавање знакова кужне болести. Уколико би при прегледу лекар уочио, констатовао знаке кужне болести, то лице би заједно са свом својом дружином било враћено натраг.⁴⁶⁵

Уколико пак лекар, приликом прегледа констатује да кужни знаци не постоје, те да је особа здрава, тада би осмотриатељ ову особу уписао у протокол карантиниста, уз опис изгледа сваког лица, као и попис свих ствари које та особа са собом носи, а за своје личне потребе. Његове ствари, најпре служитељ у парлаторији диктира и у исто време подробно описује чиновнику који све бележи, уноси у протокол ствари. Овде се карантинисти узимају и писма која се распечате и потом окаде. Та писма се враћају након чишћења или се даље упућују, односно шаљу, наравно ако тако хоће сам карантиниста. Исти је био и поступак с новцем, који је након чишћења/прања у сирћету био враћен власнику.⁴⁶⁶

Након визитирања је пописане људе са њиховим личним стварима преузимао гвардијан и смештао их у колибе, пазећи да се не помешају. Тек тада је почињао карантински испит. Као потврду издржавања прописаног трајања карантина, сви путници су добијали здравствена уверења „Sanitatis Fede“.⁴⁶⁷

⁴⁶³ *Зборник Закона и уредаба и уредбени указа у Књажеству Србији*, књига 2, 52.

⁴⁶⁴ *Зборник Закона и уредаба и уредбени указа у Књажеству Србији*, књига 2, 52.

⁴⁶⁵ *Зборник Закона и уредаба и уредбени указа у Књажеству Србији*, књига 2, 53.

⁴⁶⁶ Михајловић, *Борба против куге у Србији пре сто година*, 53.

⁴⁶⁷ Jeremić, *Medicinske prilike u Zemuni: 1750–1900*, 49.

Карантинирање или карантински испит био је различите дужине трајања, у зависности од „стања здравља“, у „подозритељног времена од 10 дана, а у опасна од 20 дана“, што је заправо прописивало и правитељство као највећа власт. Треба истаћи да се водило рачуна о броју људи у колибама, тачније да се оне не претрпавају да би сви за време испита имали довољно места, али и због одржавања чистоће. Свака колиба је имала своју таблу, на којој је колибаш бележио: број лица у затвореној колиби од дана затварања, бројали су се дани испита, карантинирања, дан када је започето карантинирање, име колибаша задуженог за ту колибу и дан завршетка испита или изласка из карантина.⁴⁶⁸

У боље урађеним карантинима постојале су и колибе, боље уређене за „одабраније“, имућније људе који су по посебно плаћеним таксама у њима карантинирали, обично са својом родбином или дружином. Ако би пак у карантину било сувише људи за карантински испит, онда су за нужду грађене земунце или дрвене колибе. Након смештаја у колибе, приступало се уз помоћ додељеног „колибаша“ чишћењу лица и њихових ствари по карантинским прописима. Сва лица морала су да се окупају, ствари су се прале или проветравале на ветру или под кровом, а све остале подлегале су еспапском чишћењу. Ако би карантиниста имао кочију или каква друга кола, она су се смештала у шупе и тамо су чишћена, као и пратећа опрема, све по прописима. У колибу се није смело уносити оружје ни барутни прах. То се одузимало да би се очистило, а враћано је било власницима по завршетку карантинирања.⁴⁶⁹

Сва одећа морала је бити очишћена, опрана водом, а потом и осушена ради пресвлачења. Ако би карантиниста имао само једну кошуљу на себи, узимао је карантинску док се његова не осуши. Свака колиба имала је свој посебан суд, посуду за прање веша, и, наравно, проветравање ствари из колибе вршено је сваког дана карантинирања. Ово се односи и на ситније ствари из кутија, сандука, бисага, врећа или торби.⁴⁷⁰

Ако говоримо о колибама, тачније функционисању особа које издржавају карантин у њима, треба казати да су они у потпуности везани за колибе, тачније да им је кретање ограничено на тај простор и на авлију – двориште колибе. Изван тога, кретање им је забрањено током њиховог карантинског испита, да не би дошло до мешања. Све послове у вези с доношењем хране и пића, обављао је колибаш, у

⁴⁶⁸ *Зборник Закона и уредаба и уредбени указа у Књажеству Србији*, књига 2, 54.

⁴⁶⁹ *Зборник Закона и уредаба и уредбени указа у Књажеству Србији*, књига 2, 55.

⁴⁷⁰ *Зборник Закона и уредаба и уредбени указа у Књажеству Србији*, књига 2, 56.

одређено време док су директор и доктор за дужност такође имали да прате цене продаваца, да не би долазило до злоупотреба, односно енормног повећања цена хране и пића у самом карантину. Дакле, пратећи све ово увиђамо да се колибаш није смео на дуже удаљавати од колибе „са којом периодира“, као и да је био дужан да за карантинисте обавља све пратеће послове, али и за њему надређене старешине, као и да је био дужан да следи сва њихова упутства.⁴⁷¹

У колибама је лекар сваког јутра обављао визиту, то јест прегледао све карантинисте у колибама. Након тога колиба се затварала да би се могло извршити получасовно кађење читавог простора. Ово се обављало тако што се на жар стављала довољна количина смесе која је сагоревањем правила дим за кађење.⁴⁷²

Ова смеса је била направљена у тачној размери од: једне и по фунте у прашак иситњене шалитре, једне и по фунте ситног сумпора, и шест фунти пшеничних мекиња. Са затвореним прозорима и вратима, кадили су се и карантинисти и ствари унутар колибе. Након получасовног кађења колиба се отвара, а ствари су изношене напоље прикачене на пречаге, чиме се вршило проветравање ствари из колибе. Прљаве ствари пак карантинисти су потапали у воду и након одстојавања сами прали. Ако би приликом визитирања лекар утврдио да се неко од карантиниста разболео, а да болест није тешка, тај је карантиниста остајао у колиби. Али ако је у питању била тешка и преносива болест, онда је тај карантиниста био преношен са све постељом у болницу, шпитаљ на даље лечење, које је пратио неко из његове колибе, или пак карантински служитељ. По изласку пацијента из колибе, поново је вршено њено чишћење и прање посуђа. Ако се током лечења покаже да болест није преносива и да је пацијент оздравио, он се враћа у колибу заједно с послужитељем па читава колибарска дружина наставља свој период карантинирања. Ако је пак болест кужна и пацијент оздрави, тада се поново почиње рачунати карантинирање, јер се отров који је од куге примио могао и након оздрављења поново појавити и пренети. Из тог се разлога трајање карантинског испита враћало на почетак и за пацијента, али и за читаву дружину у колиби.⁴⁷³

Ако се у самој колиби појаве кужни знаци, такав пацијент остаје у колиби и његово лечење преузима лекар док се остатак дружине премешта у неку другу колибу. У овом случају сви они, од дана када се њихов друг разболео, отпочињу изнова

⁴⁷¹ Зборник Закона и уредаба и уредбени указа у Књажеству Србији, књига 2, 56.

⁴⁷² Зборник Закона и уредаба и уредбени указа у Књажеству Србији, књига 2, 57.

⁴⁷³ Зборник Закона и уредаба и уредбени указа у Књажеству Србији, књига 2, 57.

период карантинирања. Остале пак колибе настављају своје периоде карантинирања без икаквих промена. Кухње болеснике лечио је лекар, пратећи знаке, ток болести али и лечења, и то своје искуство преносио је вишој власти, уз посебан осврт на оно што му је највише помогло током лечења. Такође, лекар је био у обавези да на крају године у виду рапорта обавести о свим болестима у карантину директора, који је тај рапорт прослеђивао надлежној власти.⁴⁷⁴

Реконвалесценти, дакле они који су кугу преболели, били су прани по читавом телу разблаженим оцатом или сирћетом и пресвлагани у чисту одећу, након чега им је почињао нови период карантинирања. Нови период карантински рачунао се од дана кад се пацијент придигао, а трајао је 20 дана, али и дуже ако је лекар налазио за потребно. Дакле, тек по одобрењу, односно дозволи лекара, такав се отпушта из карантина. Наиме, дешавало се да гукe – кухње болести – буду отворене, па су тиме чиниле сталну опасност од даље заразе, те је дакле тек од њиховог потпуног зацељења реконвалесцент почињао нови период карантинирања. Због свега наведеног, дешавало се да период који поједине особе карантинирају траје и до 40 дана. Ако је неко у карантину преминуо, лекар приступа прегледању леша, и по резултату прегледа и поступа, те ако нема кухњих знакова сахрањивање се врши на карантинском гробљу, али ако постоје кухњи знаци, поступало се по утврђеним правилима. То су чинила четири гвардијана, тако што се одећа секла металним клештима и спаљивала, док се леш металним чакљама смештао у сандук, потом сандук на кола која су возила до гробља. Рака је имала дубину од шест стопа, а преко леша је сипан и пепео од спаљене одеће, па је све затрпавано земљом. „А све што се у визитирању леша знања достојно нађе, ваља директору и лекару заједничким рапортом, одма подробно више власти јавити.“⁴⁷⁵

Колиба се таква добро чистила. Најпре је вршено кађење хлором, док су се врата, под, прозори, кревет и сва дрвенарија прали водом с растопљеним хлором, а зидови су се наново кречили. Та колиба стајала је потпуно празна с отвореним вратима и прозорима и ветрила се десет дана. Тек након тога могли су у њу ући нови карантинисти. Ако нису постојали знаци кухње болести, мртвац се сахрањивао по обичајима 48 сати након преминућа.⁴⁷⁶

⁴⁷⁴ *Зборник Закона и уредаба и уредбени указа у Књажеству Србији*, књига 2, 58.

⁴⁷⁵ *Зборник Закона и уредаба и уредбени указа у Књажеству Србији*, књига 2, 59.

⁴⁷⁶ *Зборник Закона и уредаба и уредбени указа у Књажеству Србији*, књига 2, 60.

По степену опасности, одређивао се законски период трајања карантина од 10 до 20 дана. По истеку овог периода и лекарског визитирања, здрави карантинисти били су отпуштани из карантина. „При отпуштању, треба сваком карантинисту санитарску феду дати, у коју се тачно ставља: име, стање, век и тд. лица, како год и његове ствари, теглећа или јашећа стока итд.“ Директор врши увид, да би проверио да ли су карантинисти током боравка у колибама, направили каква оштећења, те ту штету одмах наплаћује, а у исто време прати да неко од карантинског персонала не узима било какав мито од особа које су карантинирале. Они путници који су желели ићи на састанак с друге стране, морали су се с пасошем пријавити у карантин, где су им након потписивања додељивали санитарског пратиоца, који би пазио да се тај не помеша, не направи физички контакт. Ако би се пак помешао, по повратку у Србију, морао је да карантинира прописани број дана карантина.⁴⁷⁷

5.2.1. Карантински поступак с преступницима

Извори показују да је карантин у Мокрој Гори на један начин поступао с избеглицама, а на други са преступницима. Тако се захваљујући успостављању границе појавило и једно ново кривично дело „Кордонопреступленије“.⁴⁷⁸

Како се поступало с онима који су желели нелегално да пређу у Србију видимо из дописа под бројем 1383. од 23. новембра 1836. којим војни командант дунавско-тимочки јавља кнезу Милошу следеће: „...Један стражар⁴⁷⁹ на стражи Рсовачкој у Срезу Бањском пуцао је на једног човека, који је хтео прећи границу и ранио га у врат.“ Кнез му одговара дописом број 4740. од 28. новембра 1836. да одобрава поступак тог стражара и да му за награду шаље цесарски дукат. Кнез такође поручује да се то разгласи по свим стражама и да се нагласи да не пропуштају оне који желе прећи на недозвољеном месту из Турске, већ да одмах пуцају.⁴⁸⁰

У допису од 14. новембра 1836. кнез заповеда да сви сватови који прелазе с турске на српску страну морају прво заједно боравити у карантину пре уласка у Србију.

⁴⁷⁷ *Зборник Закона и уредаба и уредбени указа у Књажеству Србији*, књига 2, 61.

⁴⁷⁸ Новак Живковић, *Здравствене прилике на подручју Ужица: првом половином 19. века*, (Титово Ужице: Општа болница, 1973): 44.

⁴⁷⁹ Радило се о пограничном стражару Марку Ђорђевићу који је убио човека при покушају илегалног пребацивања у Србију. Стојанчевић, *Кнез Милош и заштита српске границе за време епидемије куге у Турској 1836–1838 године*, 6–7.

⁴⁸⁰ Михајловић, *Борба против куге у Србији пре сто година*, 85.

Даље кнез Милош заповеда: „У прочем издајте поштритељни налог старешинама да оне свакога који би хтео на граници нашој у Србију прећи упуте на Контумац. У противном, пак случају, ако би кога пак потајно пропуштали у Србију ући, подлежеће строжајшем одговору и казни.“ Кнез спомиње и нову уредбу о стражи по којој ће бити могуће умножити страже док за капетане напомиње да ове страже „почесто одлазе и гледају да ли они дужност своју тачно испуњују“.⁴⁸¹

Током маја 1837. године овај карантин имао је неколико случајева престапа. Најпре директор Христић, 10. маја 1837, јавља окружном старешини Јовану Мићићу да је у карантин, под стражом, „приспела са ћерију њеном имена Стојом“⁴⁸².

Затим му јавља 11. маја исте године о шест преступника, који су прослеђени под стражом, а који су: „...по парном начину, мимо наше страже из Отоманског, нама суседног предела, ради куповине ране на нашу страну прешли“. Јован Мићић одговара: „За послате ми преступнике кордона, које да сте тамо задржали, као под позивањем Контумицирања, који би учинили но сво повраћама вам како ону тројицу, тако и друга три која су у Ужицу ухваћени, све поименце следствено: Милисава Божовића, Николу Ракића, Перишу Д., Јакшу Тадића, Сима Јевтића и Веселина Арсића из Будимља, које ћете добро чувати тако да ни један од њих измаћи не може, до друге заповести и решенија од височаишје власти о преступленијим њиовим, управо рећи под тврдом стражом уапшене као највеће злоће.“⁴⁸³

Рапортом од 14. маја 1837. извештава се да су преступници без „контуматског одстојанија“ прешли из турског предела и изишли на чаршију, где су купили по један товар жита. Након тога су сви похватани и под стражом спроведени у затвор, а то су: Милисав Божовић, Никола Ракић, Периша Д., Јакша Тадић, Сима Јеротић и Веселин Арсић.⁴⁸⁴

5.2.2. Гробари и сахрањивање преминулих током епидемије

Традиционално и архаизовано српско друштво врло тешко је прихватало измене у обредима и обичајима приликом сахрањивања и уопште било какве промене

⁴⁸¹ Државни архив Србије, Збирка Варија, V–2384.

⁴⁸² Државни архив Србије, Збирка Варија, V–2450.

⁴⁸³ Државни архив Србије, Збирка Варија, V–2451.

⁴⁸⁴ Државни архив Србије, Збирка Варија, V–2461.

везане за култ мртвих. Поштовање обреда, инсистирање које се огледало у целивању покојника, дељењу одеће као и њихово држање у отвореним сандуцима у великој мери су допринели ширењу епидемија куге пре свих. Тако је у изворима познат драстичан пример за време епидемије куге у Срему током 1795. и 1796. године. Запамћена као Сремска или Иришка куга усмртила је 3.435 људи од 4.559 оболелих и то у области која је бројала укупно 19.610 становника. Др Франц Фрон Шрауд који је пратио ову епидемију куге, написао је да је Анђелија Недељковић из Ирига, која је била отишла у посету сестри у Крњешевце и тамо затекла помрлу породицу, донела са собом у Ириг њихове личне ствари које је и поделила и на тај начин пренела и раширила заразу куге од које је и сама преминула.⁴⁸⁵

Прописи су прецизирали поступање у случају појаве болести, па таква особа „износи се одма у одређени за то бурдељ, где ће имати кревет са сламом прострт и ватру наложену, почешће виђа се од доктора... и ако има надежде к излеченију, то доктор употребљава нада њиме своја средства, ако ли је за други свет одређен, то пошто умре да се ископа гроб и с чакљама одвучен донде баца се у гроб, а пошто се поспе с негашеним кречом, даде се затрпати земљом, све његове кужне аљине даду се спалити, а ствари које кугу не прихватају као сребро, гвоздене, дрвене... ствари бацају се за два сата у сирће и потом под печатом директорским бацају се у депо, до пришчествија сродника онога који ће поради тога некада доћи и који ће морати имати местна своја сведелства да су онога прави наследници.“⁴⁸⁶

Ако умре, требало је „чакљом“ одвући леш до гроба, гурнути га унутра и посути негашеним кречом и земљом. Све ствари умрлог је требало спалити, а предмете који не преносе заразу, као нпр.: сребро, гвоздене, дрвене филдишне итд., држати два сата у сирћету, а потом „под печатом директорским“ ставити у депо док по њих не дођу наследници који имају доказ за то да су прави наследници преминулог.⁴⁸⁷

Ако је неко у карантину преминуо, лекар приступа прегледању леша, и по томе и поступа те, ако нема кужних знакова, сахрањивање се обавља на карантинском гробљу, али ако постоје кужни знаци, поступало се по утврђеним правилима. То су чинила четири гвардијана, тако што се одећа секла металним клештима и спаљивала,

⁴⁸⁵ Горан Васин, Снежана Божанић, Милица Кисић Божић, „Неадекватно сахрањивање као важан фактор у епидемијама куге код Срба у Хабсбуршкој монархији крајем 18. века – историјска анализа“, *Српски архив за целокупно лекраство*, (2014): 765–766.

⁴⁸⁶ Зборник Закона и уредаба и уредбени указа у Књажеству Србији, књига 2, 59.

⁴⁸⁷ Михајловић, *Борба против куге у Србији пре сто година*, 41.

док се леш металним чакљама смештао у сандук, потом сандук на кола, која су возила до гробља. Рака је имала дубину од шест стопа, а преко леша је сипан и пепео од спаљене одеће, па је све затрпавано земљом. „А све што се у визитирању леша знања достојно нађе, ваља директору и лекару заједничким рапортом, одма подробно више власти јавити“.⁴⁸⁸

Ширење заразе раније је поспешивало и понашање гробара (који су скидали накит и драгоцености с покојника) као и тиме што се прописаних законских мера о честом прању руку и одеће сирћетом нису увек и у потпуности придржавали.⁴⁸⁹

Колиба се таква добро чистила. Најпре је вршено кађење хлором, док су се врата, под, прозори, кревет и сва дрвенарија прали водом с растопљеним хлором, а зидови су се наново кречили. Та колиба стајала је потпуно празна с отвореним вратима и прозорима и ветрила се десет дана. Тек након тога могли су у њу ући нови карантинисти. Ако нису постојали знаци кужне болести, мртвац се сахрањивао по обичајима 48 сати након преминућа.⁴⁹⁰

Након сахрањивања директор је био дужан да уз два сведока сачини тачан инвентар ствари и пошаље вишој власти, ради спровођења у даљи законски поступак, тј. обавештавања блиских рођака, наследника.⁴⁹¹

5.3 . Карантински поступак с трговачком робом – еспапом

Кнез Милош у допису од 29. септембра 1836, послатом из Крагујевца, а „желећи предупредити сваке непријатности“ препоручује Авраму Петронијевићу да сам дође у Алексиначки карантин и да га уреди тако да свако ко жели да уђе у Србију, заједно с робом, проведе три дана у карантину.⁴⁹² У складу с овим је било прописано да се за сва кола која долазе први дан одређује у дворишту посебно место

⁴⁸⁸ Зборник Закона и уредаба и уредбени указа у Књажеству Србији, књига 2, 59.

⁴⁸⁹ Васин, Божанић, Кисић Божић, *Неадекватно сахрањивање као важан фактор у епидемијама куге код Срба у Хабсбуршкој монархији крајем 18. века-историјска анализа*, 766.

⁴⁹⁰ Зборник Закона и уредаба и уредбени указа у Књажеству Србији, књига 2, 60.

⁴⁹¹ Зборник Закона и уредаба и уредбени указа у Књажеству Србији, књига 2, 60.

⁴⁹² Кнез Милош Обреновић – Авраму Петронијевићу, саветнику, Јагодина. Наредује да оде у Алексинац и уреди да се сви трговци који улазе у Србију задрже заједно са робом 3 дана у карантину, а да се татари, да не би долазило до застајања поште, задрже само да преноће и да се за то време изврши и дезинфекција њихових писама, и то без отварања и без бушења. Државни архив Србије, Књажеска канцеларија – КК. I-110: 1836, септембар 29, Крагујевац.

где ће бити остављена две ноћи и један дан, а за друга кола која други дан долазе се одређује друго место које се назначава у посебном листу.⁴⁹³

Потом, сва кола која дођу у карантин одмах се прегледају и ако превозе вино, ракију или лој у бурадима, а не кучине, пређе или конопце, остају натоварена и пошто се по буради баци једна кофа воде и исперу се, сви конопци се баце да одстоје док су њихове газде у карантину. Сва кола која носе вуну, кучину, коже и ствари које примају кугу, чим дођу растоварују се у одређени амбар. Сви самари, седла, узде и улари бацају се у кадионицу на два сата. Што се тиче улара, да не би коњи невезани остали, карантин треба да купи 300 личина да у приправности има које ће кириције за своје коње употребити за то време од два сата.⁴⁹⁴

Петронијевић у допису од 24. новембра 1836. јавља кнезу Милошу да ће отићи на Суповац да види могу ли се с наше стране слати даске, дрва, масло, чај, стока и друго, водећи рачуна да се не помешају људи, док се с турске стране ништа не сме примати.⁴⁹⁵

Затим му поручује 2. децембра да ће „од сутра почети кирације да се натраг враћају, а по изконтумициранију Еспапа, Директор ће набављати кола којима под киријом отпремаће и комисионерима у Београд, заједно са фрахшовљима. Но будуће да ће ово тешко бити за директора чије је мненије да би боље било кад би се од Београдски комисионера један човек овде послао, који би међу тим и одређени провизион свој имао и извршио би сва дела по желанију њином“.⁴⁹⁶

Документ од 19. децембра 1838, који је послао кнез Милош из Крагујевца, најпре пружа податак да се за „еспап“ издавала „феда“, као потврда о томе да је роба

⁴⁹³ Државни архив Србије, Књажеска канцеларија – КК. I–126, (прилог 1), – Настављеније 9–12, 21. новембар 1836: 1836, новембар 21, Алексинац.

⁴⁹⁴ Аврам Петронијевић и Стефан Стојановић, пуковник – кнезу Милошу Обреновићу, Топчидер. Јављају да су проучили питање Алексиначког контумаца и у вези са тим решили да се укине парлаторија карантинска у Алексинцу, а да се оснује једна на Грамади у коју су преместили латова катунског; предлаже да се затвори Бреговачки карантин и да је нужно на Дунаву изградити што пре кућу за дезинфициране; моле да се одреде чиновници за Бреговски и Радујевачки карантин. Државни архив Србије, Књажеска канцеларија – КК. I–126, (прилог 1), – Настављеније 9–12, 21. новембар 1836: 1836, новембар 21, Алексинац.

⁴⁹⁵ Аврам Петронијевић – кнезу Милошу Обреновићу, Београд. Јавља новости из Карантина алексиначког; куга се појавила у Дупници, Врању и околним селима, у 2 пиротска и једном лесковачком селу; наредио је Исправничествима алексиначком и крушевачком да не издају више пасоше за Ниш. Државни архив Србије, Књажеска канцеларија – КК. I–133: 1836, новембар 26, Алексинац.

⁴⁹⁶ Аврам Петронијевић – кнезу Милошу Обреновићу, Београд. Јавља да ће од 3. децембра почети да се превози роба од карантина за Београд српским колима и кирицијама, па како ће да буде много посла око примања од кириција из Турске, предлаже да се директору дода као помоћ Никаруш из Београда; паша софијски затворио је пут из Турске у Софију, јер куга влада од Цариграда до Филибе; уредио је парлаторију на Суповцу; мензулана на катунској страни скоро је готова. Државни архив Србије, Књажеска канцеларија – КК. I–138: 1836, децембар 2, Алексинац.

карантинирана и колико времена је трајао карантин. У наставку се каже „како Еспап дође, који карантинирати има, одмах се из парлаторије даје на знање директору и осмотритељу заповеда амбарцији, да иде Еспап примити, назначава му у који амбар ставити има“. По пријему робе у амбар, амбарција јавља осмотритељу који заповеда помешаном гвардијану да се еспапотвори и разреши, па када се све то обави, осмотритељ улази сам у амбар. Процедура се наставља даље тако што исти гвардијан „иде туром, туру по туру што иде на комад, комад по комад, што се пребројати не може даде на кантар измерити, и од свега забележивши себи на хартији известије, иде и уводи еспап тачно у протокол еспапски“. Овакав амбар се не кади првог дана, већ се пуни робом док има места у њему. Тек потпуно напуњен амбар се почиње кадити од ујутру и од тог првог кађења почиње да се рачуна време карантинирања; тачније, након кађења ништа се више у тај амбар не уноси. Треба напоменути да се од првог кађења рачуна и „почетак карантинирања гвардијану, кога осмотритељ определи да са амбаром карантинира“.⁴⁹⁷

Кађење амбара обављало се након кађења колиба, и овом кађењу морали су да присуствују и осмотритељ и амбарција. Само кађење вршио је иначе гвардијан који је био опредељен, и то с отвореним прозорима, а затим је излазио из амбара, који је закључавао амбарција и држао кључеве код себе. Тако је амбар био закључан сат времена после кађења. По истеку једног сата, амбарција откључава и пушта у амбар опредељеног гвардијана који премешта све ствари с једног места на друго. Овај поступак се понавља сваког дана. Ако гвардијан пре подне не стигне испремештати сву робу, он тај посао наставља и у поподневним сатима. Ово се чини зато што амбарција унутар амбара закључава гвардијана на два сата с отвореним прозорима да обави посао. По истеку та два сата откључава и гвардијан излази напоље. Дакле, ако није обавио сав посао, претметну сву робу, исти поступак се понавља касније у поподневним сатима. Важно је казати да „Еспап одстојава карантински период онај исти који одстојавају карантинисти“. Још је важније истаћи да се карантински период дуплирао у односу на еспап за памук и вуну непрепредену, што су стајали напољу у односу на период карантинирања амбарског еспапа. Због малог броја служитеља и недостатка простора у амбарима, Алексиначки карантин жалио се кнезу Милошу да је тешко спроводити наређење да се памук и вуна задржавају и чисте 42 дана у карантину.⁴⁹⁸

⁴⁹⁷ Државни архив Србије, Књажеска канцеларија – КК. I 409.

⁴⁹⁸ Државни архив Србије, Књажеска канцеларија – КК. I 409.

Оваква роба, која је стајала напољу, била је смештана на греде ради што бољег проветравања, али је такође уношена с цедуље осмотритеља у еспапски протокол.

И за ово је одређиван гвардијан, који је свакодневно морао да отвара „денкове“ и да вуну или памук из распорених денкова извлачи по један педаљ напоље ради проветравања. Дакле, овај еспап се не кади, већ га гвардијан свакодневно док траје период карантинирања преврће. Даља процедура била је: „Кад изађе време карантинирања, гвардијан који са којим колебама и амбарима карантинира, позове Директора, Доктора и ђумругцију. Доктор визитира карантинисте и да им дозвољеније из карантина изаћи. Вумругција с осмотритељем по протоколу својему који је пре тога из протокола осмотритеља преписао.“⁴⁹⁹

Заправо, ђумругција, сваки дан одлази код осмотритеља од којег и преписује протоколе личности и протоколе еспапске; он прегледа и колибе и амбаре „и ако свуда наиђе да је тачно по протоколу, на исти има наплаћивати ђумрук и платившем ђумруку Тескеру изда, који је имао ђумрук плаћати, јавља се са ђумруком Тескером, који пак није имао плаћати ђумрук, јавља се без Тескера осмотритељу за феду, који му феду пре не изда докле не плати таксе очиститељне, који се плаћају по назначенију у феди учињеному по суествујућа тарифи. И ово наплаћеније такса бива пред осмотритељем, писаром и директором“. „Директор пак, примивши новце, потписује феду коју после Доктор и осмотритељ потписују.“ Дакле, онај ко има феду и ђумруску тескеру, показује феду личности латову који га отпушта из колибе након докторске визите, док тескеру показује амбарцији који му на основу тескере и даје да из амбара преузме свој еспап.⁵⁰⁰

Нелепљиве ствари и роба могу се и у кужно време без сваке опасности и у карантине и на састанке уносити ако са њима прописно поступа. Сви земаљски производи, као што су храна у зрну, разна семена итд., осушене јагоде, кафа, жир, шишарка и сл., кад се добро провеју на левак, или очисте прегртањем лопатом од помешаних лепљивих ствари, могу се унутра пропуштати. Такође и сваког рода воће и зеље, ако се чистом водом добро полије или у таквој води сасвим опере и потом у судове „неподозритељне“ саспе. Сва у бурадима, дрвеним, земљаним, каменитим и стакленим судовима, у мешинама (тулуми) донесена пића, минералне киселине разног рода сирћета и у сирће утопљени плодови, риба, зејтин, у шећеру или меду кувани плодови, у морској води љускама животиње, морске суве осољене рибе и

⁴⁹⁹ Државни архив Србије, Збирка Мите Петровића – ЗМП–4933.

⁵⁰⁰ Државни архив Србије, Збирка Мите Петровића – ЗМП–4933.

сваког рода месо и сл., кад се од спољашње „подозритељности“ очисте; као и кад се бурад од трулежи, посебно на чепу, очисти и судови споља чистом водом добро оперу, кад се пиће из подозрељних судова као што су мешине, кроз левак у друге чисте судове преточи. Свако осушено воће и друга „произраштенија“, све рибе, осушене траве, лишће и цвеће за лекарију, дрва за бојадисање, коре, жиле, општа материја за бојадисање, гевирци, гуме, различите смоле, балсам, сво драго камење, разне земље, метал, со, пепео итд., кад се од спољашње подозрељности лепо очисте, а њихови дрвени судови или котарице добро оперу. Ако су судови „подозритељни“, морају се све ствари извадити из њих да би се они добро ишчистили.⁵⁰¹

Дуван у листовима, пошто се од завијутка ослободи, а сечен, пошто се претресањем од сваке „прилепчивости очисти“, пропушта се. Дрва за ватру и за грађу, кад их има више, могу да се приме пошто 48 сати буду на ваздуху. Сплавови, који су ионако у води потопљени могу се такви примити, само да се добро мотри да не буде нешто у дрвима „прилепчиво“ помешано. Овде постоји разлика у поступању с робом, у зависности од епидемиолошког стања, али и од тога одакле роба стиже у Србију. Дакле, ако долази из „Европејске Турске“ и уноси се у време када нема епидемије, тада се она не чисти по карантинским правилима. Ипак, за разлику од ове робе, она која долази из делова предела Азије, или пак Африке, увек се „па и у најздравије време“, чистила по утврђеним карантинским прописима. Поступак сталног чишћења био је примењиван и на сва писма и писане пошилјке, јер се није могло увек утврдити одакле стижу. Наравно, у време трајања епидемије, карантински поступак с робом имао је потпуну и константну примену. Ево како је она пратећи прописе и практично изгледала.⁵⁰²

Увид у робу врше директор и осмотритељ, а након тога по налогу директора амбарција са служитељима смешта робу у тачно одређени амбар. У амбару се роба уз помоћ служитеља отвара и одрешује, па се у присуству осмотритеља пребројава или мери. Осмотритељ бележи: број комада, тура, ваге, јер све то он уводи у свој тзв. еспапски протокол, где уписује и број зграде амбара. За тај амбар био је за манипулацију (превртање) и чишћење робе задужен гвардијан, којем осмотритељ даје извод из еспапског протокола. Ово је врло важно и предаје се директору који на основу извода из еспапског протокола, при отпуштању робе из карантина, сачињава и потписује феду, то јест потврду да је роба карантински очишћена. Дакле, првог дана

⁵⁰¹ *Зборник Закона и уредаба и уредбени указа у Књажеству Србији*, књига 2, 62.

⁵⁰² *Зборник Закона и уредаба и уредбени указа у Књажеству Србији*, књига 2, 62.

се роба по наредби осмотрицеља, уз помоћ амбарције уноси у амбар и пописује, а тек другог дана започиње карантински период који траје по прописаном року. Уколико током овог поступка од увожења кола, скидања робе с њих, па смештања у амбар, падне нека честица робе, карантински службеник машама све сакупља у корпусу и потом спаљује, а маше по пропису очисти.⁵⁰³

Гвардијани су задужени за манипулацију с еспапом, те они сваког дана спроводе „чиститељну манипулацију“ и повлаче се у колибе, јер им није дозвољена даља слобода кретања. По истеку карантинског периода, најпре доктор обавља преглед задужених гвардијана, визиту. Тек након тог прегледа, уколико су они здрави, може се и „од њих чишћени еспап отпустити“ из карантина. Али, ако се лекарским прегледом на гвардијану пронађу било какви кужни знаци, читав еспап иде поново у нови период карантинирања, тј. опет иде у целокупан поступак чишћења. За саму робу важне су такође и обавезе амбарције, на дневном нивоу. Он сваког јутра из руку директора прима кључеве свих амбара и држи их читав дан код себе, да би могао да надгледа њихово чишћење. Тек увече их затвара и предаје директору уз рапортирање шта и како је одређеног дана и одрађено. Очишћени еспап се предавао власнику, или његовом комисионеру. Ако би се догодило да је еспап очишћен, а није преузет, а стигао је и нови еспап за који је било потребно ослободити амбар, тада се стари очишћени еспап, у присуству власника премештао у депозит, а новопристигли еспап на његово место. Задужени чиновник, осмотрицељ, очишћени еспап предочава, тачније обавештава власника и то такође као очишћено, евидентира у свом еспапском протоколу.⁵⁰⁴

По изношењу очишћеног еспапа из амбара, односно завршетка манипулације, следи затварање амбара. Тачније, тиме почиње његово чишћење, јер се затварају врата и прозори да би се извршило кађење, након којег се амбар отвара ради даљег чишћења, проветравања, припреме за пријем следеће робе, еспапа. У чишћење је спадало и брисање ових просторија. Свако одступање од овог прописаног поступка, представљало је кршење законом прописаних уредби и повлачило је најтежу казну. Пратећи прописе и уредбе, сва роба могла се класификовати као: одвећ „подозритељна, подозрељна и неподозритељна“.⁵⁰⁵

1. У одвећ „подозритељне“, опасне ствари са којима је пацијент у контакту, спадају: све што је од коже, коже с рутом од длака, вуне, памука, платна или

⁵⁰³ Зборник Закона и уредаба и уредбени указа у Књажеству Србији, књига 2, 63.

⁵⁰⁴ Зборник Закона и уредаба и уредбени указа у Књажеству Србији, књига 2, 64.

⁵⁰⁵ Зборник Закона и уредаба и уредбени указа у Књажеству Србији, књига 2, 65.

свиле начињено за главу, врат, прса, труп или ноге и руке, затим све што се за постеље користило, слама или нека друга трава на којој се лежало, постељине, затим убруси, сервијете, марамнице, чаршави за столове, разни чешљеви, женски накит, прстење или минђуше, навратници, наруквице, бројанице, амајлије, буђелари, кесе и корпице за плетиво, кесе за дуван и новац, лепезе, бурмутице, луле, сатови, копче, новац папирни или звечећи, жице, пушке, као и мачеви и ножеви, затим путничке палице и амрели (кишобрани). Овде спадају и навлаке за прозоре, постељина, столице, јастуци, поњаве и ћилими. Такође и покућство: астали, клупе, столице, клупице, софе, кревети, полице, сандуци, ковчези, кофери, долапи, огледала, иконе, фигуре, карте, књиге, музички инструменти, ствари за писање, прибор. Затим, посуђе метално, дрвено, земљано или стаклено и наравно све што се око болесника, пацијената током лечења употребљава: пљувалке (бубрежњаци), лонци за нужду (гуске или лопате), клистири, шприцаљке, завоји, као и посуђе за њихове потребе.⁵⁰⁶

2. „Позорителни“ су сви предмети који су ван собе куће пацијента, али за које постоји могућност директног контакта, па самим тим и преноса заразне болести. То би заправо могле бити следеће ствари: од дрвених кола за товари, преко разних рукотворина, па опет и накита, лана, кудеља, кучина, конаца, разних мрежа, платна, памука, вуне, шивених ствари, свиле проткане сребром или златом, тзв. упредене свиле, или истих таквих штофова, затим живе или мртве домаће или дивље животиње, гушчије, лабудово, нојево, чапљино, пауново перје и перјанице.⁵⁰⁷ Затим разне животиње, јашући или теглећи коњи, као и волови, биволице, мазге или магарци, па и рукотворине, предмети од њих урађени, или од камиље или коњске длаке и др. Потом разне хартије, папири, пергаменти, папири за писање, печатарање или штампање, као и сви сандуци за еспап, судови, бурад или каце.⁵⁰⁸

3. „Непозорителна“ роба је она коју људи непосредно не додирују. То су: све врсте течности, вино, ракија, комовица, шљивовица, рум, ликер, јабуковача, винска киселица, различите минералне киселине као што је сирће и плодови овако чувани, маслинке, краставци, маринирана рибе, масно или етерично уље, зејтин, маслиново уље, уље од мака, кудељино уље, уље од ланеног

⁵⁰⁶ Зборник Закона и уредаба и уредбени указа у Књажеству Србији, књига 2, 66.

⁵⁰⁷ Зборник Закона и уредаба и уредбени указа у Књажеству Србији, књига 2, 67.

⁵⁰⁸ Зборник Закона и уредаба и уредбени указа у Књажеству Србији, књига 2, 68.

семена, репице, ораха, бадема, од руже или од метвице... Кувано воће у меду или шећеру, пекмези разни и сирупи, затим морске шкољке, остриге, мариниране, надимљене и суве рибе, харинге, моруне, пастрмке, морске рибе, као и несољено и суво месо, свињско, овчије, козје или говеђа пастрма. Разно воће, зрнасто поврће, зрна пшенице, ражи, овса, кукуруза, проја, просо, грашак, пасуљ, боб и разно брашно. Зелена или сува трава, лишће, цвеће, сено, слама, лаванда, жалфија, рузмарин, пелин, детелина и разно корење. Овде се могу уврстити и разне боје, разни зачини, метали, рогови, као и дрва за грађевине, или за ватру, дакле подлагање. Даље следе начини чишћења ствари и робе: а) прањем; б) кађењем; в) топлотом; г) ветрењем; д) или комбиновањем, прања, брисања и проветравања.⁵⁰⁹

1) „Неподозритељне“ ствари и еспап могу се на карантинима и састанцима слободно уносити, без да карантинирају само када се по прописима приступи њиховом чишћењу, и то: а) Свако жито, зрневље, семење, варива, жигови, сипа се кроз/низ левак или олук (на састанку), прихвата се и прегрће лопатом. Ово се тачније речено, развејава (овејава), чисти. Врпце, узице са цакова се бацају, а након прегртања лопатама, та роба се пакује у нове чисте судове или вреће. б) Воће или зеље се полива и пере чистом водом, потом се вода цеди, а оно слаже у чисте судове или котарице. в) Течности, попут пића, сирћета, зачињеног воћа, плодова, рибе, меса, дакле све у бурадима, сандуцима, посудама са којих су се склањале врпце или заптивци, чепови, а оне су се около прале водом, па се потом вршило претакање кроз левак у чисте судове.⁵¹⁰ г) Сушено воће, цвеће, лишће, трава, дрвеће, коре, корење, гуме, смоле, соли, руде, метали, барут, пепео, дакле све у дрвеним сандуцима пребрисавало се мокром крпом или се отирало сламом. Исто су се чистили и сами сандуци. д) Ситна со, тучена или самлевена, имала је исти поступак. њ) Дрва за грађевине или за потпалу, ватру, ветрила су се напољу по 48 часова, а тек након тога, узимала и користила.⁵¹¹

Карантинска тарифа – списак робе од А до ЈА, таксативно наведене све врсте робе колико се наплаћивало „одстојавање“, тј. чишћење робе током карантинирања.

⁵⁰⁹ Зборник Закона и уредаба и уредбени указа у Књажеству Србији, књига 2, 70.

⁵¹⁰ Зборник Закона и уредаба и уредбени указа у Књажеству Србији, књига 2, 70.

⁵¹¹ Зборник Закона и уредаба и уредбени указа у Књажеству Србији, књига 2, 71.

Тарифа карантинска I⁵¹²

Преко еспапа и ствари они који нису кужној или прилепљивој болести подложни и који се следујушћим начином обављају.

Наименованије	Показује како се од колико наплаћује	Сад се наплаћује		У цесарији наплаћује се		Треба да се наплаћује	
		У чарш теч.		С Т Ц		У чарш теч.	
		Гр ^{<?>}	Па			Гр	Па
А							
Алое	од 100 ока ^{<?>}	1	20		с 50 б 20	2	20
Амбра ^{<?>}	“ “ “	1	20		с 50 б 20 к 3	2	20
Асуре	од 100 комада	1	10			2	20
Аурипигмент ^{<?>}	од 100 ока	1	20		с 50 б 20	2	20
Афиум	“ “ “	1	20		с 50 б 20	2	20
Ахтапот ^{<?>}	“ “ “	1			с 50 б 20	2	20
Ашов/лопата/гвожђе	“ “ “	1	20		с 50 б 20	2	20
Алва	“ “ “	1	25		с 50 б 20		20
Астал	“ “ “				к 3	1 К	50
Б							
Бадеми	од 100 ока	2			с 50 б 20	2	20
Бакар	“ “ “	2	20		с 50 б 20	2	20
Балсам	“ “ “	2	20		с 50 б 20	2	20
Барут	“ “ “	1			с 50 б 20	2	20
Боб	“ “ “	1			с 50 б 20	2	20
Боја	“ “ “	1			с 50 б 20	2	20
Бене – семе	“ “ “	1			с 50 б 20	2	20
Бешика моруна	“ “ “	1	20		с 50 б 20	2	20
Бибер	“ “ “	2			с 50 б 20	2	20
Бизам (мошус) [“]	“ “ “	2			с 50 б 20	2	20
Блајваз ^{<?>}	“ “ “	1			с 50 б 20	2	20
Боракс ^{<?>}	“ “ “	1			с 50 б 20	2	20
Брашно свакојако	“ “ “						
Бројнице	од 100 ока					1	
Бубе свакојаке незавијене	у число семена од 100 ока	1	20		с 50 б 20	2	20
Бурад свака празна	у число дрвеног еспапа				с 50 б 20	2	10
	од 100 ока		25		с 50 б 20	1	10
Бостан сваки	од 100 ока	1			с 50 б 20	1	20

⁵¹² Државни Архив Србије, Збирка Мите Петровића 7516 (цео документ налази се у прилозима).

Тарифа карантинска I⁵¹³

Преко еспапа и ствари они који нису кужној или прилепљивој болести подложни и који се следујушћим начином обављају.

Наименованије	Показује како се од колико наплаћује	Сад се наплаћује		У цеса-рији наплаћује се		Треба да се наплаћује	
		У чарш теч.		С Т Ц		У чарш теч.	
		Гр	Па			Гр	Па
В							
Вариво свако	од 100 ока	1			с 50 б 20	2	20
Восак	“ “	2			с 50 б 20	2	20
Воћа без разлике	“ “	1			с 50 б 20	1	10
Вино без бурета и с буретом	“ “	3			с 50 б 20	2	20
Г							
Галица ^{<?>}	од 100 ока	1			с 50 б 20	2	20
Гвожђе и послови	“ “	1			с 50 б 20	2	20
гвоздени свакојаки	“ “	1			с 50 б 20	2	20
Гљиве	“ “	1			с 50 б 20	2	20
Гума свакојака смола	“ “	1			с 50 б 20	2	20
Гвожђе свакојако			25				
Д							
Дерва и дрвени еспапи без разлике	од 100 ока	1			с 50 б 20 з	1	10
Дренак на фат ^{<?>} 100 комада	“ “	2		5	с 50 б 20 з	2	20
Дуван у лишћу или резанице	100 комада			5	з		10
Дуге 100 комада 1 фат у Јеца	“ “						10
Даске 100 комада 1 фат у Јеца					с 50 б 20	2	20
Е							
Јела свакојака	од 100 ока	2					
Ж							
Жива	од 100 ока	1	20		с 50 б 20	2	20
Жиле дрвене и зеље	“ “	1	20		с 50 б 20	2	20
Жир	“ “	1			с 50 б 20	1	
Жито	“ “				с 50 б 20	2	20
Жице рудне	“ “	1					
З							
Зеље свакојако	од 100 ока	2			с 50 б 20	1	10
Зејтин сваке струке	“ “	1			с 50 б 20	2	20
Земља свака и судови од ње	“ “	1			с 50 б 20	1	10
Злато урађено и неурађено	“ “	10			с 50 б 20	2	20
Злато урађено и неурађено	“ “	1			с 50 б 20	1	10
Зембиљи ^{<?>}	од 100 комада		20				
И							
Икра сваке рибе	од 100 ока	1	20		с 50 б 20	2	20
Имбер ^{<?>}	“ “	1			с 50 б 20	2	20
Истива (пена морска)	“ “				б 20		

Тарифа карантинска I⁵¹⁴

Преко еспапа и ствари они који нису кужној или прилепљивој болести подложни и који се следујушћим начином обављају.

⁵¹³ Државни Архив Србије, Збирка Мите Петровића 7516

⁵¹⁴ Државни Архив Србије, Збирка Мите Петровића 7516

Наименованије	Показује како се од колико наплаћује	Сад се наплаћује		У цеса- рији нап- лаћује се		Треба да се наплаћује	
		У чарш теч.		С Т Ц		У чарш теч.	
		Гр	Па			Гр	Па
К							
Какао боб	од 100 ока	1			с 50 б 20	2	20
Калај	“ “	1			с 50 б 20	2	20
Камен без разлике	“ “	2			с 28 б 13	1	10
Камиши у Цесарији на	100 комада	2	10		б 20	1	10
Комад Зхм					с 50 б 20		
Камфор	од 100 ока	2			с 50 б 20	2	20
Каранфил суви	“ “ “	2	20		с 50 б 20	2	20
Растак	“ “ “	1			с 50 б 20	2	20
Кафа	“ “ “	2	20		с 50 б 20	2	20
Квирцови вообше<->	“ “ “	1	2		с 50 б 20	2	20
Ким	“ “ “	1	20		с 50 б 20	2	20
Кокус ора	“ “ “	1	20		с 50 б 20	2	20
Корали (Мерђан)	“ “ “	1			с 50 б 20	2	20
Корњаче (жабе)	“ “ “	1	25		с 50 б 20	2	20
Коре од дрва свакојаки	“ “ “				с 50 б 20	1	20
Кости од свакојаке животиње и риба	“ “ “	5			с 50 б 20	2	20
		1			с 50 б 20	1	10
Котарице свакојаке	100комада				с 50 б 20		
Кошнице од пуне на	“ “ “		20		б 20	2	20
Комад Зха у цес	од 100 ока	1			30	2	20
Кестен	“ “ “	1			30	1	10
Креч	1 комад	1			з	2	
Крава	“ “ “	1	3			2	
Коњ	“ “ “				с 50 б 20		5
Кокош	од 100 ока	1	25		с 50 б 20	1	
Кајасе	100 комада		25		с 50 б 20	1	10
Карлице	“ “ “		2		з	1	10
Корита	1 кола				с 50		5
Кола	од 100 ока	1			б 20 с 50	1	
Кукуруз	“ “ “	1			б 20 с 28	2	20
Конопљино семе	“ “ “	1	5		б 13 с 50 б 20	1	10
Кремен	1 комад		25				5
Кантар	од 100 ока				20	1	10
Калупи	1 комад	1			30	2	
Камиле							

Тарифа карантинска I⁵¹⁵

Преко еспапа и ствари они који нису кужној или прилепљивој болести подложни и који се следујушћим начином обављају.

⁵¹⁵ Државни Архив Србије, Збирка Мите Петровића 7516

Наименованије	Показује како се од колико наплаћује	Сад се наплаћује		У цеса- рији нап- лаћује се		Треба да се наплаћује	
		У чарш теч.		С Т Ц		У чарш теч.	
		Гр	Па			Гр	Па
Л							
Лађе без прилепчиви ствари	1 мала 1 велика	1	10		м б в 42	2	20
Лепак	од 100 ока	1			с 50 б 20	2	20
Лешници	“ “	1			с 50 б 20	2	20
Лико ^{<?>}	“ “	1			б 20	2	20
Лим	“ “	1			с 50 б 20	2	20
Лимуни	100 комада		10		с 50 б 20	1	10
Лој	од 100 ока	1	20		с 50 б 20	2	20
Лук бели и црни	“ “	1			с 50 б 20	1	10
Луле различите	100 комада		10		б 20	1	10
М							
Маовина ил Мишина	Од 100 Ока	1			с 50 б 20	2	20
Маст	“ “	1	20		с 50 б 20	2	20
Мед	“ “	1	20		с 50 б 20	2	20
Мекиње (трице)	“ “	1			фрај	1	
Месо без разлике	“ “	1	20		с 50 б 20	2	20
Мушкат ора	“ “	1			с 50 б 20	2	20
Масло	“ “	1	20		с 50 б 20	2	20
Мазлуми различити ^{<?>}	“ “	1	20		с 50 б 20	2	20
Мазга	1 комад	1			30	2	
Магарац	“ “	1			30	2	
Метле	100 комада		5		20	1	10
Маст	од 100 ока	1	20		с 50 б 20	2	20
Н							
Нара	од 100 комада		20		с 50 б 20	1	10
Нишадор	од 100 ока	1			с 50 б 20	2	20
Наплатци	од 100 комада		5		б		10
О							
Олај ^{<?>}	од 100 ока	2			с 50 б 20	2	20
Олово	“ “ “	1			с 50 б 20	2	20
Онаис	“ “ “	1			с 28 б 13	2	20
Ораси прости	“ “ “	1			с 50 б 20	2	20
Оружје мали пар пиштоила	1 пар пиштоља		4		3		3
Отрови	100 ока	1	20		с 50 б 20	2	20
Овце	1 комад		5		9		10

Тарифа карантинска I

Преко еспапа и ствари они који нису кужној или прилепљивој болести подложни и који се следујушћим начином обављају.

Наименованије	Показује како се од колико наплаћује	Сад се наплаћује		У цесарији наплаћује се	Треба да се наплаћује		
		У чарш теч.			У чарш теч.		
		Гр	Па	С	Т Ц	Гр	Па
П							
Паприка	од 100 ока	1	20		с 50 б 20	2	20
Пасуљ	“ “ “	1			с 50 б 20	1	10
Пепео	“ “ “	1			12	1	10
Печенице	“ “ “	1	20		с 50 б 20	2	20
Пиринач руда	“ “ “	1			с 50 б 20	2	20
Пиринач за јело	“ “ “	1	20		с 50 б 20	2	20
Пигноли ^{<?>}	“ “ “				с 50 б 20	2	20
Пића свакојака	“ “ “	3			б 20 с 50	2	20
Порцелан	“ “ “	1			б 20 с 50	1	10
Помада	“ “ “	1	20		б 20	2	20
Пужеви	од 100 комада		10		3 с 50 б 20		10
Пијавице	од 100 ока	5			б 20	2	20
Патке	1 комад		3		3		5
Паун	“ “ “		3		3		5
Проштаци 50 фат.	100 комада		10		6		20
Писмо	1		3		фрај		3
Посуђе	100 ока	1			с 50 б 20	1	10
Прасе	1 комад		5		3		5
Р							
Ракија	од 100 ока	3			20	2	20
Рана сваке струке ^{<?>}	“ “ “	1			фрај с 50	1	
Раци ^{<?>}	“ “ “	1	20		б 20	2	20
Риба свакојака	“ “ “	1	20		с 50 б 20	2	20
Рогоз	1 вез	1	20		9	2	
Руде	од 100 ока	1			с 50 б 20	2	20
Руменило	“ “ “	1	20		с 50 б 20	2	20
Руј ^{<?>}	“ “ “	1	20		с 50 б 20	2	20
Разбој	од 1 комад		2		3		5

Тарифа карантинска I

Преко еспапа и ствари они који нису кужној или прилепљивој болести подложни и који се следујушћим начином обављају.

Наименованије	Показује како се од колико наплаћује	Сад се наплаћује		У цесарији наплаћује се		Треба да се наплаћује	
		У чарш теч.		С Т Ц		У чарш теч.	
		Гр	Па			Гр	Па
С							
Сабље и велики ножеви	1 комад		5		3		5
Салитра	од 100 ока	1			с 50 б 20	2	20
Сапун	“ “ “	2			с 50 б 20	2	20
Сатови	1 комад		3		3		5
Седеф (шкољке)	од 100 ока	1	20		с 50 б 20	2	20
Семена свакојака	“ “ “	1			с 50 б 20	2	20
Сено	1 вез	1	20		9	2	
Седла гола дрвена	1 комад		2		3		5
Сир свакојаки	100 ока	1	20		с 50 б 20	2	20
Слама	1 вез	1	20		9	2	
Сланина	од 100 ока	1	20		с 50 б 20	2	20
Смокве	“ “ “	1	20		б 20	2	20
Смоле свакојаке	“ “ “	1	20		с 50 б 20	2	20
Со која не карантинира	“ “ “		5		20	1	10
Стакла	“ “ “	1			с 50 б 20	2	20
Стипса	“ “ “	1			с 50 б 20	2	20
Сумпор	“ “ “	1			с 50 б 20	2	20
Сунђер	“ “ “	1			с 50 б 20	2	20
Сочиво	“ “ “	1			с 50 б 20	2	20
Сандуци	1 комад		5		3		5
Сребро	100 ока	5			с 50 б 20	2	20
Суво месо	100 ока	1	20		с 50 б 20	2	20
Сплав У цесарији	Разлаже се на фат	5			3	5	
Софре	100 ока		25		3	1	10
Сирће	“ “ “	3			с 50 б 20	2	20
Т							
Тамјан	100 ока	1	20		с 50 б 20	2	20
Туткала свакојака	“ “ “	1	20		с 50 б 20	2	20
Тренице мале	1 комад				3		5
Туч ^{<?>}	100 ока	2	20		с 50 б 20	2	20
Тељ од гвожђа	“ “ “	1			с 50 б 20	2	20
Теле живина	1 комад		20		3/18		20
Труд ^{<?>}	100 ока	1			с 50 б 20	2	20
Тестере	“ “ “	1			3	1	10
Турте	“ “ “	1			3	1	10
Тоцило камен за оштрење	“ “ “	1			с 28 б 13	1	10
Тумбак	“ “ “	1	20		с 50 б 20	2	20

Тарифа карантинска I

Преко еспапа и ствари они који нису кужној или прилепљивој болести подложни и који се следујушћим начином обављају.

Наименованије	Показује како се од колико наплаћује	Сад се наплаћује		У песарији наплаћује се		Треба да се наплаћује	
		У чарш теч.		С Т Ц		У чарш теч.	
		Гр	Па			Гр	Па
У							
Угљевље	од 100 ока	1			с 50 б 20	1	10
Урме	“ “ “	1	20		с 50 б 20	2	20
Ф							
Фирнаис	од 100 ока	1	20		с 50 б 20	2	20
Ц							
Цимет	од 100 ока	1	20		с 50 б 20	2	20
Цибет	“ “ “	1	20		с 50 б 20	2	20
Цитрона	“ “ “	1	20		с 50 б 20	2	20
Цинобер	“ “ “	1	20		с 50 б 20	2	20
Цигле	од 100 комада		25		20		25
Цреп за кров	“ “ “		25		20		25
Цернило боја	од 100 ока	1	20		с 50 б 20	2	20
Цибет	“ “ “	1	20		с 50 б 20	2	20
Ч			1				
Чоколада	од 100 ока	1	20		с 50 б 20	2	20
Чутуре	100 комада		25		с 50 б 20	1	10
Чибуци у Цесарији 1 комад	“ “ “	1	10		з	1	10
Челик	од 100 ока	1			с 50 б 20	2	20
Чивит<?>	“ “ “	1	20		с 50 б 20	2	20
Ш							
Шафраника	од 100 ока	1			с 50 б 20	2	20
Шафан<?>	“ “ “	1			с 50 б 20	2	20
Шербет	“ “ “	3			с 50 б 20	2	20
Шећер свакојаки	“ “ “	2				2	20
Шимшир	“ “ “	1			с 50 б 20	2	20
Шишарке	“ “ “	1	20		с 50 б 20	2	20
Шишарице	“ “ “	1	20		с 50 б 20	2	20
Шкољке без разлике	“ “ “	1	20		с 50 б 20	2	20
Штирк	“ “ “	1	20		с 50 б 20	2	20
Шљиве	“ “ “	1	20		с 50 б 20	1	

Наименованије	Показује како се од колико наплаћује	Сад се наплаћује		У цеса- рији нап- лаћује се		Треба да се наплаћује	
		У чарш теч.		С Т Ц		У чарш теч.	
		Гр	Па			Гр	Па
Ћ					б 20		
Ћурке	1 комад		3				5
Ћилибар	од 100 ока	2	20		3 с 50 б 20	2	20
Ћириш ^{<?>} дерво, на фат у	1 комад				3		
Цесарији (ЈА)					с 50 б 20		
Јаја	100 комада		10		3/18		10
Јагње	1 комад		2				5
Јабуре	100 ока	1			с 50 б 20	1	
Јаре	1 комад		2		3/18		5
Јабуровица	100 ока	3			с 28 б 13	2	20
Јагуре сваке струке	“ “ “	1			с 50 б 20	2	20

Одлакшанија⁵¹⁶ на кратко (наставак тарифе карантинске I)

Доказаније	Показује како се и на колико наплаћује	У цесарији наплаћује се	По старој тарифи наплаћује се		По новој могло би се наплаћивати	
		У сребрњацима	Гр	Па	Гр	Па
<p>1. Ако би ове горе именоване, а и све друге њима подобне ствари са увијутком или с везом пртеном илити сукненом у карантин унешене биле и морале би се зато од такови свезутака који су болести кужној подложиви чистити тако се узима од они који на оке по већој части уносе се и износе</p> <p>2. Ако би горе речени еспапи свезутком пртеним или сукненым у тежини испод 100 до 50 ока унешени били које по старој тарифи није чињено могло би се узимати</p> <p>3. Тако ви еспапи у тежини мање од 50 ока, 5 ока</p> <p>4. На исти еспап од 5 ока мање тј ако карантинира да се само за феду наплати</p> <p>5. Ако такови еспапи без умотка или свезутка који су болести кужној подложни у карантин унешени били и не би се ни одашта чистити морали, тако се у цесарији наплаћује</p> <p>6. Такови еспапи у тежини . . .</p> <p>Ова два числа т.ј. 5–6 у такси чишћења не би требало од 1^{вог} числа уплаћенију разликовати. Због тога што скоро никакова ни најмања ствар из карантина се издати не може, без да чишћења непотребује</p>	<p>од 100 ока</p> <p>-----</p> <p> </p> <p> к примеранију</p> <p> </p> <p>-----</p> <p>Од 2 ¼ центе или</p> <p>од 100 ока</p> <p>-----</p> <p> </p> <p> к примеранију</p> <p> </p> <p>-----</p>	<p>с50</p> <p>620</p>	<p>Као што напред показује различито</p>	<p>По већој части 1 по воопште на оку</p>	<p>Код нас није и не би требало разликовати</p>	<p>Без разлике 1 10</p>
		13 ½				

⁵¹⁶ Државни Архив Србије, ЗМП–7516 (цео документ налази се у прилозима).

Мишљења смо да је било важно дати оригиналан приказ свих врста робе која је пролазила кроз карантин, јер на овај начин можемо видети велику прецизност кроз свако појединачно навођење које је пропраћено јединицама мере и новчаним износима на основу којих се обрачунавао и наплаћивао период карантинирања робе која се одрђеним начином чистила у карантину како би безбедна била транспортована даље.

„Позоритељне“ ствари, еспап који се прањем у води или сирћету или пак кађењем не могу потпуно очистити, морају за грејање или ветрење (проветравање) прописани карантински период да одстоје. Од ове врсте ствари одмах након чишћења могу се отпустити из карантина, тј. издати: Сва кола, али без простирки, након што се добро полију водом и са мокром четком очеткају; Разне врсте обрађеног дрвета, након истог поступка чишћења, као и разни предмети израђени од костију разних врста и порекла; Разно посуђе од земље, порцелана, стакла или метала, након што се уклоне амбалаже, смотуљци и врпце, такође се перу, бришу да буду суви и по потреби пакују, али у нову чисту амбалажу;⁵¹⁸

Метални или звечећи новац потапао се у сирће или у слану воду. Вадио се након таквог прања решетком или бушном кашиком или кутлачом. Сматрајући се очишћеним, стављао се на чист сто; Такође су се прале и све заклане домаће или дивље животиње. Када је у питању перната живина, она се у неколико наврата поливала водом, сир је такође пран у води, док се маст и лој топила; Жива стока се практично купала у дубокој текућој води, или у за то ископаном купалиштима, изузимајући овце чије се купање у време трајања епидемије након три сата морало поновити. Заправо је у време епидемије понављање важило за све животиње јахаће и товарне коње, као и друге животиње теглеће. Најпре су их ослобађали седла и самара, па су их такође чистили, прали водом од главе према ногама. Кађење се обављало на два начина, кужним кадом или хлором (иде удез. писма).⁵¹⁹

Друга врста када који се користио био је хлорски кад, кађење. Ова се смеша справљала од два дела кухињске соли, два дела црне магнезије и једног дела концентроване сумпорне киселине, или витриола, помешано у суду, уз загревање док се маса не ужари, не почне да дими, да би се могло обавити кађење. Ово се могло обављати и „кад се у прашак у тучени хлорски креч водом окваси“. А после кађења ствари су се ређале на решетке, или су се качиле на мотке, а стајале су над

⁵¹⁸ *Зборник Закона и уредаба и уредбени указа у Књажеству Србији*, књига 2, 72.

⁵¹⁹ *Зборник Закона и уредаба и уредбени указа у Књажеству Србији*, књига 2, 73.

кадом хлора 10 сати, а после тога још 10 сати стајале су на проветравање. Овим су начином чишћене: памучне пређе, бела вуна, обојене тканине, као нанкин, катун, флор, вата, батист, поркет, манчестер.⁵²⁰

Чишћени су и конци, платна, чипке, мушеме, рибарска пређа, као и ужад, конопци, затим кесе, торбе, гајтани, сушене коже, или различите врсте перја и хартије. Ова, овако очишћена роба могла се пустити из карантина. Еспапи, односно роба, коју због огромне количине или њених особина није било могуће очистити прањем или кађењем, чистила се луфтирањем или проветравањем, што се обављало или напољу држањем ствари на атмосферском ваздуху под ведрим небом, или у амбарима и зградама. Овај је процес у зависности од количине робе трајао седам до десет дана, ако се сва роба могла развезати и повадити, ако не, него је морала стајати тако како је већ била амбалажирана, луфтирање је трајало 20 дана. Ово се односило на навезе од свиле, злата, сребра, пређу златну или сребрну, као и на гајтане и кићанке ове врсте, као и на скупоцени накит и сатове.⁵²¹

Овако су чишћене и нове књиге, затим карте, фигуре... Добар је пример луфтирања сувих кожа које су се окретале по вертикали и по хоризонтали, једна на другу постављале и преобртале једанпут дневно. Сирове коже пак су се најпре напољу сушиле, а потом тек уносили у амбар и слагале ради чишћења, како је већ и наведено. На овај начин луфтирањем су се чистили: дењкови са свилом и то тако што су се унакрс секли ћошкови ради сталног проласка ваздуха, али су се и окретали.⁵²² Такође, душеци са памуком или вуном, секли су се уздуж на три места и то с обе стране. Задужени служитељ је кроз сваки тај отвор морао да завлачи руку као и да одатле вуче материјал ка крајевима, а оно с крајева да убацује ка унутра. Такође, он је морао сваки дан душеке преобртати да би се равномерно могли проветравати. За све нејасноће, карантин је био дужан да се обрати вишој власти у току ових поступака.⁵²³

⁵²⁰ *Зборник Закона и уредаба и уредбени указа у Књажеству Србији*, књига 2, 74–75.

⁵²¹ *Зборник Закона и уредаба и уредбени указа у Књажеству Србији*, књига 2, 76–77.

⁵²² *Зборник Закона и уредаба и уредбени указа у Књажеству Србији*, књига 2, 78.

⁵²³ *Зборник Закона и уредаба и уредбени указа у Књажеству Србији*, књига 2, 79.

5.3.1. Карантинске тарифе у Кнежевини Србији

Карантинске тарифе биле су одређене у складу с приходима и расходима карантина у Србији, у оквиру Дмитровданског годишњег буџета. У складу са изворним документима направили смо табеле. Преносимо у целости списак ствари, еспапа који су били потенцијални преносиоци кухне болести, и из тог разлога подлежали су чишћењу, у овом случају одстојавању, прописани број дана.

Тарифа карантинска П524

Преко еспапа и ствари они, које су болести кухној подложне, а и које нису у карантински период одстојавале.								
Числа поредак	Доказание	Показује како се и на колико наплаћује	У Цесарији наплаћује се		По старој тарифи наплаћује се		По новој могло би се наплаћивати	
			У сребру		У чаршијским теченијама			
				П.	Гр.	П.	Гр.	П.
1	Алати, музикални с ташком	1 ком		3	100	25		5
2	Вуна, вунени еспапи, као: Вуна сирова Колани коњски од други од кожине појаси Покрови коњски Торбе и струнице коњске телећаџи за путнике Чоја Ћилими, простирачи прости итд. Јапунџета и одела друга	100 ока 100 100 ком 1 ком 1 ком 1 ком 1 ком 1 ком		Х 52 30 3 3 3 3		2 2 2 2 20 20		2,20 3 3 3 3 3
3	Дуван сечен и несечен	100 ока		50	2		3	

⁵²⁴ Државни Архив Србије, ЗМП–7516 (цео документ налази се у прилозима).

4	Длаке и еспапи од длака као: Длаке од камиле Шалови од длака источних коза и енглески шалови, такве мараме и друга рукоделија таквих длака	100 ока 1 ком	1	52 3	4 4		5 5	
5	Јела која су болести прилепчивој подложна	100 ока	1	15	1	20	3	
6	Колеса дрвена тј. која су отлична Колеса средње вредности кола проста земљоделска и путничка	1 ком 1 ком 1 ком		12 6 3		25 2		5 5 5
7	Коже сирове вунате, и поставе као: коже воловске и кравске учињене и сирове Јеленске, срнеће и од коза коже учињене и сирове Зечије, мачије, веверичје, видрине, од куна, од дивљих коза итд. Коже рисомачије и рисове Коњске, магареће, учињене или сирове Курјачке учињене и сирове Медвеђе Лисичје без разлике Лисичји репови Овчије и јагњеће сирове или учињене, такођер козје и јареће сирове Кожне поставе, бунде и кожуси без разлике	1 ком 1 ком 100 ком 1 ком 1 ком 1 ком 1 1 дењак 1 дењак 100 ком 1 ком		3 3 30 3 3 3 3 30 30 45 3	10 10 1 1 10 10 2 2 25 10 5		2 2 1 5 5 3 3 2 5	10 5 20 20 5 5 20 5

8	Коже табарке у сепии с галицом, шишарицама, стипсом итд. учињене као кордован марковин сафијен мешине итд.	1 ком		3	1	10	2	20
	Коже учињене као мешине или тулуми од коже јарећи	1 ком		3	1	10	2	20
	Кайиши велики коњски	1 дењак	1	30	5		5	
	Кайиши мали коњски							
	Кесе кожне и све друге без разлике	1 дењак		45	5		5	
		1 ком		3	5		5	
	Кожни амови итд. Коњско	1 ком		3	5		5	
	Чизме, ципеле и папуче кожне	1 пар		3	5		5	
9	Кутијице постављене	1 ком		3				5
10	Лан и конопља	100 ока	2		2		3	
	Ланена и од конопље платна	1 ком		3	2	20	3	30
	Мараме кошуље и други ланени еспапи	100 ком		30	2	20	3	
	Ужа и штранке	100 ока	2		2		3	30

11	Марва или животиња четвороножна као волови, биволи, бикови, биволице...	1 ком		9	1		1	20
	Зецови питоми	1 ком						
	Козе и јарчеви	1 ком		3				5
	Коњи и магарци и мазге	1 ком		5				10
	Овнови и	1 ком		9	1		1	20
	Овце	1 ком		3		5		10
	Свиње без разлике величине и дебљине	1 ком		3		5		10
	Срне и јелени	1 ком		6		10		10
	Теоци	1 ком		9		5		10
	Прасад	1 ком		3		20		20
	Од свију других четвороножних животиња како и од пернатих	1 ком		3		5		5
12	Накити сви воопште с ташком	1 ком		3		3		5
13	Памук сиров, преден, бојадисан или небојадисан	100 ока	1	40	4		5	
	Памучни еспапи сви без разлике	1 ком		3	5		10	
14	Помешани сваке струке еспапи као: Кочениле, шишарице и слични	100 ока	1	40	1	20	3	
	Спаваћа, одела за постеље	1 ком		3				5
	Перја	100 ока	1	40	5		10	
	Торбе за јапунцета или бисаге	1 ком		3	2			10
	Артије за писање (осим писама)	100 ока						
	Књиге	У	1	40	7	20	5	
	Писмо не подлеже никаквој наплати	Цесарији			1	3		3
15	чистоће или кадења ради	100 ока	2	48	6		15	
	Свила без разлике	100 ока						
	Свилени еспапи	ока	2	48	10		15	
16	Свилена одела	1 ком		3	10		15	

Карантинска тарифа формирана је Никола Алковић 1. фебруара 1842. у Алексиначком карантину⁵²⁵.

⁵²⁵ Зборник Закона и уредаба и уредбени указа у Књажеству Србији, књига 2, 59.

Била је прописана и трећа, карантинска и превозна тарифа која се односила на животиње, тј. на њихово прање, купање и превозење на нашим скелама. Табела карантинска и превозна у прилогу:

Тарифа карантинска и превозна III
Преко марве која је прању и превозу подложна, тј. које се на нашој скели
преважа и купала буде

Числа поредак	Доказание	На плата	У Цесарији				Код нас само наплаћује се	Требало би за купање наплаћивати по...	А од превоза такође по...			
			За купање		За превоз							
			У сребру							У чаршијском теченију		
						Гр.	П.	Гр.	П.	Гр.	П.	
1	Волови, биволи, краве	1 ком	.	30	.	3	1	.	2	.	.	10
2	Коњи, кобиле.....	1		30	.	3	1	.	2	.	.	10
3	Овце без разлике	1		9		3		5		10		3
4	Свиње без разлике	1		18		3		10		10		3
5	Срне и јелени	1		18		3		5		10		3
6	Теоци	1		18		3		20		20		3
7	Јагањци, јарад, прасад и зецови	1	Не подлежу прању	Не подлежу прању	.	3		2		5		2
8	Јарцови, овнови и козе	1				9		3		5		3

Примерание Од чистоће и прања наплате ослобођене су у Цесарији Којима маринче случајно у Турску преплива, или ако би кроз лопове (коњокрадице) у турску страну превезено – пронађено и потом оно исто украдено маринче натраг доведено било. Бегунци који с целом фамилијом у Немачко – Угарској држави населити се желе: по декрету Хофкригстратовом од 7-ог фебруарија 1821. и 21. маја 1822. по римском календару. Што се тиче војничејских крајина или милитарских граничара за домаћну потребу допуштено је само онима ... карлштадским (горње-карловачким)

Овај Акт је донет у Алексинцу, 30. јануара 1842. године а потписао га је Н. Алковић.⁵²⁶

⁵²⁶ Државни Архив Србије, ЗМП–7516 (документ се налази у прилозима).

5.4. Механе при карантинима

О исхрани у карантину и његовом снабдевању, као и другим свакидашњим потребама нема довољно детаљних података. Једно је ипак поуздано, а то је да се управа карантина морала старати и о исхрани свих карантиниста. Питање исхране решено је на тај начин што су непосредно уз карантин биле подигнуте механе, које су спремале и продавале храну. У механама се поред хране могло добити и других артикала и намирница за свакидашње потребе. Карантинисти су се хранили купујући готова кувана јела или суву храну и набавком других животних намирница уопште. Доношење главног јела и набавку животних намирница вршила је карантинска спољна послуга, поред других редовних дужности, јер се карантинисти нису смели удаљавати из свог одређеног круга. Механе при карантинима издаване су под закуп, обично једногодишњи. Управа карантина је морала да обрати нарочиту пажњу да механције не подижу цену хране и других намирница и потрепштина, него да их продају по цени која важи на тргу оближње вароши. У случају прекршаја ове наредбе, управник карантина строго је кажњавао арендаторе механа (види чл. 14. – поуке и упутства за рачански карантин). Исхрана кужних болесника или лица за која се сумњало да имају кугу ишла је на рачун државни. Иначе, таквих болесника је по карантинима било врло мало, а исхрана је била једноставна (млеко), па није много коштала.⁵²⁷

Рад механа, гостионица, такође је био законски регулисан. Оне су свакако биле одређене општинама којима су припадале, било да су варошке, сеоске или друмске. Механције су биле дужне да општинама којима су припадали плаћају одређени износ од пића која су служили. Плаћања су били ослобођени једино за пића која су на акон продавали, или у још већој количини. Механе су могле бити општинске, које су се издавале у закуп, или пак приватне. У смислу законских санкција биле су механције изједначене.⁵²⁸

Овде налазимо списак механција пожаревачких, који су купили ракију преко Николе Ђорђевића домостроитеља књажевског двора, где их има укупно 27, као и да је за продату ракију наплаћено укупно 4.838 гроша и 20 пара. Међу њима је и Димитрије Грк, пожаревачки кафеџија у доба кнеза Милоша, где су одседали најотменији гости

⁵²⁷ *Зборник Закона и уредаба и уредбени указа у Књажеству Србији*, књига 2, 60.

⁵²⁸ *Зборник Закона и уредаба и уредбени указа у Књажеству Србији*, књига 2, 60.

који су посећивали кнеза. Диван опис о посети Пожаревцу 1829, дао је Ото Дубислав Пирх који је по кнежевој препоруци био смештан у његовој кафани.⁵²⁹

⁵²⁹ Мирољуб Манојловић, *Двор и породица Књаза Милоша у Пожаревцу (1825–1839)*, (Пожаревац: Историјски архив Пожаревац, 2013): 127–128.

6. СТАЊЕ У КНЕЖЕВИНИ СРБИЈИ ТОКОМ ЕПИДЕМИЈЕ 1836-1842.

6.1. Дезинфекција писама по угледу на Аустрију у Кнежевини Србији

Убрзо по успостављању карантина и састанака отпочело се и са процесом дезинфекције писама. Напомињем да Петковић сматра како се код нас од почетка дезинфекција писама вршила кађењем, а не потапањем у раствор сирћета,⁵³⁰ просто зато што прегледана документа „носе трагове бушења, а не носе трагове потапања у течност“. Ово се односи и на писма из Поречког карантина, из времена колере из 1831. године.⁵³¹

Ова дезинфекција кађењем вршена је у специјалним пећима,⁵³² а писмо се носило у ракљама: а) избушена писма нису отворана, б) отворена писма нису бушена.

Обављено кађење је потврђивано рукописом, нпр. „Окађено у кордону Букуровац“ или је ударан карантински печат од црвеног воска.⁵³³

Тако се у писму двојице чувара из кордона Букуровац говори о томе да су „оба“, а вероватно и сва писма која су пристизала, кађена у Букуровцу, те стога се не

⁵³⁰ У Земунском карантину писма су се провлачила кроз сирће, што је спољашње чишћење, а касније су се отворена држала изнад добро загрејаног сирћета, значи чистила сирћетном паром. Након тога су их затварали, склапали. Али ако су писма садржала било какве прилоге, нпр. од чоје, што се није могло добро очистити па се није ни пропуштало даље са писмима. Jeremić, *Medicinske prilike u Zemunu: 1750–1900*, 45.

⁵³¹ Сава Петковић, *Дезинфекција писама у провизорним карантинима и кордонима у време куге у Србији 1837*, Државни архив Србије – Библиотека, (инвент. број 10845): 2.

⁵³² Справу за дезинфекцију писама послао је 11. новембра 1829. године директор Земунског карантина Ј. Блау, што описује васкршњи број Политике из 1932: Дрвена када са три одељења ради кађења писама, са гвозденим обручима, једну гвоздену кадионицу, и један мали мех за дување ватре, као и гвоздену решетку на којој су стајала писма. Послате су биле и две материје за кађење писама и за кађење колиба. У Београд су тада стигла и Правила контумца на немачком језику. *Историјска збирка 14115–14130, разна грађа о санитету и историји медицине у Србији у нашем народу*, Архив САНУ.

⁵³³ Петковић, *Дезинфекција писама у провизорним карантинима и кордонима у време куге у Србији 1837*, 2.

искључује могућност да је Букуровац био једино место уласка писама у Крагујевац, што је требало да послужи заштити и кнеза Милоша и Совјета који су овде боравили.⁵³⁴

Када је реч о печатима – постојало их је више врста, више боја печата од воска па су карантини у Алексинцу, Мокрој Гори, Рачи и Брегову имали црно-беле, у Радујевцу црно-беле и са црвеним, а у Рашкој црно-беле и са црним воском.⁵³⁵

Чишћење писама је спровођено у карантинима а чишћена су тзв. средством кужног када, али само мала писма, она која нису имала пратеће прилоге или пакете. Онај који би донео писмо био је у обавези да га, пазећи да не поквари печат, полако отвори пред неким служитељем, или пред надзиратељем, па ако је писмо било празно, тада је могло као „оностранец“, писмо стављати у дрвени процеп који му је пружао служитељ. Тек тада би служитељ то писмо стављао у машину за кађење. Када се писмо стави у машину за кађење, оно се кадило један сат у здраво време, но у време епидемије, заразе куге, писма су се кадила по читава два сата. Након кађења писмо је из машине вадио надзорник. Та писма су поново истим начином савијана, а тек се после тога стављао печат карантински. Наравно, важно је истаћи да је при свему овоме у читавом процесу кађења, читање писама било најстроже забрањено.

Улазак у карантин током ноћи био је дозвољен само куририма и татарима.⁵³⁶

Поред упута о канцеларијским пословима, кнез Милош велику пажњу посветио је и татарима. Тачније, пета ставка овог упутства кнежевог налаже да се у канцеларији треба да води и посебан „Протокол трошкова на татаре“. Даље је објашњено да се мора водити и посебан списак за боравак татара у Цариграду, јер су им целодневни трошкови накнада 10 турских гроша, те је оваква евиденција и била неопходна како би се татарима могле исплаћивати припадајуће плате.⁵³⁷

Постојали су извесни проблеми, како на терену, тако и са званичницима турских власти. Наиме, Јусуф-паша је правио примедбе на карантин због робе (КК. 1–160 и 162), њеног задржавања,⁵³⁸ где је кнез интервенисао да му се потребније ствари

⁵³⁴ Петковић, *Дезинфекција писама у провизорним карантинима и кордонима у време куге у Србији 1837*, 5.

⁵³⁵ Петковић, *Дезинфекција писама у провизорним карантинима и кордонима у време куге у Србији 1837*, 3.

⁵³⁶ 10. јул 1836 – Кнез Милош О. – Симеону Протићу, секретару депутације у Цариграду, о упутствима за вођење административних послова цариградске депутације. Перишић, Марковић, Рајак, *Дипломатско представништво Србије у Цариграду 1830–1858*, 108.

⁵³⁷ Перишић, Марковић, Рајак, *Дипломатско представништво Србије у Цариграду 1830–1858*, 109.

⁵³⁸ Државни архив Србије, Књажевска канцеларија – КК. I–160.

одмах накаде и пошаљу у Београд, док је за писма речено да ће се на даље пошта отворати у присуству његовог човека, да се не бode шилом, већ добро окади и шаље тако одмах за Београд паши.⁵³⁹

Било је примера добре сарадње и разумевања у време ширења куге. Тако, августа 1837. године, кнез јавља Алексиначком карантину да ће татари аустроугарског конзула, када буду донели пошту у Алексинац, сачекати ону из Цариграда и донети је новоуспостављеним цариградским друмом за Београд. Ову Београдску пошту ка Цариграду, однеће други татари.⁵⁴⁰

Занимљиво је да је кнез Милош дао дозволу за тзв. наоружану пратњу, тачније дозволио је да пратња аустријске поште од Алексинца ка Београду може носити оружје.⁵⁴¹

Појаву сведока помиње и Аврам Петронијевић, објашњавајући кнезу како Анастас Гута није послао „његовог сведока“ да би се пошта која је пристигла из Солуна могла отворити, те је тако извршена само спољна дезинфекција писама.⁵⁴²

Табела број: А⁵⁴³. тарифа за писма.

М Ј Е Р А		такса	
		на свако растојаније без разлике	
		у чаршијском теченију	
		гроша	пара
До закључително	3. драма ^{<?>}	1.	—
Од 3 драма до	4 1/2	1.	20
6	8		—
8	10		—
10	15		—
15	21		—
21	32		—
32	43		—
43	65		—
65	87		—
87	131		—
131	175		—
175	217		—

⁵³⁹ Државни архив Србије, Књајеска канцеларија – КК. I–162.

⁵⁴⁰ Државни архив Србије, Књајеска канцеларија – КК. I–309.

⁵⁴¹ Државни архив Србије, Књајеска канцеларија – КК. I–427.

⁵⁴² Државни архив Србије, Књајеска канцеларија – КК. I–137.

⁵⁴³ По уредби за наплаћивање такса поштанских чланом 16 прописана је била вредност злата, сребра, банкнота или папира од вредности да се као једна пошиљка може слати само до тежине до 40 драма што се наплаћивало по А Тарифи за писма, док се преко ове тежине вредност пошиљке у овом случају аманета наплаћивала по Б Тарифи за аманет. Зборник закона и уредаба, 189.

217	259		
259	301		
301	343		
343	385		
385	1.оке 27		
1.оке 27	1.оке 69		
1.оке 69	1.оке 111		
1.оке 111	1.оке 153	21.	
1.оке 153	1.оке 195	22.	
1.оке 150	1.оке 237		
1.оке 237	1.оке 279		
1.оке 179	1.оке 321		
1.оке 321	1.оке 363		
1.оке 363	2. оке		

544

Табела Б.⁵⁴⁵ Тарифа за аманет⁵⁴⁶

По вредности у грошеви чаршијског теченија	Такса у чаршијском теченију									
	на свако растојаније вез разлике									
	за									
	беле новце турске		беле новце аустр.		дукат турске и аустр. и за драгоцене ствари		банкноте			
	гр	пр	гр	пр	гр	пр	гр	пр		
Од 1.	до	100. гроша	1	-		20		10		8
		200	2		1			20		16
		300	3		1	20		30		24
		400	4		2		1			32
		500	5		2	20	1	10	1	
		600	6		3		1	20	1	8
		700	7		3	20	1	30	1	16
		800	8		4		2		1	24
		900	9		4	20	2	10	1	32
		1000	10		5		2	20	2	
		2000	20		10		5		4	
		3000	30		15		7	20	6	
		4000	40		20		10		8	
		5000	50		25		12	20	10	
		6000	60		30		15		12	
		7000	70		35		17	20	14	

⁵⁴⁴ Зборник Закона и уредаба и уредбени указа у Књажеству Србији, књига 2,193.

⁵⁴⁵ Б тарифа значила је да је вредност пошиљке прешла тежину од 44 драма, Зборник закона и уредаба, 189.

⁵⁴⁶ Зборник Закона и уредаба и уредбени указа у Књажеству Србији, књига 2,193.

8000	80		40		20		16	
9000	90		45		22	201	18	
10.000	100		50		25		20	
20.000	200		100		50		40	
30.000	300		150		75		60	
40.000	400		200		100		80	
50.000	500		250		125		100	
60.000	600		300		150		120	
70.000	700		350		175		140	
80.000	800		400		200		160	
90.000	900		450		225		180	
100.000	1000		500		250		200	

547

Ако пратимо Правилник о организацији пограничних састанака, видимо како се дезинфекција писама вршила кађењем. Писма су се том приликом пажљиво отвараола, тако да печат на њима остане неоштећен. Вероватно је било оправданог протеста против отварања писама, па су се касније писма дезинфиковала неотварана неким оштрим оруђем (шилом, врхом од маказа или ножа), уздуж и попречно би била избодена – избоцкана, а затим стављана на кад. Сва акта која су из карантина слата кнежевској или некој другој државној канцеларији, а која се сада налазе у државној архиви, избоцкана су. Ово боцкање писама и званичних аката већином није чинило тешкоће при читању. Поводом овог боцкања писама, београдски везир је тражио од кнеза Милоша да се писма из Цариграда не боду, јер се не могу читати. Кнез Милош му је преко Алексе Симића одговорио: „... да се по прописима карантинским само она писма боду, која се не отварају, она се само окаде а не боду“.⁵⁴⁸

Одмах је организована станица за дезинфекцију писама, 21. августа изнад Крагујевца у селу Букуровац, чиме је спречен продор куге у Крагујевац. Писма затечена у начелству у Јагодина, била су дезинфикована у станици за дезинфекцију, која је била успостављена на 6 км од Јагодине у селу Драгоцвету, како је и завођено, док је за свако писмо била издата потврда о кађењу. Ово наводи на закључак да у почетку писма при дезинфекцији нису била ни отворана, нити су бодена шилом.⁵⁴⁹

Било је примера добре сарадње и разумевања у време уласка куге. Тако, августа 1837. године, кнез јавља Алексиначком карантину да ће татари аустроугарског конзула, када буду донели пошту у Алексинац, сачекати ону из Цариграда и донети је

⁵⁴⁷ *Зборник Закона и уредаба и уредбени указа у Књажеству Србији*, књига 2, 194.

⁵⁴⁸ Државни архив Србије, Књажеска канцеларија – КК. XII–924.

⁵⁴⁹ Петковић, *Карантини у Србији за доба кнеза Милоша*, 359.

новоуспостављеним цариградским друмом за Београд, а да ће друга два татара однети пошту у Цариград.⁵⁵⁰ Ову београдску пошту ка Цариграду, однеће други татари.⁵⁵¹

Кнез Милош је због оштећења писама, тачније жалби на стање писама (дебела шила су правила велика оштећења, па се писма нису могла читати). Касније је наредио да се писма боду танким шилом, како би смањили оштећења, али и побољшали дезинфекцију.⁵⁵² Како на жалбе, он је реаговао и на молбе,⁵⁵³ те је на молбу мајора Филиповића дао дозволу да пратња за аустријску пошту од Алексинца до Београда може носити оружје.⁵⁵⁴

Кнез Милош је послао упутство Авраму Петронијевићу 29. септембра 1836. из Крагујевца да царски и аустријски „татари“ (писмоноше), који носе писма у Србију, преноће у карантину, а да се за то време писма „баце у кад“ без отварања и бушења. Сутрадан су могли да наставе за Београд. У наставку, кнез позива Петронијевића да дође у Крагујевац.⁵⁵⁵

Исте године, 26. новембра, Аврам Петронијевић извештава из Алексинца кнеза Милоша о поступању с писмима и писмоношама који су кренули за Београд из Цариграда; па каже да су „конопце са улчева у која су писма, скинули и метнули улчеве у кадионицу два сата“, „чистим“ писмоношама су рекли да писма однесу, а новопридошле су оставили у карантину. Такође, Петронијевић каже како је наредио да се тања и мања приватна писма која се носе за Београд пробуше „а пликове веће отворивши, и разна писма у којима находећи се као што и један на име ваше у плику Пантине произбодом, све у кад метнуо два сата, и потом сложивши је у отворене пликове, запечатио сам печатом карантинским“.⁵⁵⁶

Затим наставља како је „такиђе и новце аманета за Београд метуо у шафољ са сирћетом, те су један сат квасили се“, а затим их је предао писмоношама који су били у карантину. Потом Аврам Петронијевић предлаже кнезу да би било добро када

⁵⁵⁰ Државни архив Србије, Књажеска канцеларија – КК. I–309.

⁵⁵¹ Државни архив Србије, Књажеска канцеларија – КК. I–309.

⁵⁵² Државни архив Србије, Књажеска канцеларија – КК. I–402.

⁵⁵³ Државни архив Србије, Књажеска канцеларија – КК. I–427.

⁵⁵⁴ Државни архив Србије, Књажеска канцеларија – КК. I–444а, 118 од 11. 11. 1836.

⁵⁵⁵ Кнез Милош Обреновић – Авраму Петронијевићу, саветнику, Јагодина. Наредује да оде у Алексинац и уреди да се сви трговци који улазе у Србију задрже заједно са робом 3 дана у карантину, а да се татари, да не би долазило до застајања поште, задрже само да преноће и да се за то време изврши и дезинфекција њихових писама, и то без отварања и без бушења.: Државни архив Србије, Књажеска канцеларија – КК. I–110: 1836, септембар 29, Крагујевац.

⁵⁵⁶ Аврам Петронијевић – кнезу Милошу Обреновићу, Београд. Јавља новости из Карантина алексиначког; куга се појавила у Дупници, Врању и околним селима, у 2 пиротска и једном лесковачком селу; наредио је Исправничествима алексиначком и крушевачком да не издају више пасоше за Ниш.: Државни архив Србије, Књажеска канцеларија – КК. I–133: 1836, новембар 26, Алексинац. 182

би аустријски конзул писао Јелчим-паши да се не стављају писма више у торбице („улчеве“) јер су шивене памучним концима „а ово није друго време, него је кужно“, јер „у Цариграду куга свирепствује у највећем степену“. Такође је обавестио кнеза да је стигла и битолска пошта коју су средили и по истим писмоношама послали. Исти документ садржи и обавештење да је „нишки паша одобрио да Мензуланија његова држи 12 коња код страже Катумске“, и да ће сада направити једну кошару и један бурдељ за људе и јечам.⁵⁵⁷

Аврам Петронијевић пише кнезу Милошу о писмима да ће убудуће она писма која иду за Београд морати да отварају и каде, а да ће она за Земун, ако не буду везана канапом, пропустити након што одстоје у кадионици 2–3 сата. Петронијевић каже како писма садрже и мустре од чоје, свиле, новца, које могу бити заражене, па могу тек у Београду, кад се отворе, ширити заразу.⁵⁵⁸

Риста Роми у допису од 11. децембра 1836, послатим из Алексинца, пита кнеза Милоша како да поступи с писмоношом који је стигао из Цариграда и носи пошту и „седам денкова различитих ствари и 2 пакета, све под печатом“ београдском везиру Јусуф-паши, а не допушта да се пакети и писма распечате. Роми је хтео по прописима окадити шта је за кађење и опрати шта је за прање, али му тај „татарин“ није допустио тврдећи да све иде запечаћено директно везиру за Београд.⁵⁵⁹

Документи од 19. 2. 1838, из Крагујевца, и од 26. 2. 1838, из Алексинца, третирају проблем поште и писама, тачније преласка на танко шило, „будући се писма која преко карантина Алексиначког... унутреност нашег отачества пролазе, превећ дебелим шилом у карантину боду, тако да се после тешко читају... То препоручујемо карантину да од сад писма преко њега пролазећа, танким шилом боду.“⁵⁶⁰

⁵⁵⁷ Државни архив Србије, Књајеска канцеларија – КК. I-133: 1836, новембар 26, Алексинац.

⁵⁵⁸ Аврам Петронијевић – кнезу Милошу Обреновићу, Београд. Јавља новости из Карантина алексиначког; куга се појавила у Дупници, Врању и околним селима, у 2 пиротска и једном лесковачком селу; наредио је Исправничествима алексиначком и крушевачком да не издају више пасоше за Ниш.: Државни архив Србије, Књајеска канцеларија – КК. I-133, (прилог 3): 1836, новембар 26, Алексинац.

⁵⁵⁹ Риста Роми, директор Алексиначког карантина – кнезу Милошу Обреновићу, Београд.

Јавља да је преузео књиге и рачуне бившег директора Николе Ћефале; извештава о новостима и стању у карантину.: Државни архив Србије, Књајеска канцеларија – КК. I-149: 1836, децембар 11, Алексинац.

⁵⁶⁰ Кнез Милош Обреновић – Карантину алексиначком, Алексинац. Наређује да писма убудуће боду танким шилом, јер су досад бодена тако дебелим, па не могу да се читају.: Државни архив Србије, Књајеска канцеларија – КК. I-402, (прилог 1): 1838, фебруар 19, Крагујевац.

Карантин одговара „да ће одма височајши налог у дејство привести помешаноме Латову на Парлаторији строго запрети да у будушче писма танким шилом боду“ које ће карантин одмах и начинити и добро пазити да се које писмо не исцепа.⁵⁶¹

Кнез Милош 27. јуна 1837. из Топчидера извештава карантин у Алексинцу да је контактирао с аустријским конзулом и Цариградом, као и консулатом у Београду у вези с тим што се „Аустријска пошта носи у улчевима од коже“, и тако може пренети кугу. Ради превенције од куге, пошта ће се убудуће стављати у цакове и кесе од коњске „материје која кугу не прима“, па су се ти цакови повезивали и печатили печатом Ц. К., затим су тако паковани слати у Алексинац. У Алексиначком карантину се пошта вадила из улчева, а сви цакови и кесе у којима су пакети били стављани су у кад. „Овај кад да буде јак у једном сандуку, над којим да се пакети тако наместе, како ће и кад здраво пробити моћи, и у том каду стајаће они 2 сата“, поручивао је Милош. Након два сата кађења су се исти пакети враћали запечаћени у исте цакове и кесе, „пакују се у друге не помешане улчеве у Алексинцу и предају се „цесарско краљевским“ Аустријским татарима да даље носе пошту у Београд. Исто се поступало и са писмима која су стизала „обашка“, а која су експедована по својим адресама.⁵⁶²

Потребно је истаћи и ово: „Вађење пакета и писама из улчева Цариградских и преручивање истих, у улчеве Алексиначке, као и кађење њихово да се совершава у присуствију Ц.К. човека из Контумца Земунског при карантину нашему намештену, коме ће се и цело садржаније овог писма саопштити.“⁵⁶³

На упутства кнеза Милоша у вези с аустријском поштом, одговорио му је војни командант алексиначке вароши Милисав Здравковић 4. јула 1837. у Алексинцу, а у смислу поштовања свега што је и захтевано. При крају дописа да ће писмо „поштанске експедиције“ по кнежевском налогу „у архиви на свом месту“ држати.⁵⁶⁴

⁵⁶¹ Карантин алексиначки – кнезу Милошу Обреновићу, Крагујевац. Јавља да је наређено латову карантинском да убудуће писма која пролазе кроз његове руке боду танким шилом.: Државни архив Србије, Књајеска канцеларија – КК. I-402, (прилози 2 и 3): 1838, фебруар 26, Алексинац.

⁵⁶² Кнез Милош Обреновић – Карантину алексиначком, Алексинац. Излаже како ће убудуће кадити аустријску пошту из Цариграда.: Државни архив Србије, Књајеска канцеларија – КК. I-243, (прилози 1 и 2): 1837, јун 27, Топчидер.

⁵⁶³ Кнез Милош Обреновић – Карантину алексиначком, Алексинац. Излаже како ће убудуће кадити аустријску пошту из Цариграда.: Државни архив Србије, Књајеска канцеларија – КК. I-243, (прилози 1 и 2): 1837, јун 27, Топчидер.

⁵⁶⁴ Карантин алексиначки – кнезу Милошу Обреновићу, Топчидер. Јавља да је примио упутство за кађење аустријске поште из Цариграда и да ће се према њему управљати.: Државни архив Србије, Књајеска канцеларија – КК. I-243, (прилози 3 и 4): 1837, јул 4, Алексинац.

У поднаслову „чишћење средством кухног када“ описано је да се на састанцима могу примати само мала писма, без прилога и пакета по чл. 8, а пошто се по пропису добро окаде. Доносилац писама дужан је пред надзорником, или неким другим санитарским служитељем пажљиво отворити писмо да не би оштетио печат. Пошто се види да је писмо празно, доносилац га ставља у процеп од дрвета, који му онде стојећи служитељ састанка пружи. И тако ће овај писмо у машину на кад метнути. Писмо које се у машину на кад меће треба један сат затворено да стоји у здраво време, а у кухно два сата. Надзорник је дужан да вади из машине само окађена писма, и онако исто као што су и била, опет их савити и санитарским печатом запечатити. Читање писама при отварању и чишћењу на састанку најстроже је забрањено.⁵⁶⁵

Постојали су извесни проблеми, како на терену, тако и са званичницима турских власти. Наиме, Јусуф-паша је правио примедбе на карантин због робе – њеног задржавања.⁵⁶⁶

Зато је кнез интервенисао да му се потребније ствари одмах накаде и пошаљу у Београд, док је за писма речено да ће се на даље пошта отварати у присуству његовог човека, да се не боде шилом, већ добро окади и шаље тако (небодене) одмах за Београд паши.⁵⁶⁷

Појаву сведока помиње и Аврам Петронијевић, објашњавајући кнезу како Анастас Гута, није послао „његовог сведока“ да би се пошта која је пристигла из Солуна могла отворити, те је тако извршена само спољна дезинфекција писама.⁵⁶⁸

Кнез је реаговао код надзорника Алексиначког карантина Аранђела Милосављевића да обрати већу пажњу на експедицију поште која је пролазила кроз карантин. Кнез је навео да се у карантину изгледа догађа да се при кађењу писма често изгубе омоти, као и да су им отпадали печати. Дакле, радило се о врло озбиљним оштећењима/пропустима.⁵⁶⁹

Кнез Милош је због оштећења писама, тачније жалби на стање писама (дебела шила су правила велика оштећења, па се писма нису могла читати). Касније је наредио да се писма боду танким шилом, како би смањили оштећења, али и побољшали дезинфекцију. Како на жалбе, он је реаговао и на молбе, те је на молбу мајора

⁵⁶⁵ *Зборник Закона и уредаба и уредбени указа у Књажеству Србији*, књига 2, 151.

⁵⁶⁶ Државни архив Србије, Књажеска канцеларија – КК. I-160.

⁵⁶⁷ Државни архив Србије, Књажеска канцеларија – КК. I-162, 303.

⁵⁶⁸ Државни архив Србије, Књажеска канцеларија – КК. I-137.

⁵⁶⁹ Државни архив Србије, Књажеска канцеларија – КК. I-398.

Филиповића дао дозволу да пратња за аустријску пошту од Алексинца до Београда може носити оружје.

6.2. Обавештајни рад у Кнежевини Србији за време епидемија

Центар обавештајног деловања дуж аустријско-турске границе у 19. веку налазио се у Земуну, с обзиром на то да су предмет интересовања Хабзбуршке монархије била дешавања у побуњеној провинцији Османлијског царства. Интензивно су прикупљана обавештајна сазнања, било да су се тицала турских потеза, или пак побуњених Срба, почетком 19. века. Тај тренд наставио се и касније све до пада кнеза Милоша и даље. Целокупна територија дуж аустријско-турске границе врвела је од аустријских и турских ухода, које су о променама извештавале Беч, односно Порту. Уходе су проналажене у редовима локалног становништва, па тако историјски извори бележе сазнања о обавештајним активностима у корист Хабзбуршке монархије од стране Емерика Млинарића, Ернеста Гедсона Маретића – писца, трговаца Милоша Урошевића и Петра Ичка, а као најзначајнији окарактерисан је Иван Савић Југовић, секретар Правитељствујућег совјета и попечитељ просвештенија. За време владавине кнеза Милоша овај тренд обавештајних активности је настављен, па се и сам Милош жалио Панти хаџи Стоилу 1837. године.⁵⁷⁰ Писао је да се у Земуну пре зна шта се овде ради него у самој Србији, наредивши му да отвара сва приватна писма, у циљу прикупљања обавештајних сазнања.⁵⁷¹

Беч, као центар окупљања интелектуалне елите Србије тога времена био је златни рудник за прикупљање обавештајне грађе, с обзиром на чињеницу да српски интелектуалци, насупрот својим вансеријским особинама из области у којима су бриљирали, нису имали свест о својој обавештајној угрожености и подложности деловању обавештајних служби великих сила, Аустроугарске, Русије, Британије и Турске. То најбоље осликава констатација Михајла Германа да учени људи имају своје слабости, те да су обавештајне службе то користиле за остварење својих циљева. Вук Караџић и Димитрије Давидовић одавали су поверљиве информације и Аустроугарској и Русији. Они су, за њих, као и за Србију уосталом, били само преносиоци информација до којих су долазили јер су били у сталној преписци с најважнијим интелектуалцима тога времена, а што их *de facto* није сврставало у ред шпијуна. Тако је аустријски тумач Игњат Василијевић из Земуна био с Вуком Караџићем у сталној преписци

⁵⁷⁰ Панта Хаџи Стоило био је српски конзул у Аустрији за којег је важно подсетити да је био и мецена Вуку Караџићу, Димитрију Давидовићу и још неким Србима који су се бавили књижевношћу. Миролуб Манојловић, *Зборник документа 1 -Двор и породица књаза Милоша у Пожревицу од 1825–1839. године* (Пожаревац: Истријски архив Пожревац, 2018), 70.

⁵⁷¹ Радош Љушић, *Кнез Милош државотворни владар* (Нови Сад: Православна реч, 2021), 364.

обавештавајући га „о свему и свачему“, а овај даље кнеза Милоша. О буни у Финској, упаду Хасан Аге у Аустрију, бекству француског краља, рату Русије и Пољске, па чак и о појави колере у Угарској. Василије Поповић је подстицао Вука да одржава контакте с овим аустријским тумачем као лицем од поверења, тј. „доставјерним лицем“. Од Василијевића је Вук сазнао да је овај „из пашиних уста чуо да је добио ферман из Цариграда о успостављању границе припајањем шест нахија“, што је одмах јавио кнезу Милошу. Добар део обавештајне грађе Вук је сакупљао из „трговачких писама“ која су са свих страна стизала у Земун, а пре свега из Стамбола и Беча. Сам Милош је Вука окарактерисао као човека чије су информације биле углавном веома тачне и поуздане, захтевајући од њега да му пише и о сазнањима до којих је долазио из штампе, односно преведено на данашњу терминологију „из отворених извора“. Колико су им прилике дозвољавале, преписку су штитили разним триковима, све из бојазни да се писма отварају и читају од стране других обавештајних структура. Чак је и Милош у једном тренутку, по природи иначе сумњичав, посумњао и у лојалност самог Вука Карацића, окруживши га превентивно својим шпијунима. Где год је боравио Вук је био обавештајно занимљив свима и стално покривен, а његова писма била су отворана. То је, неретко доводило у сумњу његову лојалност кнезу, а сличне проблеме имао је и Димитрије Давидовић који је неосновано окривљен да је аустријски шпијун па је са себе тешком муком успео да скине и одагна те сумње.

Кнез Милош је велику пажњу полагао на прикупљање обавештајних података схватајући важност поседовања правовремених информација. Разгранао је своју мрежу доушника трудећи се да их што ближе угради у непосредно окружење институција, како турских, тако и аустроугарских, али истовремено и према својим противницима у Србији.⁵⁷²

Без обзира што обавештајна служба ни суштински ни правно није имала устројену институцију и организацију, она је *de facto* деловала и доносила извесне резултате, контролишући све области јавног и друштвеног живота.⁵⁷³

Водио је рачуна о контраобавештајној заштити, непрестано проверавајући у редовима својих доушника да ли има двоструких шпијуна. Доушнике је користио како против спољашњих, тако и против својих унутрашњих непријатеља на тај начин спречавајући побуне. Многи су одавали тајне зарад материјалне користи. Кнез се

⁵⁷² Љушић, *Кнез Милош државотворни владар*, 364

⁵⁷³ Stojančević, *Obaveštajna služba u Karađorđevoј i Miloševoj Srbiji*, 83

1836. године жалио да се „тајне званичне слабо чувају“, па је као контра меру издао строгу претњу да се такви чиновници удаље из службе и строго казне. Бележи се случај бекства у Влашку Аврама Стојковића, који је откривен у одавању званичних тајни. Мрежу својих сарадника кнез Милош је вешто приметно и према Турцима и према Србима, покривајући тако не малу територију. Све ово изискивало је шифровану преписку исказивану у бројевима и речима са другачијим значењем (нпр. Богослов – политичар; пешаци – почетници и сл.), коришћење „лимуновог сока“ као невидљивог мастила које се тек показивало видљивим загрејано пламеном свеће, а слао је и тајна усмена саопштења преко посебних курира за Цариград и Петроград, али и за Сарајево, Скадар, Видин, Ниш, Лесковац и Софију. Такође, исту технику и тактику примењивала је и супарничка, турска страна. Милош је добијена обавештајна сазнања често, зарад дипломатских бенефита, уступао руској страни, преко руског конзула у Букурешту Димитрија Ивановића Мустакова (1822). Врхунац рада кнежеве обавештајне службе осетио се после руско-турског рата, у време „присаједињења шест нахија“.⁵⁷⁴

У контексту обавештајног покривања својих унутрашњих непријатеља, осим својих доушника, Милош је користио и турске чиновнике, нудећи им заузврат сазнања која су се њих лично и саме турске царевине тицала, при чему је за комуникацију користио искључиво особе од великог поверења, какав је, на пример, био његов брат Јеврем или пак сеоски кметови и њихови заменици. Свестан за постојање суревњивости између сеоских кнезова, Милош је то немилице користио за њихово обавештајно покривање. Значајан део сазнања добијао је и од анонимних извора, што му је у комбинацији са сазнањима добијеним од поузданих доушника давало праву слику расположења унутар народа према његовој владавини. Био је познат као заговорник тезе да квалитетне доушнике треба увек богато награђивати. С обзиром на то да није знао језике, ни турски, ни руски а ни немачки, са собом је водио тумаче и преводиоце, свестан рањивости обавештајних сазнања којима је располагао и која је кроз дипломатске активности делио с другим владарима, својим савременицима. Отуда и константно неповерење према њима.⁵⁷⁵

До стицања аутономије обавештајна служба кнеза Милоша није била институционализована, тачније све до оснивања Министарства унутрашњих дела 1834. године, као и уређења војних команди и закона о њима 1836. године, чиме су

⁵⁷⁴ Љушић, *Кнез Милош државотворни владар*, 366–367.

⁵⁷⁵ Љушић, *Кнез Милош државотворни владар*, 368.

војни команданти одређени за врховне чуваре јавне безбедности и поретка. Допринос овоме дало је и успостављање Војно-полицијске канцеларије 1837. и доношење Војног закона 1839. Но, кнез Милош је ипак кључне обавештајне послове водио искључиво преко својих поверљивих људи, заобилазећи институције. Ова чињеница, неретко, била је и камен спотицања, с обзиром на то да се радило о људима који су пре свега због економских мотива били „лојални“ кнезу, али увек спремни да за већи износ ту лојалност приуште ономе ко „боље плати“. Најсликовитији пример тога је Момчило Тодоровић Герман, пустолов, авантуриста и трошација, Милошев човек од поверења, чију је грамзивост за новцем и сам Милош схватио. Герман је родоначелник идеје о тражењу руске помоћи, при чему је Милошу 1816. на поклон из Русије донео царски прстен од брилијаната. За њега постоје сазнања да је био двоструки агент кнежев и турски, а да је у једном тренутку радио за руску, као и за аустроугарску тајну службу, одајући им кнежеве тајне у замену за материјална добра.⁵⁷⁶

Одвајкада и у свим земљама карантини су поред своје главне намене служили још и као обавештајна служба у погледу кретања кужне заразе у суседним државама. Карантини су заиста били врло подесне установе за обавештавање, не само о кретању куге него и за обавештавање уопште. У њима се, силом околности, из разних ближих и удаљених места неке суседне земље налази мноштво људи на краћем или дужем карантинирању, које према приликама и потребама може трајати и до 40 дана. У доколици и ништа не радећи, карантинистима се ту некад нехотице извуку речи и читаве приче и описи који могу бити у разном погледу од велике важности за земљу у којој се издржава карантин. Сем ове, такорећи карантинске обавештајне службе, свака држава у време какве веће и опасније заразе води и своју спољну обавештајну службу, искључиво о кретању те заразе. Тако је било и у Србији у времену куге 1836–1839. У том правцу кнез Милош је неуморно радио. Сваки његов изасланик и обичан чиновник, па чак и поштоноша (татарин), који је ма каквим послом и задатком ишао ван земље (у Турску), морао је поред главног задатка пазити и на кретање кужне заразе у свим пределима кроз које је путовао и о томе лично кнеза Милоша обавештавати. Сем тога, кнез Милош је имао у многим оближњим градовима Турске и своје личне поверенике, који су му достављали вести о кретању куге и помору од ње.⁵⁷⁷

⁵⁷⁶ Љушић, *Кнез Милош државотворни владар*, 370.

⁵⁷⁷ Далибор Елезовић, „Информација Мокрогорског карантина из 1838. године о нападу Црногораца и Херцеговаца на Клобук“, *Српска баштина*, 1 (2021): 144.

„Новчана средства су несумњиво крчила пут Милошевом успеху, односно била један од елемената који су снажно подупирали његове политичке планове и његову политичку динамичност.“ Заправо је по кнежевом наређењу и уведена била још 1823. посебна ставка „трошкови иностраних дјела“, па су одавде, а сасвим легитимно били плаћани трошкови који су покривали рад свих српских агената, курира и других, или страних поверљивих људи с којима је кнез Милош сарађивао, а за добијање српске аутономије.⁵⁷⁸

Обавештајна служба – граница је била организована тако да су њени органи водили тачну евиденцију пролазака свих путника: службена или приватна лица, трговци, занатлије, страни званичници, дипломатски курири, сељаци...⁵⁷⁹

Стојанчевић детаљније објашњава, да се на основу краћих пописа расхода увиђа да је кнежевска тајна кореспонденција из Крагујевца ишла у Београд, па даље „двоструким каналима“, преко Земуна или Панчева у Пешту и у Беч, док је за Петроград слата преко Сибиња (Херманштат).⁵⁸⁰

Занимљиво је да је пошта за Земун⁵⁸¹ ишла редовним саобраћајем, само је била „маскирана“, као пословна кореспонденција у виду рачуна или новчаних пошиљки, док је у Панчево стизала преко скеле у Гроцкој.⁵⁸²

„У историографији о Кнезу Милошу утврђено је да је читав низ буна и устанака у периоду 1832–1837. године био подстакнут или помаган од стране Српских власти.“ Ово се некада чинило по директном наређењу кнеза Милоша, а некада уз његову прећутну сагласност.⁵⁸³

У предвечерје новог ратног сукоба између Хабзбуршке монархије и Османског царства, који је трајао од 1788. до 1791. године, Србијом су пролазили Аустријски шпијуни који су прикупљали информације од интереса за предстојеће акције. Зато

⁵⁷⁸ Vladimir Stojančević, *Obaveštajna služba u karadorđevoј i mилошевој Srbiji* (Beograd: Državni sekretariјat narodne odbrane, 1964.), 112.

⁵⁷⁹ Стојанчевић, *Административно и војно-полицијско уређење српско-турске границе за време прве владе кнеза Милоша*, 32.

⁵⁸⁰ Stojančević, *Obaveštajna služba u Karadorđevoј i Mилошевој Srbiji*, 112.

⁵⁸¹ Карантин у Земуну, за нас је важан осим у медицини и у политичком смислу. Наиме, за време Првог српског устанка овде је постојао и деловао Тајни Одбор Срба, који је комуницирао својим везама са осталим Србима али и са аустријским властима. У неколико наврата у карантину су боравили Вук Карацић и Доситеј Обрадовић као и кнез Милош. Србољуб Живановић, „Два интересантна документа о Земунском карантину“, *Acta Historica*, 1–2, Београд, MCMLXIV: 197.

⁵⁸² Stojančević, *Obaveštajna služba u Karadorđevoј i Mилошевој Srbiji*, 112.

⁵⁸³ Stojančević, *Obaveštajna služba u Karadorđevoј i Mилошевој Srbiji*, 159.

извештаји ових аустријских обавештајаца јесу ретка и драгоценост сведочанства о рељефу, путевима, насељима и житељима Србије крајем 18. века.⁵⁸⁴

О фреквенцији људи преко границе према Турској, можемо изложити прилог (Исправничества окружја Пожаревачког), Пожаревачког окружног начелства из фебруара 1837, када књежевској канцеларији траже нових 50 великих пасоша за у Турску, јер су оних 50 послатих у јануару, већ раздали, потрошили. Зато моле да нових 50 великих пасоша „по првој поузданој прилици“ пошаљу.⁵⁸⁵

Осим узимања анамнезе од путника карантин је бележио и остале важне информације. „С рапортом овим дужносно извештавајући ваше високородије да за садашњим временом нема поданика из предела Османског да карантин одстојавају, но сам Г. Епископ бивши Сарајевски имена Глигорије, који је под 30. т.м. у карантин пристигао, и по одстојанију карантинског намереније има, за у Свјату Гору у своје отечество.“ У наставку саопштава вести које је добио од неког Сарајлије Јована Будимлића како ће неки Мир-Ален да иде у Видин, а неки Шерифић у Београд. Понизни рапорт завршен је констатацијом „како овде, тако да знајући и из предела оближни Отомански, да је добро стање здравља и мира“.⁵⁸⁶

Старешина Црногорског округа Павле Штула потврђује да је примио обавештење да се период карантина у Мокрогорском карантину скраћује са пет на три дана.⁵⁸⁷

Мокрогорски карантин јавио је 10. августа 1837. Јовану Мићићу, старешини среза: „Овог часа пристигао је неки Омер-Ефендија, Сераскера Паше, писар који је у Травник ка Везиру Босанскоме пошилџат био и будући је из Травника на Сарајево прошао, су три момка своја, сада пак више поменути Омер Ефендија намеренија има право по одстајанију карантинском К. Светлејшему Књазу и Милестившему господару нашем у Крагујевац послом неким“. Затим се за њега траже два коња... за путовати, али и то да се уз овај рапорт прилаже и „писмо од Ајана Вишеградског атресирано на вас, кога ће изволети ваше високородје и примити: су две котарице бостана послане од Ајана“. „Уосталом је овде доста добро стање здравља и мира.“ У одсуству директора, рапорт је потписао надзорник Димитрије Брашк.⁵⁸⁸

⁵⁸⁴ Ана Милошевић, *Паланка на цариградском друму* (Смедеревска Паланка: Историјски архив „Верослава Вељашевић“, 2022): 47.

⁵⁸⁵ Миролуб Манојловић, *Нахијски суд Пожаревац (1821–1839)*, (Пожаревац: Историјски архив Пожаревац, 2013): 195.

⁵⁸⁶ Државни архив Србије, Збирка Варија, V–2553, 12. Фебруар 1837.

⁵⁸⁷ Државни архив Србије, Збирка Варија, V–2435, 17. мај 1837. – Чајетина – рапорт див. ген. Ј. Обреновића.

⁵⁸⁸ Државни архив Србије, Збирка Варија, V–2575.

У наставку извештаја пише да је синоћ дошао у карантин неки посланик из Стамбола, и Заир Ефендија, који је био у Травнику код босанског везира, те да намерава код кнеза у Крагујевац, а потом у Београд Рецеф-паши да му преда ферман.⁵⁸⁹ У обавезе доктора спадало је следеће: „Доктор, дужан је свагда питати улазеће у лазарет, каквим послом који долази овамо, колико пара има са собом и ако види неког да ни парића неима, чим би и таксу Лазаретску платити могао, то као просјака или скиталицу сматрајући враћа натраг“.⁵⁹⁰

Христић јавља 12. маја 1837. Мићићу да је у Мокрогорски карантин дошао Ефендија, посланик из Стамбола, који је био код босанског везира, а по одстојању периода карантинског, планирао је да иде у Крагујевац код кнеза, али и у Београд, Јусуф-паши, да би му предао ферман. Будући да га је Христић испитивао каквим послом иде до кнеза, дао је да се његове речи препишу, по казивању његовом, и то је приложио у овом писму да би се превело на српски како би знали којим послом иде до кнеза Милоша.⁵⁹¹

У одсуству директора, карантински доктор Саво Јовановић пише Јовану Мићићу 29. априла 1837. о навали Цигана из Босне да с коњима прођу кроз карантин, те да чека његов налог како да поступи. У наставку рапорта се каже да је синоћ у карантин ступио неки посланик из Стамбола, и Заир Ефендија, који је био у Травнику код босанског везира, и намерава код кнеза у Крагујевац, а потом у Београд Рецеф-паши да му преда ферман.⁵⁹²

Риста Роми рапортом јавља кнезу Милошу да, „по извештају из Турске долазећи Трговаца, разумео сам да кужна болест“, како у Салоники (Солуну) тако и у Дупници утишала се... али да пошта цариградска каже да је тамо „млога кужна болест“.⁵⁹³

⁵⁸⁹ Државни архив Србије, Збирка Варија, V–2461.

⁵⁹⁰ Аврам Петронијевић и Стефан Стојановић, пуковник – кнезу Милошу Обреновићу, Топчидер.

Јављају да су проучили питање Алексиначког контумаца и у вези са тим решили да се укине парлаторија карантинска у Алексинцу, а да се оснује једна на Грамади у коју су преместили латова катунског; предлаже да се затвори Бреговачки карантин и да је нужно на Дунаву изградити што пре кућу за дезинфициране; моле да се одреде чиновници за Бреговски и Радујевачки карантин. Прилози: 1. Пројекат дужности чиновника и служитеља у Алексиначком контумаци и парлаторијама суповачкој и грамадској. Државни архив Србије, Књажеска канцеларија – КК. I–126, прилог број 1 из настављенија: 1836, новембар 21, Алексинац.

⁵⁹¹ Државни архив Србије, Збирка Варија, V–2459.

⁵⁹² Државни архив Србије, Збирка Варија, V–2433.

⁵⁹³ Риста Роми, директор Алексиначког карантина – кнезу Милошу Обреновићу, Крагујевац.

Јавља да је из Солуна стигао један сандук са животињама за музеј у Будиму и да аустријски конзул у Цариграду писмом моли да се не отвара, па пита шта да чини; куга у Цариграду јењава, али се појавила у Призрену и Скопљу; из Контумаца је побегло 7 низама Јусуф-паше.: Државни архив Србије, Књажеска канцеларија – КК. I–176 (пр. 1–2): 1837, фебруар 15, Алексинац.

Постављајући за варош Алексинац војног команданта кнез Милош новопостављеном команданту Милосаву Здравковићу-Ресавцу, даје поред осталог и налог: „Ви ћете настојавати, да се у карантину најбољи поредак набљудава, како се не би путници карантинисти имали на што тужити. Стараћете се, добијати честа известија о стању здравља у Турској, а особито сада како се у блискости отечества куга налази, исто тако и друга известија за које би достаточне дознали и од доходећи важни лица из турске стране. Нама о том достаточне рапорте, ако је могућно и сваки дан слати... Будући пак да је српско гостољубље познато, зато препоручујемо вам, да ви стране долазеће путнике сами собом лично предусретате са сваком пристојностију, отменија лица а и друге путнике иностранце, сваког по карактеру његовом угостите, ово чашом ракије или вина, ово обедом, кад је чему време, како ће се путници одлазећи из отечества нашег задовољни похвалити моћи пријатељским дочеком Србским. На овај конач годишње можете и до 300 талира употребити, које ће вам се од благајне нашег признати.“⁵⁹⁴

6.3. Пасошка служба

Важан део Књажевске канцеларије, тачније судова у унутрашњости Србије, била је пасошка евиденција. Ова служба издавала је две врсте пасоша: за кретање ван граница Србије издавани су тзв. велики пасоши, док су се за кретање унутар Србије, нпр. из једног среза у други, или из једног окружја у друго, издавали мали пасоши. На рад локалне пасошке службе вршене су провере, али у неким случајевима и тражење јемства за одређени пасош или особу. Ово је важило и за тзв. сухопутну границу, али и за водену. Може се закључити како је кретање у овом периоду било врло ограничено, али и праћено пасошима, увек ван места свога атара, тј. ближе околине, док је фактички потпуна контрола била присутна за време епидемије куге 1837.⁵⁹⁵

Велико је било интересовање кнеза Милоша за пасошку службу која је већ била систематски вођена и пре 1836, односно успостављања санитарно-полицијског

⁵⁹⁴ Кнез Милош под 2. јуна 1837. године новопостављеном команданту Милосаву Здравковићу-Ресавцу: Државни архив Србије, Књажевска канцеларија – КК. I-176 (пр. 1-2): 1971,

⁵⁹⁵ Стојанчевић, *Обавештајна служба у Карађорђевој и Милошевој Србији*, 171-176.

кордона, а зато што је био добар начин контроле кретања лица и спречавања илегалног преласка границе.⁵⁹⁶

У истом кнежевом упуту наведено је како се мора водити и „Протокол о пасошима, кад, кому, и под којом нумером ком дате или визирате“.⁵⁹⁷

Гранични кордон био је конципиран тако да се прелазак границе могао обављати само на тачно одређеним местима, састанцима или на караулама, ако је раније био уредно пријављен. Најважнији документи били су пасоши а они су могли бити велики и мали. Велики пасоши издавани су за прелазак преко границе, односно за боравак у Турској. Ови други, мали пасоши, били су намењени за унутрашњу употребу, тачније за путовања из среза у срез или из нахије у нахију. Путници који су поседовали тескере морали су прелазити на главним прелазима или сталним састанцима, а важили су само годину дана.⁵⁹⁸

Из разговора Ота Дубислава Пирха с Василијем Васиљевићем, који преузима на себе његову кореспонденцију, сазнајемо да најпре моли да га овласти за преузимање поште/писама. Васиљевић објашњава да би их он слао из Земуна на српску канцеларију и Београд, па се одатле безмало свакодневно шаљу у Крагујевац. Али, ако би Пирх слао пошту у обрнутом смеру, морао би да шаље на њега, Васиљевића, преко канцеларије у Крагујевцу, и она би се у контумцу у Земуну званично отварала, кадила, па поново печатила и достављала њему, а потом би их он носио даље на пошту. Напоменуо је Васиљевић да са српске, али и турске стране у погледу овога влада ред и сигурност. Како је Пирхов пасош гласио само за Аустрију и Италију, за прелаз у Београд била му је потребна и посебна дозвола, одобрење од командујућег генерала у Петроварадину, на основу које му је Војна команда у Земуну и дала пасоше за прелаз.⁵⁹⁹ Као потврду издржавања прописаног трајања карантина, сви путници су добијали здравствена уверења „Sanitatis Fede“.⁶⁰⁰

О фреквенцији људи преко границе према Турској, можемо изложити прилог Пожаревачког окружног начелства из фебруара 1837, када кнежевској канцеларији траже нових 50 великих пасоша за у Турску, јер су оних 50 послатих у јануару, већ

⁵⁹⁶ Стојанчевић, *Обавештајна служба у Карађорђевој и Милошевој Србији*, 176.

⁵⁹⁷ Перишић, Марковић, Рајак, *Дипломатско представништво Србије у Цариграду 1830–1858*, 108.

⁵⁹⁸ Стојанчевић, *Административно и војно-полицијско уређење српско-турске границе за време прве владе кнеза Милоша*, 38.

⁵⁹⁹ Пирх, *Путовање по Србији у години 1829*, 24–25.

⁶⁰⁰ Jeremić, *Medicinske prilike u Zetunu: 1750–1900*, 49.

раздали, потрошили. Зато моле да нових 50 великих пасоша „по првој поузданој прилици“ пошаљу.⁶⁰¹

Имамо пример да је приликом вести о приближавању куге Србији од стране Пирота, Лесковца и Врања било стопирано и забрањено издавање пасоша за Ниш о чему је Петронијевић известио кнеза Милоша.⁶⁰²

Пасошка служба у Кнежевини Србији била је регулисана 1841. године када је донета „Уредба о издавању загранични пасоша“ којом су управитељи града Београда за сваки загранични пасош одредили су таксу од два цванцика, која ће се наплаћивати приликом издавања, а на крају године рачун од издатих пасоша са табеларним приказом био би са скупљеним новцем послат и предат попечитељству унутрашњих дела. Карантини, састанци и скеле наплаћивали су за сваку визу по 20 чаршијских пара, а водиће тачан рачун о свему.

У наставку чланом број 18 прописано је да свако лице које путује мора имати пасош, изузимајући служитеље и особе фамилији припадљиве, на име оног коме се издаје пасош. Било је неопходно уписати у пасош податке о онима који путују, где путују. Ову Уредбу издао је кнез Михаило Обреновић.⁶⁰³

6.4. Мезулане у Кнежевини Србији - поштанске станице

Да би прича о пошти, писмима и њиховим преносиоцима – татарима била комплетна и јасна, потребно је објаснити и мезулане. Мезулане су биле постаје које су служиле за одмор татара (поштара) и за замену њихових коња. Оне су заправо биле мале пратеће институције у овом периоду, тачније, то су места где су татари одмарали, мењали коње, како би одморним коњима могли да наставе пут, а овде су имали и оброке⁶⁰⁴. Интересантни су описи како су татари јахали коње, док би испред њих ходале суруције – носачи (носач аманета), које су водиле у поводу „и још једног коња за случај ако би који коњ на путу липсао од брзог и наглог терања“. А такође су они и викали, правили галаму да би их чули у мезуланама. Тако се у мезуланама и

⁶⁰¹ Миролjub Манојловић, *Нахијски суд Пожаревац (1821–1839)*, (Пожаревац: Историјски архив Пожаревац, 2013): 195.

⁶⁰² Државни архив Србије, Књажевска канцеларија – КК. I–133, (прилог 3): 1836, новембар 26, Алексинац.

⁶⁰³ *Зборник Закона и уредбени указа у Књажевству Србији, књига 2, 109.*

⁶⁰⁴ Мита Петровић, *Финансије Установе обновљене Србије до 1842* (Београд: Државна штампарија, 1897.), 810.

чуло, дознавало да стижу татари и да треба да припремају нове одморне коње. Тако је и настала пословица „претеран као мензулски коњ“).⁶⁰⁵

Унапређење поште, од установе с јахаћим коњима, ка заводима са запрежним колима, почело је наредбом из 1856, а ради побољшања поштанског саобраћаја у Кнежевини Србији.⁶⁰⁶

Након што су заузели Србију, Турци су изнашли начин да са царском престоницом, Цариградом одрже комуникацију подизањем „мезулхана“ на „главном цариградском друму“, а на међусобној удаљености од 50 до 60 километара, што је у овом времену био распон који се прелазио за 10 до 12 сати. Београдски пашалук је имао три мезулане, поштанске станице, и то у Београду, Паланци и Јагодини и оне су издаване под закуп па је важно појаснити да је по закључивању уговора београдски закупник, тзв. арендатор морао имати 60 коња а паланачки и јагодински закупци по 40 коња. На релацији од Београда до Цариграда укупно је било 17 мензулана, па се ова удаљеност прелазила за 183 сата јахања, што су успевали Татари, а што је укупно износило од седам до 10 дана тзв. татарског терања.⁶⁰⁷

Табела 2. – Мензулана на релацији Београд–Цариград

1. Од Београда до Паланке	15 сати
2. Паланке до Јагодине	10
3. Јагодине до Ражња	10
4. Ражња до Ниша	10
5. Ниша до Пирота	12
6. Пирота до Софије	16
7. Софије до Ихтимана	12
8. Ихтимана до Пазарцика	12
9. Пазарцика до Филибе	6
10. Филибе до Ас'ћоја	16
11. Ас'ћоја до Ебибче	9
12. Ебибче до Једрена	9
13. Једрена до Бабаиске	10
14. Бабаиске до Луле-бургас	4
15. Луле-бургас до Чорле	10

⁶⁰⁵ Сретен Л. Поповић, *Путовања по Новој Србији: (1878–1890)*, (Београд: Српска књижевна задруга, 1950): 236.

⁶⁰⁶ Ана Милошевић, *Паланка на цариградском друму*, (Смедеревска Паланка: Историјски архив „Верослава Вељашевић“, 2022): 67.

⁶⁰⁷ Петровић, *Финансије Установе обновљене Србије до 1842*, 810–811.

16. Чорле до Сивре	8
17. Сивре до Цариграда	12
Свега	183 сати

608

⁶⁰⁸ Петровић, *Финансије Установе обновљене Србије до 1842*, 811.

Након ослобођења, ова поштанска мрежа се ширила па су успостављане и нахијске или „вилајетске поште“. Ово је довело до опадања важности београдске, паланачке и јагодинске мензулане. До 1835. године у Кнежевини Србији функционисало је седам главних поштанских станица, које су укупно бројале 233 коња које су служиле Татарима за преношење поште.⁶⁰⁹

Табела 3: Списак главних поштанских станица у Кнежевини Србији

1. Београдска и грочанска са 60 коња по 400 гроша на сваког коња	24.000 гроша
2. Паланачка са 40 коња по 400 гр.	16.000
3. Јагодинска са по 40 коња по 400 гр.	16.000
4. Ражањска са по 40 коња по 320 гр.	12.800
5. Крагујевачка и баточинска са 20 коња по 600 гр.	12.000
6. Свилајеначка са 12 коња по 600 гр.	7.200
7. Пожаревачка са 15 коња, а нересничка са 6 свега 21 коња, по 600 гр.	12.600

Споредних поштанских станица њих 20 са 102 коња и укупним годишњим издатком од 57.236 17 гроша, биле су:

Табела 4: Списак споредних поштанских станица у КС

1. Смедеревска	са 3 коња	2.999 18 гроша
2. Милановачка	10	3.904 12
3. Кладовска	3	1.543 30
4. Неготинска	15	4.622
5. Зајечарска	8	2.990
6. Кривовирска	8	2.814
7. Бањска	са 2 коња	620 гроша
8. Гургусовачка	2	493
9. Крушевачка	5	3.711 33
10. Студеничка	2	456.30
11. Карановачка	4	3.575 12
12. Рудничка и Брусничка	4	3.819
13. Чачанска	7	5.841 10
14. Пожешка	4	1.679 08
15. Ивањичка	2	1.633
16. Рачанска, Соколска	2	1.317 10
17. Лозничка	3	2.045 02
18. Шабачка	8	5.320 26
19. Ваљевска	6	5.259 35
20. Палежка	4	2.628 32

610

⁶⁰⁹ Петровић, *Финансије Установе обновљене Србије до 1842*, 812.

⁶¹⁰ Петровић, *Финансије Установе обновљене Србије до 1842*, 812–813.

Петронијевић у допису од 24. новембра 1836. јавља кнезу Милошу о састанку с Ахмет-пашом, као и о договору за подизање мензулане, коју ће начинити најпре као кошару на српској страни, а на пролеће се може направити и формална мензулана на самој граници. Подсећа да је мензулана вишевачка до сада држала и ражански друм, који се „укида упола, а приходи једнаки“. Паши је такође пренео да су они казали својим људима да продају све што имају на нишевачкој страни, а да паша каже својим људима да продају све на српској страни: винограде, воћњаке или воденице. Кнезу преноси и да је кордон Тимочке команде, где је командант пуковник Стојановић урађен како треба, а да му се крушевачки не допада, па је моравском капетану Павлу Урошевићу заповедио да затвори Суповац.⁶¹¹

Први стални управник поште, постављен указом кнеза Милоша био је Јаков Јакшић и он се, „имао старати о напретку и развиту српских пошта“.⁶¹²

Главни надзорник карантина А. Милосављевић шаље допис кнезу 23. децембра 1837. из Алексинца у ком му најпре ставља у разматрање да се страже уз напомену бившем директору Манојлу Јовановићу с карауле прерасподели, због безбедности. Сматра да би на караули требало да остане Манојло са писаром буљубашом и два стражара, а да се осталих шест момака сместе у бившу мензулану, која је близу карауле.⁶¹³ Кнез је овај предлог и одобрио.⁶¹⁴

Држање мензулана пратили су и одређени проблеми, које су они кроз своје жалбе излагали лично кнезу Милошу. Тако је, као одговор, и уследио указ кнеза Милоша, а уз сагласност Совјета. Наиме, мензуланције из Крагујевца, Јагодине и Ражња жалиле су се да трпе штету. Њихове жалбе је кнез решио доношењем указа

⁶¹¹ Аврам Петронијевић – кнезу Милошу Обреновићу, Београд. Јавља новости из Карантина алексиначког; куга се појавила у Дупници, Врању и околним селима, у 2 пиротска и једном лесковачком селу; наредио је Исправништвима алексиначком и крушевачком да не издају више пасоше за Ниш. Државни архив Србије, Књажеска канцеларија – КК. I-133: 1836, новембар 26, Алексинац.

⁶¹² Петровић, *Финансије Установе обновљене Србије до 1842*, 813.

Аврам Петронијевић – кнезу Милошу Обреновићу, Београд.

⁶¹³ Аранђел Милосављевић, главни надзорник Карантина алексиначког – кнезу Милошу Обреновићу, Крагујевац. Предлаже да се 6 стражара преместе из карауле на првој стражи, пошто је иста мала; јавља да је наредио да се не смеју мешати људи у карантину са онима изван, па је у вези са тим забранио да одлазе на исти бунар за воду. Државни архив Србије, Књажеска канцеларија – КК. I-390: 1837, децембар 23, Алексинац.

⁶¹⁴ Кнез Милош Обреновић – Милосављевић Аранђелу, главном надзорнику Карантина алексиначког одобрава пресељење стражара с прве страже због мале карауле и забрану мешања људи код карантинског бунара; наређује да убудуће наређује и чини све оно што сматра да је потребно за сузбијање кужне заразе. Државни архив Србије, Књажеска канцеларија – КК. I-390, (прилог 3): 1837, децембар 31, Крагујевац.

по којем је број коња био повећан: у крагујевачкој мензулани на 30, у јагодинској и ражанској на 40 коња за ту 1839. годину.⁶¹⁵

У време карантина, изградњу мензулане је иницирао паша из Ниша, а с обзиром на промет на цариградском друму Петронијевић је уз сагласност кнеза Милоша прихватио да се мензулана подигне, и договарао се о томе са Ахмет-пашом.⁶¹⁶

Риста Роми јавља кнезу Милошу 11. децембра 1836. следеће: „Овдашњи мензуланција Јованча Мијалковић, јуче је 16 коња својих под поштом Цариградско до у Ниш дао, који коњи када се натраг врате, мораћеду по Аустријским регулама добро наквасити се, и без талкума, и улара истом мензуланцији вручити, а седла, улари и суруције, мораћеду карантина од 7 дана издржати на овај начин говори мензуланција како ће мокре коње и то без талкума у оваквом зимском добу примити и да је за њега такви поредак сасвим убитачан...“ Затим пише: „Мензулана коју је Г. Аврам Петронијевић уређена на граници нашој, готова је одавно, но јошт Нишевачки мензуланција коње не доводи, говорећи да и јошт купио није“. Петронијевић је већ био договорио за 12 коња.⁶¹⁷

Дужност Татара или поштанских кондуктера најпре су вршили Турци, а први Србин који је послат у Цариград 1819. којем је за тај путни трошак издато 502 пореска гроша⁶¹⁸ био је Јованча Спасић, који је касније 1824. званично постављен за првог српског кондуктера, Татарина са задатком доношење и одношење писама из Србије у Цариград и обратно депутатима. Нешто касније су именовани за Татаре Стојан Симић, Богдан Ђурђевић, Лазар Ранђеловић, Инђа (татар ага), а потом Тоша Шомић и Пекета Илић са годишњим примањима од 1800 до 3000 пореских гроша.⁶¹⁹

Плате мензуланција подигнуте су на пет талира, али да за то сва званична писма носе бесплатно „као и да коње мензуланске бесплатно дају српским татарима, као и

⁶¹⁵ *Зборник Закона и уредбени указа у Књажевству Србији, књига 1, 195.*

⁶¹⁶ Кнез Милош Обреновић – Ристи Роми, чиновнику Контумаца алексиначког, Алексинац. Наређује да се период контумацирања подигне на 10 дана и детаљно разлаже како ће то извести са онолико простора колико се у карантину може створити; налаже му да се строго придржава датог упутства и да у свему ради сагласно са Павлом Стефановићем, који треба карантин да уреди по аустријском узору. Државни архив Србије, Књажевска канцеларија – КК. I-148: 10. децембар 1836, Београд.

⁶¹⁷ Риста Роми, директор Алексиначког карантина – кнезу Милошу Обреновићу, Београд. Јавља да је преузео књиге и рачуне бившег директора Николе Ђефале; извештава о новостима и стању у карантину. Државни архив Србије, Књажевска канцеларија – КК. I-149: 1836, децембар 11, Алексинац.

⁶¹⁸ Грош добри или порески је био фиктивна новчана јединица у финансијском систему КС. Лепосава Цвијетић, *Финансије, завршни рачуни КС, 1835-1859, Грађа за привредну и друштвену историју Србије, књига 2*, Београд 1955, 100.

⁶¹⁹ Петровић, *Финансије Установе обновљене Србије до 1842*, 814.

српским чиновницима који су службено путовали“. На крају указа је и напомена да се овим мензуланцијама направе нови уговори.⁶²⁰

Нова тарифа за путне трошкове, попутнина кондуктерима била је различита у зависности да ли се пошта преносила у оквиру Србије или на друге локације ван њених граница, уз напомену да се полазна тачка рачунала из Крагујевца.⁶²¹

Табела 5: Списак Тарифа – плате попутнине Татарима изван граница Кнежевине Србије 1837. године

1. До Ниша и обратно	100 гроша
2. Видина	150
3. Лесковца	120
4. Пирота	150
5. Врања	200
6. Софије	250
7. Пазара	100
8. Приштине	250
9. Призрена	250
10. Шкодре ^{<?>}	700
11. Сарајева	350
12. Травника	350
13. Соланика ^{<?>}	800
14. Једрена	1000
15. Цариграда	1600
16. Рушчука ^{<?>}	600
17. Силистрије	700
18. Монастира Битоља	800
19. Јање	1200
20. Јенишера ^{<?>}	1000
21. Скопља	300
22. Сереза ^{<?>}	700

622

⁶²⁰ Зборник Закона и уредаба и уредбени указа у Књажеству Србији, књига 1, 195.

⁶²¹ Петровић, Финансије Установе обновљене Србије до 1842, 814.

⁶²² Петровић, Финансије Установе обновљене Србије до 1842, 815.

Табела 6: Тарифа – плате попутнине Татарима у унутрашњости Кнежевине Србије 1837. године

1. До Ужица и обратно	90
2. Чачка	45
3. Карановца	45
4. Ваљева	120
5. Шапца	132
6. Лознице	160
7. Зворника	220
8. Соко	170
9. Београда	120
10. Пожаревца	80
11. Смедерева	80
12. Јагодине	30
13. Ћуприје	40
14. Алексинца	95
15. Бање	100
16. Гургусовца	130
17. Зајечара	130
18. Неготина	180
19. Фетислама ^{<?>}	220
20. Милановца	175
21. Крушевца	55

623

Тарифу ових путних трошкова кнез Милош је издао 19. јуна 1837. године где се налазио с директором „казначейства“ Павлом Станишићем. Важно је рећи да су ови кондуктери били државни чиновници и да су уживали сва чиновничка права.⁶²⁴

6.5. Долазак избеглица у Кнежевину Србију

Проблеми на граници постојали су у време околних буна, када је српско становништво пребегавало у Србију тражећи уточиште и кад су били примани у кнежевину уз дозволе за стални боравак, уз напомену да се обично смештају дубље у унутрашњост кнежевине. Ово се често обављало зато што је кнез сматрао да не треба реметити добре „комшијске“ односе с Турцима преко границе. Масовна пребегавања у Србију била су честа из нишког и видинског пашалука. Важан и тежак проблем српска гранична служба имала је са померањем граничних знакова,

⁶²³ Петровић, *Финансије Установе обновљене Србије до 1842*, 816.

⁶²⁴ Петровић, *Финансије Установе обновљене Србије до 1842*, 816.

што је значило рушење хумки и чупање граничног коља, које је датирало од првог трасирања границе 1834.⁶²⁵

Разлог за ово био је пре свега економски, јер је део ливада, појила, њива, воденица, винограда, путева итд. био одвојен границом од својих власника. Таква двовласничка имања водила су у неспоразуме којима је више било погођено оно хришћанско становништво које је остало у Турској, па су сада као турски поданици реметили гранични поредак. Тако су нам ови проблеми познати из случаја тзв. „пиротске земље“, затим оружаних сукоба око воденица на Мрамору, али и турских испада око Сокола. За решавање ових проблема кнез је на терен често слао комесаре из Крагујевца, да на лицу места реше спорове с представницима турских власти, а врло често су ови спорови решавани „узајамном трампом преко граничних имања или новчаном одштетом“.⁶²⁶

Без изузетка, увек су прихватани сви који су „пребегавали“ у Србију, где су добијали дозволе за сталан боравак, али што даље од границе. Њихов прелазак прећутно је прихваћан да не би сазнале турске власти, како се не би реметили добри „комшијски“ односи.⁶²⁷

Познат је велики број покушаја масовног пребегавања у Србију из готово свих пограничних области јер је народ из пограничних делова био стално у покрету и у психози немира и страха од турских казни и покоља.⁶²⁸

Допис од 8. августа 1836, који је кнез Милош упутио из Бање Лазару Теодоровићу, односи се на Крајишнике који су се доселили у Србију а оболели су од колере. Кнез каже у допису да треба послати доктора Емериха Линдермајера у Лозницу и Липницу да покаже народу како да се зноји и трља да би се излечио. Кнез сматра да ће се народ смирити кад види како се колера лако лечи и да ће потом помагати својој браћи из Крајине. Он тврди да је тако било и у Београду, Крагујевцу, Пожаревцу и Ражњу, где се колера изненада појавила. Ако пак Крајишници не желе ту да остану, треба их пустити под стражом да иду куда год желе.⁶²⁹

⁶²⁵ Гранични знаци умногоне су били бележени на дрвећу, па како су једне прилике пролазили средином некога села Јован Стевановић, иначе Милошев саборац из устанка, то дрвеће заједно са плодовима ископа а затим пренесе иза тог села.: Стојанчевић, *Кнез Милош и заштита српске границе за време епидемије куге у Турској 1836–1838 године*, 31.

⁶²⁶ Владимир Стојанчевић, „Административно и војно-полицијско уређење српско-турске границе за време прве владе кнеза Милоша“. *Историјски гласник*, 3–4 (1951): 40.

⁶²⁷ Стојанчевић, *Административно и војно-полицијско уређење српско-турске границе за време прве владе кнеза Милоша*, 39.

⁶²⁸ Стојанчевић, *Административно и војно-полицијско уређење српско-турске границе за време прве владе кнеза Милоша*, 39.

⁶²⁹ Државни архив Србије, Збирка Мите Петровића – ЗМП–4794.

Тихомир Ђорђевић објашњава како је „једна од најватренијих“ жеља кнеза Милоша била да се у Србију насели што више људи из околних земаља. Он ово и оправдава, с обзиром на то да је Србија била слабо насељена и да је ваљало да се бројчано ојача, да би могла да „резистира спољном непријатељу, друго да би имала веће приходе који су и били потребни за њено јачање и подизање. На крају, Србија је као слободна имала обавезу да буде уточиште страдајућој браћи под туђинским игом“. Из ових је разлога кнез Милош помагао свим средствима свим досељеницима и бегунцима. Тако је 1829. године прихватио и помагао народ који се склањао од турског зулума, у време рата против Руса, из видинског и тимочког краја. Али у јесен, када се дознало да се у Видину појавила кужна болест, кнез Милош је наредио да се досељавање спречи.⁶³⁰

Благонаклоним поздравом „Љубезни Мићићу“, Јован Обреновић 29. маја 1837. поручује Јовану Мићићу у Чачак следеће: „Поради пребегли људи онострански њи вам препоручује, да макар ноћу од стране до стране, страном нашом до контумаца доправити“. Оваква препорука на терену само потврђује да је кнез Милош прећутно допуштао и пратио досељавање Срба у унутрашњост Србије, водећи рачуна да се не замера и не улази у сукобе с Турцима. Ово потврђује његово настојање да се земља у унутрашњости насељава и додељује Србима.⁶³¹

О нападима Турака у овим пограничним крајевима сведоче и рапорти директора Мокрогорског карантина Матеје Христића, који још августа 1837. извештава старешину Рујанског округа, пуковника Јована Мићића: „Будући да ову вест, овога часа добио сам од неки Ерцеговаца, који су овде пристигли, ради раоне куповати, тако да су кроз Нову Варош прошли, на које су онде више поменути Ерцеговци разумели да се је Паша Пазарски погубио неког учитеља бившег нововарошког и Аврама Обућину и Тимотију Борисављевића.“ Исти је у поменутом крају спалио одређене објекте. У наставку Христић набраја: „Додавајући да је пак с четири Срба и шест Турака притискао њега, устао да у Травник везиру под стражом послао... па закључује, а јел истина то о погубљенију више речени лица то се не зна“.⁶³²

Са Мокре горе је доктор Мокрогорског контумца Сава Јовановић писао Јовану Мићићу 27. априла 1837. године и у том рапорту га обавештава о појави говеђе болести.

⁶³⁰ Ђорђевић, *Медицинске прилике у Србији: за време прве владе кнеза Милоша Обреновића (1815–1839)*, 31.

⁶³¹ Државни архив Србије, Збирка Варија, V–2521.

⁶³² Државни архив Србије, Збирка Варија, V–2551.

Болест се појавила по Сарајеву и другим кадилуцима, у пределу босанском, страном. Он наводи и да „Будући да пандурима налазећим се на Караули при друму Контумацкому време излази 21. маја за измену да би се изменили“.⁶³³

Писмо од 2. августа 1837. године послато из Крагујевца, представља одговор кнеза Милоша старешини округа Јовану Мићићу у којем пружа комплексне налоге и информације у вези са читавом проблематиком у пограничним крајевима, на стражама, у самом карантину за време епидемије. Оно говори и о унутрашњој националној политици кнеза Милоша, јер је реч о насељавању пребеглих Срба у унутрашњост Србије. Дакле, кнез Милош саопштава Јовану Мићићу како Нововарошани, уплашени од Турака, крећу у Србију да би нашли заштиту. Кнез наређује да се они пусте у Србију, али тек након боравка у карантину. С тим у вези, наређује да 100 момака чува кордон и да сваког ко жели да пребегне у Србију прво одведу у карантин. Даље упућује: „Где ћете учинити наредбу да се они примају и по одстојанију периода карантинског у Србију пуштају“. Исту наредбу је кнез Милош издао и старешини Моравичког округа, капетану Симеону Јанковићу.⁶³⁴

Следеће кнежево упутство односило се на кордон: „Ови сто момка наредите дуж наше границе, нека само патролирају, и мотре да оностранци не нагрну где на нашу границу...“ У наставку он жалосно констатује: „Ми те јадне само сажаљевати можемо, а мешати се у њина посла с Турцима и помоћ им какву слати, никако не можемо, јербо изуван границе наше не можемо простирати се“.⁶³⁵

Кнез Милош у допису од 8. августа 1836, послатом из Бање Лазару Теодоровићу одговара на раније послатих му пет дописа команданта Подринско-савског Лазара Теодоровића, а у вези с досељеним Крајишницима и о намери неких од њих да се врате одакле су дошли. Он даље у допису каже да ће им сад бити дозвољено да оду, али да им треба објаснити да неће моћи после да се врате ако буду желели, јер неће бити примљени. С друге стране, онима који буду остали касније неће бити дозвољено да поново оду. Даље стоји: „Оне који остану, разредите или сад, или док се та утиша, по оним местима која су за њи опредељена, дозволивши им да на кућним местима куће граде, а опредељене за себи ливаде за сено покосе“. Најзад, ако не буду хтели да се населе у Лозници, треба их распоредити по сопственом нахођењу по селима око Лознице. Из документа видимо како је кнез Милош доживљавао Србе који се

⁶³³ Државни архив Србије, Збирка Варија, V-2425.

⁶³⁴ Државни архив Србије, Збирка Варија, V-2449.

⁶³⁵ Државни архив Србије, Збирка Варија, V-2549.

досељавају: „Не би било лепо да се они тако одма враћају као људи хришћани, који су од хришћанског владара помоћ тражили“.⁶³⁶

Следећи документ је заправо представљао „Списак Књазу о пребеглим фамилијама“ који садржи поименце набројано 88 фамилија, тачније све њихове чланове, што је укупно 400, сабрано на крају списка. У списку је наведено следеће: 77 људи, 67 жена, 122 мушка детета, 84 женска детета, 1 отац, 15 снајки, 23 браће, 21 сестра, 400 људи (у ствари, 409 + 1). Они су побројани: именом, презименом, брачним статусом: женет, женета, удовац, удова, и бројем мушке или женске деце, нпр.: бр. 27. Степан Јуца – женет, 3 деце, 2 мушко и 1 женско; бр. 28. Мента – удовица, сама; бр. 29. Миле Ј. – сам, и тако даље.⁶³⁷

**СПИСАК ИЗБЕГЛИЦА ИЗ НОВЕ ВАРОШИ НА ОСНОВУ РАПОРТА
СТАРЕШИНЕ СРЕЗА РУЈАНСКОГ ЈОВАНА МИЋИЋА КНЕЗУ МИЛОШУ⁶³⁸**

р.бр	име и презиме	брачни статус	одрасли	деца мушка	деца женска
1	Паво Поп Тошо	Женет	1	1	1
2	нечитко	Женет		2	1
3	Поп Нешо			1	1
4	Михаило			3	2
5	Трипко Михајловић	Женет		1	1
6	Јово	Женет		3	2
7	Ико нечитко		1 т		
8	Тодо Севдић		1 + 2		
9	Алексије Кујунџић	Женет		2	1
10	Дамјан Старчевић	Женет	1 + 1	1	2
11	Петроније	Женет		3	1
12	Мирко Милетић	Женет			
13	Максим Мутавџић	Женет		3	1
14	Радован Симеуновић			1	2
15	Стево Петровић	Женет	2	1	3
16	Гаврило Морача	Женет		1	1
17	Тимотије Рајковић				1
18	Јово	Женет			
19	Василије Миловановић	Женет		1	2
20	Сава Радовић			3	3
21	Милија Виторовић	Женет	1		2
22	Ђорђије Расреновић	Женет			1
23	Јевгеније Стевовић		1 + 2 + 3		

⁶³⁶ Државни архив Србије, Збирка Мите Петровића – ЗМП–4794.

⁶³⁷ Државни архив Србије, Збирка Варија, V–2566.

⁶³⁸ Државни архив Србије, Списак из документа, Збирка Варија, V–2566

24	Дамјан Стевовић	Женет		4	1
25	Петар Лучић				2
26	Милош Секулић	Женет		1	
27	Степан Ц...	Женет		2	1
28	Мента				
29	Миле				
30	Никола Еремић	Женет	1	4	3
31	Мићо Јеремић	Женет		2	2
32	Никола	Женет		3	1
33	Ђоко Тарић	Женет		3	3
34	Радојица			2	1
35	нечитко Синђелић	Женет		4	1
36	Аврам Косовица	Женет	1		
37	Савка ...			1	2
38	Мара			1	
39	Савица Алексић	Женет		3	2
40	Мићо Зарић			1	
41	Миле Кулић	Женет	3		
42	Перо Аћимовић	Женет			
43	Милинко ...	Женет		2	2
44	Видоје Рајковић			1	
45	Никола Косовчевић			1	
46	Ристо Созимовић		3		
47	Аксентије Ћосовић	Женет		3	
48	Михајло Ћосовић	Женет	2		
49	...	Женет		2	1
50	Спасоје Самарција	Женет		3	2
51	Миладин Витоворић	Женет	2		1
52	Јово Манојловић	Женет		1	1
53	Мијаило ...	Женет		6	1
54		<i>Фале подаци</i>			
55		<i>Фале подаци</i>			
56		<i>Фале подаци</i>			
57		<i>Фале подаци</i>			
58	Петроније ...	Женет		1	2
59	Митар Милетић	Женет		3	1
60	Ђоко ...	Женет			
61	Вуле Станковић	Женет			1
62	Ђоко В ...	Женет		1	1
63	Радован Перић	Женет		1	
64	Митар Томић				
65	Сава Симић	Женет			2
66	Танасије Шћекић	Женет		1	2
67	Момчило Петровић	Женет	1	2	1
68	Арсо Перовић		3		
69	Арсеније Ристић	Женет		4	2
70	Перо Томић			1	2
71	Даскаловић			2	2
72	Стана ...			3	1
73	Родан ...	Женет		1	1

74	Андрија ...		2		
75	Ђоко Зекавица	Женет	1	3	
76	Милован Лечић	Женет			2
77	Павле Пешић	Женет		1	2
78	Антоније Дунђер	Женет			3
79	Тико Радојловић	Женет		1	
80	Станиша Дрчела	Женет		1	1
81	Јевто ...	Женет		3	
82	Милован				
83	Ђоко Синђелић			2	1
84	Марко Мугавчија			1	1
85	Коста Новаковић	Женет		1	

Христић потом обавештава старешину Рујанског округа Јована Мићића: „Усуђује се карантин с понизним рапортом овим дужностно вашем високородију известија учинити, да су 9 фамилија Српски у којима се састоји 57 душа из Граова предела Херцеговачког, под 30. пр. месеца, у карантин прешли“, па затим наводи, „но будући да више поменути Граовчани из узрока што су им куће њиове попаљене, са свим од зулума надлежним им Али-паше Старчевића у отачество наше, а под покровитељством светлејшега Књаза и Милостившега господара нашега пребегавају“. ⁶³⁹ Треба истаћи и да је кнез Милош чак и кришом од Турака прихватио Србе избеглице и додељивао им земљу на коришћење.

Следећи Христићев допис о избеглицама од 28. марта 1838. године извештава Мићића „о 11 фамилија народа Српског из Штрбаца предела Отоманског, који су од нападенија и зулума Турског овде у карантин пребегли, који пак по одстојанију периода карантинског у Србији, поданици Српски остати желе“. У наставку овог извештаја Христић се и даље бави питањем и проблемом избеглих српских породица. Тачније, на крају саопштава „да је карантин по височајшему налогу за пребегавши 47 фамилија народа Српског определио свога латова Арсенија Николића, који ће пак више времена лица на истом месту Кордона нашег, по пропису Карантинском чистити и очиститељна у внуреност отечества нашег пропуштати“. ⁶⁴⁰

Из дописа Христића Јовану Обреновићу у Чајетину од 30. марта 1838. сазнајемо да је Христић овластио ађутанта Нешу Стојковића, који се у карантину састао са чланом Ужичког магистрата Стеваном Радуловићем. Њих двојица су се договорили да 41 породица која је избегла из Турске, а у карантину је већ 16 дана, остане у њему још

⁶³⁹ Државни архив Србије, Збирка Варија, V-2631.

⁶⁴⁰ Државни архив Србије, Збирка Варија, V-2760.

четири дана. Након тога, могли су слободно да уђу у унутрашњост Србије. Сазнајемо и да су члан магистрата и ађутант „зборно место дали за колибе“.⁶⁴¹

6.6. Стање на панађурима у време епидемије

Панађури у Књажевини Србији били су уређени и функционисали су на основу „Уредбе о држању панађура“ из 1839, а да би се „општим састајањем и купаца и продаваца дух трговачки међу народом развијо и трговина процветала“. Заправо је овом уредбом направљен распоред, редослед, односно време и место одржавања панађура и то по једанпут годишње.⁶⁴²

Овај рапорт сачинио је доктор Мокрогорског Контумца, Сава Јовановић и послао старешини среза, Јовану Мићићу, да би га обавестио о појави говеђе болести... Болест се појавила по Сарајеву и другим кадилуцима, у пределу босанске стране. Наводи и: „Будући да пандурима налазећим се на Караули при друму Контумацкому време излази у 21. маја за измену да би се изменили“.⁶⁴³

Овим дописом члан Исправничества преноси налоге његове светости кнеза Милоша Јовану Мићићу и јавља да неће бити вашара на Крстовдан у Ћуприји, јер су околна места: Параћин, Ражањ и Јагодина, заражена кугом. Мићићу Исправничество поручује да ову Уредбу у своме срезу обнародује уз закључак „да се нико на Панађур Ћупријски, који се сад о Крстову дну из наведеног узрока држати неће, не спрема“.⁶⁴⁴

Члан Исправничества обавештава Мићића, а по кнежевском одобрењу „не само сад о Миољдну (Михољдану) у Ваљеву, и о Светој Петки у Пожеги због заразитељне кухне болести Панађури држати нећеду, него докле год кухна болест у Србију свирепствује, држање Панађура по целој Србији, забрањује се“. У наставку се Мићићу препоручује да ову наредбу обнародује по „окружју свом“, чак и понавља да се забрана не односи само на Ваљево и на Пожегу, већ да ће важити за читаву Србију. Док год је кухна болест присутна, „Панађури забрањују се“.⁶⁴⁵ Кнежев налог, забрану панађура у Србији, преноси М. Христићу.⁶⁴⁶ Обавештење се даје Ужичком

⁶⁴¹ Државни архив Србије, Збирка Варија, V–2703.

⁶⁴² *Зборник Закона и уредаба и уредбени указа у Књажеству Србији*, књига 1, 76.

⁶⁴³ Државни архив Србије, Збирка Варија, V–2425.

⁶⁴⁴ Државни архив Србије, Збирка Варија, V–2639.

⁶⁴⁵ Државни архив Србије, Збирка Варија, V–2675.

⁶⁴⁶ Државни архив Србије, Збирка Варија, V–2677.

округу да се вашар у Ћуприји за Крстовдан отказује „из узрока што је се кужна болест тамо појавила“.⁶⁴⁷

Редослед панађура у Србији био је константан и није се мењао у нормалним свакодневним приликама, али су неке ситуације, као што је епидемија куге, изазивале одређене промене када су у питању панађури. Отварање панађура је било тачно одређено датумом и местом почетка, док је трајање било три дана уколико се трговало домаћим производима, а уколико је постојала и инострана роба онда су они могли трајати и до пет дана.

Овако је изгледао распоред одржавања панађура, по Уредби из 1839. у свих 17 округа у Србији, и то за:

1. Подрински округ – у Лозници – о Цветима;
2. Ваљевски округ – у Ваљеву – о Илину дну;
3. Шабачки округ – у Тополику испод Шапца – о Ћурђеу дну;
4. Београдски округ – од Болеча, од стране Дунава на друму – о Тројици;
5. Смедеревски округ – у Паланки – о Крстову дне;
6. Пожаревачки округ – у Пожаревцу – на Томину недељу;
7. Ћупријски округ – у Ћуприји – о Никољдану летњем;
8. Крагујевачки округ – у Буковику – о летњем Светом Аранђелу;
9. Јагодински округ – код Беле Цркве – о Великој Госпођи;
10. Ужички округ – у Пожеги – о Петрову дне, а у Ивањици о Петковачи;
11. Чачански округ – у Карановцу – о Ивању дне;
12. Крушевачки округ – у Крушевцу – о Видову дне;
13. Алексиначки округ – у Деспотовцу – о Томину дне;
14. Гургусовачки округ – у Гургусовцу – о Преображењу;
15. Црноречки округ – у Зајечару – о Усековању;
16. Крајински округ – у Неготину – о Малој Госпођи; и
17. Руднички округ – у Брусници – о Спасову дне.⁶⁴⁸

Даља подела је на домаће панађуре, с домаћом робом и стоком и то у Тополику, Паланки, Пожаревцу, Буковику, код Беле Цркве, у Карановцу, у Крушевцу, Делиграду, Гургусовцу, Неготину и у Брусници. У осталим местима: у Лозници, у Ваљеву, код Болеча од стране Дунава на друму, у Ћуприји, у Пожеги, Ивањици и у Зајечару

⁶⁴⁷ Државни архив Србије, Збирка Варија, V–2649.

⁶⁴⁸ *Зборник Закона и уредаба и уредбени указа у Књажеству Србији*, књига 1, 77.

одржаваће се панађури и са иностраном робом. Панађур је отварао добошар, панађурски комесар, или телалом и изношењем барјака, заставе, над оним местом које је одређено за држање панађура. Комесар је имао своје одређене дужности, у шта је спадало вођење Протокола, и то: а) за записивање имена и места трговаца и купаца живе стоке рода и числа ове и наплаћене на ову таксе, б) новчаним и осталим казнама“ (1–Уредба, Књига I, стр. 77).⁶⁴⁹

Протоколе, као и потребне обрасце, одређивало је и припремало Попечитељство унутрашњих дела и достављало је надлежним начелствима на даље поступање, коришћење на самом панађуру. За одржавање панађура, као и за спровођење свих мера и наплаћивање такси, постојало је задужено особље. То особље, поред комесара, чинили су и: чиновник за руководство канцеларије и вођење протокола и издавање тескера, затим примиритељни судија и помоћник, затим телал, па пандури, патролције, остали служитељи као и солдати гарнизона.⁶⁵⁰

Свим ангажованим лицима на панађурима била је исплаћивана дијурина, новчана надокнада чији је износ зависио од посла који је лице обављало током панађура, тј. од времена за које је то лице било ангажовано на панађуру. Сви продавци су надлежној општини били дужни да плаћају таксе за продају стоке: коња, магараца, ждребади, телади, свиња, оваца, коза, јагњади, јаради, кобила... Такође, трговци су у зависности од тога како продају робу били дужни да плаћају одређене износе новца за колибу, или чадор, или само место које су заузели, или им је роба била пак на колима, или као товар на коњу. Исто је било прописано и за механе уз напомену да је сав тај новац припадао општини у којој је одржаван панађур. Осим општина, зараду су остваривала и приватна лица, од механција, дућанција и других лица која су боравила у одређеним здањима, тј. плаћала свој боравак уз одобрење окружног начелника. Доношење Уредбе допринело је оживљавању трговине на панађурима. Уредбом су биле установљене две врсте панађура: а) панађури на којима је било одобрено продавање „марвених и отачествених производа“ који су трајали три дана и б) панађури на којима је било дозвољено продавање и страних производа а који су трајали пет дана.⁶⁵¹

⁶⁴⁹ *Зборник Закона и уредаба и уредбени указа у Књажеству Србији*, књига 1, 77.

⁶⁵⁰ Милан М. Матијевић, *Карановачки панађури*, (Краљево: Слово, 1991): 23.

⁶⁵¹ Матијевић, *Карановачки панађури*, 9–15.

6.7. Стање финансија у време карантина

Сматра се да се карантини, контумци, у Србији јављају први пут 1829. године у време када је у Турској постојала епидемија куге, тачније како је први карантин подигнут у Ћупријској нахији на главном цариградском друму и у Поречу. Након присаједињења шест нахија 1833, Ћупријски карантин био је из Ћуприје премештен у Алексинац, а 1837. постојао је карантин и у Београду, а познато је и да се на робу преношену преко Алексиначког карантина наплаћивала карантинска такса. Законом од 19. јуна 1841. начин функционисања карантина и пограничне страже у Србији, дуж читаве пограничне линије био је потпуно уређен.⁶⁵²

Карантине и карантинске састанке, као државне установе чинили су државни службеници: Управник; Лекар; Осмотритељ; Амбарџија; Латов; Гвардијан; Служитељи. Први карантински управници били су: Мата Христић у Ћуприји и Илија Чарапић у Поречу. Тако су издаци за карантине падали на терет државне касе. Такође, карантински приходи вођени су одвојено од осталих, а први пут се у благајничким књигама појављују управо 1836. године. Треба напоменути да се код сваког карантинског прелаза налазила и државна гостионица, као и да је она издавана под годишњи закуп, а служила је за смештај путника. Ако пратимо карантинске приходе од 1836, имамо следеће податке: за друго полугодиште 1836. приход је износио 16.230,08 гроша; године 1837. износио је 42.314,20 гроша; године 1838. износио је 34.265,36 гроша; за 1839. годину износио је 8.422,33 гроша, док је за 1840. годину износио 116.895,11 гроша а за 1842. годину 103.290,28 гроша.⁶⁵³

Совјет одговара Јовану Мићићу: „На репарацију зданија Контумца Мокрогорског за наднице 655 гроша чаршијских и 55½ цванцика за креч потрошили, шаље вам како 65 гроша чаршијских тако и 55½ цванцика, препоручујући вам да га о приспетију ови новаца известите“. У наставку стоји: „Што се тиче грађења, особито квартира за Доктора и надзиратеља Контумца Мокрогорскога, то вам Совјет одговара, да сада не започињете такве градити, јер због наступајуће већ зиме не би се могло ни оградити како ваља...“ На крају предлаже Совјет: „Парлаторијум можете бољи начинити, него што је сада“, уз напомену да те трошкове достави Совјету ради исплате.⁶⁵⁴

⁶⁵² Димитрије Петровић, *Финансије и установе обновљене Србије до 1842*, књиге I и II, (Београд: Државна штампарија Краљевине Србије, 1897): 349.

⁶⁵³ Петровић, *Финансије и установе обновљене Србије до 1842*, 349.

⁶⁵⁴ Државни архив Србије, Збирка Варија, V-2660.

Ово је заправо допис „попечитеља преосвештенија“ и Врховног надзиратеља карантина Стефана Стефановића, да се високом казначејству доставе спискови на којима су „полугодишњи приходи и расходи карантински од Дмитрова дана прошле године 1837., до ђурђевог дана текуће године 1838., с рачуном заједно на размотреније припошиљете“.⁶⁵⁵

Стефан Стефановић јавља да је Књажеско-српска типографија одштампала протоколе и феде за карантине и дала их на печатање, те да су већ готови и послати.⁶⁵⁶

На укупно 21 листи можемо из ових докумената пратити како је текло поправљање Мокрогорског карантина, изградња парлаторијума, као и карауле на кордону, долазак мајстора, по срезовима потребан материјал и његова набавка, тј. набавка креча, гвожђа, ексера, плаћање, као и исплата и рачун за мајсторске дневнице, кроз преписку, али и петнаестодневне рапорте. Ови рапорти слати су на неколико адреса. Директор Матија Христић о свему је рапортирао старешини среза Јовану Мићићу, попечитељству преосвешћенија и Врховном надзиратељству карантина, али и Врховном совјету Кнежевине Србије.⁶⁵⁷

Христић, директор карантина Мокрогорског, се Јовану Т. Обреновићу обраћа по налогу Совјета књажеског да се мора изградити Парлаторијум при овоме карантину, о чему је и раније разговарано... Такође га моли за помоћ око мајстора, јер је за ову изградњу према процени било потребно 50 мајстора, за које се већ био обраћао капетану Рачанском, и да ће, уколико му они не буду помогли, бити „принужден“ његово „силенство“ молити за помоћ.⁶⁵⁸

Од Карантина Радујевачког и Магацина за Парлатово у Кладошници, још нису рачуни грађевина примљени у 17.938,15.⁶⁵⁹

Да би одређене табеле и прикази били разумљиви важно је дати објашњења у вези са функционисањем финансијског, монетарног система у Кнежевини Србији, односно појаснити однос и вредност новца који су били у оптицају.

⁶⁵⁵ Државни архив Србије, Збирка Мите Петровића – ЗМП–7232.

⁶⁵⁶ Државни архив Србије, Збирка Мите Петровића – ЗМП–7232.

⁶⁵⁷ Државни архив Србије, Збирка Мите Петровића – ЗМП–5195.

⁶⁵⁸ Државни архив Србије, Збирка Мите Петровића – ЗМП–5195.

⁶⁵⁹ Државни архив Србије збирка Мите Петровића о приходима и расходима карантина у кнежевини Србији – 15. јун 1838. године ЗМП–7232.

	гроша	пара
1. Дукат цесарски	24	
1. Суверин од 3 дук. сваки по 22. гроша	66	
1. Португалац од 4 дук. сваки по 22. гр	88	
1. Шпањолац (ченгене) од 4 дук. сваки по 20. гр.	80	
1. Шпањолац (ченгене) од 8 дук. сваки по 20. гр.	160	
1. Јермилук стари	10	
1. Јермилук нови	8	30
1. Урбија стара	4	
1. Мамудија цела мека	30	30
1/2 Мамудије тврде	13	
1. Стамбол	12	
1. Мисир	10	10
1. Адлија стара	8	20
1. Адлија нова	7	
1. Орлаш цесарски талир	10	
6. Цванцика цели	10	24
6. Цванцика бушени сваки по 1. гр. и 24 пар.	9	30
1. Крсташ цесарски	10	10
1. Диреклија	10	
1. Талир слепак саксонски	8	
1. Рубља сребрна	8	
1. Талир грчки, драхма	8	
1. Марјаш каурски велики стари.	1	5
1. Марјаш средњи		14
1. Грошић		7
1. Јузлук стари 3. цванцика	5	
1. Ићилук	4	20
1. Бешлук стари	2	
1. Грош		16
1. Алтилук	2	20
1. Низамчић		8

Ову уредбу донео је кнез Александар Карађорђевић 16. новембра 1842. године у Београду.⁶⁶⁰

У Кнежевини су били у употреби талири, форинте, дукати, гроши, као и цванцике и остали турски новац. Тако су коришћени:

- грош добри или доњи, порески је био фиктивна новчана јединица, на основу чије званичне тарифе је обављан обрачун свих државних прихода који су по томе и примани у државну благајну;
- грош чаршијски је био бакарни новац чија се вредност често мењала, те је до Митровског полугођа пола пореског гроша износило двадесет пара пореских и његова је вредност падала, па је 1841. године била 18 пара пореских док је 1842. године опала на 16 пара пореских;
- дукат је, био златан аустријски новац који је 1835. године вредео 24 гроша пореских а касније 1841. године 23 гроша пореских; следеће 1842. године његова је вредност опет била 24 гроша пореских. Вредност му је била променљива и касније, па је тако 1855. године износила 28 гроша пореских;
- талир је био такође аустријски сребрни новац, који је 1835. вредео 10 гроша пореских, а касније, 1845. вредност му је порасла на 12 гроша пореских;
- форинта је била сребрни аустријски новац и 1839. године вредела је 11 чаршијских гроша;
- цванцика је такође сребрни аустријски новац чија је вредност 1835. године била 1,26 гроша пореских, док му је вредност 1842. године била 28 гроша пореских.⁶⁶¹

Одредба по којој ће се надаље „новци при правитељственој каси и примати и издавати“, донета 16. новембра 1842. године у Београду.⁶⁶²

⁶⁶⁰ *Зборник Закона и уредаба и уредбени указа у Књажеству Србији*, књига 2, стр. 143.

⁶⁶¹ Цвијетић, *Финансије, завршни рачуни Кнежевине Србије од 1835–1859, Грађа за привредну и друштвену историју Србије*, 100.

⁶⁶² *Зборник Закона и уредаба и уредбени указа у Књажеству Србији*, књига 2, стр. 143.

7. КРАЈ ЕПИДЕМИЈЕ У КНЕЖЕВИНИ СРБИЈИ

7.1. Стање у Кнежевини Србији од 1839. до 1842. године

Турски устав обнародован је на Народној скупштини када су се кнез и поглавари заклели да ће се по њему и управљати. Опозиција није мировала већ је била у предности, кнез Милош је 1. јуна 1839. године поднео оставку на престо, који је уступио најстаријем, оболелом сину Милану. Због тешког стања кнеза Милана, већ 2. јуна 1839. године одређено је Намесништво које су чинили: министар иностраних дела Аврам Петронијевић, председник државног савета Јеврем Обреновић и члан државног савета Тома Вучић Перишић. Убрзо након тога, 26. јуна 1839. године кнез Милан је преминуо и након два дана сахрањен у палилулској цркви. За кнеза је изабран његов млађи брат Михаило, стар 17. година, који се налазио код свога оца, кнеза Милоша у Влашкој, у Румунији. На позив султана, кнез Михаило је у пратњи мајке кнегиње Љубице, отпутовао преко Софије, Једрена и Ниша у јануару 1840. године у Цариград, где је провео два месеца и у вратио се у Београд 2. марта 1840. године. Пред сакупљеном Скупштином 5. марта 1840. године прочитано је султаново писмо којим се признаје Михајло Обреновић за кнеза, а потом је прочитано и Портино писмо којим су Аврам Петронијевић и Тома Вучић Перишић било постављени за кнежеве саветнике, уз препоруке да се кнез са њима треба о свему договарати. Постављање кнежевих саветника изазвало је незадовољство тако да крајем априла ова двојица избегну Београдском везиру под заштиту и са друштвом од 38 лица која су избегла преко границе прозову се „Уставобранитељи“, браниоци Турског устава. Кнез Милан је умро 8. јула 1839. године и на престолу је био мање од месец дана. Намесништво је наставило да управља земљом све док Порта није потврдила млађег Милошевог сина Михаила за новог кнеза и док овај није почетком марта 1840. године дошао у Београд из Влашке. Међутим, ни Михаило се није дуго задржао на престолу. Након избијања Вучићеве буне кнез Михаило је почетком септембра 1842. године отишао из Србије. На престо су довели вождовог сина Александра Карађорђевића. Почетак његове небаш успешне владавине означио је заправо и почетак уставобранитељског режима.

Његов пад на Светоандрејској скупштини 1858. године довео је до пада и саветске олигархије. Тако се овај период (1842–1858) у уставној историји Србије познат под називом владавине уставобранитеља поклапа се са владавином кнеза Александра.⁶⁶³

Један од најзначајнијих закона уставобранитељске владе био је Закон о устројству окружних начелстава и главним дужностима среских начелника од 12. маја 1839. године. Био је то уједно и најважнији закон у уставној историји Србије 19. века јер је био најдуже на снази. Законом је детаљније уређен делокруг рада и функција окружних и среских начелника, њихови међусобни односи и однос према централној власти. Надлежност окружних начелстава дефинисана је у чл. 4: „занимат ће се извршенијем налога који ће им долазити од стране Централног Управленија Књажества“. То значи да су сва министарства (унутрашњих дела, финансија, правде и просвете) имала право да издају заповести и налоге окружним начелницима, и да су их они морали извршавати. Иако је окружно начелство обавезно да извршава налоге централних власти, оно је првенствено потчињено министру унутрашњих дела, који је према чл. 9. Закона овлашћен да поставља и смењује окружне начелнике и остале чиновнике у државној хијерархији. 29 Та директна потчињеност окружних начелника према министру унутрашњих дела и њихова директна зависност од њега, може се видети и у чл. 5. који прописује да су окружни начелници обавезни да овом министру редовно шаљу извештаје о свом раду и стању у округу. У овом својству, дакле као подручни полицијски орган потчињен попечитељу унутрашњих дела, окружни начелник је обавезан да се стара о извршењу указа, уредаба и закона, о јавном реду и поретку, затим о поштама, путевима, ћупријама и грађевинама. Поменуте дужности, окружни начелник је обављао или сам или преко среских начелника.⁶⁶⁴

Након што је престала опасност од заразних болести људи, животиње и роба нису подвргавани карантинском периоду. Ако је ипак постојала стварна или евентуална опасност, онда се уводио карантински период, чија дужина је зависила од здравственог стања у суседним областима. Због повољне здравствене ситуације решењем Намесништва од 21. новембра 1839. прописано је да у свим карантинима, почевши од 30. новембра карантински период буде спуштен са 10 на седам дана. Три године касније успостављен је једнодневни период. Указом кнеза Михаила, издатом 28. марта исте године, било је прописано да кнез има право, у складу са здравственом ситуацијом, да изда наређење да се скрати карантински период званичним лицима.⁶⁶⁵

⁶⁶³ Мирослав Свирчевић, Локална управа под уставобранитељима, *Балканика* 35 (2004): 255.

⁶⁶⁴ Свирчевић, *Локална управа под уставобранитељима*, 260–261.

⁶⁶⁵ Савић, *Карантини у Кнежевини Србији: 1839–1858*, 43

На челу карантина се од 1839. налазио директор, коме су били подређени сви карантински службеници. Као старешина пограничне санитарне установе, директор је требало да поседује знања из медицинских наука. Дужност директора је била да се распитује о стању здравља у суседним областима и да о томе шаље рапорте вишој власти. Поред директора, особље карантина су чинили лекар, један или два осматратеља, а његова обавеза је била да сва лица која ступе у карантин, након извршеног прегледа, уредно заведе у карантински протокол с њиховим стварима. Исто тако је поступао и са робом која се увозила у Србију. Када лице издржи карантински период, осматратељ је био дужан да му напише такозвану феду личности.⁶⁶⁶

Када је реч о вакцинисању⁶⁶⁷ у овом периоду, правила о вакцинисању давала су у почетку добре резултате. Међутим, отпор становништва је и даље био свеprisутан. Др Карло Белони је 1840. године истицао да се: „...жители окружја јагодинског веома бое од рђави следствиа каламљенија, и кажу да су и пре неколико година у вароши Јагодини више стотина у следствим калемљенија умрли. К томе опште вевереније у лекара велико ние, кое умножити и распространити и до данашњег дана доста сам жетрвовао“. Уместо да је расло интересовање за вакцинисање, лекари су се сусретали са све више тешкоћа. Догађало се да на вест о доласку лекара да пелцује децу „жене побегоше у шуму, а кад смо приспели у та села нађосмо место њих стотину, само неколико, а при прегледу не дођоше ни она која су пре осам дана каламљена била“.⁶⁶⁸

Попечитељство иностраних дела – Јовану Антићу, капућехији и Јовану Герману, ванредном изасланику у Цариград, обавештење да је Београд проглашен за престоницу Кнежевине Србије. Овим документом Министарства иностраних послова у Цариград се шаље вест да је његова књажевска светлост, указом од 27. априла Београд одредила за престоницу, и да су све надлежности из Крагујевца пренете за Београд осим одељења благајне и апелационог суда.⁶⁶⁹

⁶⁶⁶ Савић, *Карантини у Кнежевини Србији: 1839–1858*, 45.

⁶⁶⁷ Леовац, *Вакцинација у Србији 19. века: између законских оквира и праксе*, 115.

За калемљење није узимана материја од већ калемљених људи него од болесника који су прележали праве природне богиње лакше врсте. Калемљење се вршило тако да би се направиле на кожи две до три ранице на које би се кануло гноја од богињавих болесних људи и онда би се трошошкастом иглом чинио убод и тако се гној унео под кожу и помешао са крвљу.

⁶⁶⁸ Леовац, *Вакцинација у Србији 19. века: између законских оквира и праксе*, 116.

⁶⁶⁹ Депутација у Цариграду – Аврам Петронијевић, Јованча Спасић и Јаков Живановић. 16. мај 1841. Перишић, Марковић, Рајак, *Дипломатско представништво Србије у Цариграду 1830–1858*, 312.

7.2. Одступања од карантинских мера и прописа – изузеци

Строгост прописаних санитарних мера важила је и примењивала се подједнако спрам свих који су путујући из разних пословних или приватних обавеза прелазили границу Србије. Наравно да њихова примена није пролазила без одређених проблема које су подређени покушавали да превазиђу увек уз договор и сагласност кнеза Милоша. Ово се односило и на турске великодостојнике и званичнике. Тако су се дешавале занимљиве ситуације у вези с мухафисом⁶⁷⁰ београдским, Јусуф-пашом, који се понекад понашао као да опасност од епидемије не постоји, и тражио нпр. да путује са својим харемом.

Кнез Милош је давао и специјалне упуте и наређења. Тако смо у грађи пронашли кнежеву личну препоруку војном команданту подрињско-савском Јованчи Спасићу за његовог личног татарина Инџу који је из Босне стигао у карантин. Вероватно у жељи да што пре сазна вести из Босне, кнез је „препоручио“ следећи поступак: „Будући да је тамо здраво, три дана у Карантину држите га, и потом оправши њега макар у сирћету, а тако и хаљине његове, и искадивши га. Међутим што већма бити може, пропустите га унутра“. Овакав убрзани поступак карантинирања могао је да одобри само кнез Милош.⁶⁷¹

Врховни надзиратељ карантина, Стефан Стефановић, одговара кнезу Милошу, о питању доласка харема Јусуф-паше у карантин из Среза, као и на пашину молбу да се период карантинирања преполови, Стефановић предлаже кнезу да се харему уступи кућа у којој је раније био ђумрук „будући се у огради карантинској, сама за себе и ограђена наоди, у којој три лепе собе има...“ „Ова је кућа по височаишем налогу ваше светлости летос оправљена и лепо уређена отмени долазећи лица у Карантин“.⁶⁷²

Он сматра да је много хладно „да одстојавање Карантинског периода“ буде на граници, а с обзиром на то да је у питању харем, обилазак, као и чишћење, тј. кађење и луфтирање извршаваће карантинска баба. Она ће их и послуживати храном. Стефановић сматра да им не могу оставити само нужне простирке, а да све остале,

⁶⁷⁰ Мухафис- арапска реч која значи заповедник тврђаве, чувар поверене царске области. Петровић, Финансије и установе обновљене Србије, 1018.

⁶⁷¹ Државни архив Србије, Збирка Мита Петровића 4931.

⁶⁷² Стефан Стефановић, попечитељ просвештенија, врховни надзиратељ Карантина, генерал-мајор – кнезу Милошу Обреновићу, Крагујевац. Рапорт: према његовом наређењу узео је у разматрање молбу мухафиса београдског Јусуф-паше и предлаже потребне припреме у Карантину алексиначком, како би се удовољило Јусуф-пашиним жељама при пролазу његовог харема кроз карантин. Државни архив Србије, Књажевска канцеларија – КК. I-449 (1-2): 1838, октобар 8, Крагујевац.

као и ствари лица која су била њихова пратња иду на „карантинско чишћење“. Напомиње, да управо Јусуф-паша, који их уверава „да харем његов преко здрави и чисти места путује“, и који зато тражи да се преполови период карантинирања, треба да заповеди својим поданицима „да се не противе кађењу, луфтирању и осталим прописима чишћења“. Такође, каже да ће надзиратељ особљу скренути пажњу да се према харему „учтиво и благопристојно наступа“.⁶⁷³

Овај допис упућен Врховном надзиратељу карантина Стефану С., кнежево је одобрење да се харем Јусуф-паше, мухафиза београдског, по његовим упутима може сместити у Алексиначки карантин.⁶⁷⁴

Друга ситуација везана за Јусуф-пашу односи се на припрему свадбе за његовог сина, о чему сведочи писмо кнежевог ађутанта Алексе Симића из Београда упућено војном команданту Милисаву Здравковићу, у Алексинац. Уз поздрав „љубезни брате“ Симић објашњава да су у Алексиначки карантин из Цариграда стигла два цвета од дијаманата а које је Јусуф-паша наручио и наменио за своју будућу снајку, а све поводом женидбе свога сина. Како се свадба ближила Симић објашњава „да их везир жели што пре имати“ ради даље израде, те зато моли Здравковића да „извади речене цветове из њине кутија“. Ово је значило да су сакривени и да их треба одвојити од „помешаних длака“, „предати онако голи Адаму Никаруши“, који је требао да их очисти, стави у памук и у другој кутији пошаље за Београд. Алекса, дакле, није сматрао да је ово проблем, „будући да цветови сами немају ништа на себе зашто би морали контумицирати?“. Наравно да ову молбу прати и образложење да се она испуни ако ово није противно „контуматској регули“, јер он није рад да и себи и Здравковићу учини било какву „реч“, дакле проблем. Занимљиво је и то да Симић објашњава Здравковићу да су пошилику, дијаманте из Цариграда, насловили на браћу Герман из Београда а због сигурности и вредности саме пошилике.⁶⁷⁵

Директор Алексиначког карантина Риста Роми јавља кнезу (КК. I-176) 15. фебруара 1837. да је из Солуна стигло од аустријског конзула послатих укупно осам сандука. Ови сандуци су „свуда околу облепљени смолом, заштићени. Ово је заправо

⁶⁷³ Државни архив Србије, Књажевска канцеларија – КК. I-449 (1-2): 1838, октобар 8, Крагујевац.

⁶⁷⁴ Кнез Милош Обреновић – Врховном надзорништву карантина. Налаже да према својим предлозима изврши припреме у Карантину алексиначком за дочек харема београдског мухафиза Јусуф-паше. Државни архив Србије, Књажевска канцеларија – КК. I-449,9. октобар 1838, Крагујевац.

⁶⁷⁵ Алекса Симић, кнежев ађутант, господину полковнику Милисаву Здравковићу, војном команданту вароши Алексиначке. Државни архив Србије, Збирка Мита Петровића 5457, 04.09.1837., Београд.

била пошиљка за музеј у Будиму. Роми даље пише да је уз пошиљку стигло и писмо аустријског конзула у Цариграду, који моли да се сандуци не отварају, те он пита кнеза како да поступи. При крају га извештава и о томе да је седам низама Јусуф-паше побегло назад у Турску.⁶⁷⁶

Овде је такође речено да су сви сандуци запечаћени конзулатским печатом, као и да су у пратњи служитеља који је већ отпраћен у собу, тј. почео је да карантинира. Прилози садрже и детаљ како је синовац везира Јусуф-паше смештен у „особиту екстра-цимер собу“ за угледније путнике. И овај рапорт садржи вести о појави куге у Солуну, Прилепу и Скопљу.⁶⁷⁷

Он такође садржи кнежев одговор на питање о сандуцима, који је помало и оштар и комичан: „За такве ствари нећемо да знамо, нити оћемо да нас више питате за поредак контумацки“, јер, наставља кнез, „та два човека који добро разумеју сав поредак контумацки за који треб ви да њи и питате а не нас, јер смо њи нарочно због тог дела и позвали и наместили у Контумцу само да не морамо ми о томе главу разбијати“.⁶⁷⁸

Кнез Милош је давао и специјална упутства и наређења. Тако смо у грађи пронашли кнежеву личну препоруку војном команданту подрињско-савском Јованчи Спасићу за његовог личног татарина Инцу који је из Босне стигао у карантин. Вероватно у жељи да што пре сазна вести из Босне, кнез је „препоручио“ следећи поступак: „Будући да је тамо здраво, три дана у Карантину држите га, и потом оправши њега макар у сирћету, а тако и хаљине његове, и искадивши га. Међутим што већма бити може, пропустите га унутра“. Овакав убрзани поступак карантинирања могао је да одобри само кнез Милош⁶⁷⁹.

⁶⁷⁶ Риста Роми, директор Алексиначког карантина – кнезу Милошу Обреновићу, Крагујевац. Јавља да је из Солуна стигао један сандук са животињама за музеј у Будиму и да аустријски конзул у Цариграду писмом моли да се не отвара, па пита шта да чини; куга у Цариграду јењава, али се појавила у Призрену и Скопљу; из Контумаца је побегло 7 низама Јусуф-паше. Државни архив Србије, Књајеска канцеларија – КК. I-176: 1837, фебруар 15, Алексинац.

⁶⁷⁷ Риста Роми, директор Алексиначког карантина – кнезу Милошу Обреновићу, Крагујевац. Јавља да је из Солуна стигао један сандук са животињама за музеј у Будиму и да аустријски конзул у Цариграду писмом моли да се не отвара, па пита шта да чини; куга у Цариграду јењава, али се појавила у Призрену и Скопљу; из Контумаца је побегло 7 низама Јусуф-паше. Државни архив Србије, Књајеска канцеларија – КК. I-176, (прилози 1–2): 1837, фебруар 15, Алексинац.

⁶⁷⁸ Кнез Милош Обреновић – Ристи Роми, чиновнику Алексиначког карантина. Налаже да убудуће за поступак у Контумацу према разној роби пита службенике Контумаца који су за то постављени, а не њега. Државни архив Србије, Књајеска канцеларија – КК. I-176, (прилог бр. 3): 1837, фебруар 18, Крагујевац.

⁶⁷⁹ Државни архив Србије, Збирка Мите Петровића, 4931.

Познат је један изузетак из Србије, и то када је септембра 1836. кнегиња Љубица са синовима, преко Земуна путовала у Темишвар, у посету ћеркама у карантину је провела само пет дана, јер јој је тако било дозвољено изравно од Његово царско и краљевско Величанство, император аустријски «из поштованиа према кнезу Милошу а за «Светлу Госпођу» и младе књазеве».⁶⁸⁰

7.3. Рад аустријских и других доктора у Кнежевини Србији

Познато је да су имућни Срби, богати трговци, војводе и кнежеви повремено позивали и доводили из иностранства познате *хећиме** и лекаре. Извори бележе и да су 1809, на Карађорђеву молбу, у Србију дошли доктор, хирург Морачевски и његов фелдчер Аљини, као и да су боравили уз српску војску од 1809. до 1812. Након одласка из Србије, узрокованог Наполеоновим походом на Русију, Србима су оставили малу апотеку и хируршке инструменте. Кнез Милош је задржавао људе који су били вешти у сређивању рана, а устаницима је забранио да заробљеним турским хећимима секу главе.⁶⁸¹

Касније су у Србији здравствену заштиту обављали странци, лекари и апотекари, а посебан допринос томе дали су Срби из Аустрије⁶⁸².

Први лекари били су др Константин Александриди, др Вито Ромита, Бартоломео Куниберт, Јован Стојић, Карло Пацек, Емерих Панделмајер, Стеван Мачај, Антоније Славуј и други.⁶⁸³

Тешки услови у којима се живело почетком 19. века условили су и лоше друштвене прилике у Кнежевини Србији, где је просечан животни век износио 45–50 година живота, а свако шесто новорођено дете преминуло би у првој години живота.⁶⁸⁴

Међу првима је дошао доктор Карло Белони, рођен 1806. у Љевици, Горња Мађарска, у словачкој породици. Био је уважаван и омиљен⁶⁸⁵ у Београду, где је

⁶⁸⁰ Стојанчевић, *Медицинске прилике у Србији*, 28.

⁶⁸¹ „Први физикуси и болнице у Крагујевцу – престоници обновљене Србије“, Зоран Мишовић, Марко Спасић, *Медицински часопис, Историја медицине 2013*, 216–224.

⁶⁸² Сарадња доктора Емериха Линдермајера и архитектке Јана Невала на обновиу Сокобањи“, Гордана Митровић, Марина Нешковић, Српски архив за целокупно лекарство, 2015, 769.

⁶⁸³ „Сарадња доктора Емериха Линдермајера и архитектке Јана Невала на обновиу Сокобањи“, Гордана Митровић, Марина Нешковић, Српски архив за целокупно лекарство, 2015, 769.

⁶⁸⁴ Данко Леовац, „Вакцинација у Србији 19. века између законских оквира и примене“ *Зборник, Сузбијање епидемија у нововековној Србији: институционални оквири и практични домети*, Београд, 2021, стр. 111.

⁶⁸⁵ Када су 1842. године током политичке кризе у Србији Уставобранитељи протерале одређене докторе из Србије, Тома Вучић Перишић је позвао и Белонија да би му саопштио како је хтео и њега

радио као и лекар београдске општине. Уважаван као доктор који је волео војску, на позицији шефа војног санитета провео је узастопно 32 године.⁶⁸⁶

Доктор Вито Ромита (1783–1828), Италијан, борац за уједињење Италије, из Цариграда је дошао 1823. у Београд, у службу код београдског везира Абду Рахмана, који му је и поклатио земљиште на Врачару, где је изградио кућу на спрат, познату као Докторава кула. У Србији, тачније у Крагујевцу, радио је до 1827. и био васпитач Милошеве ћерке Јелисавете и Симке, ћерке Јована Обреновића. По одласку у Букурешт, кућу и посао у Београду препустио је своме зету, доктору Куниберту, који је такође био Италијан.⁶⁸⁷ Поуздано се зна да је доктор Ромита јануара 1826. у Пожаревцу извео на сину кнеза Милоша Михајлу Обреновићу пелцовање против великих богиња.⁶⁸⁸

Доктор Бартоломео Силвестер Куниберт рођен је у Северној Италији 1800. године у Савијању. Из Цариграда је 1826. најпре дошао у Београд, а 1828. у Крагујевац, у службу код кнеза Милоша, за плату од 580 талира годишње. Касније је прешао у Београд и оженио се Антонелом, ћерком доктора Ромите и тако добио „докторску кулу“. Занимљиво је да је кнез Милош кумовао његовој деци. У династичким сукобима отворено је подржао кнеза Милоша и као његов присталица је 1839. напустио Србију. Оданост и поштовање према српском народу исказао је 1850. када је написао књигу „Српски устанак и прва владавина кнеза Милоша“.⁶⁸⁹

Доктор Карло Пацек у Србију је дошао 1833. године где је постао лични пријатељ кнежева Милоша и Михаила. Рођен је 1807. у месту Мезоберењу у Мађарској, Словак пореклом. У Србији је био војни лекар у Шапцу, у чину капетана. За лекара кнежеве гарде у Крагујевцу био је постављен 1836, а исте године због избијања колере објавио је „Правило како се ваља од колере чувати и како се колера може познати, како се од ње ваља лечити и како се после ње ваља владати“. Од 1837. године био је шеф карантинског одељења са санитаром, у склопу Попечитељства унутрених дела, односно први је начелник санитета у обновљеној Србији.

да протера, али није јер су га сви „валили“, хвалили. Изгледа да је помогао Аврам Петронијевић говорећи Перишићу да му је Белони добар земљак, јер је службовао у Јагодини и био веома поштован. *Историја српског војног санитета*, Београд 1925, стр 39.

⁶⁸⁶ Први физикуси и болнице у Крагујевцу – престоници обновљене Србије“, Зоран Мишовић, Марко Спасић, *Медицински часопис, Историја медицине 2013*, стр 218–219.

⁶⁸⁷ Први физикуси и болнице у Крагујевцу – престоници обновљене Србије“, Зоран Мишовић, Марко Спасић, *Медицински часопис, Историја медицине 2013*, стр 217.

⁶⁸⁸ Ђорђевић, *Медицинске прилике у Србији за време владавине кнеза Милоша Обреновића*, 21.

⁶⁸⁹ Први физикуси и болнице у Крагујевцу – престоници обновљене Србије“, Зоран Мишовић, Марко Спасић, *Медицински часопис, Историја медицине 2013*, 217–218.

Радио је на организацији окружних физикуса и 1839. израдио је „Упутство или Настављеније за окружне лекаре и физикусе“, као и „Правило за каламљење богиња“ и „Закон о лекарским платама и хонорарима“, по којем су лекари имали годишњу плату од 300 талира. По истом правилу ... против великих богиња, у граду се наплаћивало по 20 крајцара, на селу 10, док се сиротињи није наплаћивало. Србију је напустио 1842. пратећи кнеза Михаила⁶⁹⁰ и вратио се 1859. као лојалан кнежев пријатељ и лични саветник. Преминуо је 1876. у Бечу. Важно је подсетити да је у Београду основао лекарску читаоницу, где је набављао лекарске књиге и распоређивао их је на читање лекарима у унутрашњости Србије.⁶⁹¹

Доктор Емерих Линдермајер, по завршеним студијама медицине у Пешти 1835. долази у Србију, као војни лекар у Шапцу. Пореклом Аустријанац, рођен је 1806. у Ораовици. Био је лични лекар кнезу Милошу као и „гвардијални доктор“ у Крагујевцу. Установио је војне болнице у Крагујевцу и Ћуприји, а касније је постављен на место шефа војног санитета. Био је посвећен организацији бањског лечења и написао је „Опис минералних вода у Србији“ и основао је стални лекарски одбор при Санитетском одељењу. О стручној одговорности доктора Емериха, говори и чињеница да је 1840. године, обављајући прву санитетску смотру⁶⁹² војника у гарнизону у Крагујевцу, 468 војника отпустио као неспособне.⁶⁹³

У Србију је први дипломирани лекар дошао 1819. године, као „доктор медицине и лекар књаза Српскога“, Константин Александриди, а први Србин лекар у Србији био је Јован Стејић. Доктор Стејић је био под великим утицајем Доситеја Обрадовића, а као веома просвећен човек имао је визију да своја општа и стручна знања приближи обичном народу. Као човек завидне опште културе био је посвећен књижевности, дидактичкој литератури, бавио се писањем радова из области медицине и хигијене,

⁶⁹⁰ Када је 1842 кнез Михаило био приморан да напусти Србију, уставобрание су били и протерали лекаре др Николића, др Кристифора, др Ребића и Карла Пацека. Ово протеривање извршило је Привремено правленије које је предводио Тома Вучић Перишић. В. Станојевић, *Историја српског војног санитета*, Београд 1925, 39.

⁶⁹¹ Први физикуси и болнице у Крагујевцу – престоници обновљене Србије“, Зоран Мишовић, Марко Спасић, *Медицински часопис, Историја медицине* 2013. Државни архив Србије, Збирка Мите Петровића, 7956, 219.

⁶⁹² „Развој српског и југословенског војног санитета“, *Грађа за историју српског војног санитета*. Душко Вучић, Бранислав Поповић, Бранко Долић, Мирослав Милетић, Саво Ковачевић, Ратко Роковић, Будимир Павловић, Мирослав Јелић; Бања Лука, 1936, 36.

⁶⁹³ Први физикуси и болнице у Крагујевцу – престоници обновљене Србије“, Зоран Мишовић, Марко Спасић, *Медицински часопис, Историја медицине* 2013, 219.

те можемо казати да је био и први школовани лекар, први писац и здравствено просветни радник, на темама из телесне и духовне хигијене.⁶⁹⁴

Јован Стејић рођен је у Араду 1803. године, био је стипендиста Саве Текелије, средње образовање завршио је у Сегедину, медицински факултет у Пешти и 1829. докторирао је у Бечу. Стипендирао га је и Јован Обреновић. Стејић прво долази у Шабац 1829, па 1830. одлази у Крагујевац, где ради од 1830. до 1832. као лични лекар кнеза Милоша и васпитач његових синова Милана и Михаила. Помогао је у оснивању грађанског санитета и урадио је први медицински спис у Србији „Поученије за лечење болести колере“, а потом започео штампање списка „Сабор истине и поуке“, који је у знатној мери одступао од Вуковог правописа, на шта је Вук као на велику опасност упозорио кнеза Милоша. Стејић је био врло увређен оваквим понашањем, и напустио је Србију 1832. године, отишавши у Земун, где се бавио приватним радом. Вратио се у Србију 1840. године (по одласку кнеза Милоша) и постављен је за шефа грађанског санитета у склопу Попечитељства унутрених дела, а 1845. за главног секретара Државног совјета. На овој позицији остао је до своје смрти 1853. године.⁶⁹⁵

Доктор Карло Белони, рођен је 1806. године у Љевици, у Горњој Мађарској, у словачкој лутеранској породици. Био је уважаван и омиљен у Београду, где је радио као физикус и лекар београдске општине. Уважаван као доктор који је волео војску, а на позицији шефа војног санитета провео је узастопно 32 године.⁶⁹⁶

7.3.1. Персонал карантина и састанака у Кнежевини Србији до 1842.године

Српске власти су се за помоћ у спречавању епидемије куге обраћале Земунском карантину који је у Србију слао стручно особље које је поучавало особље у српским карантинима, да би се примењивала аустријска пракса. У Кнежевини Србији највећи и најпрометнији карантин био је у Алексинцу, а налазио се на Цариградском друму

⁶⁹⁴ Милорад Драгић „Здравствено просвећивање у Србији у 19. веку“, 71.

⁶⁹⁵ „Први физикуси и болнице у Крагујевцу – престоници обновљене Србије“, Зоран Мишовић, Марко Спасић, *Медицински часопис, Историја медицине 2013*, стр 219, опширније Ненад Карамиджковић, Славко Степановић, *Јован С. – први Србин доктор медицине у обновљеној Србији*, Крагујевац 2017. године, 13–87.

⁶⁹⁶ „Први физикуси и болнице у Крагујевцу – престоници обновљене Србије“, Зоран Мишовић, Марко Спасић, *Медицински часопис, Историја медицине 2013*, 218–219.

који је повезивао Београд са Цариградом. Истраживањем, анализом докумената издвајамо Списак⁶⁹⁷ Чиновника и Служитеља при Књажевству Србском Карантинима.⁶⁹⁸

Оно што је драгоцен, важно у овом документу, јесте списак свих карантина и састанака као и персонала таксативно наведених именом и презименом, као и њихове плате на годишњем нивоу за 1839.годину. Из тог разлога документ представљамо у целости.

Наодећи се, с назначеним годишње и од Трифуна до Ђурђева дне т.г. плате свакога по особ, као што следује:

Число	Званије	Име и презиме	Годишња плата у талирима	Назначеније времена за ког до Ђурђева дне т.г. плату примати има	Сума плате до Ђурђева у грошевима	
					добри	
					гроша	пара
1 Карантин Алексиначки						
1	Директор	Аранђел Милосављевић	400	За 3. месеца	.000	..
2	Доктор	Георгиј Мушицки	350	875	
3	Лекар	Јован Димитријевић	300	750	
4	Смотритељ	Ђорђе Љотић	300		750	
5	Писар	Ђорђе Јефtimiјевић	200		500	
6	Помоћник	Марко Протић	120		300	
7	Амбарџије	Мата Теодоровић	100		250	
8	Јован Павловић	100		250	
9	Јова Стефановић	100		250	
10	Лазар Иргић	100		250	
11	Латови	Кара Павле Симоновић	120		300	
12	Анастас Недељковић	100		250	
13	Никола Стојановић	80		200	
14	Петар Радосављевић	80		200	
15	Живко Милојевић	80		200	
16	Станко Маринковић	80		200	

⁶⁹⁷ Сачинили су Ђорђе Протић, попечитељ внурених дела и др Карло Пацек, начелник одељења санитета, 24. мај 1839. године, у Београду, бр. 283.

⁶⁹⁸ Државни архив Србије, Збирка Мита Петровића 7817- Списак чиновника и служитеља у карантинима у Србији, 24.05.1839. године

17	Гвардијани	Раша Рајковић	80		200	
18	Голуб Петровић	70		175	
19	Милета Донић	70		175	
20	Јованче Тасић	70		175	
21	Стојан Илијић	70		175	
22	Цветко Станишић	70		175	
23	Манојло Митровић	70		175	
				пренос	7.775	
24	Стеван Радујковић	70		175	
25	Бошко Ристић	70		175	
26	Радујица Свилајнчанин	70		175	
27	Петар Дмитровић	70		175	
28	Димитрије Радојковић	60		150	
29	Стефан Саваз	60		150	
30	Димитриј Јагодинац	60		150	
31	Милош Обрадовић	60		150	
32	Ђока Капиција	60		150	
33	Матеа Митровић	60		150	

Табела број Списак Чиновника и Служитеља при Књажевству Србском Карантинима из 1839.године ⁶⁹⁹

Наодећи се, с назначениам годишње и од Трифуна до Ђурђева дне т.г. плате свакога по особ, као што следује:

⁶⁹⁹ Државни архив Србије, Збирка Мита Петровића 7817- списак чиновника и служитеља у карантинима у Србији, 24.05.1839.године

Число	Званије	Име и презиме	Годишња плата у талирима	Назначеније времена за ког до Ђурђева дне т.г. плату примати има	Сума плате до Ђурђева у грошевима	
					добри	
					гроша	пара
<u>Служитељи на крајњој граничној караули</u>						
1	Капетан	Манојло Јовановић	400	За 3. месеца	1.000	..
2	Буљукбаша	Неша Н	48	120	
3	Писар	Јованче Н	48	120	
<u>Састанак грамада</u>						
1	Латов	Коста Абдулић	80	За 3 месеца	200	
<u>2. Карантин Радујевачки</u>						
1	Доктор	Константин Михајловић	300	За 3 месеца	750	
2	Смотритељ	Живко Динуловић	160		400	
3	Амбарџија	Јован Анастасијевић	120		300	
4	Гвардијан	Таса Науновић	70		175	
5	Јоца Јовичић	70	За 2 месеца	116	
6	Трифун Панић	70	За 3 месеца	175	
7	Велимир Трифуновић	70		175	
8	Величко Илијевић	70		175	
9	Алекса Божић	60		150	
10	Ђорђе Чарнојевић	60		150	
11	Тимотеј Стојић	60		150	
12	Мојсило Фејзић	60		150	
13	Алекса Аврамовић	60		150	
14	Петар Дедобрачевић	60		150	
15	Димитрије Стефановић				
16	Здравко Поповић	60		150	
17	Јован Јанковић	60		150	
18	Јован Констандиновић	60		150	

Число	Званије	Име и презиме	Годишња плата у талирима	Назначеније времена за ког до Ђурђева дне т.г. плату примати има	Сума плате до Ђурђева у грошевима	
					добри	
					гроша	пара
<u>Служитељи на крајњој граничној караули</u>						
		<u>5. Карантин Рачански</u>	450	За 3 месеца	1125	..
1	Директор	Атанасије Милојевић	200		500	
2	Смотритељ	Ђена Симић	120		300	
3	Ћумрукција	Јанићије Милијановић	150		375	
4	Писар	Ђоко Стојић	100		250	
5	Латов	Стефан Ристић	70		175	
6		Мијајло Котуровић	70		175	
7		Стефан Атанацковић	60		150	
8	Гвардијан	Петар Атолић	60		150	
9		Никола Милић	60		150	
10		Максим Ковачевић	60		150	
11		Петар Јовановић				
		<u>Састанак Ада Шепачка</u>	500		1250	
1	Надзиратељ	Тодор Бојанић	70		175	
2	Латов	Панта Стојић	60		150	
3	Помоћник	Марко Пантелић	60		150	
4	Гвардијан	Аксентије Јовановић				
		Попечитељ нутрених дела				
		Полкловник кавалир				
		Ђорђе Протић				
		Привр. Начелник Одељ. Санитета				
		Доктор Пацек				
		24. маја 1839. У Београду				
		Бр. 283				

		<u>5. Карантин Рачански</u>	450	За 3 месеца	1125	..
1	Директор	Атанасије Милојевић	200		500	
2	Смотритељ	Ђена Симић	120		300	
3	Ћумрукција	Јанићије Милијановић	150		375	
4	Писар	Ђоко Стојић	100		250	
5	Латов	Стефан Ристић	70		175	
6		Мијајло Котуровић	70		175	
7		Стефан Атанацковић	60		150	
8	Гвардијан	Петар Атолић	60		150	
9		Никола Милић	60		150	
10		Максим Ковачевић	60		150	
11		Петар Јовановић				
		<u>Састанак Ада Шепачка</u>	500		1250	
1	Надзиратељ	Тодор Бојанић	70		175	
2	Латов	Панта Стојић	60		150	
3	Помоћник	Марко Пантелић	60		150	
4	Гвардијан	Аксентије Јовановић				
		Попечитељнутренихдела				
		Полкловниккавалир				
		ЂорђеПротић				
		Привр. НачелникОдељ. Санитета				
		Доктор Пацек				
		24. маја 1839. У Београду				
		Бр. 283				

С обзиром да је Алексиначки карантин био највећи имао је и највећи број службеника. Према овом документу у Алексиначком карантину послове је обављало укупно 33 службеника. Из приложеног видимо да је директор био Аранђел Милосављевић са платом од 400 талира, доктор Георгије Мушицки са платом од 350 талира, а лекар Јован Димитријевић са платом од 300 талира.. Такође, послове су

обављали осмотритељ са платом од 300 талира, писар је примао 200 талира, четворо амбарџија по 100 талира, шест латова са примањима од 80-120 талира, седамнаест гвардијана са примањима од 60-70,80 талира. Алексиначком карантину припадали су служитељи на крајњој граничној караули и састанак на Грамади. Наведени документ у наставку даје списак особља карантина у Радујевцу, где је директор био Константин Михајловић са годишњом платом од 300 талира, осмотритељ, Живко Динуловић, амбарџија, Јован Анастасијевић, а да је укупно било 15 гвардијана. Овоме карантину био је подређен састанак Вршка чука.

Мокрогорским карантином у овом периоду руководио је Матеја Христић са годишњом платом од 350 талира, осмотритељ је био Ђорђе Вучковић, писар Паун Николић, амбарџија Арсо Николић и оно што је занимљиво, овај карантин поред латова и гвардијана, имао је и двојицу пандура- Милутина Томашевића и Мила Лекића. Овоме карантину припадао је састанак на јавору, односно Василијина чесма. Документ пружа увид и у Љубовијски карантин и Рачански карантин којем је припадао састанак на Шепачкој ади, где је надзиратељ био Тодор Бојанић.

Овај документ пружа нам базични списак читавог особља које се старало о санитарном кордону у Кнежевини Србији за време епидемије куге, а податке о будућем периоду пружа нам Шематизам Кнежевине Србије Љубодрага Поповића, који осим наведених састанака наводи састанак у Јанковој клисури, састанак на Суповцу, састанак , поликарантин, Пандирало, а тек касније Рашки карантин и Рамски састанак од 1843. године.⁷⁰⁰

У Кнежевини Србији се користио талир, сребрни новац. Талир је 1842. године вредео 10 пореских гроша, односно 20 чаршијских гроша, а 1855. 12 пореских или 24 чаршијска гроша. Буџети државних расхода Кнежевине Србије су исказивани у талирима, а буџети државних прихода у чаршијским грошевима⁷⁰¹.

⁷⁰⁰ Љубодраг Поповић, *Шематизам Кнежевине Србије 1839.-1851*, Београд, 111-116, 1999.

⁷⁰¹ К. Павловић, „Буџети Кнежевине Србије од 1844. до 1858. године“, *необјављени мастер рад*, Филозофски факултет Универзитета у Београду 2017, стр 8

7.4. Покушај уласка Александра Карађорђевића у Кнежевину Србију

Након слома Устанка 1830. године велики број Срба остао је да борави ван Србије да би се највећи број ових емиграната кренувши из Бесарабије 22. јула 1831. године прешавши код Кладова вратио у Србију. Међу њима се налазио Карађорђев син Александар с породицом који је стигао у Черњев, одакле се писмом обратио кнезу Милошу речима „Светљејши куме“, те речима да га „љуби како родитеља самог“. Касније, 1835. године кнез Милош је посебним Указом одредио Карађорђевој удовици, госпођи Јелени, куми својој, годишњу пензију, у износу од талира из његове приватне касе која се уредно исплаћивала до 1. јуна 1839. године, односно до његовог одласка из земље, након чега је овај износ био пренет на терет државне касе.⁷⁰²

Александар Карађорђевић потајно је из емиграције, својим присталицама у Србији стално писао, непропуштајући прилике да их подсети на мученичку смрт славнога Вожда, чиме је једновремено урушавао ауторитет династије Обреновић.⁷⁰³ Прогон који је доживео кнез Милош 1839, слабио је унутрашње јединство земље; „... Остарели Кнез Милош, умољен је од стране народних посланика да поново заседне на српски престо“.⁷⁰⁴

Потребно је рећи да је постојала комуникација међу кумовима јер се Александар Карађорђевић, врло присно, уз породичне поздраве, обраћао кнезу Милошу, који је поштовао стару куму и њега као кума.⁷⁰⁵

Занимљива је и ситуација која се догодила 1839. године током трајања епидемиолошких мера и прописа, а у комбинацији с политичким догађајима и променама на српском престолу због одласка кнеза Милоша с позиције владара.

У архивској грађи се налази документ у којем је начелник Крајинског округа књаза и Министарство унутрашњих дела обавестио да је 17. 08., Александар Карађорђевић са својом фамилијом пошао у изворски састанак, где му је речено да мора да борави пет дана. Ово је наравно тражено да би се јавило „вишој власти“, и да би се од исте добиле инструкције како треба поступити. Озбиљност намере уласка Александра Карађорђевића

⁷⁰² Петровић, *Финансије и установе обновљене Србије до 1842*, 395–398.

⁷⁰³ Владимир Јовановић, Александра Вулетић, Момир Самарцић, *Наличја модернизације. Српска држава и друштво у време стицања независности*, (Београд: Историјски институт, 2017): 15.

⁷⁰⁴ Јовановић, Вулетић, Самарцић, *Наличја модернизације. Српска држава и друштво у време стицања независности*, 16.

⁷⁰⁵ Петровић, *Финансије и установе обновљене Србије до 1842*, 398–400.

поткрепљује не само покретање читаве породице већ и то што је пратио скелу којом је све своје ствари већ био превезао у Неготин. Рапортом се очекивао одговор „оће ли му дозволити унутреност ући, као што он жели, или не. Приметно је, али и похвално оловљавање фамилије блаженопочившег господара Карађорђа“. Дакле, поштовање, али не до краја, јер је одговор био „да му стање политике садашње док се намести нови Књаз не може допустити да у отечеству буде“. Ово је саопштено решењем намесништва Књажевског достојанства од 25. августа, и то да се породица „опет у Влашку врати“, ипак је било ублажено „изузимајући само матер његову, госпођу Елену“, ⁷⁰⁶ која ако жели може код ћерке у Београд да отпутује. ⁷⁰⁷

Тако је Карађорђева фамилија морала да остане у Румунији све до лета 1840. године када се након пуних 27. година вратила у Србију. У јесен 21. септембра 1840. године Александар Карађорђевић најпре је био постављен за члана београдског Окружног суда, а крајем 1841. године за поручника и ађутанта кнеза Михаила Обреновића. ⁷⁰⁸

Кнез Михаило је почетком 1832. године дозволио повратак у Србију Томи Вучићу Перишићу који се повукао у Грузију и тамо организовао народ против кнеза и ушао у борбу с њим код Крагујевца, Чумића и Жабара. У намери да не дозволи „даље проливање братске крви“ кнез Михаило се вратио у Београд и у ноћи 26. на 27. август 1842. године написао је оставку на владалачки престо и напустио Србију у пратњи неколико чланова Совјета и попечитеља, и прешао у Земун. ⁷⁰⁹

У оваквој политичкој ситуацији након обраћања Срба, београдски мухафис Мухамед Тамил и царски комесар Мухамед Шекиб, одобрили су Србима привремено Прављеније 28. августа 1842. године, истичући међу њима Аврама Петронијевића и Тому Вучића Петровића. Четири дана касније, 2. септембра у логору на Врачару „извикан је“ за кнеза Александар Карађорђевић, који је истога дана издао прокламацију објављујући да га је окупљени народ изабрао за кнеза. Његов избор потврдила је Народна скупштина, док је на Митровдан, 26. октобра 1842. године био саопштен султански берат као потврда избора Александра Карађорђевића за владајућег кнеза. ⁷¹⁰

⁷⁰⁶ Познато је пријатељство и љубав између две куме, Јелене и Љубице. Кнегиња Љубица се бринула и неговала Јелену у болести организовала свечану сахрану „пратећи куму“ по највећој зими од Београда до Тополе где је и сахранила поред мужа, свога кума Карађорђа. Петровић, *Финансије и установе обновљене Србије до 1842*, 402.

⁷⁰⁷ Државни архив Србије, Збирка Мите Петровића – ЗМП–8183.

⁷⁰⁸ Петровић, *Финансије и установе обновљене Србије до 1842*, 401.

⁷⁰⁹ Петровић, *Финансије и установе обновљене Србије до 1842*, 590–591.

⁷¹⁰ Петровић, *Финансије и установе обновљене Србије до 1842*, 548–549.

7.5. Утицај епидемија на културу живљења становништва у Кнежевини Србији

Кнез Милош је за престоницу обновљене српске државе одредио Крагујевац, те су први лекари, школовани у иностранству, долазили у тај град, где су се бавили војно санитарским пословима. Крагујевац, с 2000 становника, постао је културно-просветни, административни и економски центар, у коме су и доношене важне одлуке за развој здравствене културе и санитарске службе.

Установљење стационарне здравствене установе у Кнежевини Србији иницирао је Вук Караџић, саветујући кнеза Милоша да у Крагујевцу отвори шпитаљ „барем од две собе – једна за мушкарце, а друга за женскиње“.⁷¹¹

Кнез Милош је питање лечења становништва желео да реши на тада савремен европски начин, довођењем страних лекара, који су били припадници различитих народности: др Александриди је био Грк, др Вито Ромита и Бартоломео Куниберт били су Италијани, Јован Стејић је био Србин из Војводине.⁷¹²

Такође, кнез Милош је 1834. стипендирао Павла Илића из Великог Бечкерера као студента на Пештанском универзитету, а он је након дипломирања 1835. године прешао у Србију. Годину дана касније, по заповести кнежевој, Павле је основао прву државну апотеку у Крагујевцу – Правитељствена апотека дворска и војна. Даље оснивање апотека у Кнежевини Србији наставили су Ђорђе Богдановић из Баната и Ђорђе Крстић из Руме, а све по угледу на тада савремену аустријску фармакоапотеку, одакле су пренели и начин наплате, што потврђује Правило за манипулисање, из 1839. године, касније је донето и Правило за приватне и државне апотеке 1845. године.⁷¹³

Обновљена Србија поникла је из народне револуције, као сељачка земља, и није имала развијену здравствену културу нити општу просвећеност. Зато је кнез Милош тражио начине да своју неразвијену патријархалну земљу унапреди ангажовањем школованих људи који су образовање стекли на европским универзитетима, те доласком у Србију имали задатак да примене своја искуства и тако помогну обично становништво. У оваквом контексту је у обновљеној Србији установљен први Санитет.

⁷¹¹ Први физикуси и болнице у Крагујевцу – престоници обновљене Србије“, Зоран Мишовић, Марко Спасић, *Медицински часопис, Историја медицине 2013*, 216.

⁷¹² Војислав Марјановић, „Фармација у Србији у 19.веку“, *700 година медицине*, стр 373.

⁷¹³ Војислав Марјановић, „Фармација у Србији у 19.веку“, *700 година медицине*, 374.

Доктори медицине почели су да долазе у Србију убрзо након завршетка Другог српског устанка, када се и почело са успостављањем нове државне власти у вазалној кнежевини. Треба поменути и чињеницу да је честа појава заразних болести и епидемија условила већу посвећеност здравственим проблемима код државних власти и код обичног становништва, које је тридесетих година 19. века било погођено епидемијама колере, куге, тифуса и великих богиња.⁷¹⁴

Свиштовски мир којим је завршен последњи аустријско-турски рат 1788–1791. заправо је био почетак веома тешког периода у српској нововековној историји у којем је ратно страдање српског народа било замењено вишегодишњим страдањем од епидемија заразних болести. Избегло српско становништво на територији Хабзбуршке монархије, било је погођено пегавим тифусом, а касније и епидемијом куге, која се преносила дуж Цариградског друма и појавила у Београду, Смедереву, Хасан-пашиној Паланци, Баточини, Ћуприји, Параћину и Нишу, касније и у Крушевцу, Алексинцу, Ражњу, Лесковцу, Крагујевцу и Јагодини. Након затишја, од лета 1792. куга је захватила: Ваљево, Ужице, Рудник и Чачак и поново Београд, Пожаревац, Смедерево и Крајину у Видинском Санцаку.

Нови кужни удар уследио је након слома Првог српског устанка, почетком 1814. по истом модусу ширења, најпре дуж Цариградског друма и уз јужне обале Саве и Дунава. До половине септембра кужном болешћу био је захваћен читав пашалук. Њеном престанку погодовао је долазак хладног зимског времена.⁷¹⁵

Власти Хабзбуршке монархије су с територије београдског пашалука, будуће кнежевине Србије, прикупљали податке о ширењу заразних болести. Тако сазнајемо да је у априлу 1794. у Београду за три дана током Васкрса од куге преминуло 53 људи, а током августа исте године је дневно у Београду умирало 40–50 људи, да би до септембра укупно преминуло 4.470 људи.⁷¹⁶

Страшни су и подаци о смрти у Срему током епидемије куге, познате као Иришка куга 1795. када је у Иригу, Вуковару и 12 сремских села кугом било заражено 23–25% људи, од који је преминуло 75,35% болесника. Нова епидемија куге током 1814. је до краја јула усмртила 264 особе.⁷¹⁷

⁷¹⁴ Милорад Драгић, Здравствено просвећивање у Србији у 19. веку, *700 година медицине*, 173.

⁷¹⁵ Шешум, *Епидемије куге, колере и тифуса 1707-1837 и њихов утицај на изградњу и стварање модерне српске државе*, 15.

⁷¹⁶ Од 1792-1777 на простору Б. пашалука куга је усмртила преко 10.000 људи. Стојанчевић, *Из Србије Другог устанка и кнез Милошеве владе 1815-1839*, 192.

⁷¹⁷ Шешум, *Епидемије куге, колере и тифуса 1707-1837 и њихов утицај на изградњу и стварање модерне српске државе*, 18.

Када је 1837. куга захватила Србију, у деловима захваћеним заразом, у Поморављу, укупно су биле заражене 243 особе, од којих су преминула 192 болесника, па је тако леталитет износио 79%. У Ваљевским селима било је заражено 29 становника у Брежђу, а преминуло је 28, а у Осеченици од 11 заражених преминуло је 10, те је овде леталитет био 95%. Закључује се да је на територији читаве Србије смртност од ове болести износила 81%.⁷¹⁸

Овако тужну слику Србије додатно појачавају описи које са читаоцима дели Милорад Драгић, а на тему живота сеоског становништва у Србији током читавог 19. века. Он наводи како већина српских сељака у својим кућама живи „чемерно“, без здравог кућног простора, слабо се хранећи, с лошим оделима, слабог знања и ниске свести о чувању здравља и неговању новорођенчади и деце. Користећи као поштапалицу „треба видети“, он прекорно скреће пажњу на проблеме српских сељака који зиму проводе у мрачним и неокреченим собама, без кревета, спавајући на мокрим земљаним подовима, на чергама које су обично прљаве, да једу лош хлеб, и читаве зиме ходају слабо обучени, а њихова деца тако и у школу одлазе. Посебно треба видети како се породиље тешко муче и у како прљаве крпе се повија подојче, па ће се тако разумети зашто је смртност била тако велика и да је у Кнежевини Србији до краја 19. века, у првој години живота умирало свако шесто дете.⁷¹⁹

Када причамо о последицама епидемије колере и куге, потребно је објаснити и појаву збегова, тачније кужних збегова становништва у, нападу од заразних болести. За време епидемија, крајем 18. и почетком 19. века, а вероватно и раније, људи су из заражених места бежали у шуме, формирајући неку врсту породичних збегова, на довољној удаљености од других људи, где су у случају смрти неког члана суседног збега одмах мењали локацију. Тако се бежало из Београда и Јагодине, а поуздано се зна да је било покушаја таквог бежања и током епидемије куге у Србији 1837. када се то догађало у Ражњу, Јагодини, али и Брешћу и Осеченици.⁷²⁰

Након што би напустили села, њихови житељи су се ретко враћали у њих, па су на тај начин многа села у Србији постала селишта.⁷²¹

⁷¹⁸ Дедић, *Куга у Јагодини 1837. године*, 88.

⁷¹⁹ Милорад Драгић, *Здравствено просвећивање у Србији у 19. веку, 700 година медицине*, стр 177; Д. Леовац“ *Вакцинација у Србији 19. века – између законских оквира и примене*“, 111.

⁷²⁰ Шешум, *Епидемије куге, колере и тифуса 1707-1837 и њихов утицај на изградњу и стварање модерне српске државе*, 104.

⁷²¹ Шешум, *Епидемије куге, колере и тифуса 1707-1837 и њихов утицај на изградњу и стварање модерне српске државе*, 20.

Градска насеља су више погођена ширењем заразних болести, а како су била више насељена муслиманима него хришћанима, можемо рећи – зато што су муслимани тада више били погођени заразом – да су епидемије мењале како докторску, тако и верску слику Србије током 19. века.

Као позитивну последицу епидемија у Србији треба навести утицај на здравствену просвећеност српског народа током тридесетих и четрдесетих година 19. века.

Писменост широких слојева народа, нарочито сеоског живља, била је врло слаба. С обзиром на овако мали број школа и незнатну писменост уопште, није могло бити речи о неком обавештавању и поучавању народних маса писменим путем, па тако ни о обавештавању и едукацији о куги и њеном сузбијању.⁷²²

Последице епидемије куге осетиле су се у свим животним сегментима у Кнежевини Србији. Из бојазни од кужне заразе, септембра 1837, почетак школске године био је одложен за 1. октобар. Тадашњи „директор свију школа у Србији“, Петар Радовановић, добио је од кнеза Милоша усмени налог „да се теченије зимно ове године у Књажевству Србији, 01. октомбра почети има“. Како је и саопштио надлежним властима, учињен је распис. Од овога су биле изузете школе у зараженим местима, па је одлука о њиховом почетку рада, похађању наставе била препуштена саветнику Авраму Петронијевићу.⁷²³

Важно постигнуће у здравственој култури српског становништва било је и доношење Правила за калемљење богиња 1839. године по којој су по изричитој наредби кнеза Милоша најпре вакцинисана деца државних службеника а беше забрањено да мајстор на занат прими шегрта ако није вакцинисан, а свештеници нису смели да венчавају оне који нису вакцинисани, који нису имали феду, признаницу о „пелцовању богиња“.⁷²⁴

⁷²² Татјана Драгићевић, Славица Тимотијевић и Мирјана Маринковић, *Школство у Србији 1817–1838: документа из фондова Архива Србије*, (Београд: Архив Србије, 2009), 187.

⁷²³ Драгићевић, Тимотијевић, Маринковић, *Школство у Србији 1817–1838: документа из фондова Архива Србије*, 187.

⁷²⁴ Бранислав Димитријевић, *Борба против великих богиња у обновљеној Србији*, Тимочки медицински гласник, 2011 Реч вакцина потиче од латинске речи VACCINA – крава, зато што је прва забележена вакцинација против великих богиња изведена вирусом крављих богиња или вирусном вакцином доктора Едварда Џенера 1796. године, а 1798. настала је прва вакцина.

Закључак

Карантин као начин спречавања ширења болести древни је феномен. Рани назив за карантин је венецијански и долази од речи *Charanta* (40 дана). Бродови који су пристизали у Венецију морали су да се усидре у луци да не би пренели кугу у град, и ту су морали боравити четрдесет дана. Четири километра од Венеције налазило се острво Лазарето. Његово име је сачувано и у историји медицине. Четрдесет првог дана на палубу би се попели лекари и одлучили би да ли брод може да пристане у залив Светог Марка. У 19. веку су дипломате и политичари почели да користе карантин као средство политичке борбе, па су позивани на посебне конференције. Демократија у Сједињеним Државама бележи епидемије од 1793. године, када је почело ширење жуте грознице Филаделфијом.

Карантини су имали огроман значај у овом периоду, најпре зато што су драстично смањили могућност преношења куге са истока преко балканског дела Турске у Западну Европу, и то забраном мешања на кордону, затим третирањем топлокрвних животиња и трговачке робе (вуна, памук, свила), а нарочито дезинфекцијом онога што је прелазило с руке на руку – писма и новац. Наравно, важно је било и чишћење и кађење просторија, строги лекарски прегледи, предострожности приликом сахрањивања умрлих, као и спаљивање ствари које су им припадале. Све ово је резултирало успешном борбом против куге, спречавањем њеног продора али и ширења других епидемија у западне хришћанске земље.

Када се 1836. године у Турској појавила куга и када се нагло почела ширити ка свим крајевима Балкана, па и Србији, Европом је завладао страх да ће се она, пробивши српски кордон, раширити и даље на север и захватити велики део европског становништва. Колико је Европа полагала велику наду у Аустрију, толико се незнатно надала у способност мале и тек ослобођене Србије да ће зауставити ширење куге. Знало се и предвиђало, сасвим оправдано, да ће се тешко спречити њен долазак у срце Европе ако пређе Саву и Дунав. Борба против куге у Србији пре готово два века изненадила је и задивила целу Европу и у тадашњем културном свету изазвала опште и искрено признање српском народу и кнезу Милошу на тако успешно завршеном

подухвату. Успешно окончана борба против куге показала је целом свету да српски народ, поред војничких, поседује и организаторске и конструктивне способности.

Када је реч о међународним околностима у вези са српским санитарним кордоном и решењима и праксом коју су српски органи предузимали, све то је било готово у потпуности преузето од Аустрије. Велики је био утицај Аустрије на укупну организацију српског санитарног кордона. Аустријска подршка српској одбрани од епидемије била је кључна. Долазак аустријских лекара у Србију представљао је неопходну кадровску подршку српском санитарном кордону, без које би читав процес био неизводљив. Наша истраживања на докторској дисертацији су показала да је српски санитарни кордон био, условно речено, део ширег система одбране од епидемија који је функционисао на простору Србије и Аустрије, и у коме су са српским карантинима сарађивали карантини Земун, Панчево и други.

Државни органи и извршна власт Србије, своје уобличење добили су доношењем Сретењског устава 1835. године као и доношењем Закона о државном савету који је био подељен на два дела: закономизвршитељни, који је функционисао као влада са шест одељења: правосуђе, финансије, црквена дела и просвета, унутрашњи, инострана и војна дела, на челу с попечитељима. Међутим, овај закон није био примењен, јер је и Устав престао да важи врло брзо.

Одбрана становништва Србије представљала је у неку руку и одбрану целе Европе. Аустрији је константно претила опасност од куге с турске стране, те је на граници са Турском основан стални гранични санитарни кордон. Ова мера била је установљена поред читаве аустријске границе према Турској, у дужини од преко две хиљаде километара. Кордон је чинио низ стражарских станица, чардака, у којима су били смештени војни граничари, стражари, који су у патролама ноћу и дању обилазили границу чувајући је, да ни људи ни животиње не прелазе с турског на царско подручје. Ко је желео да пређе с турске територије, био је упућиван у најближи контумац, а онај ко је већ прешао на аустријско подручје био је уз пратњу страже спровођен до најближег контумца, да би издржао карантин. Кордон, као земљишни појас, био је ширине од 50 до 500 или више метара, што је зависило од конфигурације терена.

У циљу одбране од епидемија, Србија на челу с кнезом Милошем почела је предузимати модерне мере борбе против епидемије, правећи тако велики искорак у здравственој пракси. Поред тога што је српски санитарни кордон према Аустрији и Турској штитио земљу и становништво од епидемије, он је у неку руку и заокруживао

њену самосталност и самобитност. Иако аутономија у саставу Турске, Србија са доношењем мера против епидемије постаје независнија и добија обресе државе у пуном смислу те речи. Кнез Милош је то добро увидео и јачао је ове мере, вешто их спроводећи и у правцу самосталног кордона и јачања сопствених граница, надајући се да ће то у будућности бити границе потпуно независне државе. С пролећа 1836. појавила се куга у европском делу Турске и почела се ширити по свим крајевима, тако да се кужна зараза кретала лепезасто ка Србији. Нешто раније, 1831. године, појавила се епидемија колере и у Србију је продирала највише са севера. Ова ситуација је утицала на то да се тада подигну први карантини на простору Србије. За овај веома важан пројекат заштите здравља становништва Србија се задужила и почела градити карантине на најважнијим местима где је био највећи улаз људи и робе извана. Тако су настали карантини у Алексинцу, Брегову и на Мокрој гори а касније и читав систем карантина и састанака.

Други аспект у оквиру контекста утврђивања граница јесте и обавештајна делатност карантинске службе у Србији (1836–1842). Кроз историју, карантини су поред своје основне намене служили и за обавештавање у контексту кретања кужне заразе у суседним државама. Биле су то подесне установе за обавештавање, не само о кретању заразе него и за обавештавање уопште. У њима се из разних ближих и удаљених места суседних земаља налазило доста људи на одређеном временском карантинирању, које је трајало и до четрдесет дана. У таквим околностима, карантинистима су се некада отимале читаве приче и описи који су могли бити од важности за земљу у којој се издржавао карантин. Поред ове карантинске обавештајне службе, свака држава у време оваквих зараза водила је и своју спољну обавештајну службу о кретању те заразе, што је био случај и са Србијом у времену епидемије која је предмет овог рада. Извори сведоче да је особље српских карантина пратило ко долази у карантин и какве су његове намере у вези с боравком и пословањем у Србији. Вешто би уочили интересантне људе и њихове приче које би могле бити од значаја за централне органе власти. О томе су службеници карантина извештавали директора карантина а овај би процењивао колико је исказ одређеног човека који је био на карантинирању значајан. Након тога би такво лице испитали и утврдили чињенице у вези с његовим сазнањима која су била од интереса за Србију. Све то би достављали вишим државним органима, а понекада би о томе обавестили и самог кнеза. Било је ту врло вредних информација о регионалним питањима у унутрашњости

Турске, питањима из Босне и Херцеговине или Црне Горе. Штавише, у контексту политике здравствене заштите на границама, санитарни кордон се великим делом односио на Србе у Аустрији и Турској. Он сведочи о уласку људи и робе у Србију у времену епидемије. Тако смо добили важне информације о српском народу у Аустрији и Турској, и епидемиолошким приликама у граничним аустријским и турским областима. Проток робе и трговина из Аустрије и Турске великим делом су се односили на српске трговце из тих земаља. Стога је велики број карантинираних у ствари представљао њихов боравак у карантинима и пословање. Извори су показали да је трговина била интензивна са Србима из Срема, Бачке, Баната, Славоније, Босне и удаљенијих крајева Херцеговине, Црне Горе и Приморја.

Анализом документа увидели смо да су вести о заразним болестима слате на више нивое власти из свих српских карантина, готово на дневном нивоу, док је о “стању здравља” ван граница Кнежевине Србије била посвећена озбиљна пажња од стране читаве управне структуре у држави, као и да је кнез Милош био веома посвећен праћењу оваквих извештаја, на које је одмах и реаговао, издавањем адекватних наређења.

Грађа потврђује велики ослонац српских власти, на аустријски систем заштите од заразних болести, почев од законских норми и регулатива преко довођења стручног особља, углавном из земунског карантина, ради пружања помоћи у српским карантинима као и обучавању српског особља да самостално усвоји прописане норме, прописе, а нарочито да их вешто и стручно спроводи у свим карантинима и састанцима уз напомену да је цео процес рада у њима, на чишћењу људи и робе био врло комплексан и захтеван. То нас уводи у други закључак, који је општи и односи се на читав персонал у карантинима, дакле на директоре, докторе изузимајући пропуст доктора Хермана Мајнерта, латове, гвардијане, осмотритеље, амбарције, писаре, нациратеље који нису учинили никакав пропуст у свом раду који би се прелио на српски народ и довео до ширења епидемије са смртним исходима. Сматрамо да је ово било велико постигнуће и победа малог, обичног човека, људи који су без обзира на врло оскудна предзнања о заразним болестима јер су махом били неписмени, своје дужности обављали тачно и савесно, без икаквог пропуста или грешака и тако и успели да зауставе епидемију куге, и сачувају српско становништво од тежих последица, а томе је и сама Европа, у овом случају била поштеђена кужне пошести. Ова чињеница завређује посебну

пажњу, али и похвалу већинском српском становништву, дакле српском сељаку, који је без обзира на тежак и примитиван начин живота на селу, врло дисциплиновано прихватио наређења власти, донекле својевољно, а у неким ситуацијама и под присилом прописаних казни од стране истих. Тако можемо закључити да су тадашње власти вешто условиле српски народ, да усвајајући прописе, промени на боље своју свест, спознају о хигијени, хигијени намирницама и хигијени разне робе и стоке која је коришћена и у исхрани и за прављење производа свих веста, дакле да побољша своју културу живљења и ради на стварању општих услова за бољи живот.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

НЕОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ

Државни архив Србије, Књажеска канцеларија – КК. I- Алексиначка нахија

Државни архив Србије, Књажеска канцеларија – КК XXXII – Ужичка нахија

Државни архив Србије, Књажеска канцеларија – КК XXXVII – Шабачка нахија

Државни архив Србије, Књажеска канцеларија – КК XXXXVIII – Школство

Државни архив Србије, Књажеска канцеларија – КК XII – Јагодинска нахија

Државни архив Србије, Збирка Мите Петровића – ЗМП

Државни архив Србије, Збирка Варија, V

Историјски архив у Панчеву, Магистрат, Маг. 1–4056, 1794–1847, бр. 1141/п, 4–6.јул 1838, један лист. Темишвар, 1838.6.25 бр.1826. Генерална команда Магистрату. Доставља списак контумаца у Србији. Они се налазе у Радујевцу, Алексинцу, Мокрој Гори, Љубовији и Рачи. Примљено к знању и саопштено физикату. (БП)

ОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ

* Веселиновић, Рајко. *Грађа за историју Београда од 1806 до 1867*. књига 1. Београд : Музеј града Београда, 1965.

* Ђорђевић, Тихомир Р. „Архивска грађа за насеља у Србији, у време прве владе кнеза Милоша (1815–1839)“, у: *Насеља и порекло становништва. Књ.22: по архивским документима*. Уредио Јован Цвијић. Београд: Графички завод Макарије, 1926.

* *Књажеска канцеларија: Ужичка нахија: документи. Књ. 2, (1831–1839)*. Приредио Недељко Радосављевић. Београд: Архив Србије; Ужице: Историјски архив, 2006.

* Манојловић, Мирољуб. *Зборник докумената 1, Двор и породица Књаза Милоша у Пожаревцу 1825–1839*, Историјски архив Пожаревац, 2011.

*Плавшић Никола, Миловановић Александра. *Протокол магистрата нахије Поречке (1828-1832)*. Неготин: Историјски архив, 2020.

*Stojančević, Vladimir. *Obaveštajna služba u karađorđevoј i mилошевој Србији*. Београд: Државни секретаријат народне одбране, 1964.

*Цамбасовски, др Климент, „Грађа за историју македонског народа из Архива Србије“, Архив Србије и Архив на Македонија, Београд 1981.

ЛИТЕРАТУРА

Монографије

- * Bailey D. *The plague*. New York: The Rosen Publishing Group, 2011.
- * Bazala, Vladimir. *Pregled povijesti zdravstvene kulture u Dubrovniku*. Zagreb: 1972.
- * Бартоломео, КунибертСилвестар. *Српски устанак и прва владавина Милоша Обреновића*. Београд: Штампарија Д. Димитријевића, 1901.
- * Birsen, Bulmuş, *Plague, Quarantines, and Geopolitics in the Ottoman Empire*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2012.
- * Boué, Ami. *Recueil d'itinéraires dans la Turquie d'Europe: détails géographiques, topographiques et statistiques sur cet Empire. Tome second*. Vienne: Libraire de l'Académie Impériale des Sciences, 1854.
- * Вујић, Јоаким. *Путешествије по Србији*. Београд: Српска књижевна задруга, 1901–1902.
- * Вулетић, Александра. *Брак у Кнежевини Србији*. Београд: Завод за уџбенике, 2008.
- * Гавриловић, Михаило. *Милош Обреновић. Књига прва (1812–1820)*. Београд: Задужбина И.М. Коларца, 1908.
- * Исти. *Милош Обреновић. Књ. II, (1821–1826)*. Београд: Задужбина И.М. Коларца 1909.
- * Исти. *Милош Обреновић. Књ. III, (1827–1835)*. Београд: Задужбина И.М. Коларца 1912.
- * Гавриловић, Славко. *Срби у Хабзбуршкој монархији: (1792–1849)*. Сремски Карловци: Карловачка уметничка радионица, 2000.
- * Гавриловић, Славко. „Срби у Хабзбуршкој Монархији од краја XVIII до средине XIX века“. У: *Историја српског народа. Књ. 5. Том 2, Од првог устанка до Берлинског конгреса : 1804–1878*. Београд: Српска књижевна задруга, 1981.
- * Glesinger, Lavoslav. *Medicina kroz vjekove*. Zagreb: Zora, 1954.

* Gross, Mirjana. *Suvremena historiografija: korijeni, postignuća, traganja*. Zagreb: Novi liber, 2001.

* Gün I. Schäfer, G. Groß D. *Medizinische Versorgung und Gesundheitsverhalten in den „donauschwäbischen“ Siedlungsgebieten Banat und Sathmar im vormaligen Ungarn (1700–1918)*. Kassel: Medizingeschichte im Rheinland, Kassel, 2009.

* Dabižić, Miodrag. *200 godina Zemunske bolnice 1784–1984*. Beograd : Kliničko-bolnički centar, 1985.

* *Дипломатско представништво Србије у Цариграду 1830–1858*. Приредили Мирослав Перишић, Александар Марковић, Светозар Рајак. Београд: Архив Србије, 2015.

* Deville, Patrick. *Kuga i kolera*. Zagreb: Edicije Božičević, 2019.

* Дедић, Драгослав. *Куга у Јагодини 1837. године*. Јагодина: Историјски архив, 2020.

* Деретић, Јован. *Културна историја Срба: предавања*. Београд: Evro Book, 2000.

* Драгићевић, Татјана, Славица Тимотијевић и Мирјана Маринковић. *Школство у Србији 1817–1838: документа из фондова Архива Србије*. Београд: Архив Србије, 2009.

Kely Drews, “A brief history of Quarantine”, *The Virginia Tech Undergraduate Historical Review*, 2 (2013): 59-70.

* *Држава и политике управљања: 18–20. век*. Уредник издања Петар В. Крестић; Београд: Историјски институт, 2017.

* Ђорђевић, Тихомир Р. *Из Србије Кнеза Милоша: културне прилике од 1815. до 1839. године*. Београд: Просвета, 1983.

* Ђорђевић, Тихомир. *Медицинске прилике у Србији: за време прве владе кнеза Милоша Обреновића (1815–1839)*. Београд: Централни хигијенски завод, 1938.

* Ђорђевић, Тихомир. *Наш народни живот*. Београд: Српска књижевна задруга, 1923.

* Живковић, Новак. *Здравствене прилике на подручју Ужица: првом половином 19. века*, Титово Ужице: Општа болница, 1973.

* Исти. *Ужички немири 1828–1838*. Титово Ужице: Самоуправна интересна заједница културе, 1979.

* Ziegler, Philip. *The Black Death*. Harmondsworth: Penguin Books, 1976.

- * Иванић, Стеван З. *Борба против куге у Србији за време аустријске владавине: (1717–1740)*. Београд: Централни хигијенски завод, 1937.
- * Илић, Танасије Ж. *Sanitetske prilike na sektoru mitrovačkog kordona od 1740. do 1804. godine*. Sremska Mitrovica: [s. n.], 1976.
- * *Историја дипломатије, Св. 2, Дипломатија новог доба (1872–1919)*. Београд: Архив за правне и друштвене науке, 1949.
- * Јакшић, Гргур. *Европа и Васкрс Србије: (1804–1804)*. Београд: Српска књижевна задруга, 2020.
- * Јерemić, Risto. *Zdravstvene prilike u južnoslovenskim zemljama: do kraja 19. veka*. Zagreb: Škola narodnog zdravlja, 1935.
- * Јерemić, Risto. *Medicinske prilike u Zemuni: 1750–1900*. Београд: Centralni higijenski zavod, 1937.
- * Исти. *Прилог историји здравствене културе Сремских Карловаца од 1772 до 1872 год.* Београд: Библиотека Централног хигијенског завода, 1940.
- * Јовановић, Војислав. *Историја ветеринарске медицине и здравствене културе на тлу данашње Војводине*. Нови Сад: Матица српска, 2004.
- * Јовановић, Владимир, Александра Вулетић и Момир Самарџић. *Наличја модернизације. Српска држава и друштво у време стицања независности*. Београд: Историјски институт, 2017.
- * Јовин, Славко. *Епидемија колере у Војводини 1836. године*. Нови Сад: Матица српска, 1984.
- * Исти. *Епидемија колере у Војводини 1831. године*. Нови Сад: Medicinski fakultet, 1978.
- * Исти. *Историја медицине и здравствене културе на тлу данашње Војводине*. Нови Сад: Матица српска, 1998.
- * Катић, Реља. *Српска медицина од IX до XIX века*. Београд: Научно дело, 1967.
- * Сурпrien, Robert. *Les slaves de Turquie-Serbes, Montenegrins, Bosniaques, Albanais et Bulgares*. Paris, 1844.
- * Костић, Мита. *Из историје Срба у Угарској и Аустрији XVIII и XIX века: одабране студије*. Загреб: СКД Просвјета, 2013.
- * Крестић, Василије Ђ. *Срби у Угарској 1790–1918*. Нови Сад: Матица српска, 2013.

- * Крпић, Никола и Љубодраг Крпић, *Од манастирског лечилишта до Здравственог центра Студеница*, Краљево: Историјски архив, 2020.
- * Љушић, Радош. *Историја српске државности. Књ. 2, Србија и Црна Гора: нововековне српске државе*, Нови Сад: Српска академија наука и уметности, Огранак: Беседа: Друштво историчара Јужнобачког и Сремског округа, 2001.
- * Исти. *Кнежевина Србија: (1830–1839)*. Београд: САНУ, 1986.
- * Исти. *Кнез Милош: (1783–1860): државотворни владар*. Нови Сад: Православна реч, 2021.
- * Исти. *Србија 19. века: изабрани радови. 3*. Београд: Војноиздавачки завод, 2005.
- * Манојловић, Мирољуб. *Двор и породица Књаза Милоша у Пожаревацу (1825–1839)*. Пожаревац: Историјски архив Пожаревац, 2013.
- * Манојловић, Мирољуб. *Нахијски суд Пожаревац (1821–1839)*. Пожаревац: Историјски архив Пожаревац, 2013.
- * Марковић, Живота. *Ужички крај у Србији Кнеза Милоша*. Пожега: Народна библиотека Пожега, 2000.
- * Марковић, Радосав П. *Војска и наоружање Србије кнеза Милоша*. Београд: Научно дело, 1957.
- Марковић, Радосав. *Крагујевачка нахија 1815–1839*, Књажевска канцеларија, књига 2, Београд 1954.
- * Матијевић, Милан М. *Карановачки панађури*. Краљево: Слово, 1991.
- * Микавица, Дејан, Ненад Лемајић, Горан Васин и Ненад Нинковић. *Срби у Хабзбуршкој монархији : 1526–1918. 1, Од Мохачке битке до Благовештенског сабора: 1526–1861*. Нови Сад: Прометеј: Радио-телевизија Војводине, 2016.
- * Милићевић, Милан Ђ. *Кнежевина Србија*. Нови Београд: Book & Marso, 2005. (фототипско издање).
- * Милошевић, Ана. *Паланка на цариградском друму*. Смедеревска Паланка: Историјски архив „Верослава Вељашевић“, 2022.
- * Миљковић Катић, Бојана. *Пољопривреда Кнежевине Србије 1834-1867*. Београд: Историјски институт, 2014.
- * Михајловић, Војислав. *Борба против куге у Србији пре сто година*. Београд: Централни хигијенски завод, 1937.

- * Михаиловић, Војислав. *Из историје санитета у обновљеној Србији 1804–1860*. Београд: Научна књига, 1951.
- * Исти. *Упутство о сузбијању и лечењу колере у Србији пре сто година*. Београд: Привредни преглед, 1936.
- * Петровић, Димитрије. *Финансије и установе обновљене Србије до 1842. књиге I и II*. Београд: Државна штампарија Краљевине Србије, 1897.
- * Петровић, Михаило. *Срби у Кумановском срезу: од прве половине XIX до средине XX века: (сећања Михаила-Милана Петровића)*. Приредила Душица Бојић. Београд: Историјски музеј Србије, 2015.
- * Перуничкић, Бранко. *Београдски суд 1819–1839*. Београд: Историјски архив Београда, 1964.
- * Пећинар, Перо. *Сеобе кроз ужички округ у 19. веку*. Ужице: 2012.
- * Пирх, Ото Дубислав. *Путовање по Србији у години 1829*. Београд: Службени гласник, 2012.
- * Попов, Чедомир. *Грађанска Европа: (1770–1914). Политичка историја Европе: (1815–1871)*. Београд: Завод за уџбенике, 2010.
- * Поповић, Васиљ. *Источно питање: историјски преглед борбе око опстанка Османлијске царевине у Леванту и на Балкану*. Београд: Службени лист СРЈ: Балканолошки институт САНУ, 1996.
- * Поповић, Гаврило. *Мемоари: документа*. Приредили Петар В. Крестић, Миле Станић. Београд: Државни архив Србије, 2022.
- * Поповић, Љубодраг А. *Шематизам Кнежевине Србије: 1839–1851*. Београд: Архив Србије, 1999.
- * Поповић, Сретен Ј. *Путовања по Новој Србији: (1878–1890)*. Београд: Српска књижевна задруга, 1950.
- * *Prvi kongres za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije / pod pokroviteljstvom Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1–3. oktobar 1970*. Научно друштво за историју здравствене културе Југославије, 1970.
- * Радосављевић, Недељко. *Књажевска канцеларија: Ужичка нахија: документи. Књ. 2. (1831–1839)*, Београд: Архив Србије; Ужице: Историјски архив, 2006.
- * Растовић, Александар. *Велика Британија и Косовски вилајет 1877-1912. године*. Београд: Завод за уџбенике, 2015.
- * Richter, Wilhelm, „Serbiens Zustände unter dem Fürsten Milosch“, Zagreb, 1840.

* „Sanitarni kordon“. *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=33152> [приступљено, 20. 3. 2021].

* Селимовић, Салих. *Прилози прошлости Старе Раике*. Ужице: Графичар, 2014.

* Станојевић, Владимир. *Историја српског војног санитета*. Београд: В. Станојевић, 1925.

* Стојанчевић, Владимир. *Из историје Србије Другог устанка и кнез Милошеве владе: 1815–1839*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1995.

* Стојанчевић, Владимир. *Обавештајна служба у Карађорђевој и Милошевој Србији*, Београд: Војска, 2004. Репринт издање.

* Исти. „Српска национална револуција и обнова државе од краја XVIII века до 1839“. *Историја српског народа*. књ. 5, св. 1. Београд: Српска књижевна задруга, 1981.

* Исти. „Српски народ под турском влашћу у првој половини XIX века“. *Историја српског народа*. књ. 5, св. 1. Београд: Српска књижевна задруга, 1981.

* Schultheiss Emil, Tardy Louis. *Short History of Epidemics in Hungary until the Great Cholera Epidemic of 1831 (On the basis of historical sources)* 3 (1966), 279–301. <https://doi.org/10.1111/j.1600-0498.1966.tb00069.x>

* Тејлор, Ален Џон Персивал. *Хабзбуршка монархија: 1809–1918: историја Аустријске царевине и Аустроугарске*. Превела с енглеског Мирјана Николајевић. Београд: Слио, 2001.

* Ћоровић, Владимир. *Историја Срба*. Ниш: Зограф, 2000.

* Chase-Levenson, Alex. *The Yellow Flag: Quarantine and the British Mediterranean World, 1780–1860*. Cambridge University Press, 2020.

* Yaron, Ayalon. *Natural Disasters in the Ottoman Empire: Plague, Famine, and Other Misfortunes*. New York: Cambridge University Press, 2015.

* Шешум, Урош. *Србија и Стара Србија: (1830–1839)*. Београд: Универзитет, Филозофски факултет, 2017.

Шушњић, Ђуро. *Методологија: критика науке*. Београд: Чигоја, 2007.

* Архив Србије, Грађа за историју македонског народа, том 2 књига 1 (1856–1863), Београд 1981

ЗБОРНИЦИ, ЗАКОНИ

* *Алексинац и Поморавље у прошлости: зборник радова са научног скупа одржаног 3. септембра 2021. године у Алексинцу*. Алексинац: Центар за културу и уметност, 2021.

* *700 година медицине у Срба*. Одговорни уредник Недељко Гвозденовић. Београд: Српска академија наука и уметности, 1971.

* *Велика Источна криза и српско питање*. Уредник Срђан Рудић. Београд: Историјски институт, 2019.

* *Зборник Закона и уредаба и уредбени указа у Књажеству Србији, књига 2*. Београд: Државна штампарија, 1880.

* *Zbornik radova VI naučnog sastanka Naučnog društva za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije*, Pančevo, 1974.

* *Zbornik radova simpozija održanog u povodu 250. obljetnice Sanitarnog kordona. Zadar, od 26. do 28. listopada 1978*. Zagreb: Zbor liječnika Hrvatske: Zavod za zaštitu zdravlja grada Zagreba, 1978.

* *Зборник радова: Симпозијум „200-годишњица сремско-иришке куге“*, Нови Сад: Научно друштво за историју здравствене културе Војводине.

* *Из српске историјске прошлости: (1804–1918)*. 17. Пирот : Пи прес, 2013.

* *Историја медицине и здравствене културе на тлу данашње Војводине. Т. 1 и 2*. Уредник Берислав Берић. Нови Сад: Матица српска, 1994.

* *Историја медицине, фармације, ветерине и народна здравствена култура, књига 11, Зборник радова са XII научно-стручног скупа предвиђеног за 18. новембар 2021. године у Зајечару*. Зајечар: Историјски архив „Тимочка крајина“, 2022.

* *Насеља и порекло становништва. Књ.22: по архивским документима*, уредио Јован Цвијић. Београд: Графички завод Макарије, 1926.

* *Sanitarni kordon nekad i danas: zbornik radova Simpozija održanog u povodu 250-te obljetnice Sanitarnog kordona, Zadar, 26. do 28. listopada 1978*. Zagreb: Zbor liječnika Hrvatske: Zavod za zaštitu zdravlja grada Zagreba, 1978. <https://plus.sr.cobiss.net/opac7/bib/518655125>

* *Српска револуција и обнова државности Србије: двеста година од Другог српског устанка*. Београд: Историјски институт; Чачак: Међуопштински историјски архив, 2016.

* Сузбијање епидемија у нововековној Србији: институционални оквири и практични домети: зборник радова. Уредила Сузана Рајић. Београд: Филозофски факултет, 2021.

ЧЛАНЦИ, РАСПРАВЕ, КАТАЛОЗИ

* Andrijašević, Ivana. „Kuga u Makarskoj i Primorju 1815“. Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog od 2. do 4. prosinca 2015. u Makarskoj, ur. Marinko Tomasović. *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*, br. 57. Gradski muzej Makarska, 2017, 320–327.

* Bazala, Vladimir. „Dokumenti o zdravstvu u Vojnoj krajini, naročito o takozvanom kužnom kordonu“. *Acta Historica medicinae pharmaciae, veterinae*. 1(2) (1961), 64–82.

* Barišić, Jelena. „Utjecaj bolesti na povijest – primjer epidemija“. *Journal of Applied Health Sciences = Časopis za primijenjene zdravstvene znanosti* 5, br. 2 (2019): 225–236. <https://doi.org/10.24141/1/5/2/8>

Buczynski, Alexander. “Kuga, kontumaci i karantena: epidemiološke mjere u Vojnoj krajini u 18. i 19. stoljeću.” *Narodna umjetnost* 58, br. 1 (2021): 191-208. <https://doi.org/10.15176/vol58no110>

* Brătescu, Gheorghe. „Seuchenschutz und Staatsinteresse im Donauraum (1750–1850) [Plague prevention and political interests in the Danube region (1750–1850)]“. *Sudhoffs Arch.* 1979; 63 (1): 25–44.

* Васиљевић, Бранка. „Карантин на граници Истока и Запада“. *Политика*, 18.04.2020. <https://www.politika.rs/scc/clanak/452463/Karantin-na-granici-Istoka-i-Zapada>

* Васин Горан, Божанић Снежана и Кисић Божић Милица. „Неадекватно сахрањивање као важан фактор у епидемијама куге код Срба у Хабзбуршкој монархији крајем 18. века – историјска анализа“. *Српски архив за целокупно лекарство = Archivum serbicum pro universa scientia et arte medica recipienda*. Год. 142, br. 11/12, (2014), 764–767.

* Vasin, Goran, et al. “Neadekvatno sahranjivanje kao važan faktor u epidemijama kuge kod Srba u Habzburškoj monarhiji krajem 18. veka - istorijska analiza.” *Srpski arhiv za целокупно лекарство*, vol. 142, no. 11-12, 2014, pp. 764-67. <https://doi.org/10.2298/SARH1412764V>.

* Vodopija, Janko. „Sanitarni kordon nekad i danas“. *Zbornik radova simpozija održanog u povodu 250. obljetnice Sanitarnog kordona. Zadar, od 26. do 28. listopada 1978. Zagreb: Zbor liječnika Hrvatske: Zavod za zaštitu zdravlja grada Zagreba, 1978, 9–16.*

* Вучковић, Вера. „Пореска књига за срез Карановачки од 22. августа 1839.“ *Наша прошлост* бр.5 (1992): 53–153.

* Гавриловић, Славко. „Епидемија куге на Балкану и средњем Подунављу од краја XV до XIX века“. *Зборник радова: Симпозијум „200-годишњица сремско-цршишке куге“*, Нови Сад: Научно друштво за историју здравствене културе Војводине, 7–13.

* Исти. „Промеморија из 1736. о Србима у Аустријској царевини“. *Зборник Матице српске за историју*, 2004, 69–70.

* Gensini, Gian Franco, Magdi H. Yacouba, Andrea A. Conti. „The concept of quarantine in history: From plague to SARS“. *The journal of infection* 49 (4) (2004 Nov), 257–261. [doi:10.1016/j.jinf.2004.03.002](https://doi.org/10.1016/j.jinf.2004.03.002)

* Драгић, Милорад. „Здравствено просвећивање у Србији у 19. веку“. *Zdravstvena zaštita: časopis za socijalnu medicinu i društveno-ekonomske odnose u zdravstvu*. Год. 37, ван. бр. 4, (2008), 51–56.

* Елезовић, Далибор. „Информација Мокрогорског карантина из 1838. године о нападу Црногораца и Херцеговаца на Клобук“, *Српска баштина*, 1 (2021), 35–43.

* Evans Richard. „Epidemics and Revolutions: Cholera in Nineteenth-Century Europe, Past & Present“. No. 120 (1988), pp. 123–146.

* Живановић, Сава. „Епидемије кроз историју“, каталог, Универзитет у Новом Саду 2020, 3.

* Ивић, Алекса. „Избеглице из Србије на аустријском земљишту године 1813 и 1814“. *Историјски часопис / Орган Историјског института САНУ*, књ. 2, (1949–1950), 158–163.

* Илић, Танасије Ж. „Санитетски кордон Хабсбуршке монархије поред државне границе према Османлијској царевини“. *У: 700 година медицине у Срба*. Београд: Српска академија наука и уметности, 1971.

* Јанковић, Драгослав. „Карађорђеви закон“. *Историјски гласник*, бр.2 (1948), 10–20.

* Jovin, Slavko. „Epidemije kolere u prošlosti Vojvodine“. *Acta historiae medicinae, stomatologiae, pharmaciae, medicinae veterinariae*. 29, 1, 37–44.

* Jolić, Robert. „Zarazne bolesti u Hercegovini u doba turske vladavine“. *Hercegovina* 26, br. 1 (2015): 187–213.

* Карамиджковић, Ненад. *Херман Август Мајнерт: пионир српског здравства: каталог изложбе*, Крагујевац: Удружење Чеси Шумадије, 2018.

* Коцић, Марија и Даж Харис. „Куга у Раномодерном Београду: Узроци, страхови и последице.“ *Acta Historiae Medicinae, Stomatologiae, Pharmaciae, Medicinae Veterinariae*, vol. 33, no. 1, 2014, pp. 152–61.

* Krstić-Mistridželović, Ivana i Miroslav Radojičić. „Београдска варошка полиција у доба успостављања власти уставобранитеља“. НБП: Наука, безбедност, полиција: часопис Полицијске академије. God. 19, br. 3 (2014), 93–107

* Максић, Вељко. „Православносвећенство Славоније и Сријема у борби са кугом у тјеклом XVIII. столјећа.“ *Scrinia Slavonica* 19, br. 1 (2019): 37–64.

* Матовић, Зоран и Марко Спасић. „Први физикуси и болнице у Крагујевцу – престоници обновљене Србије“. *Медицински часопис*, Година 47, бр. 4 (2013), 216–224. <https://doi.org/10.5937/mckg47-2835>

* Милутиновић, Коста. „Срби у Далмацији 1797–1878“. У: *Историја српског народа. Књ. 5. Том 2, Од првог устанка до Берлинског конгреса: 1804–1878*. Београд: Српска књижевна задруга, 1981, 277–307.

* Милићевић, Јован. „Црна Гора 1797–1851“. У: *Историја српског народа. Књ. 5. Том 2, Од првог устанка до Берлинског конгреса: 1804–1878*. Београд: Српска књижевна задруга, 1981, 159–211.

* Миловановић Александра, „Улоге и значај карантина у очувању народног здравља Источне Србије током прве половине 19. века“, Зборник радова са 4. Научног скупа Историја медицине, фармације, ветерине и народна здравствена култура, Зајечар 2012.

* Милојевић, Весна. *Епидемије у Србији у XIX веку: каталог*. Краљево: Историјски архив, 2022.

* Надлачки, Лука. „Колера у Остојићеву 1831: грађа за историју здравствених прилика и становништва у Северном Банату“. *Зборник за друштвене науке*. 11 (1955), 65–81.

* Петковић, Сава. „Карантини у Србији за доба кнеза Милоша“. *Zdravstvena zaštita: časopis za socijalnu medicinu i društveno-ekonomske odnose u zdravstvu*. Год. 37, ван. бр. 2, (2008), 33–36.

- * Petković, Sava. „Karantini u Srbiji u XVIII i XIX veku i za doba kneza Miloša“. *700 godina medicine u Srba*. Beograd: SANU, 1971.
- * Plamenac Savo. „Istorija zdravstvene kulture Crne Gore“. *Acta historica medicinae, pharmaciae, veterinae*; br. 2, (1974), 5–18.
- * Поповић, Радомир. Аврам Петронијевић и српски покрет у Војводини 1848-1849. године, *Историјски часопис* 58 (2008): 237-252.
- * Протић, М. ИПавловић Б. „Како је куга 1837. године ушла у Србију“. *Архив за историју здравствене културе Србије*, Београд, 1972.
- * Радовић, Данијел. “Карло Пацек и Његов Допринос Развоју Здравствене Заштите у Кнежевини Србији: 1833-1842.” Сузбијање Епидемија у Нововековној Србији: Институционални Оквири и Практични Домети, edited by Сузана Рајић and Suzana Rajić, Филозофски факултет, 2021, 25-39.
- * Радојичић, Драгана., „Санитарни кордон“. *Гласник Етнографског института САНУ* 52, (2004), 301–310.
- * Рељић, Јелица, Александар Марковић и Мирољуб Јовановић. *Србија: трајање и памћење: избор докумената из Архива Србије: каталог изложбе, 14. фебруар 2012*. Београд: Архив Србије, 2012.
- * Ristić, Slavica, Siniša Ristić i Slađana Jović., „Razvoj zdravstvene kulture u Srbiji u prvoj polovini 19. veka“. *Vojnosanitetski pregled: mjesečnik ljekara Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije*. Vol. 68, br. 8, (2011), 716–719.
- * Roksandić, Drago. „Imperijalna granica i sanitarni kordon“. *Ljetopis*(2004). Zagreb: 2004, 123–141.
- * Rothenberg, Gunther. „The Austrian sanitary cordon and the control of the Bubonic plague: 1710–1871“. *J Hist Med Allied Sci*. 1973 Jan;28(1):15–23. doi: 10.1093/jhmas/xxviii.1.15.
- * Савић, Александар М., „Алексиначки карантин (1839–1858). *Алексинач и Поморавље у прошлости: зборник радова са научног скупа одржаног 3. септембра 2021. године у Алексиначу*. Алексинач: Центар за културу и уметност, (2021), 201–220.
- * Samaržija, Zdenko. „Midwives and Obstetrics in Baranja, Slavonia and Sirmia Since the Beginning of 17th to the Beginning of 20th Century“, *Acta Historica medicinae pharmaciae veterinae* 34 (2015), 51–67.

* Samardžić, Nikola. Istorija zdravstvene kulture i obnova časopisa Acta: nove teorijske i istraživačke pretpostavke. *Acta historiae medicinae stomatologiae pharmaciae medicinae veterinariae* 32. 1, (2013), 9–32.

Свирчевић, Мирослав. „Локална управа под уставобранитељима.“ *Балканика* 35 (2004): 253–272.

* Стојанчевић, Владимир. „Административно и војно-полицијско уређење српско-турске границе за време прве владе кнеза Милоша“. *Историјски гласник* 3–4 (1951), 29–44.

* Исти. „Карантинско-санитетска служба у Подрињу за време кнеза Милоша Обреновића“. Из српске историјске прошлости: (1804–1918). 17. Пирот: Пи прес, 2013.

* Исти. „Кнез Милош и заштита српске границе за време епидемије куге у Турској 1836–1838 године“. *Историјски гласник: Орган Историјског друштва СРС*. 1–4 (1952), 61–85.

* Исти. „Кнез Милош према Бугарској и Бугарима“, У: *Историјски гласник: Орган Историјског друштва СРС*. (1954): 65–89.

* Исти. „Srbijanske izbeglice iz 1813. godine u karantinima i karantinskim zbegovima Banata i Srema“. *Zbornik radova VI naučnog sastanka Naučnog društva za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije, Pančevo*, (1974), 145–149.

* Исти. „Шест припојених нахија кнез Милошеве Србије“. *Историјски гласник*, бр. 3 (1954), 73–106.

* Терзић, Славенко. „Историјско-географске представе о Старој Србији у Европи и међу Србима“, *Наша прошлост*, бр. 9 (2008): 9–28.

* Tognotti, Eugenia. „Lessons from the History of Quarantine, from Plague to Influenza A“. *Emerging Infectious Diseases* 19(2)(2013 Feb), 254–9. doi: 10.3201/eid1902.120312 <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/23343512>

* Ћирић, Предраг и други. „Куга у Јагодини и Пироту у 19. веку“, *Узданица XVIII/2, Јагодина*, 2021, 11–18.

* Hardy, Anne. „Cholera, quarantine and the English Preventive System, 1850–1895“. *Medical History* 37(3) (1993 Jul), 250–69. doi: 10.1017/s0025727300058440.

* Храбак, Богумил. „Кужне радње у Босни и Херцеговини 1463–1800“, *Историјски зборник*; 2/2, Бањалука: 1981.

* Чубриловић, Васа. „Србија и Аустрија у XIX веку“. *Велике силе и Србија пред Први светски рат: зборник радова приказаних на међународном научном скупу*

Српске академије наука и уметности, одржаном од 13–15. септембра 1974. године у Београду). Београд: (1976), 1–39.

* Džaja, Petar, Sonja Sinković, Magdalena Palić, Josip Mihalj i Severin Krešimir. „Zarazne bolesti domaćih životinja u 18. i 19. stoljeću u banskoj Hrvatskoj“. *Veterinarska stanica* 52, br. 4 (2021): 425–434. <https://doi.org/10.46419/vs.52.4.2>

СПИСАК ТАБЕЛА :

1. ТАБЕЛА: БРОЈ ЗАРАЖЕНИХ И ПРЕМИНУЛИХ У КНЕЖЕВИНИ СРБИЈИ ТОКОМ ЕПИДЕМИЈЕ КУГЕ 1837. ГОДИНЕ
2. СПИСАК ЧИНОВНИКА И СЛУЖИТЕЉА У КНЕЖЕВИНИ СРБИЈИ
3. СПИСАК ЧИНОВНИКА У КНЕЖЕВИНИ СРБИЈИ
4. ТАБЕЛА ИЗБЕГЛИХ ФАМИЛИЈА V – 2566 (85 ПОРОДИЦА)
5. ОДРЕДБА О НОВЦИМА
6. ПРАВИЛО ПО КОМЕ ЋЕ СЕ УЗИМАТИ НАПЛАТА
7. ТАБЕЛА А ТАРИФА ПИСАМА У КНЕЖЕВИНИ СРБИЈИ
8. ТАБЕЛА Б ТАРИФА АМАНЕТА У КНЕЖЕВИНИ СРБИЈИ
9. ТАБЕЛА ТАРИФА КАРАНТИНСКА БРОЈ 1
10. ПРИЛОГ ТАБЕЛИ 1 – ОДЛАКШАНИЈЕ
11. ТАБЕЛА ТАРИФА КАРАНТИНСКА БРОЈ 2
У КНЕЖЕВИНИ СРБИЈИ
12. ТАБЕЛА ТАРИФА КАРАНТИНСКА БРОЈ 3
У КНЕЖЕВИНИ СРБИЈИ
13. ТАБЕЛА МЕНЗУЛАНА НА РЕЛАЦИЈИ БЕОГРАД–ЦАРИГРАД
14. СПИСАК ГЛАВНИХ ПОШТАНСКИХ СТАНИЦА
У КНЕЖЕВИНИ СРБИЈИ
15. СПИСАК СПОРЕДНИХ ПОШТАНСКИХ СТАНИЦА
– МЕЗУЛАНА У КНЕЖЕВИНИ СРБИЈИ
16. ТАБЕЛА ПЛАТА – ПОПУТНИНЕ ТАТАРИМА ИЗВАН
ГРАНИЦА КНЕЖЕВИНЕ СРБИЈЕ
17. ТАБЕЛА ПЛАТА ПОПУТНИНЕ ТАТАРИМА
У УНУТРАШЊОСТИ КНЕЖЕВИНЕ СРБИЈЕ

3MT-7516.

Sau. uenolanie.

	Tolhuyc kati ce u na korulko uamuzy e.	caga ce ualy yocapiu u. uaty e uam. uaty ce uam. uaty e u e.		Tucda ga u. uaty ce uam. uaty e.	
		Yrap. moe Tpo. Sta.	CMY. f. i. i.	Yrap. moe Tpo. Sta.	CMY. f. i. i.
<i>Cocatic.</i>	ode 100 Oka	2.	20.	2.	20.
<i>Wota coto porulko.</i>	3 ^{mo}	1.	20.	1.	10.
<i>Curo coto chypoma u de chypelone</i>		2.	20.	2.	20.
D					
<i>Tanuzya.</i>	ogc 100 Oka	1.	20.	2.	20.
<i>Tosozje u noc. oba Tosoznu abakostia.</i>	3 ^{mo}	1.	20.	2.	20.
<i>Tobale.</i>		1.	20.	2.	20.
<i>Tyua abakostia uua. ca.</i>		1.	20.	2.	20.
<i>Tyozje abakostia.</i>		1.	20.	2.	20.
D					
<i>Dobana gephone uua. ca. coto porulko.</i>	Ogc 100 Oka	2.	20.	1.	10.
<i>Sponako na cparak 100 Komanada</i>		1.	20.	1.	10.
<i>Dylane y uua. ty uua. porulko Enage.</i>		2.	20.	2.	20.
<i>Eye 100 Komanada i cparak y Keco.</i>	100 Komanada	1.	20.	1.	10.
<i>Paike 3mo 3mo 3mo</i>		1.	20.	1.	10.
E					
<i>Cia abakostia.</i>	Ogc 100 Oka	1.	20.	2.	20.
H					
<i>Haba.</i>	Ogc 100 Oka	2.	20.	2.	20.
<i>Hane gephone u uat.</i>		1.	20.	2.	20.
<i>Hure.</i>		1.	20.	2.	20.
<i>Humo.</i>		1.	20.	1.	10.
<i>Huge pygpe.</i>		1.	20.	2.	20.
S					
<i>Sat abakostia.</i>	Ogc 100 Oka	1.	20.	1.	10.
<i>Semur abakostia empytic.</i>		2.	20.	2.	20.
<i>Semua abakostia u cypolu vde ut</i>		1.	20.	1.	10.
<i>Semmo gya. jeno u uoyra. jeno.</i>		1.	20.	2.	20.
<i>Semulau.</i>	Ogc 100 Komanada	1.	20.	1.	10.
J					
<i>Ukya abakostia paki.</i>	Ogc 100 Oka	1.	20.	2.	20.
<i>Uuchje.</i>		1.	20.	2.	20.
<i>Uemula (nona uoycha.)</i>		1.	20.	2.	20.
K					
<i>Katuo cobe.</i>	Ogc 100 Oka	1.	20.	2.	20.
<i>Karau.</i>		1.	20.	2.	20.

Tpencu.

Ванненварие

	Толкуыс халко се у нахонкухо мануагыс.	лагс се на мануагыс		У Нова пору на, мануагыс се		Трета жа се на на мануагыс	
		Year. mox.		C.M.S.		Year. mox.	
		Тр.	Тр.	Тр.	Тр.	Тр.	Тр.
Танонт боре паркуте.	оҕе 100 Оха	1.		с. 25		1	10
Тануууу. у бзса прв са Корнад 2 х.	100, Корнада	1.	10.	с. 20		1.	10.
Танубофс.	оҕе 100, Оха	2.		с. 20		2	20.
Тананпууе 6 оҕа.	"	2.		с. 20		2	20.
Танукте.	"	1.	20.	с. 20		2	20.
Тачпа.	"	2.		с. 20		2	20.
Тобурюбу бодуе.	"	1.	20.	с. 20		2	20.
Тамар.	"	1.	2.	с. 20		2	20.
Тобхор оҕа.	"	1.	20.	с. 20		2	20.
Топра. и. (Моржарк)	"	1.	20.	с. 20		2	20.
Топмаре. С сеак).	"	1.		с. 20		2	20.
Топе ове зорба чалкокта.	"		25.	с. 20		1.	10.
Тосме ове чалкокта сеубоимут а пула	оҕе 100 Оха	5.		с. 20		2	20.
Томаруза чалкокта.	" 100 Корнада	1.		с. 20		1	10
Томуузе нуге са Корнад Оха у бзс.	"			с. 20		2	20
Тормонт.	оҕе 100 Оха	1.	20.	с. 20		2	20.
Торор.	"	1.		с. 20		1	10
Трaba.	оҕе 1, Корнада	1.		с.		2.	
Торс.	"	1.		с.		2.	
Тобхор.	"		3.	с.		-	5.
Тайси.	оҕе 100 Оха	1.		с. 20		1	
Топуузе.	" 100 Корнада		25.	с. 20		1	10
Топуона.	"		30.	с. 20		1	10
Тора.	1, Тора		2.	с.		5.	
Тыгыгыр.	оҕе 100, Оха	1.		с. 20		1.	
Томон. боре семе.	"	1.		с. 20		2	20.
Торанонт.	"	1.		с. 20		1	10.
Тондарт.	1 Корнада		3.	с. 20			5.
Тонгуна.	оҕе 100, Оха		25.	с.		1.	10
Тонкусе.	1, Корнада	1.		с.		2.	
А.							
Таже боре нуниторува эмбалу.	Т. нуниторува	1.	10.	с. 20		2	20
Тонатс.	оҕе 100, Оха	1.		с. 20		2	20.
Тонангул.	"	1.		с. 20		2	20.
Тукс.	"	1.		с. 20		2	20.
Тунс.	"	1.		с. 20		2	20.
Б.							

ЗУИТ - 7516.
 Науменобанне

	Толкыс тукто це уна конау хо намантыге.	цады. це на		Уффедарин		Треша га.		
		Тро.	Ста.	Тро.	Ста.	Тро.	Ста.	
Ауыгуу.	100 Конада	1.	20.	с. 50 д. 20		1.	10.	
Аюу.	сгб 100 Оха.	1.	20.	с. 50 д. 20		2.	20.	
Агъе. Сену у зоруб.	"	1.		с. 50 д. 20		1.	10.	
Агъе. паруруб.	сгб 100, Конада		20.	с. 20.		1.	20.	
М.								
Маобана у.с. Маумунд.	сгб 100 Оха	1.		с. 50 д. 20		2.	20.	
Маоме.	"	1.	20.	с. 50 д. 20		2.	20.	
Мого.	"	1.	20.	с. 20.		2.	20.	
Мохунт. пурпуз.	"	1.		с. 50	пре	1.		
Мосо. Кор. паруруб.	"	1.	20.	с. 50 д. 20		2.	20.	
Мухтант. апа.	"	1.		с. 50 д. 20		2.	20.	
Маасо.	"	1.	20.	с. 50 д. 20		2.	20.	
Мазыруб. паруруб.	"	1.	20.	с. 50 д. 20		2.	20.	
Маста.	1. Конада	1.		20.		2.		
Марапаруб.	1	1.		20.		2.		
Мемул.	сгб 100 Конада		5.	20.		1.	10.	
Мобуб.	сгб 100, Оха.	1.	20.	с. 50 д. 20		2.	20.	
Н.								
Напа.	сгб 100 Конада	1.	20.	с. 50 д. 20		1.	10.	
Намандуб.	сгб 100 Оха	1.		с. 50 д. 20		2.	20.	
Намалуб.	сгб 100 Конада		5.	6.		10.		
О.								
Орау.	сгб 100, Оха.	2.	20.	с. 50 д. 20		2.	20.	
Оробо.	"	1.		с. 50 д. 20		2.	20.	
Орау.	"	1.		с. 50 д. 20		2.	20.	
Орау. зоромул.	"	1.		с. 50 д. 20		2.	20.	
Орысе. наму напб тумбука.	1 напб тумбука	1		2.		3.		
Омробу.	сгб 100 Оха	1.	20.	с. 50 д. 20		2.	20.	
Обзе.	1. Конада		5.	2.		10.		
Р.								
Тарпука.	сгб 100 Оха	1.	20.	с. 50 д. 20		2.	20.	
Таруб.	"	1.		с. 50 д. 20		1.	10.	
Тене.	"	1.		12.		1.	10.	
Торнузе.	"	1.	20.	с. 50 д. 20		2.	20.	
Турмануб. зурда.	"	1.		с. 50 д. 20		2.	20.	
Турмануб. да ево.	"	1.	20.	с. 50 д. 20		2.	20.	
Треша га.								

Наименование.

Тотъ же кабо
се и на конуло
наименование.

кадсе на
наименование
е се

Уграв. моч. ЧМД. Уграв. моч.

Тно. Та. Тно. Та. Тно. Та.

Наименование	Тотъ же кабо се и на конуло наименование.	кадсе на наименование е се	Уграв. моч. ЧМД.	Уграв. моч.
			Тно. Та.	Тно. Та.
Алиноу.	-	-	-	2. 20.
Алиа чакотка.	оге 100 Ча.	2.	20.	2. 20.
Алгеуанс.	"	1.	20.	1. 10.
Алиаде.	"	1. 20.	20.	2. 20.
Алгебу.	оге 100 Корнад	10.	20.	10.
Алгебуе.	оге 100 Ча	20.	20.	2. 20.
Алиаде.	1. Корнад	2.	20.	2.
Алге.	"	2.	20.	2.
Алгеуанс.	"	10.	20.	10.
Алгеуанс. 50 г оге мб.	100	10.	20.	20.
Алино.	1.	20.	20.	2.
Алгеуе.	100 Ча	1.	20.	1. 10.
Алгеуе.	оге 1. Корнад	1. 5.	20.	5.
Алиа.	1. Корнад	1.	20.	1.
Алиа чакотка.	оге 100 Ча	2.	20.	2. 20.
Алиа чакотка.	"	1.	20.	1.
Алиа.	"	1. 20.	20.	2. 20.
Алиа чакотка.	"	1. 20.	20.	2. 20.
Алиа.	1. босе	1. 20.	20.	2.
Алиа.	оге 100 Ча	1.	20.	2. 20.
Алиа.	"	1. 20.	20.	2. 20.
Алиа.	"	1. 20.	20.	2. 20.
Алиа.	1. Корнад	2.	20.	2.
Алиа.	1. Корнад	2.	20.	2.
Алиа.	оге 100 Ча	1.	20.	2. 20.
Алиа.	"	2.	20.	2. 20.
Алиа.	1. Корнад	2.	20.	2.
Алиа.	оге 100 Ча	1. 20.	20.	2. 20.
Алиа.	"	1.	20.	2. 20.
Алиа.	1. босе	1. 20.	20.	2.
Алиа.	1. Корнад	2.	20.	2.
Алиа.	оге 100 Ча.	1. 20.	20.	2. 20.
Алиа.	1. босе	1. 20.	20.	2.
Алиа.	оге 100 Ча	1. 20.	20.	2. 20.
Алиа.	"	1. 20.	20.	2. 20.
Алиа.	"	1. 20.	20.	2. 20.
Алиа.	"	1. 20.	20.	2. 20.

P.

C.

Алиноу

ДРЖАВНИ АРХИВ ПАНЧЕВО

DRZAVNI ARHIV PANČEVO
MAGISTRAT

Mag. I *6056*

1794-1847

Br. 1141/P

Temišvar, 1838.VI.25 br.1826. Generalna komanda Magistratu. Dostavlja spisak kontumaca u Srbiji. Oni se nalaze u Radujevcu, Aleksincu, Mokroj Gori, Ljubovi i Rači.

Primljeno k ~~znaju~~ i saopšteno fizikatu. (BP)

1838 juli 4 - 6

1 list

Copia L. 1826.

Aus einem Mittheilung des Consulates in Belgrad
 ist zu erfahren, daß ein fünf Punkte in Ser-
 bian, bekunag anhalten befragen, nämlich:
 zu Kadujewag } im Sanau Simoken ^{Edilitan} Comdo
 " Alejince }
 " Nohwa Gara in nocean Pdrinaen v. v.
 " Lyubova } im Pdrinaen Saven v. v.
 " Racia }

Manus der Brigade zu neuem Weisungsbefehl,
 dann Hauptbestimmung des Regiments Kommandeur
 Autor, Majorat und von Ordens Comanden
 in der Kommando gefügt sind.

Seneswa am 25. Juny 1828.

In viny und alleyn des Gauen befreundenden Ganne

№ 1007

Boinckuagm
 g m

Види ет седе. ам 20. Juny 1828.

2 сентября 1838

Новороссійскому

Министру Государственной
Министерства Внутренних
Дѣлъ

Секретарю
Почтамтскому
Кавказскому
Генерал-Магистру
Таврическому
Генерал-Магистру
Таврическому

Секретъ
Управленіи
Министру
Секретарю
Почтамтскому
Кавказскому
Генерал-Магистру
Таврическому
Генерал-Магистру
Таврическому
Секретъ
Управленіи
Министру
Секретарю
Почтамтскому
Кавказскому
Генерал-Магистру
Таврическому
Генерал-Магистру
Таврическому

№ 22.
3-го Сентября 1838
у Государственной
у 1-го кабинета

Почтамтскому
Кавказскому
Генерал-Магистру
Таврическому

468
XII-894

у Пошаревацу 5. Јуна 1847.

№ 221

Високи

Господину Вишњем
Министру Правде у Београду
Својоме Господине
Поздрављенима и
Камењем: Јако је
Ваше Министарство
Поздрављено.

Поздрављенима и
Камењем: Јако је
Ваше Министарство
Поздрављено.

С. Н. 2647

БИОГРАФИЈА

Весна Милојевић је рођена 27.10.1974. године у Белом Брду, општина Лепосавић. Основну и средњу школу је завршила у Краљеву, а потом је уписала Филозофски факултет - смер општа историја, Универзитета у Приштини где је 1999. године дипломирала и стекла звање дипломирани професор историје VII степен.

Године 2000. је завршила општу историју на Филозофском факултету Универзитета у Приштини, са седиштем у Косовској Митровици, а 2019. године је завршила мастер студије и стекла звање мастер историчар.

Весна Милојевић је у периоду од 1999. до 2016. године радила као професор историје у основним и средњим школама у Краљеву, а од 2016. године именована је на функцију директорке Историјског архива у Краљеву и ту функцију и сада обавља.

Учествовала је на више домаћих и међународних научних скупова из области историје и архивистике. Такође је, 2022. године у Краљеву учествовала у организацији Научног скупа „Краљево – град и људи“. Такође је члан друштва историчара Рашког округа „Стојан Новаковић“. Реализовала је више изложби и монографија.

Године 2020. године је уписала докторске студије на Филозофском факултету - смер општа историја, Универзитета у Приштини, са седиштем у Косовској Митровици, где је 2021. године одбранила нацрт теме докторске дисертације.

Активно говори енглески и руски језик.

Прилог 1.

Изјава о ауторству

Потписани-а Весна Милојевић

број индекса 20/19

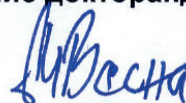
Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

Српски санитарни кордон према Аустрији и Турској (1836-1842.)

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

Потпис докторанда

У Косовској Митровици, _____

Прилог 2.

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора Весна Милојевић

Број индекса 20/19

Студијски програм Историја, Докторске академске студије

Наслов рада Српски санитарни кордон према Аустрији и Турској (1836-1842.)

Ментор Проф. Др Далибор Елезовић

Потписани/а Весна Милојевић

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла за објављивање на порталу **Дигиталног репозиторијума Универзитета у Приштини, са привременим седиштем у Косовској Митровици.**

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Приштини, са привременим седиштем у Косовској Митровици.

Потпис докторанда

У Косовској Митровици, _____

1. Ауторство - Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.

2. Ауторство – некомерцијално. Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.

3. Ауторство - некомерцијално – без прераде. Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.

4. Ауторство - некомерцијално – делити под истим условима. Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.

5. Ауторство – без прераде. Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.

6. Ауторство - делити под истим условима. Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Приштини, са привременим седиштем у Косовској Митровици унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Српски санитарни кордон према Аустрији и Турској (1836-1842.)

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство

2. Ауторство - некомерцијално

3. Ауторство – некомерцијално – без прераде

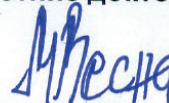
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима

5. Ауторство – без прераде

6. Ауторство – делити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценци дат је на полеђини листа).

Потпис докторанда

У Косовској Митровици, _____